

Jorma Hannikainen

Suomeksi suomalaisten tähden

Kansankielisen tekstin ja sävelmän suhde Michael Bartholdi Gunnæruksen suomenkielisessä Officia Missæ -introituskokoelmassa (1605)

STUDIA MUSICA 29



Suomeksi suomalaisten tähden

*Kansankielisen tekstin ja sävelmän suhde
Michael Bartholdi Gunnæruksen suomenkielisessä
Officia Missæ -introituskokoelmassa (1605)*

Jorma Hannikainen

**STUDIA MUSICA 29
SIBELIUS-AKATEMIA**

Sibelius-Akatemia
Kuopion osasto
Tutkijakoulutus

Studia Musica 29

© Jorma Hannikainen, 2006

Taitto ja valokuvat: Jorma Hannikainen

Kannen suunnittelu: KOPIJYVÄ, Kuopio

Paino: KOPIJYVÄ, Kuopio

ISBN 952-5531-25-2
ISSN 0788-3757

ISBN 978-952-329-213-0 (PDF)
ISSN 2489-8155 (PDF)

SIBELIUS-AKATEMIA

Kuopion osasto 2006

Tutkijakoulutus

Jorma Hannikainen

Suomeksi suomalaisten tähden

Kansankielisen tekstin ja sävelmän suhde Michael Bartholdi Gunnæruksen

Officia Missæ -introituskokoelmassa (1605)

267+46 sivua.

TIIVISTELMÄ

Tutkimuksessa tarkastellaan Gunnæruksen käsikirjoitetun suomenkielisen introituskokoelman *Officia Missæ* sisältöä, tekstejä ja sävelmiä sekä erityisesti Gunnæruksen tapaa käsitellä gregoriaanisia sävelmiä sovittaessaan niitä suomenkieliseen asuun. Aikaisempien Suomen reformaatioajan jumalanpalveluselämää käsittelevien tutkimusten pohjalta luodaan kuvaa kyseisen ajan introituskäytännöstä. Vertaamalla kokoelman sävelmiä keskiaikaisiin käsikirjoituksiin pyritään selvittämään Gunnæruksen työssään käyttämä latinankielinen sävelmistölähde sekä se, miten ja millä perusteella Gunnærus on sävelmiä muokannut.

Gunnærus on päivännyt Officia Missæn vuonna 1605 Helsingissä. Se sisältää 95 latinankielisten introitusten pohjalta laadittua sovitusta koko kirkkovuoden ajalle. Kokoelman sisällössä voidaan havaita Paulus Juustenin messun (1575) vaikutusta. Ilmeinen vaikutus on ollut myös Viipurin hiippakunnan Turun hiippakuntaa vanhoillisemmalla jumalanpalveluselämällä ja ehkä myös Juhana III:n Liturgialla. Kokoelman esipuheessa heijastuvat myös Saksasta saapuneet ja erityisesti Andreas Ornithoparchukselta saadut vaikutteet. Gunnæruksen introitussävelmien esikuvana on ollut todennäköisesti keskiaikainen, ilmeisesti jokin Kansalliskirjastossa säilytettävää Graduale nro 37 -koosteen sävelmistöä lähellä oleva sävelmistö. Sävelmien osalta tutkimuksessa ei ole havaittu muuhun kuin suomalaiseen käytäntöön viittaavia piirteitä.

Introitusten teksteistä 61 vastaa raamatunkohdaltaan latinalaista esikuvaansa, kun taas 34 sävelmään on sijoitettu siihen aikaisemmin kuulumaton teksti. Tekstit ovat pääosin Mikael Agricolan käännösten mukaisia. Myös Juustenin messu on vaikuttanut kokoelman kieliasuun. Osaan teksteistä Gunnærus on tehnyt erilaisia muokkauksia. Kokoelma sisältää kahdeksan tekstijaksoa, jotka eivät sisälly edellä mainittuihin lähteisiin. Gunnæruksen introitukset ovat vanhimpia tunnettuja Raamatusta tekstinsä saaneita suomenkielisiä lauluja. Ne sijoittuvat kirkkovuoteen yleensä Missale Aboensen (1488) osoittamalla tavalla. Kuitenkin mm. muutamille loppiaisen jälkeisille ja kirkkovuoden loppuosan pyhäpäiville Gunnærus on laatinut uusia introituksia.

Officia Missæn omaperäisin piirre on tapa, jolla sävelmiä on muokattu. Gunnærus on muokannut sävelmiä kielenmukaisuuden vaatimusten mukaan onnistuneesti ja sovitukset osoittavat hänen merkittävää musiikillista taitoaan. Antifoneja on sentonisaatiomenetelmällä muokattu monin eri tavoin. Osa niistä on säilynyt lähes esikuviansa mukaisena, mutta useissa tapauksissa sävelmät ovat saaneet uuden, jopa aivan itsenäisen ilmeen. Laajuutensa ja sävelmien muokkaustapojen vuoksi Officia Missæ on ainutlaatuinen. Reformaatioajalta ei tiettävästi tunneta muuta kansankielistä kokoelmaa, joka sisältäisi introituslauluja yhtä kattavasti koko kirkkovuoden ajalle.

Avainsanoja: Gunnærus, introitus, gregoriaaninen laulu, kansankielisyys, sentonisaatio, adaptaatio

ABSTRACT

In Finnish for Finns

The relationship of vernacular text and melody in the Finnish-language *Officia Missæ* Introit collection of Michael Bartholdi Gunnærus (1605).

The present study examines the contents, texts and melodies of the Finnish-language Introit collection *Officia Missæ* manuscript by Gunnærus, and in particular Gunnaerus' method of editing the Gregorian melodies to suit the wording of the Finnish texts. The Introit practice of the time will be described on the basis of previous studies of the liturgical practice of the Reformation period in Finland. By means of a comparison of the melodies of the collection with the melodies in medieval manuscripts, the study seeks to establish the Latin source of Gunnærus' melody collection, and in addition to discover how and on what basis Gunnærus edited the melodies.

Gunnærus' manuscript *Officia Missæ* is dated to 1605 in Helsinki. It contains 95 arrangements of Gregorian Latin Introits covering the whole ecclesiastical year. The contents of the collection exhibit the influence of the Mass of Paulus Juusten (1575). The liturgical practice of the Diocese of Vyborg, which was more liturgically conservative than that of the Diocese of Turku (Åbo), has also had an obvious influence on the collection, as has perhaps the Liturgy of King Johan III. The introduction to the collection also reflects influences from Germany and especially from Andreas Ornithoparchus. The model for Gunnærus' Introit melodies was probably a medieval collection closely resembling that of the Graduale No. 37 collection preserved in the National Library of Finland. This study has found no features of the melodies showing divergence from earlier Finnish practice.

The Biblical texts of sixty-one of the Introit antiphons correspond to the Latin models, while thirty-four melodies have new previously unconnected texts attached to them. The texts mainly follow the translations of Michael Agricola. The Mass of Paulus Juusten has also had an impact on the language of the collection. Some of the texts have also been edited by Gunnærus himself. The collection also contains eight text passages found in none of the above-mentioned sources. The Introit antiphons of Gunnærus are the oldest known Finnish chants with texts taken directly from the Bible. With few exceptions, the Introit chants are positioned in the church year according to the *Missale Aboense* (1488). However, for some of the Sundays after Epiphany and for the final Sundays of the ecclesiastical year, Gunnærus has written new antiphons.

The most distinctive aspect of *Officia Missæ* is the method of editing of the melodies. Gunnærus successfully edited the melodies according to the requirements of the texts, and the arrangements demonstrate his remarkable musical skills. The antiphons were edited in many different ways using the centonization method. Many of the melodies remain almost the same as their models, but in numerous cases melodies have acquired a new, even quite original expression. *Officia Missæ* is unique in its comprehensiveness and in the editing methods of the melodies. No other vernacular collection from the Reformation period has come to light which includes such a comprehensive collection of introits covering the whole ecclesiastical year.

Key words: Gunnaerus, Introit, Gregorian chant, vernacular chant, centonization, adaptation.

SAATTEEKSI

Ultrajuoksu kansankielisen gregorianiikan ja Michael Bartholdi Gunnæruksen *Officia Missæ*n parissa alkoi kymmenisen vuotta sitten Ilkka Taiton *Documenta Gregoriana* -kirjan myötä. Sieltä ensimmäisenä huomasin maininnan tulevasta tutkimuskohteestani. Tutustuminen varhaiseen suomenkieliseen introituskokoelmaan on avannut minulle mielenkiintoisen maailman. Olinhan jo tätä ennen pohtinut, kuinka suomenkielinen teksti ja kauniit gregoriaanisetsävelmät voitaisiin yhdistää.

Työni loppumetreillä haluan kiittää kaikkia heitä, jotka ovat myötävaikuttaneet työni valmistumiseen. Ensiksi haluan kiittää professori Erkki Tuppurasta, joka mittaamattoman merkittävänä valmentajana, tukijana ja työni ohjaajana on alusta saakka sitkeästi ja taitavasti tarjonnut apuaan monin eri tavoin. Haluan kiittää myös kaikkia, jotka ovat osallistuneet professori Reijo Pajamon Sibelius-Akatemian Kuopion osastoon käynnistämän jatkotutkintoseminaarin työskentelyyn. Seminaarissa olen saanut mielenkiintoista palautetta työni edistyessä. Professori Ilkka Taitto on asiantuntemuksellaan avustanut minua keskiaikaisen lähdemateriaalin parissa. Erityisen kiitoksen ansaitsevat myös lisensiaatintutkimukseni tarkastajat ja nyt myös väitöskirjani esitarkastajina toimineet dosentti Jyrki Knuutila ja teologian tohtori Hannu Vapaavuori. Heiltä olen saanut korvaamattomia neuvoja työni päätösvaiheessa. Emeritusprofessorit Jukka Thurén ja Jouko N. Martikainen auttoivat häkellyttävän suurella asiantuntemuksellaan minua *Officia Missæ*n latinankielisen esipuheen tulkitsemisessa.

Onnistuneen pitkäkestoisen suorituksen edellytyksenä on onnistunut tankkaus. Suomen Kanttori-Urkuriliiton myöntämä apuraha ja Suomen Kulttuurirahaston Erkki Tuppuraisen johtamalle Ruotsin vallan ajan kirkkomusiikkia tutkivalle työryhmälle myönnetty apuraha ovat osaltaan mahdollistaneet työskentelyni. Sibelius-Akatemian Kuopion osaston assistentin virassa olen sopivin määräajoin saanut keskittyneesti viedä tutkimustani eteenpäin.

Tutkimukseni valmistuminen ei olisi ollut mahdollista ilman kannustavia ystäviä. Matkan keskeyttäminen ei ole tullut mieleenkään, kun Puijon seurakunnan työtoverit ovat ymmärtäen ja joustavasti antaneet tilaa työskentelylleni. Puijon kamarikuorolaiset ovat sietäneet ajatuksissaan harhailevaa ja välillä väsynyttäkin johtajaansa. He ovat myös koekaniineina laulaneet *Officia Missæ*n introituksia. Kiitän myös kaikkia muita laulajia, jotka ovat harjoitelleet ja esittäneet introituksia useissa eri yhteyksissä antaen näin mahdollisuuden käytännössä tutustua laulujen soivaan asuun.

Pitkillä ja vielä pitemmillä juoksulenkeillä olen tuulettanut ajatuksiani. Näillä poluilla minua ovat vuosien varrella kirittäneet Pekka, Mat-

ti, Markus, ja monet muut juoksijatoverit. Kymmenen vuoden aikana olen kuluttanut lähes 30 lenkkariparin lisäksi kohtuuttoman paljon omaa ja läheisteni aikaa opiskellen, kirjoittaen, laulaen, laulattaen ja omissa ajatuksissani oleillen. Lapseni, varsinkin Janne ja Jaakko, mutta myös jo aikuistuneet Heikki, Riitta, Merja ja Antti, sekä muut läheiseni ovat joutuneet sopeutumaan työskentelyyni ja siitä huolimatta ovat tukeneet minua työssäni ja muissa elämän myllerryksissä. Lopuksi – mutta en suinkaan vähiten – haluan kiittää kielipoliisiani Kaisa-Leena Harjunmaata. Hän on työni uuvuttavassa loppukirivaiheessa rohkaisemalla ja kannustamalla auttanut kalkkiviivojen ylityksessä.

Kuopiossa 15. päivänä toukokuuta 2006

Jorma Hannikainen

Suomeksi suomalaisten tähden

Kansankielisen tekstin ja sävelmän suhde Michael Bartholdi Gunnæruk- sen suomenkielisessä Officia Missæ -introituskokoelmassa (1605)

Saatteeksi	5
Sisällys	7
Lyhenteet	9
1 JOHDANTO	11
1.1 Gregoriaaninen laulu ja sen tulo Suomeen	11
1.2 Introitus	19
1.3 Reformaatioajan kirkkolaulu	20
1.3.1 Reformaatioajan kirkkolaulu Suomessa	20
1.3.2 Keskiajan ja reformaatioajan suomalaiset liturgisen musiikin lähteet	30
1.3.3 Introituslaulu reformaatioajalla	35
1.3.4 Introitusten kansankielisiä sovituksia reformaatioajalta...	44
2 TUTKIMUSTEHTÄVÄ	57
3 GUNNÆRUKSEN INTROITUSKOKOELMA OFFICIA MISSÆ	64
3.1 Michael Bartholdi Gunnærus	64
3.2 Introituskokoelman esipuhe	70
3.3 Introituskokoelman ulkoasu ja sisältö	76
3.4 Oikeinkirjoitus ja notaatio	83
4 OFFICIA MISSÆN LÄHTEET	94
4.1 Kirkkovuosikalenteri	94
4.2 Officia Missæn tekstilähteet.....	106
4.3 Tekstin muokkausten tarkastelua	116
4.4 Sävelmät	122
4.5 Moodit ja psalmisävelmät	128
4.6 Henricus Thomae -käsikirjoitus ja Officia Missæ	133
4.7 Officia Missæn sävelmistölähde	136
4.8 Introitusten yksityiskohtaista tarkastelua	154
5 SÄVELMÄMUOKKAUS OFFICIA MISSÆN ANTIFONEISSA	199
5.1 Sentonisointi ja adaptointi	199
5.2 Introituslauluille tunnusomaisten piirteiden säilyminen Officia Missæssa.....	211
5.3 Alukkeet	214
5.4 Deklamaatio ja tekstisisällön vaikutus sävelmään.....	219

5.5	Esimerkkejä	229
5.5.1	<i>Resurrexi</i>	229
5.5.2	<i>Dicit Dominus</i>	233
5.5.3	<i>Domine ne longe</i>	237
5.5.4	<i>Miserere michi...ad te</i>	239
5.5.5	<i>Miserere michi...tribulor</i>	243
6	OFFICIA MISSÆ KANSANKIELISEN GREGORIANIIKAN HARVINAISENA ESIMERKKINÄ	247
	LÄHTEET JA KIRJALLISUUS	254
	LIITTEET	268
I	Michael Bartholdi Gunnæruksen <i>Officia Missæ</i> n tekstit ja suomennokset	268
II	Kuvasivut	291
1	GOM, 13r.	
2	GOM, 34r.	
3	GOM, 47r.	
4	GOM, 58r.	
III	Sävelmävertailuja	295
1	Dum medium silentium / Catzo Herran Engeli	
2	Ecce aduenit / Ne Kuningat meren tykenä	
3	Letare iherusalem / Iloitca Jerusalemin kanssa	
4	Judica me / Domitze minua Jumala	
5	Viri galilei / Te Galilean Miehet	
6	Spiritus Domini / Maan pijri ombi täynnäns / Minä tahdon vlgoswodhatta / Ja äkistä tapachtui taiwahast	
IV	Missale Aboensessa mainitut introitukset muutamissa keskiaikaisissa ja reformaatioajan lähteissä	303

LYHENTEET

A.	antifoni
A-I, A-II, A-III	Agricolan teokset I-III, näköispainos 1931.
AM	Antiphonale Monasticum
Bf	Baltiska fogderäkenskaper F. 410 1590/6 ja 1592/3; Ruotsin Kamariarkisto
CW	Codex Westh (Westhin koodeksi)
EK 1575	Evankeliumikirja 1575 (Paavali Juusten: Se Pyhä Messu)
f., ff.	folio, foliot
F.m.	Fragmenta membranea, Helsingin yliopiston kirjaston, Toivo Haapasen luettelointiin perustuva keskiaikaisten voudintilipergamenttien kokoelma
G	Graduale (jäljessä seuraava numero viittaa Toivo Haapasen luettelointiin perustuvaan keskiaikaisten voudintilipergamenttien kokoelman numerointiin, esim. G44 = HYK, F.m. II nro 44)
GAr	Graduale Arosiense
GI	Graduale Ilmolense (HYK, A ^o II 55)
GR	Graduale Romanum
GS	Graduale Strigoniense
GT	Graduale Tammelense (ÅAB, havd. D 71/163)
GU	Graduale Uskelense (Liber Ecclesie Sancti Bartholomei, HYK, A ^o II 41)
GOM	Gunnærus, Michael Bartholdi: Officia Missæ, kopio (HYK AA IV I.)
HEN	Henricus Thomæ -käsikirjoitus (Skara mus. hskr. nr. 5)
HYK	Helsingin yliopiston kirjasto (Kansalliskirjasto)
JM	Paavali Juusten: Se Pyhä Messu (1575)
KÄ	Käsikirja castesta ia muista christikunnan menoista 1549 (Agricola)
LLPs	Lucas Lossius: Psalmodia, hoc est, Cantica sacra veteris acclesiae selecta.
M	Missale (jäljessä seuraava numero viittaa Toivo Haapasen luettelointiin perustuvaan keskiaikaisten voudintilipergamenttien kokoelman numerointiin, esim. M51 = HYK, F.m. I nro 51)
MA	Missale Aboense 1488
ME	Messu eli Herran echtolinen, 1549 (Agricola)
PI	Se meiden Herran Jesusen Christusen pina, ylesnousemus ja taiuaisen astumus, 1549 (Agricola)
PS	Davidin Psaltari, 1551 (Agricola)
ps.	psalmus, psalmi
r	recto
RK	Rucouskiria, Bibliasta 1544 (Agricola)

TMA, Ttkad Gu I:[n:o]	Turun maakunta-arkisto, Turun tuomiokapitulin depositio (Jaakko Gummeruksen järjestelyyn ja luettelointiin perustuva käsikirjoitusten tunniste)
URJ	Urjalan laulukirja (HYK Cö IV 12)
UT	Se Wsi Testamenti, 1548 (Agricola)
v	verso
V.	versus
WE	Weisut ia ennustoxet, 1551 (Agricola)
ÅAB, havd.	Åbo Akademis bibliotek, handskriftsavdelningen

1 JOHDANTO

1.1 Gregoriaaninen laulu ja sen tulo Suomeen

Gregoriaaninen laulu eli *gregoriaaninen koraali* on nimitys laajalle lauluohjelmistolle, jolla suppeassa merkityksessä tarkoitetaan 700-luvun jälkipuoliskolta lähtien syntynyttä katolisen kirkon latinankielistä liturgista laulua, ja jonka tieltä lähes kaikki muut lännen kirkon paikalliset laulutraditiot joutuivat väistymään. Gregoriaanisen laulun kantaohjelmisto syntyi asteittain roomalaisen jumalanpalveluslaulun ja keskieuropalaisen lauluperinteen yhteensulauttamisen tuloksena frankkien valtakunnan, lähinnä nykyisen Ranskan alueella, ja tästä syystä ohjelmistosta käytetään myös nimitystä *frankoroomalainen kirkkolaulu*, latinankielisyyden perusteella käytetään myös termiä *latinalainen kirkkolaulu*. Gregoriaaniselle laululle ovat ominaisia modaalisuus, yksinäisyys ja vokaalisuus sekä puhtaasti liturginen funktio.¹

Katolinen jumalanpalveluselämä oli 700-luvun loppupuolelle mentäessä jakaantunut pitkälle alueellisiin erityispiirteisiinsä. Sen heterogeenisiin aineksiin kuuluivat mozarabinen (Espanja), gallikaaninen (Ranska ja Sveitsi), beneventaaninen (Etelä-Italia), vanharoomalainen, Milanon ambrosiaaninen, Ravennan ja Aquilean kirkkolaulu sekä ennen kaikkea frankoroomalainen kirkkolaulu, joka 800-luvun alkupuolelta alkaen syrjäytti ambrosiaanista kirkkolaulua lukuun ottamatta muut paikalliset traditiot. Karolingien imperiumin valtakunnalliseksi eheyttämiseksi hallitsijat Pipin Pieni (751–768) ja Kaarle Suuri (768–814) halusivat yhtenäistää myös kirkkolaulua ja pyrkivät siirtämään roomalaisen laulutavan (*cantus romanus*) myös muualle valtakuntaan. Käytännössä kuitenkin frankkilainen papisto sulautti gallikaanisen ja roomalaisen laulun yhteen ja syntyi aivan uusi kirkkolauluohjelmisto, frankoroomalainen laulu. Keskeisimpiä paikkakuntia uuden laulutavan synnylle olivat Metz nykyisen Ranskan koillisosassa ja Saksan Aachen.²

Frankoroomalaista kirkkolaulua alettiin 800-luvulla luotujen legendojen ja myyttien seurauksena kutsua paavi Gregorius Suuren mukaan gregoriaaniseksi lauluksi. Legendojen (mm. Vita Gregorii vuodelta 878) mukaan vuosina 590–604 paavina ollut Gregorius Suuri olisi gregoriaanisen lauluohjelmiston luoja – kylläkin Pyhän Hengen vaikuttamana. Tosiasiallisesti Gregoriuksen liturgiset uudistukset koskivat laulujen osalta vain rituaalia, eivät laulujen sisältöä. Vuodesta 789 lähtien Kaarle Suuri antoi korvata frankkien maaperällä käytetyn *cantus gallicanus* -laulun uudella frankoroomalaisella laululla, jota frankkien kanttorit olivat muokanneet ja opiskelleet vuosikausia. Messun perusohjelmistoon kuului noin 650 laulua ja näistä introituksia noin 150. Rukoushetkissä laulettavia officium-lauluja oli noin 6700. Laulujen opettelu tapahtui *ex corde* (sydäimestä) eli ulkoa. Ulkoa opetellen laulut

¹ Taitto 1992, 9-13; Hiley 1995, 1; Ekenberg 1998, 9-11.

² Taitto 1992, 9-12; Hiley 1995, 478-479; 515-518; Ekenberg 1998, 10-11, 30-33, 37-39.

myös levitettiin koko läntiseen Eurooppaan. Vasta yli 100 vuotta ohjelmiston syntymisen jälkeen eli 900-luvulla lauluja alettiin kirjoittaa muistiin eri puolilla Eurooppaa kaikkiaan noin 15 erilaisella neumikirjoitustavalla. Messun laulut säilyivät ihmeteltävän yhtenäisinä koko valtakunnan alueella.³ Godehard Joppichin mukaan verrattaessa neumimerkein kirjoitettuja sävelmiä ensimmäisiin neliönuoteilla kirjoitettuihin virhemarginaali on vain noin 1 %.⁴

Laajassa merkityksessä gregoriaaniseen lauluun kuuluu myös varsinaisen kantaohjelmiston syntymisen jälkeen muodostunut, sille läheistä sukua oleva liturginen ohjelmisto. Siihen on liittynyt myös soittimien käyttöä ja moniäänisyyttä sekä kansankielisiä tekstejä. Gregoriaaninen laulu ei myöskään liity pelkästään katolisen kirkon jumalanpalveluselämään, vaan lauluperinnettä pitävät yllä myös reformaation yhteydessä syntyneet kirkot. Erityisesti viime aikoina gregoriaaninen laulu on saanut sijaa myös liturgiasta irrottautuneena esteettisenä vokaalimusiikin taidelajina.⁵

Gregoriaaniselle lauluohjelmistolle on luonteenomaista laulettavan tekstin erityinen huomioonottaminen. Osa ohjelmiston melodioista saa hahmonsaa tekstin luontevasta lausumisesta ja myös teologisesta sisällöstä. Toisaalta erilaiset liturgiselle laululle tyypilliset tekstin resitoimiseen tarkoitetut sävelmäkaavat antavat mahdollisuuden laulaa tietyn tekstiryhmän tekstejä samalla sävelmällä.⁶ Melodiamuodot saattavat näin olla sidotut lähinnä jumalanpalvelustekstien liturgiseen tehtävään. Varsin itsenäisiltä vaikuttavat, erityisesti rukoushetkien psalmeja kehystävät ja lähes syllabiset antifonimelodiat muodostavat sävelmäperheitä, jotka näyttävät muodostuneen jostakin juurisävelmästä.⁷ Tekstin ja sävelmän kiinteä suhde näyttäytyy selkeästi messun propriumlauluissa. Tutkijoiden mukaan kirkkoisien raamattukäsitys tulee esille esimerkiksi introituslauluissa. Niiden sävelmät osoittavat, kuinka intensiivisesti sävelmiä luoneet laulumestarit olivat omistautuneet Raamatun teksteille, niitä lukeneet, tutkineet ja esittäneet. He merkitsivät tunnontarkasti laulujen artikuloinnin ja tulkinnan.⁸ Godehard Joppichin mukaan 900-luvulla laadittujen neumikäsikirjoitusten⁹ lauluissa on kuultavissa laulujen

³ Taitto 1992, 247; Ekenberg 1998, 30-31.

⁴ Joppich 2005, 4.

⁵ Taitto 1992, 12-13.

⁶ Resitoinnilla tarkoitetaan tässä puhelaulamista, esimerkiksi psalmin, lukukappaleen tai rukouksen laulamista sävelmäkaavaa käyttäen. Synonyymi termille on kantillointi. Resitointi tapahtuu tekstin alkua, välimerkkikohtia ja päätöstä lukuun ottamatta yleensä samana toistuvalla sävelellä, ns. resitointisävelellä. Resitointisävelen synonyymeina esiintyvät myös sanat reperkussiosävel, ténor, tonus currens ja tuba.

⁷ Tämä voidaan helposti todeta vertaamalla joitakin samaan moodiin kuuluvia sävelmiä toisiinsa, esim. Antiphonale monasticum: Dum esset rex, s. 306; Dum fortis armatus, s. 363; Si in digito Dei, s. 363; Qui sequitur me, s. 381 ja Nigra sum, s. 707.

⁸ Ekenberg 1998, 165-166. Erityisesti Dom Eugène Cardine (*Gregorian Semiology* 1982) on gregoriaanisen musiikin semiologiaa käsittelevässä teoksessaan perusteellisesti esitellyt gregoriaanisten neumimerkintöjen tulkintaa.

⁹ Neumikirjoitus on saanut nimensä kreikan sanasta νεύμα (neuma; viittaus, nyökkäys, ele, kädellä tai silmillä annettu vihje).

välittämä teologinen ajattelu. Gregoriaanisessa koraalissa ”Jumalan sana saa soivan muodon”.¹⁰ Perinteisten gregoriaanisten sävelmien voidaan siksi katsoa kuuluvan erottamattomasti nimenomaan latinankielisten jumalanpalvelustekstien yhteyteen.

Rytmisen vapaamittaisuuden vuoksi gregoriaaninen musiikki näyttää soveltuvan tekstistä johtuvaan muokkaukseen määrämittaista musiikkia joustavammin. Gregoriaanisen sävelmistön perusominaisuuksiin kuuluu toisaalta laulettavan tekstin huolellinen huomioon ottaminen ja toisaalta sävelmien joustava mukautuminen erilaisten tekstien yhteyteen. *Adaptaatio*ssa (lat. *adoptare* = ottaa vastaan) sävelmään sijoitetaan uusi säerakenteensa ja aksentuaationsa puolesta sopiva teksti. Lähes päinvastainen menetelmä on ns. *sentonisaatio* (lat. *cento* = tilkkutäkki), jossa uusi sävelmä voidaan muodostaa moodille tyypillisistä säveljaksoista, sävelmäpartikkeleista eli *migraatioista*.¹¹ Tätä tekniikkaa on käytetty erityisesti silloin, kun tiettyyn kiinteään tekstiin on tarvittu uusi sävelmä. Merkittävä osa gregoriaanisesta ohjelmistosta on syntynyt jo olemassa olevien sävelmien pohjalta yhdistelemällä ja muokkaamalla migraatioita.¹²

Perusohjelmiston sävelkieli, tärkeimmät sävellajiominaisuudet, nyansointi ja mahdollisesti myös perusrytmi pysyivät varsin samanlaisina gallikaanisen ja roomalaisen yhteensulautumisen jälkeen 1200-luvulle saakka. Tärkeimpien juhlien yhtenäisyydestä huolimatta jokaisella hiippakunnalla, sääntökunnalla ja jopa suurimmilla paikalliskirkoilla oli omia erikoisuuksiansa. Paikallisissa käytännöissä heijastui alueellisia ihanteita. Paikallispühimysten määrän lisääntyminen innosti hiippakuntia luomaan ohjelmistoa, jolle oman

¹⁰ Joppich 1994, 1; Joppich 1995, 91.

¹¹ Migraatiolla tarkoitetaan tässä sävelmäpartikkeleita, jotka ovat yleisiä, lainautuvia, moodille tyypillistä pieniä sävelkuvioita. Migraatiot eivät ole sidottuja säkeisyyteen, ja ne voivat lainautua kokonaan tai osittain. Taitto 1988, 92-95, 98.

¹² Taitto 1988, 92, 95. *Adaptaatio*-menetelmällä laaditussa laulussa jo käytössä olleeseen sävelmään on sovitettu toinen raamatullinen teksti. Näin termi on lähes synonyymi *kontrafakttilaululle*, jossa jo olemassa olevaan sävelmään on laadittu uusi teksti. Alkuperäissävelmää voidaan kutsua prototyypimelodiaksi. Prototyypimelodian nimi määräytyy roomalaisen antifonariumin mukaan kalendaarisesti, ts. sävelmätyypin ensimmäisestä edustajasta antifonariumissa. Taitto 1988, 92. *Sentonisaatio*-menetelmää on käytetty sekä kirjallisuudessa että musiikkiteoksissa, jolloin teos on koostettu toisten teoksien katkelmista. Gregoriaanisessa sävelmistössä menetelmällä on sommiteltu uusia sävelmiä liittämällä yhteen katkelmia vanhemmista melodioista. Menetelmää on käytetty erityisesti silloin, kun tiettyyn kiinteään tekstiin on tarvittu melodia. David Hiley'n mukaan termiä 'cento' on yleisesti käytetty roomalaisella ajalla tarkoittaen useiden kankaiden yhteen ompelemista, tilkkupiteeksi. Johannes Diaconus käytti termiä teoksessaan *Vita S. Gregorii Magni* (n. 870) kuvatessaan paavi Gregorius I:n antifonariumia ”mitä käyttökelpoisimmaksi” (Antiphonarium centonem cantorum studiosissimus nimis utiliter compilavit). Gregoriuksen teos sisälsi ilmeisesti sanat messun laulettaviin osiin ilman sävelmiä. Tekstit olivat yhdistelmiä ja mukaelmia aikaisemmista vastaavista kirjoituksista. Hiley 1995, 74-75. Sakari Vainikan mukaan gregorianiikan yhteydessä sentonisaatio-termin ja siihen liittyvän analyyttisen ajatusmallin ensimmäinen käyttäjä oli Dom Paolo Ferretti teoksessa *Estetica gregoriana* (1934). Vainikka 2001, 62. Sentonisaatiosta ks. myös Taitto 1988, 95, 99.

alueen ulkopuolella ei ollut käyttöä. Alueellisia eroja alkoi syntyä myös sävelmätoisinoissa, esitystavoissa ja rytminkäsittelyssä.¹³

Alueelliset erityispiirteet tulevat esille myös notaation kehityksessä. 900-luvulla kehittyi alueellisesti erilaisia neumityylejä, jotka aluksi olivat adias-temaattisia, eli eivät ilmaisseet säveltasoa. Neumikirjoituksessa tyylit ovat paleofrankkinen, sanktgallenilainen, metziläinen, clunyläinen, burgundilainen, pohjoisitalialainen, keski-italialainen, beneventolainen, akvitanialainen, anglosaksinen, germaaninen, visigoottilainen eli mozarabinen ja katalonialainen.¹⁴

Koraalinuottikirjoitustyyliä voidaan jakaa karkeasti ottaen kahteen pääsuuntaukseen; romaaniseen ja germaaniseen tyyliin. Erot tyylien välillä koskevat notaation ulkoasun lisäksi myös sävelmiä. Näin on syntynyt ns. sävelmämurteita, jotka ilmenevät eroina germaanisten ja goottilaisten murteitten välillä. Nykyisin näitä murteita kutsutaan myös itäiseksi ja läntiseksi murteeksi. Germaaniselle murteelle ominaisia ovat terssit (D–F, A–C) romaanisten sekunti-intervallien (D–E, A–H, A–B) sijasta. Peter Wagnerin mukaan murre-eroavaisuus on merkittävä.¹⁵ Saksalaisen gregoriaanisen sävelmistön luonne on erisävyinen kuin romaanisen sävelmistön. Keskiajalla Suomeen ja muutenkin Pohjoismaihin ulottui kummankin sävelmämurteen vaikutus. Vanhimmat Suomessa käytetyt gregoriaanisia sävelmiä sisältävät liturgiset kirjat lienevät peräisin Saksan ja Pohjois-Ranskan rajaseudulta, Kölnin kirkkoprovinsin alueelta. Myöhemmin vallitsevampana ja myöhäiskeskiajalla lähes yksinomaisena vaikutti dominikaaninen traditio. Murteitten vaikutus suomalaiseen myöhäiskeskiaikaiseen kirkkolauluun on kuitenkin vielä perusteellisesti selvittämättä.¹⁶

Romaaninen koraalinuottikirjoitus yleistyi ensimmäisenä Keski- ja Pohjois-Ranskassa sekä Belgiassa, mutta levisi nopeasti Englantiin, Italiaan ja Pyreneitten niemimaalle.¹⁷ Romaaninen tyyli tuli vallitsevaksi myös suomalaisiin käsikirjoituksiin, noudattivathan suomalaiset myöhäiskeskiaikaiset kirjat valtaosin dominikaanista järjestystä. Oma väriä dominikaanisiin kirjoihin loivat kuitenkin pohjoismaiset, ennen kaikkea ruotsalaiset pyhimysjuhlat.¹⁸ Suomessa käytetyt romaaniset käsikirjoituslähteet ovat peräisin Suomen ja muiden Pohjoismaiden lisäksi hajanaisesti mm. Englannista, Pohjois-Ranskasta ja mahdollisesti myös Tanskasta. Englantilainen alkuperä selittyy

¹³ Taitto 1992, 12.

¹⁴ Taitto 1992, 24. Taiton mukaan nimitykset poikkeavat jonkin verran eri tutkijoilla. Erilaisia neumi- ja koraalinyaation tyylejä esitellään tarkemmin useissa lähteissä. Ks. esim. *La notation musicale des chants liturgiques latins. Présentée par les moines de Solesmes*. 1991.

¹⁵ Peter Wagner kuvaa germaanisen ja goottilaisen sävelmämurteitten eroja seikkaperäisemmin artikkelissaan *Romanische und germanische Choraltradition*. Wagner 1927, 143–148.

¹⁶ Haapanen 1927, 27–32; Taitto, 1992, 112; Taitto 1998, 28.

¹⁷ Taitto 1992, 47–48.

¹⁸ Taitto 1992, 15.

sillä, että Norjan, Tanskan ja Ruotsin käännättämisessä englantilaisilla lähe-
tyssaarnaajilla oli keskeinen asema toisen vuosituhannen alkupuolella. Poh-
joisranskalaiset kirjat ovat ehkä alkavan dominikaanisen vaikutuksen ja Pa-
riisiin suuntautuvan opinkäynnin seurausta.¹⁹ Turun hiippakunnassa domi-
nikaaninen käytäntö vakiintui 1300-luvun alusta lähtien, ja dominikaanili-
turgian käyttöönotto Suomessa osuu Turun piispa Benedictus I:n kauteen
(1321–1338). Veljestön konventti perustettiin Suomeen kyllä jo v. 1249.
Käsikirjoitusten ulkoasussa ja sisällössä tämä todennäköisesti merkitsee
romaanisten piirteiden vahvistumista.²⁰ Vuonna 1488 painettu Missale
Aboense perustuu 1250-luvulla Pariisissa tehtyyn dominikaaniseen ns.
Humbertin koodeksiin. Myös Viipuriin perustettiin dominikaaninen kon-
ventti säännönmukaisine kouluineen ehkä jo 1300-luvulla.²¹



Romaanista koraalinuottikirjoitusta. *Gaudeamus omnes* -introituksen alkuosa
(1300–) 1400-luvulta Turun hiippakunnalle kirjoitetusta gradualesta (HYK, F.m. II
nro 44, f.24r. Kuva: Taitto 1992, 292).

Germaaninen eli goottilainen nuottikirjoitus kehittyi 1200-luvulla lähinnä
metziläisestä neuminotaatiosta. Se vastasi alun perin romaanista notaatiota
läheisemmin vanhoja neumeja. Germaaninen nuottikirjoitus sai sijaa pääasi-
assa itäisessä Euroopassa. Saksalaisen kulttuurivaikutuksen piirissä olevilla
seuduilla keski- ja itäeurooppalaisissa käsikirjoituksissa ja painotuotteissa
sitä esiintyy vielä 1500-luvulla ja myöhemminkin. Toivo Haapasen selvi-
tyksien mukaan germaanisella nuottikirjoituksella kirjoitettujen käsikirjoi-
tuksien todennäköiset käyttöpaikat ovat olleet Itä-Suomessa. Voutikirjojen
kansina niitä on ollut Viipurin seudun ja Itä-Suomen tileissä. Alueen saksala-
laisyhteydet ovat olleet vahvoja jo 1200-luvulta lähtien.²² Toivo Haapasen
mielestä ”tämä saksalainen vaikutus on toisin sanoen ollut puhtaasti paikal-
lista laatua ja epäilemättä Wiipurin Hansa-suhteista johtunutta.” Näyttää
myös siltä, että Satakunnan rannikolla Kokemäenjoen seutu on kuulunut

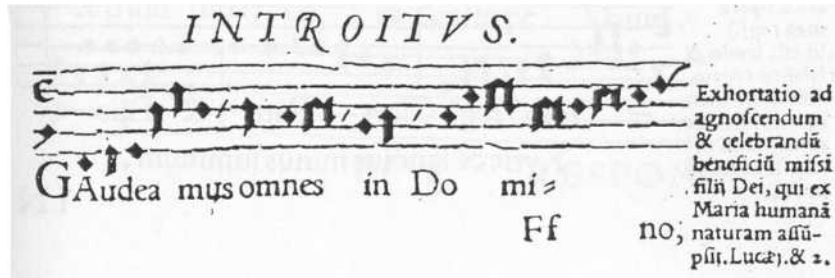
¹⁹ Taitto 1992, 448.

²⁰ Haapanen 1927, 35; Taitto 1992, 445.

²¹ Parvio 1988, 531–532; Taitto 1992, 449; Knuutila 1997, 104. Ks. myös Salomies 1944, 107–108, 277–278.

²² Haapanen 1927, 37; Taitto 1992, 47–48; 109.

saksalaiseen kaupalliseen ja kulttuuriseen vaikutuspiiriin.²³ Germaanisesta nuottikirjoituksen virga-merkki muistuttaa hevosenkengännaulaa, josta koko nuottikirjoitustapa on saanut nimityksensä *Hufnagelschrift*. Myöhemmin aikoina leveäteräisellä kynällä kirjoitettua germaanista notaatiota nimitetään myös goottilaiseksi notaatioksi.²⁴



Germaanista nuottikirjoitusta viisivivaisella viivastolla. *Gaudeamus omnes* - introituksen alkuosa Lucas Lossiuksen teoksesta *Psalmodia, hoc est, Cantica sacra veteris ecclesiae selecta*. Kuva Wittenbergissä vuonna 1561 painetun laitoksen näköispainoksesta (Lossius 1561, 205)

Romaaniset ja germaaniset melodiamurteet ovat joissakin tapauksissa myös sekoittuneet. Tämä on saattanut olla seurausta kulttuurien raja-alueeseen kuulumisesta. Erik Abrahamsen (1893–1949) on havainnut tanskalaisessa Niels Jespersenin gradualessa germaanisista piirteitä, vaikka notaatio on roomaanista tyyliä.²⁵ Romaaninen neliönotaatio pelkistyi 1400-luvulla ns. dekadenttinotaatioksi. Näin tyypilliset suomalaiset 1400–1600 -lukujen notaatiotyylit ovat roomaanisen nuottikirjoituksen johdannaisia. Dekadenttinotaatio ei enää sisältänyt sävelmien rytmisiä merkkejä. Notaatio ilmaisi ainoastaan säveltasot ja tavujen sijoituksen. Merkkiasussa on nähtävissä vaikutusta ns. *musica plana* eli *cantus planus* -esitystavasta, joka on myöhäiskeskiaikainen käsitys yksiaanisesta kirkkosävelmien sävelien yhtäläisistä aika-arvoista. Nykyisin tätä kutsutaan ekvaaliteoriaksi.²⁶

Ligatuurit 1–6 ovat myöhäiskeskiaikaisissa käsikirjoituksissa esiintyviä pes- ja scandicus-ligatuurien dekadenttinotaation merkkejä.²⁷ Esimerkit 7–10 ovat Gunnæruksen introituskokoelmassa esiintyvät vastaavien ligatuurien muodot.

Perinteisten liturgisten kirjojen nimitykset ja niiden sisältö ovat vaihdelleet eri aikoina. *Missale* on saanut nimensä messua tarkoittavasta sanasta *missa*

²³ Haapanen 1927, 37; Taitto 1992, 110, 333 ja 447.

²⁴ Hiley 1995, 390.

²⁵ Abrahamsen 1919, 17-18; Taitto 1992, 448-449.

²⁶ Taitto 1992, 50, 357. Ekvalistisesta laulutavasta ks. myös Gable 1995, 173-184.

²⁷ Taitto 1992, 360.

ja nykyisessä päämerkityksessään sisältää kirkkovuoden messujen tekstit. Missale saattoi olla joko tekstilaitos tai kokonaan nuotinnettu, sisältönään introitus, graduale, halleluja, tractus, sekvenssi, offertorium, communio, usein messun ordinariumlaulut (kyriale), rukouksia (prefaatio, kollehta, secreta, postcommunio), lukukappaleet (epistola, evankeliumi), hymnus trium puerorum, siunaus, liturginen tervehdys ja versikkeli. Missalea, joka sisälsi kaikki messutekstit, nimitettiin 1200-luvulta lähtien myös sanalla missale plenum. Tällainen oli myös Turun hiippakunnan liturgiaan vaikuttanut dominikaaninen, Pariisissa laadittu missale. Liber gradualis eli *graduale* oli 1200-luvulle tultaessa muotoutunut messun propriumlaulut sisältäväksi kirjaksi. Graduale sisälsi siis jokaisen pyhä- ja juhlapäivän laulut: introitus, graduaali, halleluja, tractus, offertorium, communio, joskus sekvenssi. Usein siihen sisältyi myös *kyriale*, pelkästään messun ordinariumlaulut käsittävä kirja. Sekvenssejä sisältävää kirjaa kutsutaan *sequentionariumiksi*. Harvinainen, Gunnæruksen kokoelman tapaan pelkästään introituksia sisältävä kirja voi esiintyä nimellä *officiale*. Naantalin luostarikirkon vuoden 1628 inventaariluettelossa mainitaan latinankielinen introituskokoelma, mutta kirja ei ole säilynyt.²⁸

Kansankieli ja gregorianiikka on aina ollut ongelmallinen yhdistelmä. Yleisesti näiden tekstinmukaisten laulujen sovittamista muille kielille on pidetty vähintäänkin arveluttavana.²⁹ Luther näyttää kuuluvan näiden arvostelijoiden joukkoon. Lutherin mielestä saksankielen ja gregoriaanisten sävelmien yhteensovittaminen ei ollut mielekästä. Liturgisessa laulussa ”todella saksalainen tapa” vaatisi sävelmien muodostamista saksankielen ominaisuuksista lähtien eikä vain latinankielisten laulujen jäljittelemistä ”niin kuin apinat tekevät”.³⁰

Gregoriaaninen laulu on syntynyt latinankielisen kirkkolaulun yhteydessä ja on siinä luonnollisimmillaan. Gregorianiikan perinteitä on sovellettu monin tavoin myös kansankieliseen lauluun reformaation ajoista nykypäiviin saakka. Kuitenkin Ruotsin valtakunnassa ja erityisesti Suomen alueella näyttää kansankielisten laulusovitusten laatimista 1500- ja 1600-lukujen vaihteessa tapahtuneen laajemmalti kuin muissa luterilaisissa maissa.³¹

Onko gregoriaanisen ohjelmiston muokkaaminen kansankielelle samanlaatuista kuin Bachin Matteus-passion esittäminen suomenkielellä? Monet suomalaisista reformaatioajan gregoriaanisista laulusovituksista vaikuttavat

²⁸ Taitto 1992, 31-33.

²⁹ Haapanen 1936, 238; Ekenberg 1998, 165.

³⁰ ”Ich wolt heute gerne eyne deutsche Messe haben, Ich gehe auch damit umbe, Aber ich wolt ja gerne, das sie eyne rechte deutsche art hette, Denn das man den latinischen text verdolmetscht und latinischen don odder noten behellt, las ich geschehen, Aber es laut nicht ertig noch rechtschaffen. Es mus beyde text und notten, accent, weyse und geperde aus rechter mutter sprach und stymme komen, sonst ists alles eyn nachomen, wie die affen thun“ (Wider die himmlischen Propheten, 1525, WA 18, 123). (WA=Lutherin teosten kokoelma *Weimarer Ausgabe*.) Ameln 1941, 7*. Ks. myös Tuppurainen 1997b, 35, viite 28.

³¹ Haapanen 1936, 237-238; Tuppurainen 1997b, 33.

musiikillisesti viimeistelemättömiltä. Taiteellisessa mielessä tasoltaan vaihtelevat sovitukset sisältyvät usein myös ulkoasultaan epäselviin ja paljon virheitä sisältäviin käsikirjoituksiin.³² Toivo Haapasen mielestä puhtaasti taiteelliselta kannalta gregoriaanisten käännössovitusten laatimista tuskin voidaan suoralta kädeltä tuomita. Hänen mukaansa...

...on näet huomattava, että jonkun vanhan sävelmän sovittaminen uuteen tekstiin ei suinkaan ole vierasta itse gregoriaanisen laulun piirissä. Nämä sävelmähän ovat suurimmaksi osaksi resitatiivisen psalmodian, juhlallisen ”puhelaulun”, pohjalla kehittyneet ja siis jo luonnostaan hyvin joustavia taipumaan erilaisiin teksteihin. Gregoriaaninen sävelmistö sisältää lukemattoman määrän esimerkkejä samojen sävelmien muunnoksista eri tekstien yhteydessä... Nähdäkseni kaikki riippuukin siitä, millä tavalla, kuinka aistikkaasti ja luontevasti sävelmä on muodosteltu uuden tekstin vaatimuksia vastaavaksi.³³

Gregoriaanista laulua voidaan syystä pitää musiikkikulttuurimme kivijalkana. Länsimainen taidemusiikki on kehittynyt sen perustalle. Säveltäjät ovat löytäneet gregorianiikan uudelleen jo 1800-luvun puolestavälistä lähtien (mm. Franz Liszt ja Maurice Duruflé) ja yhä edelleen luodaan uutta musiikkia gregoriaanisen sävelmistön innoittamana. Usein gregoriaanisuus vaikuttaa uusissa sävellyksissä vain tyylipiirteinä ilman kosketusta jo olemassa olevaan sävelmään. Liturgisen musiikin säveltämisessä ja muokkauksessa näyttävät suorien sävelmälainauksien lisäksi olevan käytössä niin adaptaatio kuin sentonisaatiokin. Suomen evankelis-luterilaisen kirkon nykyinen jumalanpalvelusmusiikki rakentuu merkittävältä osalta gregoriaanisen laulutyylin varaan, ja toteutuneessa jumalanpalvelusmusiikin uudistustyössä on erityisesti pyritty huomioimaan tekstin ja musiikin suhde sekä musiikin toimivuus sisältämänsä viestin ilmaisijana. Vuonna 1988 asetetun käsikirjakomitean käsityksen mukaan ”jumalanpalveluksen musiikki on toimivaa silloin, kun se ilmaisee sisältämänsä viestin aidosti ja vakuuttavasti”.³⁴ Yhtenä esikuvana suomalaisessa uudistuksessa on ollut Saksassa toteutettu uudistustyö, jossa gregoriaanisen laulun periaatteita on sovellettu kansankielisessä laulussa (*Deutsche Gregorianik*).³⁵ Gregoriaanisen ohjelmiston siirtyminen kansankieliseen käytäntöön on ilmaus gregoriaanisen laulutyylin merkittävydestä.

³² Tuppurainen 1997b, 35-37.

³³ Haapanen 1936, 238.

³⁴ Jumalan kansan juhla 1992, 159.

³⁵ Mm. Godehard Joppich ja Rhabanus Erbacher toimittivat, alun perin Münsterschwarzachin luostarin käyttöön, kansankielisen antifonalen (*Deutschen Antiphonale I - III. Stundengebet für das Benediktinerkloster Münsterschwarzach*). Yksiaanisissa gregoriaanisiin moodeihin pohjautuvissa sävelmissä on kiinnitetty erityistä huomiota tekstin korkohierarkiaan (*Betonungshierarchie*), koska ”accentus anima vocis” (korko on äänen / sanan sielu). Sävelmän tulee olla yhdenmukainen sanojen merkityksen kanssa. Saksalaisen gregoriaanisen laulun periaatteista ks. Erbacher 1995, 131-138 ja Joppich 2005, 1-12.

1.2 Introitus

Introitus (intro = astua sisään; introitus = sisääntulo) on saanut nimensä laulun sijoittumisesta messun alkuun. Laulun aikana messupappi avustajineen saapui sakaristosta kirkon kuoriin. Introitus on messun ensimmäinen varsinainen lauluosuus ja vaihtuvatekstisenä yksi messun ns. propriumlauluista.³⁶ Muiden propriumlaulujen tapaan introituksen teksti liittyy vietettävän pyhä-tai juhlapäivän aiheeseen. Jokaisella sunnuntai- ja juhlapäivällä on oma introituslaulunsa. Messun aloituksessa sidonnaisuus kirkkovuoteen korostuu erityisesti. Tästä osoituksena paastonajan ja pääsiäisen jälkeen tulevien sunnuntaiden nimet on eräissä käytännöissä otettu kyseisinä pyhinä laulettavien introitusten alkusanoista.³⁷ Messun eri osilla on nähty olevan erilaisia vertauskuvallisia piirteitä. Amalarius Metziläinen (n. 775–853) katsoo introituksen symbolisoivan Kristuksen odotusta kuuluttavien profeettojen kuoroa, aivan kuten introitusta laulava kuoro ilmoittaa messuun saapuvan piispan tulon. Hänen mielestään Kyrie-laulu edustaa profeettojen aikaa Kristuksen tuloon saakka ja Gloria ilmoittaa Kristuksen syntymästä. Messun osat ovat siis Kristuksen elämänvaiheiden vertauskuvia.³⁸

Viimeistään 400-luvun alkupuolella roomalaisen messun alkuun sijoitettiin antifoninen³⁹ psalmilaulu, joka oli esitystavaltaan luultavasti vielä uusi ilmiö. Nimityksen *antiphona ad introitum* mukaan kysymyksessä on johdettava osuus.⁴⁰ Tietävästi varhaisin maininta introituksesta, kylläkin mahdollisesti responsorisesta⁴¹ psalmilaulusta, on 400-luvun alkupuolelta. Paavi Celestinus I:n (n. 422–432) mainitaan ottaneen rukoushetkityyppisen antifonisen psalmin messuun. Joka tapauksessa introituksia on laulettu roomalaiskatolisessa messussa viimeistään 500-luvulla.⁴² Tämän tavallisesti psalmitekstiin perustuvan laulun käytäntöön vakiintui 500-luvun tienoilla rakenne: antifoni, psalmi, doksologia⁴³ ja antifoni. Varhaisemmissa introituk-

³⁶ Messun propriumosilla tarkoitetaan messun ns. vaihtuvia osia. Jokaiselle pyhä- ja juhlapäivälle on määrätty oma proprium-ohjelmisto. Messun propriumlaulut ovat järjestyksessään introitus, graduale, halleluja, offertorio ja communio. Paastonaikana halleluja korvautuu tractus-laululla. Halleluja-laulun jälkeen voi tietyissä messuissa olla myös sekvenssi.

³⁷ Laskiaissunnuntaina ja paastonaikana: *Esto mihi, Invocavit, Reminiscere, Oculi, Laetare, Judica*; pääsiäisen jälkeiset sunnuntait: *Quasi modo, Jubilate, Misericordia, Cantate, Vocem jocunditatis ja Exaudi*. Wilhelms 1957, 42; Parvio 1978, 67-75, 75 (alaviite 1).

³⁸ Taitto 1992, 472; Hiley 1995, 5-6.

³⁹ Antifoninen laulutapa tarkoittaa vuorokuoroisuutta. Laulajat laulavat psalmia kahteen ryhmään jakautuneena ja vuorottelevat säepareittain. Antifoni on psalmilaulun alussa ja kertauksena lopussa laulettava lauseke. Ks. Ekenberg 1998, 185-202. Sanat antifoni ja antifoninen ovat käsitteinä kuitenkin jossakin määrin moni-ilmeisiä. Ks. myös Taitto 1988, 72-80.

⁴⁰ Taitto 1992, 37.

⁴¹ Antifonista laulutapaa vanhempi psalmodian muoto on responsorinen (lat. respondere = vastata) laulu, jossa esilaulajan tai esilaulajaryhmän laulaman tekstin katkaisee seurakunnan laulama kertosäe (responsum). Ks. Ekenberg 1998, 185-202.

⁴² Taitto 1992, 121; Ekenberg 1998, 39.

⁴³ Vanhimmissa introituksissa pääpaino oli psalmilla, jonka kuoro lauloi antifonisesti psalmisävelmiä käyttäen. Psalmilaulujen loppuun liitettiin ns. Pieni kunnia (Gloria Patri, et Filio, et Spiritui Sancto) jo 300-luvulla hetkipalveluspsalmodiassa. Siinä tunnustetaan usko

sisä on laulettu useita psalmiversuksia,⁴⁴ jopa kokonainen psalmi. Psalmi-
laulun kesto määräytyi messun toimittajien muodostaman kulkuerituaalin
tarvitseman ajan mukaan. Joidenkin 700- ja 800-lukujen roomalaisten läh-
teiden mukaan introitus päätettiin kertaavaan antifoniin siinä vaiheessa, kun
messukulkueeseen osallistunut paavi oli edennyt kulkuerituaalissaan riittä-
vän pitkälle.⁴⁵ Vuosituhannen loppupuolella tekstikirjoissa on tavallisesti
kuitenkin enää vain yksi psalmiversus. Introituslaulu aloitettiin nimittäin
alkurituaalien myöhemmässä vaiheessa, ja pitkä psalmiosuus kävi tarpeet-
tomaksi. Joissakin varhaisissa frankkilaisissa ja vanharoomalaisissa lähteis-
sä esiintyy vielä toinen versus (Versus ad repetendum) muodostaen koko-
naisuuden Antifoni (A) – Psalmiversus – A – Gloria Patri – A – [Versus ad
repetendum – A]. Versus ad repetendum -säkeitä esiintyy introitusten ohel-
la myös communio-lauluissa.⁴⁶ Käytännössä lähes kaikki introitustekstit
ovat Raamatusta, valtaosaltaan psalmeista. Varsinkin myöhemmin synty-
neissä pyhimysjuhlien introituksissa teksti voi olla myös Raamatun ulko-
puolelta. Antifonin teksti on otettu yleensä samasta psalmista kuin puhelau-
letun versuksen teksti, mutta usein myös mm. Uudesta Testamentista. Ver-
suksen teksti täydentää tai vastaa sisällöltään antifonitekstiä.⁴⁷

1.3 Reformaatioajan kirkkolaulu

1.3.1 Reformaatioajan kirkkolaulu Suomessa

Keskiajan rikas kirkollinen musiikkikulttuuri rapistui voimakkaasti Kustaa
Vaasan (hallitsijana 1523–1560) harjoittaman ankaran talouspolitiikan myö-
tä. Kirkollisen elämän sekä samalla kirkkomusiikin edellytykset kaventuivat
mullistavasti, kun kirkon omaisuutta takavarikoitiin valtiolle. Luostarit ja
niiden mukana tärkeät luostarikoulut joutuivat lopettamaan toimintansa yksi

Pyhään Kolminaisuuteen. Wilhelmsin mukaan doksologian loppuosa (Sicut erat in princi-
pio, et nunc, et semper, et in saecula saeculorum. Amen) liitettiin mukaan 500-luvulla.
Wilhelms 1957, 44. Doksologian liittämällä jokaisen psalmin loppuun kaikissa jumalan-
palveluksissa ja rukoushetkissä tähdättiin harhaoppisten areiolaisten vastustamiseen. Dok-
sologian loppuosan liittäminen on voinut tapahtua kuitenkin jo aikaisemmin. Ravolaisen
mukaan seuraava säädös saattaisi olla jostakin piispa Juliuksen (337–352) johtamasta ko-
kouksesta: *Että harhaoppisten epäuskoisuuden tähden laulettakoon Gloria Patrin jälkeen
myös Niin kuin alusta ollut on jne. Ja koska ei vain apostolisella istuimella, vaan myös
koko itäisessä kristikunnassa, koko Afrikassa ja Italiassa, tämän harhaoppisten pilkan
vuoksi, että Jumalan Poika ei aina olisi ollut Isän kanssa, vaan olisi syntynyt, lauletaan
kaikissa lopukkeissa Kunnia Jumalalle jne. jälkeen Niin kuin alusta ollut on jne., niin myös
me päätimme kaikissa kirkoissamme sanottavan.* Ravolainen 1999, 99–105.

⁴⁴ Psalmiversus on yksi esi- ja jälkikäkeen muodostama säepari, usein yksi psalmijae (esim.
Herra, sinä ilahdutat minua teoillasi / minä riemuitsen sinun kättesi töistä; Ps. 92:4). Esi- ja
jälkikäkeen välillä vallitsee sisällöllinen yhteneväisyys tai rinnakkaisuus, ns. *parallelismus
membrorum* (jäsenten rinnakkaisuus). Parallelismista myös Ekenberg 1998, 188–189.

⁴⁵ Taitto 1992, 119; Hiley 1995, 6.

⁴⁶ Taitto 1992, 119; Hiley 1995, 109; Ekenberg 1998, 164–165, 188.

⁴⁷ Taitto 1992, 29.

toisensa jälkeen. Luostarien yhteydessä toimineiden kirjastojen aarteet tuhoutuivat tai hajaantuivat monille eri tahoille. Vanhoja arvokkaita liturgisia kirjoja käytettiin mm. voutien tilikirjojen kansina. Kirkon musiikin edellytyksiin ja säännölliseen kirkkolauluun suuresti vaikuttanut kuoripappi-instituutio rappeutui. Kuoripapiston vähentyessä koulukuorojen merkitys jumalanpalveluselämän kannalta kasvoi. Koulumestarit ja teinit pystyivät pitämään yllä suhteellisen rikasta jumalanpalvelusmusiikkia. Koulukaupungeissa oli luonnollisesti mahdollisuus laulaa myös latinaksi keskiaikaisia jumalanpalveluslauluja. Maalaiskirkoissa kirkkolaulusta vastasi pappi yksin, ehkä yhdessä kappalaisen tai lukkarin kanssa.⁴⁸

Kustaa Vaasan kuoleman jälkeen kirkolliset tavat määräytyivät pitkälti hallitsijoiden kirkollisten näkemysten mukaisesti. Omat herttuakuntansa saaneet Kustaa Vaasan pojat olivat saaneet perusteellisen ruhtinaskoulutuksen ja valmiudet teologisten kysymysten pohdintaan. Valtaistuimelle nousseiden veljesten näkemykset eivät kuitenkaan olleet yhdenmukaiset. Eerik XIV:n (1560–1568) ja myöhemmin Kaarle IX:n (1604–1611, valtionhoitajana 1595–) näkemykset lähenivät kalvinismia. Juhana III (1568–1592) pyrki palauttamaan katoliselta ajalta peräisin olevia liturgisia menoja. Juhana III:n poika Sigismund (1592–1599) oli kasvatettu täysin katoliseksi.⁴⁹

Vuoden 1536 kirkolliskokouksen päätöksen mukaan tuli messu toimittaa mikäli mahdollista ja ainakin tuomiokirkoissa ruotsinkielisenä. Kirkkolaulussa nopeat muutokset eivät tietenkään olleet mahdollisia. Musiikilliset ongelmat ratkaistiin laulamalla perinteisiä gregoriaanisia lauluja edelleen latinaksi tai sijoittamalla kansankieliset sanat gregoriaanisiin melodioihin, varsinkin messun ordinariumlauluihin. Perinteisten messusävelmien tilalla käytettiin myös uusia runomuotoisia virsiä. Uusia, perinteisten kaltaisia messun ordinariumlauluja ei tiettävästi sävelletty.⁵⁰

Aluksi gregoriaanisiin ordinariumlauluihin Kyrie, Gloria (sekä Laudamus), Credo, Sanctus ja Agnus Dei sijoitettiin latinalaisten sanojen tilalle kansankieliset sanat. Näiden laulujen teksti toistui samana jokaisessa messussa. Musiikki vaihteli kirkkovuoden ajan ja juhla-asteen mukaan. Raamatun teksteihin perustuvissa propriumlauluissa, joiden teksti vaihtui sunnuntaista toiseen, kansankielisen tekstin käyttäminen oli luonnollisesti vaikeampaa. Tästä syystä introituksia, graduaaleja ja muita raamatullisia propriumlauluja ei yleensä käännetty. Mikäli näitä lauluja perinteiseen tapaan käytettiin, ne tuli laulaa latinaksi vanhoista katolisen ajan kirjoista. 1560-luvun loppupuolella arkkipiispa Laurentius Petri antoikin ohjeita latinankielisen ohjelmiston käytöstä *De officijs* -käsikirjoituksessa. Käsikirjoituksen ohjeet oli kohdistettu ensisijaisesti koulujen käyttöön.⁵¹

⁴⁸ Göransson 1994, 231–233. Ks. Myös Dahlström 1995, 77.

⁴⁹ Pirinen 2000, 67.

⁵⁰ Göransson 1994, 232.

⁵¹ Göransson 1994, 232–233, 236.

Reformaatioajan suomalaista kirkkolaulua voidaan tarkastella painettujen kirkkojärjestysten sekä messu- ja laulukirjojen ohella mm. säilyneiden jumalanpalveluslauluja sisältävien käsikirjoitusten perusteella. Käsikirjoissa annetut määräykset ja liturgisten kirjojen aineistot antavat moni-ilmeisen kuvan yleensäkin kirkkolaulun tilasta. Kehityskulku vuoden 1527 Västeråsin valtiopäivistä vuoden 1614 kirkkokäsikirjaan eteni paljolti Saksasta saatujen vaikutteiden ja ”luterilaisen vapauden” merkeissä. Käytäntöihin vaikuttivat myös mitä suurimmassa määrin kulloinkin vallassa olleen hallitsijan kirkolliset näkemykset.⁵²

Reformaation mukanaan tuoma kirkkomusiikin uudistuminen tapahtui vähitellen ja eri paikoissa eriaikaisesti. Noin sadan vuoden ajalta peräisin olevat käsikirjoitukset kertovat varsin epäyhtenäisestä laulukäytännöstä ja jumalanpalveluselämän kehityksestä. Kun varhaisimmat tunnetut luterilaisen ajan käsikirjoitukset sisältävät jo jossain määrin uutta luterilaista lauluaineistoa, niin vielä 1600-luvulla kopioitiin keskiajalta periytyviä latinankielisiä messu- ja hetkipalvelussävelmiä. Uusi ja vanha aines esiintyvät pitkän aikaa rinnakkain.⁵³ Tiedot ajan suomalaisesta kirkkomusiikista ovat kuitenkin hajanaisia. Aikakauden liturgista elämää ohjasivat lukuisat määräykset, joista osa oli uudistusmielisiä ja osa vanhoillisia katolisuuteen perustuvia. Nämä ohjeet antavat kuvan epäyhtenäisestä reformaatiokehityksestä.⁵⁴ Kirkkolauluun ulottivat vaikutuksensa erilaisten liturgiaan vaikuttaneiden kirkollisten näkemyksien ohella mm. valtakunnan poliittinen tilanne ja kouluoloissa tapahtuneet muutokset. Kuten Olav D. Schalinin lähdeluettelot⁵⁵ osoittavat, reformaatiokaudelta on säilynyt huomattavan runsaasti sekä latinan- että suomen- ja ruotsinkielistä aineistoa.

Reformaation alkuaikoina oli vielä käytössä katoliselta ajalta periytyviä liturgisia kirjoja. Kirjoihin tehtiin vain uuden opin vaatimat korjaukset. Ensimmäiseksi vaihdettiin ehtoollisrukouksen opillisesti arimpia kohtia. Messun kielenä latina oli vallitseva. Ordinarium- ja jossakin määrin myös propriumsävelmiä muokattiin myös suomenkielisiksi yksinkertaisesti kirjoittamalla nuotteihin latinankielisten tilalle suomenkieliset sanat.⁵⁶ Ensimmäisiä uskonpuhdistusajalla kansankielelle käännettyjä messun propriumlauluja oli pääasiäissekvenssi *Victime*⁵⁷ *paschali laudes*. Sekvenssi olikin hyvin suosittu myös luterilaisessa kirkossa. Eräaseen 1300–1400-luvulta peräisin olevaan missale-koosteen *Victime*-sekvenssiin on latinankielisen tekstin alle lisätty 1500-luvulla ruotsinkielinen käännös *Jesus christus han är worden*.⁵⁸ Scha-

⁵² Kurvinen 1929, 173.

⁵³ Haapanen 1930b, 93-95; Haapanen 1940, 17.

⁵⁴ Taitto 1992, 453.

⁵⁵ Schalin 1946, 9-125.

⁵⁶ Taitto 1992, 453-454.

⁵⁷ Latinankielisten laulujen tekstialukkeiden kirjoitustavassa noudatetaan tässä tutkimuksessa mm. Martti Parvion Missale Aboensen näköispainoksen (1988) yhteydessä käytettyä kirjoitustapaa, esim *Victime* eikä *Victimae* tai *Victimæ*. Mikäli tekstialuke mainitaan tietyn lähteen yhteydessä, noudatetaan kyseisen lähteen kirjoitusasua.

⁵⁸ Taitto 1992, 243-246. Sivulla 246 on myös värikuva kyseisestä *Victime*-sekvenssistä.

linin mukaan *Victime*-sekvenssistä on uskonpuhdistusajalta 23 ruotsinkielistä ja 18 suomenkielistä lähdettä.⁵⁹ Schalinin mainitsemien lähteiden lisäksi sekvenssi on sekä ruotsiksi että suomeksi ainakin Lopen ja Iisalmen käsikirjoituksissa. Suomenkielisissä lähteissä sekvenssi alkaa yleensä Jaakko Finnon virsikirjan mukaisesti sanoin *Jesus Christus uhris meille* tai kuten Iisalmen käsikirjoituksessa *Jesus Christus hän on tullut, Uffrxi meidän tehden*.⁶⁰ Latinankielistä alkutekstiä tavumäärältään vastaava käännös tarjoaa mahdollisuuden säilyttää laulun melodia entisellään.

Ensimmäinen ruotsalainen luterilaisen ajan messu, Olavus Petrin messu, julkaistiin 1531. Sen esikuvina ovat olleet Lutherin latinankielinen *Formula missae* (1524) ja saksankielinen *Deutsche Messe und ordnung Gottis diensts* (1526) sekä Nürnbergin messu (1526) ja muutamat muut Itämeren alueen maissa laaditut messujärjestykset. Vuoden 1541 *Messan på swensko* sai kuitenkin edellistä virallisemmän aseman. Ensimmäisissä ruotsalaisissa messuissa latinan kieli säilyi ainakin vaihtoehtoisena useissa messun osissa, mm. introituksessa. Ordinariumosissa (Kyrie, Gloria, Credo, Sanctus ja Agnus Dei) käytettiin vanhoja gregoriaanisia sävelmiä, mutta tekstit käännettiin ruotsiksi. Messussa käytettyjä sävelmiä varten painettiin Ruotsissa 1540-luvulla kokoelma *Een liten Songbook*. Een liten songbook -kokoelma sisälsi messun ordinariumlaulujen lisäksi antifoneja, gradualeja, sekvenssejä ja hymnejä. Joko kehittymättömästä painotekniikasta tai eri hiippakuntien ja seurakuntien erilaisista käytännöistä johtuen kirjassa oli melodioita varten tyhjät nuottiviivastot. Seuraavat tärkeimmät messujärjestykset olivat vuosien 1557 ja 1614 järjestykset.⁶¹ Messujärjestyksien ohella jumalanpalveluselämää koskevia ohjeita ja määräyksiä sisälsivät mm. Georg Normannin *Articuli ordinantiae* 1540, *Vadstena-artiklat* 1552 ja aikaisemmin mainittu arkipiispa Laurentius Petrin *De officijs*. Laurentius Petri antoi siinä ohjeet niin messun kuin rukoushetkienkin viettämisestä. *De officijs* sisälsi mm. ohjeita siitä, kuinka jumalanpalveluksia tuli viettää, keskiaikaiseen käytäntöön pohjautuvat ohjeet messun ja rukoushetkien latinankielistä gregoriaanista lauluohjelmistosta ja mitä ohjelmistosta voitiin käyttää ristiriidattomasti reformaation ajatusten kanssa. Lukuun ottamatta Juhana III:n aikaa, suurimmaksi reformaatioajan kirkollisen elämän auktoriteetiksi näiden ohjeistojen joukossa kohosi Laurentius Petrin aikana hyväksytty vuoden 1571 kirkkojärjestys.⁶²

Vanhin tunnettu suomenkielinen messusävelmiä sisältävä messujärjestys on ns. Westhin koodeksissa. Käsikirjoituksen lienee ainakin osittain laatinut Rauman kappalainen Mathias Westh, mahdollisesti vuonna 1546. Westh kuoli vuonna 1549. Kirja sisältää messun ordinariumsävelmiä ja muita kirk-

⁵⁹ Schalin 1946, 88 ja 97.

⁶⁰ Tuppurainen 1997b, 27. Ks. myös Kurvinen 1929, 244-245.

⁶¹ Göransson 1994, 232; Tuppurainen 2000, 117.

⁶² Göransson 1994, 232, 236. Natanael Fransén on tarkastellut yksityiskohtaisesti *De officijs* -käsikirjoitusta teoksessaan *Ärkebiskop Laurentius Petri d. ä:s gudstjänstordning*; Fransén 1927. Ks. myös Taitto 1992, 454-455.

kolauluja sekä kolme latinankielisistä introituksista laadittua suomennosta. Westhin koodeksi on tyypillinen reformaatioajan suomalainen messusävelmiä sisältävä käsikirjoitus. Myöhemmin näitä on usein kutsuttu luterilaisiksi graduaaleiksi. Kirjat olivat sisällöltään edellä mainitun ruotsalaisen Een liten Songbook -kokoelman kaltaisia ja sisälsivät enenevässä määrin suomenkielisiä kirkkolauluja. 1500–1600 -luvulta on suomalaisia nuotein varustettuja käsikirjoituksia säilynyt kolmisenkymmentä. Niiden laajuus vaihtelee, mutta niiden valikoima sekä sävelmät ovat pääpiirteissään samanlaisia. Kirjojen nimenä oli joissakin tapauksissa latinankielinen *liber cantus*. Reformaatioajan suomen- ja ruotsinkielisinä messun ordinarium-sävelmäsarjoina käytettiin viittä keskiajan kahdeksasta Suomeen juurtuneesta sarjasta. Kuudes, Upsalan arkkihiippakunnan perinteeseen liittyvä vaihtoehto, esiintyi aluksi ruotsinkielisissä sävelmistöissä, mutta ei saanut pysyvää sijaa. Muiden liturgisten laulujen käyttö oli Suomessa epäyhtenäistä. Ilmeisesti pappien tavallisesti jo opiskeluaikanaan omaa käyttöä varten kirjoittamat luterilaiset gradualet antavat melko hyvän kuvan suomalaisesta reformaatioajan jumalanpalvelusmusiikista.⁶³ 1580-luvulla painetun Jacobus Finnon virsikirjan vaikutus ilmenee vahvemmin vasta myöhemmin 1600-luvulla.⁶⁴

Latinan kieli säilytti paikkansa koulupaikkakunnilla jossakin määrin kansan kielen ohella pitkälle 1600-luvulle. Reformaatioajan latinankielisten lähteiden määrä on suuri ja yllättävän vanhakantainen. Latinankielisiä messun ja hetkipalvelusten lauluja kopioitiin vielä 1600-luvun puolella. Introitusten osalta jonkinlainen ajallinen ääriesimerkki on 1600-luvun alkupuolelta peräisin oleva Urjalan laulukirja (HYK, C^o IV 12), joka sisältää latinan-, ruotsin- ja suomenkielisten sekvenssien ja rukoushetkilaulujen ohella latinankielisiä introituksia huomattavimpia juhlapyhiä varten.⁶⁵

Painettuina reformaatiokauden messukirjoina ilmestyivät vuonna 1549 Mikael Agricolan *Messu eli Herran Ehtolinen* ja vuonna 1575 Paavali Juusten kokoama *Se Pyhä Messu Somen kielen ei Pauin Mutta pyhän Euangeliumin ia Christilisen Seuracunnan tauan iälken visusta Somen Turus coottu*. Agricolan messukirjan esikuvana oli vuoden 1548 painos Olavus Petrin messusta. Kirjassa ei ollut nuotteja, vaan ainoastaan joissakin kohdin tyhjät nuottiviivastot. Kirjasta ei selkeästi käy ilmi, mitkä osat pappi lukee resitoiden. Westhin koodeksi ja Agricolan julkaisut osoittavat, että Suomessa poikettiin jossain määrin ruotsalaisista käytännöistä. Ilmeisesti Agricola ja hänen seuraajansa halusivat säilyttää Suomeen vakiintuneita perinteitä.⁶⁶ Paulus Juustenin *Se Pyhä Messu* julkaistiin hänen kuolemansa jälkeen 1575. Juusten on ottanut vaikutteita Juhana III:n liturgisista pyrkimyksistä, mm. ehtoollisen vieton painottamisesta. Kirkollisista juhlista mukana ovat Maria Magdalena, Laurentius ja Marian syntymä Juhana III:n Nova Ordinantian

⁶³ Jacobsson, 80-89; Tuppurainen 1997b, 28; Tuppurainen 2000, 117-118, 120.

⁶⁴ Taitto 1992, 453.

⁶⁵ Taitto, 1992, 453-454; Tuppurainen 2000, 120.

⁶⁶ Knuutila 1997, 112-113; Tuppurainen 2000, 118; Tuppurainen 2002, 3.

(1575) määräysten mukaisesti. Kuitenkin messukirjasta puuttuvat monet kuninkaan *Liturgia Svecanae Ecclesiae Catholicae et Orthodoxae Conformis* -järjestyksen (1576) varsin pitkälle menevät liturgiset uudistukset.⁶⁷ Juustenin messun ohjeet ovat Agricolan messua yksityiskohtaisemmat. Ordinariumosiin on yleensä sijoitettu nuottiviivastot. Kirjassa ei mainita lainkaan saarnaa eikä siinä ole Agricolan kaltaisia ohjeita ehtoollislauluista.⁶⁸ Epäilemättä oma vaikutuksensa suomalaiseen jumalanpalveluselämään oli myös arkkipiispa Laurentius Petrin *De officijs* -käsikirjoituksella⁶⁹

Juhana III:n liturginen linja palautti keskiaikaisia piirteitä suomalaiseenkin jumalanpalveluselämään. Piispa Ericus Erics joutui virkaansa astuessaan muiden vihkimyksessä mukana olleiden piispojen lailla allekirjoittamaan asiakirjan, jossa sitouduttiin Nova Ordinantiaan ja Juhana III:n Liturgian, ns. Punaisen kirjan käyttöön. Parvion mukaan asiakirjassa sitouduttiin myös ”kirkkomusiikin esittämiseen keskiaikaiseen tapaan ja eräiden piispalle kuuluvien perinteisten seremonioiden käyttämiseen”. Piispojen allekirjoittamassa sitoumuksessa painotettiin myös kirkkoisien teosten teologista tutkimista. Juhana III:n Liturgiaa ei suomennettu, mutta tarvittavat muutokset voitiin tehdä Juustenin messukirjaan. Suomen ruotsinkielisissä seurakunnissa käytettiin Juhana-kuninkaan messujärjestystä. Juhana III halusi elvyttää perinteistä liturgista laulua ja muokata sitä myös kansankieliseksi. Suomessa messu oli mahdollista toimittaa suomeksi, ruotsiksi tai latinaksi.⁷⁰ Kuten Schalinin tutkimukset osoittavat, niin kuningas Juhanan ajan ”liturgiselta kaudelta” on säilynyt runsas latinankielisten laulujen lähteistö.⁷¹ Rukoushetkien latinankielisten laulujen ohella kiinnostuksen on arveltu kohdistuneen erityisesti myös messun introituslauluihin.⁷² Muita messun propriumlauluja ei juurikaan enää kopioitu.

Juhana III:n kuolema 17.11.1592 muutti sekä valtiollisen että kirkkopoliittisen tilanteen täysin, ja tämän jälkeen Ruotsin poliittinen tilanne oli arka. Ruotsissa oli käynnissä vastauskonpuhdistuksen propaganda katolisen uskon puolesta. Juhana III:n laillinen vallanperijä Sigismund oli myös katolisen Puolan kuningas. Toisaalta monilla kirkollisilla tahoilla vastustettiin katolisoivaa kehitystä. Juhanan veli, Södermanlannin herttua Kaarle nousi vastustuksen johtajaksi. Kaarle synnytti vahvan poliittisen rintaman Sigismundia vastaan. Sigismundin tietämättä Kaarle kutsui helmikuussa 1593 kirkolliskokouksen Upsalaan. Kirkolliskokoukseen osallistui myös piispa Ericus Erics ja Suomen papiston edustajia, jotka allekirjoittivat kokouksen päätöksen. Upsalan kokouksen tehtävänä oli torjua katolilaisuus ja sanoutua irti Juhanan Liturgiasta sekä pitäytyä siellä määritellyyn Ruotsi-Suomen ensimmäiseen luterilaiseen tunnustuskirjaan (*Confessio fidei*, 1593/4). Po-

⁶⁷ Parvio 1978, 187.

⁶⁸ Ks. Parvio 1978, 46, 61-62.

⁶⁹ Taitto 1992, 454-455.

⁷⁰ Parvio 1990, 995-996; Knuutila 1987, 29; Tuppurainen 2000, 119-120.

⁷¹ Ks. Schalinin luettelo reformaatioajan latinankielisistä lauluista. Schalin 1946, 106-113.

⁷² Bohlin 1955, 139 - 144.

liittinen tilanne oli sekava tämän jälkeenkin. Suomen käskynhaltija Klaus Fleming oli Sigismundin kannattaja eikä hyväksynyt Upsalan kokouksen päätöksiä. Lopullisesti Sigismund joutui luopumaan vallasta 1598. Sigismundin kannattajana Ericus Erics oli jatkuvasti Kaarlen epäilyksien kohteena, ja Kaarle vaatikin piispan virasta erottamista. Valtiopäivien päätöksellä tämä sai kuitenkin pitää virkansa. Kaarle näyttää arvostaneen kaikesta huolimatta piispan oppineisuutta, koska tämä määrättiin 4.7.1602 asetetun suomenkielisen raamatunkäännöskomitean jäseneksi.⁷³

Juhana III:n liturgiasta luovuttiin vuoden 1593 Upsalan kirkolliskokouksen jälkeen, ja kokouksen päätöksellä syntynyt uusi käsikirja julkaistiin ruotsiksi ja suomeksi 1614. Arkkipiispa Keniciuksen toimesta julkaistu ruotsinkielinen käsikirja, jota edelsivät liturgiset tarkistustyöt vuosina 1599 ja 1608, oli ensimmäinen Ruotsissa komiteatyönä julkaistu liturginen kirja, jossa yhdistyivät messujärjestys ja kirkolliset toimitukset. Käsikirja rakentui suuressa määrin vuoden 1571 kirkkojärjestyksen periaatteiden varaan. Se saatettiin lähes sellaisenaan suomenkieliseen asuun myös vuonna 1614 nimellä *Käsikiria Jumalan Palveluxesta, ja Christilisestä Kircon menoista, jotca meiden seuracunisan pitää pidhettämän. Ylitzecadzottu, parattu ja enätty Stocholmis Anno 1599 ja Anno 1608*. Piispa Ericus Erics laati toimittamaansa käsikirjaan esipuheen *Sen Christilisen ia Jumalisen lukian tygö E[ricus] E[rics] E[piscopus] A[boensis]*. Esipuheessa selostetaan ruotsinkielisen käsikirjan tavoin uuden käsikirjan Upsalan kokouksen päätösten mukaisia jumalanpalvelusperiaatteita. Vuoden 1614 käsikirjan messujärjestyksissä vahvistuivat luterilaiset piirteet. Messu ei enää sisältänyt introitusta, ja latinalaiset laulut korvautuivat nyt täysin kansankielisillä virsillä. Vaikka suomalainen käsikirja oli lähes tarkka käännös ruotsalaisesta, poikkesi se siitä mm. virsisuosituksen osalta. Käsikirjassa osoitettiin jokaiselle sunnuntaille ja juhlapäivälle graduaalivirsi uuden, vuonna 1605 Maskun kirkkoherran Hemmingin julkaiseman virsikirjan mukaan. Uusi käsikirja muodosti Suomessa jumalanpalveluselämän tekstuaalisen rungon aina 1800-luvun loppupuolelle saakka.⁷⁴

Virren asema messussa siis vahvistui gregoriaanisen laulun kustannuksella. Osaltaan tähän saattoi olla syynä yleensäkin luterilaisissa kirkoissa Trenton katolisen kirkolliskokouksen (1545–1563) jälkeen tapahtuneen vastauskonpuhdistuksen vastareaktiona syntynyt luterilaisen identiteetin terävöityminen. Kirkollisten käytäntöjen eroja haluttiin korostaa.⁷⁵ Virren aseman vahvistuminen kirkkolaulun osana näkyi virsikirjojen laajentumisessa. Vuoden 1530 pienessä ruotsinkielisessä kokoelmassa oli 10 virttä, Olavus Petrin *Swenske songer eller wisor* 1536 sisälsi 47 virttä, *Then swenska Psalmboken* 1567 99, vuoden 1586 virsikirja noin 140 ja vuoden 1616 virsikirja lähes

⁷³ Parvio 1990, 997-998.

⁷⁴ Schalin, 1947, 103; Parvio 1990, 1001; Knuutila 1997, 123-125; Tuppurainen 2000, 120. Vuoden 1614 käsikirjasta ks. myös Rimpiläinen 1980, 12-18.

⁷⁵ Pirinen 2000, 68-69.

170 virttä.⁷⁶ Suomenkielisiä virsiä sisältyi Jacobus Finnon virsikirjaan (1583?) 101 ja Maskun Hemmingin virsikirjaan (1605?) jo peräti 242.⁷⁷

Parvion mukaan Ericus Erics viittaa useissa *Postillansa* (1621, 1625) kohdissa vakiintuneeseen liturgiseen musiikkiin, jota piispa arvostaa. Jouluna hän saa aiheen puhua messussa veisattavan Glorian eli enkelien laulun neljänlaisesta hengellisestä merkityksestä (I, 159). Parvio mainitsee piispan edellyttäneen, että messun uskontunnustus veisataan, vaikka 1614 käsikirja edellytti lukemista (I, 140, 162).⁷⁸ Tekstien ja rukousten resitoiminen säilyi. Siitä luopumista pidettiin Turun hiippakunnan synodaalikokouksessa 1660 mahdollisena, jotta saarnalle jäisi enemmän aikaa.⁷⁹

Koko Suomen kattanut keskiaikainen Turun hiippakunta oli 1554 jaettu kahdella, Turun ja Viipurin hiippakuntiin. Samalla Paulus Juusten oli vihitty Viipurin piispaksi.⁸⁰ Juusten nimitettiin Turun hiippakunnan piispaksi vuonna 1563, mutta hän hoiti myös Viipurin hiippakuntaa Eerik-kuninkaan hallituskauden loppuun, vuoteen 1568 saakka. Viipurin hiippakunnalla ei ollut piispaa vuosina 1564–68 ja 1578–1618.⁸¹ On mahdollista, että Turun ja Viipurin hiippakuntien jumalanpalveluskäytännöissä oli jonkin verran eroavaisuuksia. Parvio mainitsee, että 1600-luvun alkupuolella lienee ollut jonkinlaista etäisyyttä, jopa kitkaakin, Viipurin hiippakunnan ja Turun hiippakunnan johtavien, vaikutusvaltaisten henkilöiden välillä. Tähän viittaa mm. Olavus Elimaeuksen virsikirjan (1621) huomattava poikkeaminen länsisuomalaisesta Maskun Hemmingin virsikirjasta (1605).⁸²

Keskiajalla luostari- ja katedraalikoulut toimivat kirkon valvonnassa ja tukemina. Runsastuloiset hengelliset virat houkuttelivat valtakunnan suurmiestenkin poikia kouluun ja sitä kautta kirkon palvelukseen. Laulunopetuksella oli kouluelämässä keskeinen asema ja moninainen käytännöllinen tarkoitus. Koulut olivat lähinnä papiston valmistuslaitoksia, siksi oppilaiden tuli perusteellisesti perehtyä kirkkolauluun. Koululaulu toimi myös tärkeänä tulonlähteenä kouluille, opettajille ja opiskelijoille. Reformaation aikana tapahtunut kirkon omaisuuden siirtyminen valtiolle rappeutti koululaitosta, ja koulujen sekä oppilaiden määrä väheni kaikissa luterilaisissa maissa koko 1500-luvun ajan. Vanhemmat epäröivät lähettää lapsiansa kouluun, koska koulujen toimintaa häiritsi myös lahjakkaimpien oppilaiden siirtäminen kesken koulunkäyntiä valtion kirjurin virkoihin. Juhana III kielsi kuitenkin tä-

⁷⁶ Göransson 1994, 234; 1999, 261–267. Ruotsinkieliset virttä tarkoittavat sanat eivät olleet vakiintuneet 1500-luvulla. Virrestä käytettiin sekä *song*- että *psalm*-sanoja. Kaikissa yhteyksissä ei voida varmuudella päätellä, tarkoitetaanko psalm-sanalla virsiä vai Raamatun Psalttarin psalmeja.

⁷⁷ Pajamo – Tuppurainen 2004, 64, 67.

⁷⁸ Parvio 1990, 1025.

⁷⁹ Tuppurainen 2000, 122.

⁸⁰ Parvio 1978, 182.

⁸¹ Parvio 1978, 183. Viipurin hiippakuntahallinnosta, ks. Paarma 1980, 115–138. Ks. myös Arffman 2000, 44.

⁸² Parvio 1990, 1009.

män mielivaltaisen oppilaiden siirron.⁸³ Turun katedraalikoulun ja Viipurin triviaalikoulun ohella koulua käytiin myös Rauman, Porvoon, Helsingin, Porin ja Naantalin pedagogioissa. Pappiskasvatus oli lähinnä Turun ja Viipurin koulujen vastuulla. Helsingin, Porin ja Rauman koulujen tehtävänä oli kouluttaa valtiolle kirjureita. Kirjurikoulun jälkeen oli mahdollista jatkaa opintoja katedraalikoulussa.⁸⁴

Kirkon kuoripappi-instituution rappeuduttua koulujen asema korostui jumalanpalveluselämän kannalta. Koulut mahdollistivat jumalanpalveluksien toteuttamisen musiikillisesti rikkaammin kuin maalaiskirkoissa. Koulujen toiminnasta säädettiin vuoden 1571 kirkkojärjestyksessä, jonka 28. ja 29. luvussa puhutaan kouluasioista. Kussakin koulussa oli vain yksi varsinainen opettaja eli koulumestari, joka saattoi tarpeen mukaan ottaa apuopettajia (*hōrare*). Kouluissa opiskeltiin latinaa, uskontoa ja laulua. Vapaaehtoisesti saatettiin lukea myös dialektiikkaa ja retoriikkaa. Kirkkojärjestyksen mukaisesti koulun 51 viikkotunnista peräti 33 oli latinaa, 6 uskontoa, 6 laulua ja soittoa. Loput kuusi olivat ns. rukoustunteja. Koululaitoksen päätehtävänä oli latinan kielen opettaminen. Opetuksen päämääränä oli *eloquentia*, ts. taito käyttää latinan kieltä mallikelpoisesti puheessa ja kirjoituksessa. Myös uskonnonopetus tuki latinan opintoja, ja laulunopetuksessa käytetyt laulut olivat pääosin latinankielisiä. Latinan kieliopissa oli perinteisesti neljä pääosaa, siksi koulussakin oli neljä tavallisesti kaksi vuotta kestävää luokkaa: *classis alphabetica, etymologica, syntactica, prosodica* (sive *classis Rectoris*). Uskonnonopetuksessa Lutherin Vähä katekismus oli suuntaa-antavana normina. Opiskelu tapahtui opettajan koulussa suoritettuna ulkolukuna, koska oppikirjoja ja kotiläksyjä ei ollut lainkaan.⁸⁵

Laulunopetus oli kouluissa tärkeällä sijalla. Hymnien ja antifonien laulaminen päivittäin koulussa oli jatkoa keskiajan pappiskasvatukselle. Laulunopetuksen tarkoituksena oli myös seurakuntalaulun tukeminen. Koululaisilta vaadittiin näin myös uusien luterilaisten virsien laulamista. Päivittäiset laulutunnit olivat tavallisesti kello 12–13. Lisäksi lauluharjoituksia pidettiin koulupäivän alkaessa ja loppuessa sekä sunnuntai-iltapäivällä. Kaikkiaan erilaisia laulu- ja soittoharjoituksia oli viikottain koulussa 13 tuntia. Koulussa harjoitettiin yksi- ja moniäänistä kuorolaulua sekä musiikin teoriaa. Lisäksi lauantaisin kuulusteltiin kirkkosävellajit (*tropos sonorum musicalium*) ja psalmikaavat (*intonationes psalmorum*). Koululaisten tehtävänä oli kirkkolaulun avustaminen messuissa ja rukoushetkissä. Pääosa koululaisten lauluohjelmistosta oli latinankielistä, mutta myös kansankielisiä lauluja käytettiin. Koulujärjestyksen mukaan koulumestarin tuli ”antaa teinien laulaa ja lukea kirkossa sen järjestyssäännön mukaan kuin siitä on tehty”, ja oppilaita oli aikanaan harjoitettava, että he eivät tulleet valmistautumattomina jumalanpalvelukseen.⁸⁶

⁸³ Hanho 1947, 10-14. Salomies 1949, 84 ja 247; Marvia 1959, 58; Pirinen 1991, 372.

⁸⁴ Pirinen 1991, 372-373.

⁸⁵ Hanho 1947, 14-15; Salomies 1949, 131; Salminen 1970, 18-19; Pirinen 1991, 373-374.

⁸⁶ Hanho 1947, 17; Marvia 1959, 58; Pajamo 1976, 16-17; Viergutz 2005, 54-59.

Latinankielisen laulun yksi tehtävä oli edesauttaa koululaisten latinanopintoja. Tästä syystä vuoden 1571 kirkkojärjestys salli latinankielisen laulun niiden vuoksi, ”jotka latinaa osaavat tai joiden tulee sitä oppia.” Pyhäpäivän aattona teinit saivat laulaa kokonaan latinankielellä, jos ”kirkossa oli vähän väkeä tai ei ollenkaan väkeä.”⁸⁷ Myös Laurentius Petrin *De Officijs* osoittaa latinalaisen laulun merkittävyyttä koulujen kannalta. Kirjan latinankielistä lauluohjelmistoa koskevat ohjeet oli suunnattu suoraan kouluille.⁸⁸ Runsa musiikin harjoittaminen edesauttoi vaativien gregoriaanisten ja moniäänisten kuorolaulujen esittämistä. Haapasen arvion mukaan reformaatioajan kirkkomusiikista vastanneiden laulutaito ja kirkkomusiikin teoreettinen tuntemus oli sangen korkealla tasolla, mitä osoittavat myös gregoriaanisten laulujen suomalaiset sovitukset.⁸⁹ Tärkeä latinankielisten koululaulujen lähde olivat 1582 ja 1625 julkaistut *Piae cantiones* -sävelmistöt. Mutta kuten Einarin Marvian ja Gudrun Viergutzin Turun koulujen nuottivarastoja koskevat tarkastelut osoittavat, koulujen moniääninen kuoro-ohjelmisto oli huomattavan laaja. Laulukirjoina käytettiin myös liturgiseen käyttöön tarkoitettuja käsikirjoituksia.⁹⁰

Teinien laululla oli myös merkittävä sija koulukaupunkien muussa musiikkielämässä. 1500-luvulla teineillä oli tapana käydä kaupungilla laulutervehdyksillä porvarien luona. Tämän ovelta ovelle suoritettua diskantti- eli kuorokäynnin latinalainen nimitys on *ostiatim* (= ovelta ovelle). Laulutervehdyksillä käytiin usein kirkollisten juhlien yhteydessä, kuten pyhäinpäivänä, Martinpäivänä, jouluna ja loppiaisena. Viimeisiä jäänteitä *ostiatim*-käynneistä ovat tiernapoikien joulun ajan laulutervehdykset. Kouluissa harjoitettiin myös soitinmusiikkia. Koulut olivatkin 1500–1600 -luvulla taide-musiikin tärkeimpiä edistäjiä. Sitä mukaa kuin soitinmusiikin ja ammattimaisten musiikinharjoittajien, urkuri- ja kaupunginmusikanttien merkitys kasvoi kaupunkien asukkaiden musiikkitarpeen tyydyttämisessä, koululaulun merkitys väheni.⁹¹

Koulujen laulunopetuksella oli vaikutuksensa myös maalaispitäjien elämään. Keskiajalta lähtien seurakuntalaisten hyväntahtoisuuteen luottaen teinit matkustivat eri tahoille maata suuntautuville tienimatkoilleen pitkien koululomien ajaksi. Talosta taloon vaeltaen ja laulaen koululaiset kokosivat viljaa, vaatetta ja rahaa. Teinien matkat järjestettiin siten, että eri pitäjät jaettiin eri ryhmien kesken. Vuoden 1571 kirkkojärjestyksen mukaan rehtoreiden tehtävänä oli valvoa teinikiertoa ja teineillä tuli olla pitäjänkäynnillä rehtorin antama lupakirja mukanaan. Teininkierto saattoi olla myös tuottoisaa, koska vuodelta 1482 on olemassa säädös, jossa koulujen rehtoreita varoitetaan itselleen anastamasta osuutta oppilaidensa saaliista. Teinit tutustuivat monipuolisesti kansan elämään, ja vierailut tarjosivat rahvaalle hen-

⁸⁷ Marvia 1959, 58; Viergutz 2005, 56.

⁸⁸ Göransson 1994, 233.

⁸⁹ Haapanen 1940, 18.

⁹⁰ Marvia 1959, 69-80; Viergutz 2005, 64-70.

⁹¹ Marvia 1959, 60, 62, 82; Viergutz 2005, 70-71, 82-86.

kistä virkistystä sekä laajensivat tietopiiriä. Pitäjänkäynnillä oli merkitystä myös maalaisseurakuntien jumalanpalvelusmusiikille. Ennen vaellukselle lähtöä koulussa oli ns. lauluviikko, jonka aikana teinit harjoittelivat lauluohjelmistoaan. Vaeltelu johti joskus myös kurittomuuksiin. Niinpä piispa Maunu Särkilähti kielsi matkat vuonna 1489. Mahdollisesti kielto unohtui varsin pian ja tapa jatkui uudelleen vielä 1800-luvun alkupuoliskolle saakka.⁹²

1.3.2 Keskiajan ja reformaatioajan suomalaiset liturgisen musiikin lähteet

Introituslaulut sijoitettiin keskiaikana tavallisesti graduale- tai missaletyyppeihin kirjoihin. Kansalliskirjastossa säilytetään Toivo Haapasen laatiman luettelon mukaan gradualefragmentteja kaikkiaan 129 gradualesta, joista yksi on ajoitettu 1100–1200 -luvulle, 1200–1300 -luvulle kaikkiaan 30 ja 1300–1400 -luvulle 98 koostetta. Kansalliskirjastossa säilytettävien graduale-katkelmien ryhmä on hyvin hajanainen ja käsittää kaikkiaan 672 lehteä. Keskimäärin fragmenttikoosteet käsittävät noin viisi lehteä. Laajin yhtenäinen lähde käsittää 52 lehteä, joista HYK:n *Fragmenta membranea* -kokoelmassa paikkamerkin F.m. II nro 44 kohdalla on 48 lehteä ja Tukholmassa Kuninkaallisen Kamariarkiston balttilaisten voudintilien (*Baltiska fogderäkenskaper*) sarjassa tunnuksella F.410 4 lehteä.⁹³ Alkuperäisestä ns. *Graduale Aboense* -käsikirjoituksesta (G44) on säilynyt suurin piirtein neljäsosa, koska se on aikanaan käsittänyt noin 220 lehteä.⁹⁴ Koosteita, jotka käsittävät enemmän kuin 20 lehteä, on edellisen lisäksi vain kuusi (G2, 16, 51, 77, 102 ja 120). Haapasen mukaan todistettavasti Suomesta peräisin olevia katkelmia on 45. Vain harvojen fragmenttien käyttöpaikasta voidaan olla selvillä. Näistä esimerkkinä on kuusi lehteä käsittävä G40, johon on kirjoitetut tekstit (f. 6) ”borinn skoulun kiria” ja ”liber peculiaris scholae Biornborgensis Anno 83”.⁹⁵

Pergamenttilehtiin kirjoitetut voutien tilikirjamerkinnot eivät sisällä yksiselitteisiä tietoja käsikirjoitusten alkuperäisistä käyttöpaikoista. Tilikirjamerkintöjen pohjalta voidaan kuitenkin tehdä käyttöpaikkaa koskevia oletuksia

⁹² Salomies 1944, 298-299; 1949, 249; Marvia 1959, 62-65; Pirinen 1991, 374.

⁹³ Kooste on julkaistu Ilkka Taiton toimittamana näköispainoksena vuonna 2002. Kysymyksessä on ensimmäinen ja tähän mennessä ainoa Suomen keskiaikaisen käsikirjoitusaineiston värillinen faksimilelaitos. Kooste vastaa ilmeisesti Turun hiippakunnan verraten yhtenäistä keskiaikaista gradualekäytäntöä. Taiton mukaan nimitys voisi kattaa myös sellaiset gradualet kuten *Graduale Uskelense*, *Graduale Ilmolense* tai *Graduale Tammelense*, joita nimitetään niiden tunnetun käyttöpaikan mukaan. Taitto 2002a, 5-6. On kuitenkin huomattava, että kyseiset myöhäiset paperista valmistetut gradualet ovat ohjelmistoltaan MA:n osoittamaa käytäntöä suppeampia. Näihin ei ole sijoitettu mm. paastonajan arkipäivien messuaineistoa, jotka kyllä ovat sisältyneet mm. GA:een.

⁹⁴ Taitto 2002a, 11-12.

⁹⁵ Haapanen 1925, VIII-XI; 21-22. Ks. myös Taitto 2002a, 221 ja Taitto 2002b, 7, 12. *Fragmenta membranea II* sisältää myös lektionaarit, jolloin koosteiden kokonaismäärä on 136. Taitto 2002b, sivulla 12 taulukon summa on virheellisesti 138, po. 136.

erityisesti silloin, kun tilikirjamerkinnot keskittyvät voimakkaasti tietylle alueelle.⁹⁶

Säilyneiden missale-fragmenttien määrä on huomattavasti suurempi kuin graduale-fragmenttien, kaikkiaan 2685 lehteä, jotka ryhmittyvät 369 missale-koosteeseen. Missale-fragmenttien ryhmä on graduale-fragmenttien tavoin epäyhtenäinen. Suurin kooste (M55) käsittää 76 lehteä, mutta keskimäärin koosteissa on vain seitsemän lehteä. Toivo Haapasen mukaan fragmenttikoosteista ajoittuu 1000–1100 -luvulle viisi, 1100–1200 -luvulle 36, 1200–1300 -luvulle 81 ja 1300–1400 -luvulle 247. Missaleista 114 on nuotintamattomia.⁹⁷

Säilynyt Turun hiippakunnan keskiaikainen liturginen dokumenttiaineisto on varsinkin varhaisemmilta kerrostumiltaan epäyhtenäistä. Lähdeaineistoa hallitsevat roomalaisen tradition mukaiset nelionuottikirjoituksella (*nota quadrata*) laaditut käsikirjoitukset. Joidenkin vanhimpien käsikirjoitusten sävelmissä on havaittavissa tästä huolimatta sävelmiltään myös germaanisii piirteitä, jotka osittain sekoittuvat roomanisiin piirteisiin. Myöhäiskeskiaikainen aineisto rajautuu selkeämmin tyyliltään roomaniseksi ja ilmeisemmin myös Ruotsissa tai Suomessa dominikaanisen traditioon pohjautuen kirjoituksi. Kuitenkin vanhempia, muualla käytöstä poistettuja kirjoja tuotiin edelleen Suomeen ja korjattiin Turun hiippakunnan käytännön mukaisiksi.⁹⁸ Pieni osa säilyneistä käsikirjoituksista (gradualeista vain neljä; G72, 99, 110, 122) on germaanisella koraalinuottikirjoituksella kirjoitettuja.⁹⁹

Vaikka keskiajalta on säilynyt lähinnä voutien tilikirjojen kansina runsaasti aineistoa, ei Suomessa käytetyistä nuotinnetuista missale- tai gradualekirjoista yhtään ole säilynyt täysin kokonaisena. Lähes kokonaisena on säilynyt kolme paperista valmistettua gradualea, *Graduale Ilmolense*¹⁰⁰ (GI) 1400-luvun lopulta, *Graduale Tammelense*¹⁰¹ (GT) 1400-luvun lopulta tai 1500-luvun alusta, ja *Graduale Uskelense*¹⁰² (GU) todennäköisesti vuodelta 1518.¹⁰³

⁹⁶ Taitto 2002b, 11-12.

⁹⁷ Haapanen 1925, X. Taitto on ajoittanut missale-koosteet hieman yksityiskohtaisemmin, mutta F.m. I sarakkeessa on jossakin kohdin sadan koosteen virhe. Yhteenlaskettu koosteen määrä 369 on sama kuin Haapasella. Taitto ilmoittaa missale-lehtien määräksi 2686. Taitto 2002b, 7.

⁹⁸ Keskiajan Suomessa käytettyjen käsin kirjoitettujen liturgisten kirjojen kulkeutumisesta Suomeen, sekä valmistuksesta, Turun hiippakunnan käytäntöjen mukaisiksi korjaamisista, virheistä, jne. mm. Äikää 1995, 23-25. Ks. myös Taitto 1992, 445-452.

⁹⁹ Haapanen 1925, IX.

¹⁰⁰ HYK, Aö II 55.

¹⁰¹ ÅAB. havd. D 71/163.

¹⁰² Liber Ecclesie Sancti Bartholomei, HYK, Aö II 41.

¹⁰³ Käsikirjoitusten ajoitusarviot seuraavat Ilkka Taiton Documenta gregoriana -kirjassa esitettyjä arvioita. Taitto 1992, 351, 399 ja 413. Sidokset sisältävät myös myöhemmin reformaatioajalla kirjoitettuja osuuksia. Ks. Schalin 1946, 9-11.

Graduale Ilmolensen alkupuolelle kuuluneista sivuista viisi lehteä on sidottu *Antifonale Ilmolensen*¹⁰⁴ alkuun.¹⁰⁵ Antifonariumiin on sidottu gradualen sivut joulun jälkeisestä sunnuntaista loppiaisen jälkeiseen sunnuntaihin. Kokonaan kadonnut on gradualen alku 1. adventtisunnuntaista joulupäivään sekä 1. loppiaisen jälkeisestä sunnuntaista 4. paastoajan sunnuntaihin, ja 4. paastonajan sunnuntain *Letare*-introituksesta on jäljellä vain loppuosa. Ilmajoen kirkosta säilyneen gradualen erityispiirteenä voidaan pitää sen poikkeuksellisen siistiä kirjoitusasua. Yleensä tuon ajan paperista valmistetut kirjat olivat ulkoasultaan heikompi tasoisia kuin vastaavat aikaisemmin tehdyt pergamenttikirjat.¹⁰⁶ Kansalliskirjastossa säilytettävään kirjaan on gradualen kuuluvien propriumlaulujen jälkeen sidottu myös uudempaa aineistoa, mm. ruotsinnetut sekvenssit *Alle Christne frögda sigh* (f. 132r) ja *Jesus Christus han är worden* (f. 133r). Tämän jälkeen seuraa mm. messun ordinariumlauluja ruotsiksi ja latinaksi sekä latinalaisia sekvenssejä. Kirjaan sisältyy myös suomennettu sekvenssi *Pyhen hengen armo olcon* (f. 140r).¹⁰⁷

Graduale Tammelense käsittää varsinaisen graduale-osaston lisäksi messukaavoja ja sequentionariumin. Kirjaa on käytetty ja laajennettu vielä luterilaisella ajalla.¹⁰⁸ Kirja on säilynyt lähes kokonaisena, kuitenkin sivujen puuttumisen vuoksi mm. kahden loppiaista seuraavan sunnuntain introitukset *In excelso throno* ja *Omnis terra* puuttuvat. Kirjaan ei ole kuulunut Graduale Ilmolensen, Graduale Uskelensen ja Henricus Thomae -käsikirjoituksen tapaan pitkäperjantain, eikä pääsiäistä ja helluntaita seuraavien arkipäivien messuaineistoa.

Graduale Uskelensen on teoksen alkupuheen mukaan kopioinut vuonna 1518 *Benedictus*-niminen henkilö. Kirja on säilynyt hyväkuntoisena, mutta hieman epätäydellisenä.¹⁰⁹ Kirjan eri puolilta puuttuu yksittäisiä lehtiä, mm. septuagesimasunnuntain (f. 17v) *Bonum est confiteri* -offertorion kohdan *...et psallere nomini tu[o]* jälkeen puuttuu kaksi lehteä. Lehti 18r alkaa lasakiaissunnuntain *Tu es Deus* -gradualen loppupuolelta sanoilta *israel et joseph*.

Kansalliskirjastossa säilytettävä *Urjalan laulukirja*¹¹⁰ (URJ) on peräisin samalta ajalta Gunnæruksen kokoelman kanssa,¹¹¹ ja kuvanee hyvin 1600-luvun alkupuolella laulettujen introitusten sävelmämuotoja ja valikoimaa. Urjalan kokoelma sisältää kahdeksan latinankielistä introitusta merkittä-

¹⁰⁴ HYK, A^o II 29.

¹⁰⁵ Taitto 1992, 413.

¹⁰⁶ Taitto 1992, 351.

¹⁰⁷ GI (HYK, A^o II 55); Antiphonarium Ilmolense (HYK, A^o II 29). Ks. myös Schalin 1946, 9-10.

¹⁰⁸ Taitto 1992, 399.

¹⁰⁹ Taitto 1992, 413.

¹¹⁰ HYK, Cö IV 12.

¹¹¹ Taitto 1992, 413.

vimmille juhlapyhille.¹¹² Sekakielinen kirja sisältää introitusten ohella mm. hetkipalvelusaineistoa ja sekvenssejä.¹¹³ Latinankielisen introituslaulun asemasta vielä 1600-luvun jumalanpalveluselämässä kertoo ns. *Antonius Canutin graduale* vuodelta 1616. Sidos on kuulunut Tukholman suomalaiselle kirkolle. Käsikirjoitus sisältää joulupäivän latinankielisen introituksen *Puer natus est nobis*.¹¹⁴

Lukumääräisesti merkittävimmän osan reformaatioajalta säilyneistä kirjallisista lähteistä muodostavat erilaiset käsikirjoitukset. Suomalaisten käsikirjoitusten esikuvana toimi usein Ruotsissa 1540-luvulla ja uudelleen 1553 painettu *Een liten songbook* sekä Upsalan arkkihiippakunnan vuoden 1620 *Liber cantus*. Vastaavien suomenkielisien kirjojen painamiseen Suomessa ei ollut voimavaroja. Kirjoja kopioitiinkin näin ollen käsin. Papit kopioivat tavallisesti jo opiskeluaikanaan niitä omaan käyttöönsä, ja näin syntyivät ns. luterilaiset gradualet, joita on nykypäiviin säilynyt käsikirjoituksina noin 30 kappaletta. Vanhimpana suomenkielisiä messusävelmiä sisältävänä käsikirjoituksena pidetään edellä mainittua Westhin koodeksia (1546?). Tätä kirjatyyppiä edustaa yhtenä laajimmista myös Iisalmen maaseurakunnan arkistossa säilytettävä 87-sivuinen luterilainen graduale.¹¹⁵ Iisalmen käsikirjoitus on peräisin todennäköisesti 1630-luvulta. Suomalaisista luterilaisista gradualeista tässä tutkimuksessa on vertailuaineistoina aikaisemmin mainittujen introituslauluja sisältävien käsikirjoitusten lisäksi vain 1580–90 -luvulta peräisin oleva Marttilan käsikirjoitus,¹¹⁶ joka sisältää introitusten doksologiasäkeitä.

Suomessa käytetyistä latinankielisistä koko kirkkovuoden käsittävistä introituslaulukokoelmista Gunnæruksen kokoelmaa ajallisesti lähimmäksi sijoittuu introituslaulujen osasto, joka sisältyy Ruotsin Skarassa säilytettävään ns. *Henricus Thomae* -käsikirjoitussidokseen.¹¹⁷ *Henricus Thomae* -käsikirjoitus on 165-lehtinen sidos, ja se sisältää introitusten lisäksi messun ordinariumlauluja, hymnejä, sekvenssejä ja rukoushetkien lauluja latinaksi, ruotsiksi ja suomeksi.¹¹⁸ Introitusosasto sisältää 77 introitusta ja näiden lisäksi myös yhden tractuksen¹¹⁹ tuhkakeskiviikolle,¹²⁰ sekä tuhkakeskiviikon

¹¹² Urjalan laulukirja sisältää introitukset *Puer natus* (joulu), *Resurrexi* (pääsiäinen), *Viri Galilei* (helatorstai), *Spiritus Domini* (helluntai), *Benedicta sit* (kolminaisuudenpäivä), *Gaudeamus omnes* (pyhäinpäivä), *Ad te levaui* (1. adv. sunnuntai) ja *Mihi autem* (eräät apostolien päivät).

¹¹³ Urjalan laulukirja, HYK, Cö IV 12; ks. mm. Schalin 1946, 62; Taitto 1992, 454.

¹¹⁴ HYK, Aö II 33, f. 10r.

¹¹⁵ Tuppurainen 1997b, 26–28; Göransson 1999, 260.

¹¹⁶ TMA, Ttkad Gu I:6.

¹¹⁷ Stifts- och landsbiblioteket, musikhandskrift nr. 5.

¹¹⁸ Fransén 1936, 2, 9–10; Taitto 1992, 456. Introitukset ovat lehdillä 45–83. Käsikirjoituksen lehden koko on 195 x 151 mm.

¹¹⁹ Tractus on messussa evankeliumin lukemista edeltävän halleluja-laulun paikalla paastonaikana laulettava propriumlaulu.

¹²⁰ HEN 55r–56r; Fransén 1936, 44. Keskiajalla tuhkakeskiviikon messua edelsi rituaali, jossa katumusveloitteiset pukeutuivat säkkikankaiseen vaatteeseen ja heidän päälle siroteltiin tuhottua vanhaa elämää symboloivaa tuhkaa. Pappi piirsi heidän otsaansa myös tuhalla ristinmerkin ja lausui latinaksi rukouksen "Muista, ihminen, että olet tomua ja tomuksi

antifonin *Exaudi nos, Domine*¹²¹ ja rogaatiopäivien antifonin *Exurge, Domine*.¹²² *Exaudi nos, Domine* -antifonia edeltää rubriikki *Fe[ri]a iii in Capite ieiunii quando Cineres inponunt[ur] offici[um]*. Antifonia *Exurge, Domine* edeltää rubriikki *In rogationis ant.*¹²³ Molemmat antifonit ovat musiikilliselta muodoltaan introitusten kaltaisia psalmiversusta ja doksologiaa myöten. *Exaudi nos, Domine* onkin GR:ssa tuhkakeskiviikon jälkeisen lauantain introituksena.¹²⁴ Liturgiselta funktioltaan laulut lienevät kuitenkin kyseisiin riitteihin liittyviä kulkueantifoneja.¹²⁵ Introitukset ovat lehdillä 45–83.¹²⁶ Schalinin mukaan introituskokoelma on todennäköisesti ollut käytössä Suomessa ja on kirjoitettu vuoden 1569 jälkeen.¹²⁷

Fransén toteaa kokoelman noudattavan uskottavasti suomalaisen kirkkoprovinsin 1500-luvun loppupuolen ja 1600-luvun alkupuolen kirkkovuosikalenteria. Se seuraa pääosin Laurentius Petrin kirkkojärjestystä mutta sisältää joitakin pyhäpäiviä, joita tässä ei ole. Pyhä- ja juhlapäivien nimet on yleensä merkitty kirkkojärjestyksen mukaisesti.¹²⁸ Fransénin mukaan kirja edustaa Turun hiippakunnan dominikaanista traditiota ja sitä on käytetty Lounais-Suomen kirkoissa 1500-luvun lopulla ja 1600-luvun alkupuolella.¹²⁹ Henricus Thomae -käsikirjoituksen introituslaulut seuraavat täysin MA:n noudat-

pitää sinun taas tuleman". Alkutoimituksen jälkeen katuja voitettiin saattaa pois kirkosta ja samalla pois ehtoollisyydestä koko paastonajaksi. Kulkueen aikana laulettiin kulkuesävelmiä. Taitto 1992, 141–143. Parvion mukaan tuhkamessun vietto liittyy myös edellisvuoden palmusunnuntaihin. Palmusunnuntain palmunoksat ovat voiton merkki. Palmusunnuntain messussa käytetyt palmunoksat voidaan viedä messun jälkeen kotiin ja sijoittaa Ristiinnaulitun kuvan ristin ja käsivarren väliin odottamaan seuraavaa paastonaikaa. Kuivettuneet palmunoksat tuodaan tuhkakeskiviikkona pontifikaalimessuun ja poltetaan. Tällä tuhkalla merkitään paastonajan alkamisen merkiksi risti kirkkovieraiden otsaan. Parvio 1986, 29.

¹²¹ HEN, 54v.

¹²² HEN, 63v.

¹²³ Fransénin mukaan rogaatiopäivien prosessiokulkueita ei poistettu 1500-luvulla ja todennäköisesti näitä kansan suosiossa olleita palveluksia vietettiin vielä 1600-luvulla. Fransén 1936, 44. Rogatio- eli ns. käyntipäivien jäänteinä Sääksmäen Ritvalassa vietetään edelleen vuosittain helkajuhlia, joihin liittyy ns. sadonvarauskulkueita viljelysmaiden läpi ja neitojen laulamia helkavirsiä. Taitto 1992, 301.

¹²⁴ GR, 69.

¹²⁵ Graduale Strigoniensessa tuhkakeskiviikon messun *Misereris ominus* -introitusta edeltäviä kulkueantifoneja on kolme: *Exaudi nos, Domine*, *Immutemur habitu* ja *Juxta vestibulum*. Näistä kaksi ensimmäistä vastaavat rakenteeltaan introituslauluja. GS, 30–31. Janka Szendrein mukaan *Exaudi nos, Domine* on Esztergomin riitin ohella useimpien eurooppalaisten tuhkakeskiviikon riittien ensimmäinen laulu. Szendrei 1993, 144. Rogatiopäivien kulkueantifoneja GS sisältää kolme. Nämä ovat *Clementissime exaudi*, *Exurge, Domine* ja *Surgite, sancti*. Näistäkin kaksi ensimmäistä ovat muodoltaan introituslaulujen kaltaisia. GS 146. Rogatiokulkueissa ja muissa vastaavissa prosessioissa laulettu laulut ovatkin olleet muodoiltaan monen tyyppisiä. Kulkuelauluina on käytetty mm. litanioita, runsaasti ornamientoituja antifoneja ja responsorisia psalmeja. Lauluja on myös lainattu muista saman vuorokauden aineistoista, mm. yöpalvelusten suuria responsorioita. Hiley 1995, 32, 100–101.

¹²⁶ Fransén 1936, 9–10; Taitto 1992, 456.

¹²⁷ Schalin 1946, 48.

¹²⁸ Fransén 1936, 47.

¹²⁹ Fransén, 1936, 4.

tamaa järjestystä. Edellä mainittuja tuhkakeskiviikon ja käyntipäivien antifoneja ei mainita MA:ssa.¹³⁰

Laurentius Petrin *De Officijs* (1566) poikkeaa Henricus Thomae -käsikirjoituksen ja MA:n osoittamista introituksista muutamain osin:

	MA 1488 HEN	De Officijs 1566
Dominica 23. post trin.	<i>Dicit Dominus, ego</i>	<i>Si iniquitates</i>
Dominica 24. post trin.	<i>Dicit Dominus, ego</i>	<i>Si iniquitates</i>
In vigilia S. Andreae	<i>Dominus secus mare</i>	-
In Die S. Laurentii martyris	<i>Confessio et pulchritudo</i>	<i>Sapientiam sanctorum</i>

1.3.3 Introituslaulu reformaatioajalla

Michael Bartholdi Gunnæruksen *Officia Missæ* on sisällöltään poikkeuksellinen reformaatioajan suomalaisten laulukokoelmien joukossa, koska introitusten muokkaaminen suomenkielisiksi ei reformaatioaikana ollut tavanomaista. Kun Gunnærus *Officia Missæ*n esipuheessa perustelee työnsä tarkoitusta, hän mainitsee, että siihen saakka introitukset on laulettu pelkästään latinaksi.¹³¹ Reformaatioajan suomalaiset nuottikäsikirjoitukset eli ns. luterilaiset gradualet sisälsivät mm. messun ordinariumlauluja, sekvenssejä ja hymnejä, mutta eivät yleensä introituksia. Nuotinnettua suomenkielisiä introituksia tunnetaankin Gunnæ-ruksen kokoelman ohella vain kolme, jotka sisältyvät ns. Westhin koodeksiin.¹³²

Introituslauluilla näyttää kuitenkin olevan reformaatioajan luterilaisessa jumalanpalveluselämässä jonkinlainen erityisasema muihin katolisen ajan messun propriumlauluihin verrattuna. Muiden propriumlaulujen (graduale, halleluja, offertorium ja communio) korvautuessa vähitellen kansankielisillä virsillä, introitus säilytti ainakin jossakin määrin asemansa 1600-luvulle saakka. Latinankielisiä introituslauluja kopioitiin vielä 1500-luvun jälkimmäisellä puoliskolla, josta suomalaisittain merkittävä esimerkki on myöhemmänä tarkemmin kuvailtava vuoden 1569 jälkeen kirjoitettu latinalaisia introituksia sisältävä ns. Henricus Thomae -käsikirjoitus.¹³³

Introituksen erityisasema tulee esille myös joissakin saksalaisissa painetuissa laulukokoelmissa. Näiden vaikutus suomalaiseen kirkkolaulukäytäntöön

¹³⁰ Parvio 1988, 558.

¹³¹ Idcirco & ego, licet insufficiens servusque inutilis ob causas commemoratas officia ut vocant Missæ quæ hactenus in congressibus sacris Latine diecantata passimque in p[...]
nostra charissima trita sunt Suecica & Finica ex textu inquisitis notatisque locis verba desumens Biblico horis successivis ad tonos priores accommodando coaptavi. GOM 6r.

¹³² CW, 98v-99v. Westhin koodeksi sisältää nuotinnettuna suomenkielisiin gregoriaanisiin sävelmiin pohjautuvat introitukset *Hyesti siugnattu olkon* (*Benedicta sit sancta Trinitas*), *Mwtta meidhn tuleu cunnioitta meiden Herran Jesusen Christusen pijna* (*Nos autem gloriari oportet*) ja *Iloitkamma caickin Herrasa* (*Gaudeamus omnes in domino*).

¹³³ Schalin 1946, 48.

voisi olla mahdollista, koska suomalaisten opiskelu suuntautui saksalaisiin yliopistoihin, erityisesti Rostockiin ja Wittenbergiin. Rostockin yliopiston vaikutus suomen- ja ruotsinkielisiin virsikirjoihin, jumalanpalvelusmusiikkiin ja kouluopetukseen oli ilmeisen hallitseva.¹³⁴ Esimerkkeinä pohjoismaihin vaikutuksensa ulottaneista introituksia sisältävistä laulukirjoista ovat Lucas Lossiuksen Wittenbergissä vuonna 1561 julkaistu *Psalmodia*¹³⁵ ja Hampurissa vuonna 1588 julkaistu Franz Elerin *Cantica Sacra*.¹³⁶ Introitus-ten ohella kokoelmat sisältävät merkittävästi myös halleluja-lauluja.

Lossiuksen *Psalmodia* sisältää pääosin latinankielisiä lauluja, mutta myös yhdeksän saksankielistä virttä. Runsaan rukoushetkiaineiston lisäksi kirjassa on 55 latinankielistä introitusta, 14 halleluja-laulua ja 30 sekvenssiä. Kirjaan sisältyvän messujärjestyksen mukaan introitus lauletaan aina latinaksi. Graduale ei messujärjestyksessä mainita. Halleluja ja sekvenssi osoitetaan suurimmille pyhä- ja juhlapäiville ja muina pyhinä lauletaan joku saksankielinen virsi.¹³⁷ Pääsiäispäivälle kirjassa on kaksi introitusta. Ensimmäinen näistä on *Resurrexi & adhuc* ja toinen samaan sävelmään adaptoitu *Resurrexit Quid quae ritus uiuentem*.¹³⁸ Temporale-osaston introituslaulut kattavat koko kirkkovuoden¹³⁹ ja sanctorale-osastossa ovat introitukset *Gaudeamus omnes* (Visitationis Marie), *De uentrematris meae* (Nativitatis S. Iohannis Baptistae), *Iustus ut palma* (In die decollationis S. Iohannis baptistae), *Benedicite Domino* (Die Michaelis de angelis), *Mihi autem* (In die apostolorvm).¹⁴⁰

Franz Elerin *Cantica Sacra* sisältää 47 latinankielistä introitusta, 13 hallelujaa ja yhden tractuksen. Kirjassa ei ole erillisiä temporale- ja sanctorale-osastoja, vaan muutamat muistopäivät on sijoitettu temporale-pyhien yhteyteen. Kirkkovuosiaineisto ulottuu 26. kolminaisuuden päivän jälkeiseen

¹³⁴ Fransén 1940, 4-5.

¹³⁵ Kansilehden teksti kokonaisuudessaan on *PSALMODIA, HOC EST, CANTICA SACRA VETERIS ECCLESIAE SELECTA. QVO ORDINE ET MELODIIS PER TOTIVS CVRRICVLUM cantari usitate solent in Templis de Deo, & de Filio eius JESV CHRISTO, de regno ipsius, doctrina, uita, Passione, Resurrectione, & Ascensione, & de SPIRITV. Item, de Sanctis, & eorum in Christum fide & cruce. In Libros quatuor aptè distincta &c. / AD ECCLESIAE VETERIS ET SCHOLARVM usvm diligenter olim collecta, & breuibz ac pijs Scholijs illustrata. Nunc autem recens accurata diligentia & fide recognita, & multis utilibus ac pijs cantionibus aucta, per LUCAM LOSSIVM LVNEBURGENSEM. Cum Praefatione Philippi Melanthonis. VVitebergæ apud Hær. Georgij Rhau, 1561.*

¹³⁶ Natanel Fransénin mukaan molemmilla julkaisuilla oli myös merkitystä pohjoismaille. Fransén 1940, 9-12, 21. Pohjoissaksalaisten yliopistojen vaikutuksesta Suomeen, ks. esim. Paarma 1980, 141-155. Cantica Sacra kansilehden teksti on kokonaisuudessaan *CANTICA SACRA, PARTIM EX SACRIS LITERIS DESUMPTA PARTIM AB ORTHODOXIS PATRIBVS, ET PIIS ECCLESIAE DOCTORIBVS COMPOSITA, ET IN VSVM ECCLESIAE ET IVVENTVTIS SCHOLASTICAE HAMBVRGENSIS COLLECTA, ATQVE AD DVODECIM MODOS EX DOCTRINA GLAEREANI ACCOMODATA ET EDITA AB FRANCISCO ELERO ULYSSEO. Accesserunt in fine Psalmi Lutheri, & aliorum ejus seculi Doctorum, itidem Modis applicati. HAMBURGI. Excudebat Jacobus Wolff M.D.XIIC.*

¹³⁷ Alleluia, & Sequentia in festiuitatibus, Dominicis & alijs diebus festis, Psalmus aliquis, germanice. Lossius 1561, f. 2r.

¹³⁸ Lossius 1561, f. 102r-103r.

¹³⁹ Lossius 1561, f. 1r-188v.

¹⁴⁰ Lossius 1561, f. 189- 257.

sunnuntaihin saakka. Näille kirkkovuoden lopun harvoin vietettäville pyhäpäiville on osoitettu keskiaikaisesta käytännöstä poiketen omat introituslaulut. 24. kolminaisuudenpäivän jälkeiselle sunnuntailla osoitetaan introitus *De necessitatibus*, 25. kolminaisuuden päivän jälkeiselle sunnuntailla introitukseksi alasaksankielinen virsi *Vth deper nodt schrey ick tho dy* (Aus tiefer Not schrei ich zu dir) ja 26. kolminaisuudenpäivän jälkeiselle sunnuntailla introitus *Benedicta sit Sancta Trinitas*.¹⁴¹

Lossiuksen ja Elerin julkaisujen tavoin introitusmomentin painotus näyttää ilmenevän myös pohjoismaissa. Tanskalaisessa Nils Jesperssønin gradualesa (1573) on 62 gregoriaanista introitusta latinaksi koko kirkkovuodelle (de tempore) ja lisäksi 17 tanskankielistä introitusta korvaavaa virttä. Lisäksi kokoelmassa on 50 hallelujaa, kaksi tractusta ja neljä sekvenssiä.¹⁴² Jesperssønin graduale on ollut lähteenä eräälle islantilaiselle gradualekäsikirjoitukselle 1500-luvun lopulta, jossa on 48 latinankielistä introitusta. Kirja sisältää myös latinalaisia halleluja-lauluja (44), sekvenssejä (11), yhden islanninkielisen käännössekvenssin, latinalaisia ordinariumsävelmiä, latinan- ja islanninkielistä rukoushetkiaineistoa ja 30 islanninkielistä luterilaista virttä.¹⁴³ Jesperssønin gradualen tavoin islantilaisen käsikirjoituksen sävelmissä esiintyvät romaanisesta notaatiosta huolimatta germaaniset piirteet. Nämä käyvät esille esimerkiksi *Rorate*-introituksen intonaation *aca*-sävelkulussa.¹⁴⁴



Rorate coeli –introitus. Det Kongelige Bibliotek. Ny Kgl. Saml. 138 4°, f. 26v

¹⁴¹ Eler 1588, f. CCXXV-CCXXVII.

¹⁴² Abrahamsen 1919, 114-129.

¹⁴³ Käsikirjoitusta säilytetään Tanskan kuninkaallisessa kirjastossa (Ny Kgl. Saml. 138 4°). Solhaug 2003. <http://www.kb.dk/elib/mss/graduale/index-en.htm> (tarkistuspäivämäärä 10.9.2004).

¹⁴⁴ Ny Kgl. Saml. 138 4°, f. 26v.

Messu- ja käsikirjojen introituslaulua koskevat ohjeet olivat reformaatioajan Ruotsissa ja Suomessa jonkin verran toisistaan poikkeavia ja toisinaan tulkinvaraisia. Heti reformaation alkuajoista lähtien luovuttiin keskiaikaisesta tarkoin määrätystä järjestyksestä. Kirkko- ja messujärjestyksen ohjeet olivat väljiä ja antoivat introituksen toteutukselle käytännössä monenlaisia mahdollisuuksia.¹⁴⁵ Introituksena saattoi toimia psalmin sijasta esimerkiksi virsi tai rukous. Jo vuoden 1531 ruotsalaisessa jumalanpalvelusjärjestyksessä annettiin mahdollisuus korvata gregoriaaninen introitus runomittaisella virrellä. Olavus Petrin messujärjestyksen mukaan introituksena saattoi olla jokin psalmi tai kiitosvirsi Raamatusta. Erityisesti suositeltiin seitsemää katumuspsalmia eli psalmeja 6, 32, 38, 51, 102, 130 ja 143. Vuonna 1537 ehdotettiin edellä mainittujen psalmien tilalle psalmeja 1, 6: 2–6, 13 ja 51: 3–6.¹⁴⁶ Psalmien asemasta introituksena voitiin käyttää muitakin Raamatun kiitosvirsiä ja rukouksia. Vuoden 1571 kirkkojärjestyksessä on maininta runomittaisista introituksena laulettavista virsistä: ”För thet nu kallas Introitus, när man samma Introitum icke sjunger på Latijn, mågha thesse Psalmer ymsom sungne warda. Aff diupsens nödh. Fader vår som j himblom äst. O Fadher vår. Nu bidie wij. Etc.”¹⁴⁷ Ensimmäinen näistä oli psalmivirsi, toinen ja kolmas ovat *Isä meidän* -rukousvirsiä, viimeinen heluntaivirreksi sittemmin vakiintunut Pyhän Hengen johdatusta pyytävä virsi. Kyseiset virret on käännetty myös suomeksi jo reformaatiokaudella (JS 21, JS 31, HM 80, JS 42)¹⁴⁸ Myöskään Agricolan vuoden 1549 messujärjestyksen introitusta koskeva ohje ei tarkasti määrää introituksen toteutustapaa: ”Nyt nouta Alcu eli Introitus Herran Ectolises taica Messus. Alcu macta olla iocu Psalmi, Kijtoswirsi, eli mw Rucous Somen kielen pyhiste Ramatuista wlosotettudh, ia liaten sijte Somen Rucousciriasta eli Catechismusest. Etc.”¹⁴⁹ Agricolan latinankielisen ohjeen mukaan introitus voidaan ottaa suomalaisesta rukouskirjasta, psalmeista tai kirkkoisien rukouksista.¹⁵⁰

Agricolan messun sekä 1540-luvun käsikirjoitusten mukaan introituksena käytetty psalmi, kiitosvirsi tai rukous tuli ottaa suomenkielisestä Raamatusta. Westhin koodeksiin sisältyvän ohjeen mukaan introitus voitiin ottaa myös latinankielisestä Raamatusta. Upsalan yliopiston kirjaston lakikäsikir-

¹⁴⁵ Kurvinen 1929, 173.

¹⁴⁶ Kurvinen 1929, 173; Wilhelms 1957; Göransson 1994, 234.

¹⁴⁷ Kurvinen 1929, 179 (Then Sw. Kyrkeordningen 1571 l. XXXVII r.).

¹⁴⁸ Kurvinen 1929, 178–180. JS = Jaakko Finnon virsikirja (1583?); HM = Maskun Hemmingin virsikirja (1605?).

¹⁴⁹ A-III, 86; Setälä 1983, 168; Kurvinen 1929, 173; Wilhelms 1957.

¹⁵⁰ A-III, 109: Introitus siue Offitia Misse ex Praecationis libello Finnico de Psalmis / aut Patrum Orationibus petantur. Ita vt non semper eadem legantur tedio afficiant. Varietas enim delectat. Similiter et Collecte inde... [Ehtoollisen alku eli toimitussanat voidaan ottaa suomalaisesta rukouskirjasta, psalmeista tai kirkkoisien rukouksista, jotta samojen sanojen alituinen toistaminen ei aiheuttaisi kyllästymistä. Vaihtelu näet virkistää. Myös kollehtarukoukset voidaan ...] Suomenkielinen käännös teoksesta: *Mikael Agricolan teokset. Tekstien selvennys*. Toim. Lahja-Irene Hellemaa, Anja Jussila, Esko Koivusalo, Marja-Liisa Lamminsalo. WSOY, Porvoo, 1987, 613] Käännöksen alkuosa on virheellinen (po. Introitus eli Officia Missæ voidaan ottaa...), kysymyksessä ovat nimenomaan introituksen kaksi erilaista nimitystä.

jaan sisältyvässä suomenkielisessä messussa (M B 28, 1540-luvulta) introituksen lähteenä saattoi olla suomen- tai latinankielisen Raamatun lisäksi myös ruotsinkielinen Raamattu. M B 28 ja Agricolan messu vuodelta 1549 puhuvat myös introituksen ottamisesta vaihtoehtoisesti suomenkielisestä rukouskirjasta ja katekismuksesta.¹⁵¹ Agricolan vuonna 1544 julkaisema *Rucouskiria* sisältää suomennoksina myös introituksina käytettäväksi tarkoitettuja psalmeja. Agricolan *Psalttarin* (1551) esipuheessa tekijä toivoo vanhan rukoushetkityyppisen psalmilaulukäytännön jatkuvan.¹⁵²

Juustenin messussa vuodelta 1575 introitusosasto otsikoitiin *Alius introitus alia vice habendus*,¹⁵³ mikä viittaa siihen, että oli mahdollista käyttää vaihtoehtoja. Tässä kohtaa psalmivaihtoehtoja oli julkaistu vain yksi, Ps. 51: 3-10 ja *Cunnia olcon* -doksologia. Messun lopussa oli kuuden psalmin osasto, joista introituspsalmit voitiin myös lukea. Kuuden psalmitekstin osastoa edeltää ohje ”Nyt seurauat mutamat Psalmit iotca pitä luettaman toisinans pro Introitu ia Gradualen edhestä / ninquin colleingun sopipi.”¹⁵⁴ Parvion mukaan oli ilmeistä, että Juustenin esimerkit suomenkielisestä psalmista introituksena olivat vain introituksen toinen toteutusvaihtoehto. Toinen vaihtoehto, johon Juusten myös ilmeisesti liittyi, ja joka sisältyi myös ruotsinkielisiin messuihin 1541, 1548 ja 1557 sekä vuoden 1571 kirkkojärjestykseen ja Juhana III:n Liturgiaan, oli laulaa introitus ruotsiksi tai latinaksi. Agricolan messu ei sisältänyt mahdollisuutta latinankieliseen introitukseen. Latinankielinen vaihtoehto mahdollisti keskiaikaisen introitusperinteen käyttämisen.¹⁵⁵ Kurvisen mukaan Juustenin messussa myös synnintunnustus toimi vaihtoehtoisena introituksena.¹⁵⁶ Psalmia 51 edeltävästä *Alius introitus alia vice habendus* -rubriikista johtuen introituksena oli mahdollista käyttää joko synnintunnustusta ja synninpäästöä tai introituspsalmia.¹⁵⁷

Myös reformaation ja puhdasoppisuuden ajalta säilyneiden liturgisten käsi- kirjoituksien perusteella käytäntö introituksen osalta on ollut jokseenkin vaihteleva. Käytettävissä olevat lähteet eivät kuitenkaan kovin paljon tarjoa suoria tietoja introituksen käytöstä. Introituksen totetustapoihin syntyi kato-lisen ajan perinteisestä introituslaulusta poikkeavia ratkaisuja. Omaperäinen ja poikkeuksellinen on *Graduale Tammelseen* luterilaisella ajalla lisätty suomenkielinen antifonikokonaisuus *Terue Iesu laupiudhen kuningas V. Sinae Christe seura cunnan pä*. Lisäykseen sisältyvän ohjeen mukaan näitä alun perin ns. *Cantus sororum* -viikko-officiumiin kuuluneita antifoneja

¹⁵¹ Knuutila 1987, 14.

¹⁵² A-III, 211: Nin caxi ia caxi Wersuns woroin / lukecan Papit / quin on Chorin Tapa ollut / ia oleman pite / Ah Jumalan Mies tee aina site. Ks. myös Kurvinen 1929, 60-61; Tuppurai-nen 2000, 118.

¹⁵³ Juusten 1575, 4.

¹⁵⁴ Juusten 1575, 31.

¹⁵⁵ Parvio 1978, 33-35; Knuutila 1997, 115.

¹⁵⁶ Kurvinen 1929, 180.

¹⁵⁷ Kurvinen 1929, 179.

voidaan laulaa messun introituksena tai gradualena (*Loco officii missae vel pro gradualis interdum secundum occasionem temporis*).¹⁵⁸

Westhin koodeksiin sisältyviä introituksia edeltää rubriikki ”Täbä Noudhatteleu Monicahdhoi Introituxia se on Mesun alku weisuija.” Ensimmäinen näistä on Pyhän Kolminaisuuden päivän introitus (*De Trinitate offitium*) *Hyuesti siugnattu olkon* (*Benedicta sit sancta Trinitas*). Seuraavaa *Mwttä meidhn tuleu cunnioitta meiden Herran Jesusen Christusen pijna* -introitusta edeltää rubriikki *Aliud officium De cruce*. Kysymyksessä on latinalaisen introituksen *Nos autem gloriari oportet* suomenkielinen sovitus. Introituksen versus alkaa sanoin *Jumala olcon meille armollinen* (*Deus misereatur nostri*).¹⁵⁹ Viimeinen kolmesta on Pyhäinpäivän introitus *Iloitkamma caickin Herrasa*. Introitus on *Gaudeamus omnes in domino* -introituksen sovitus. Käyttötilanteeksi Westhin koodeksi mainitsee *De O(mn)ib(us) Sanct(is)*.¹⁶⁰ Westhin koodeksissa introitus-laulun paikka on vanhan perinteen mukaisesti ennen Kyrieta: ”Ensin cosca pappi ja cansa on cockon tullut kijrkosa eli altarin edessä cusa messu pitää pijettämän, machta pappi joss hän niijn tachto, pitää tämän jälkennoutauan tunnostoxen eli ripin. Rackat ystävät veliet ja sijsaret... Messun sisällekäyminen machta olla joku psalmi, eli muta cunia¹⁶¹ weisui, Some(n) kielin, eli Latinan, Pyhästä ramatusta vlgosotettu.” Introituksen jälkeen Westhin koodeksissa seuraa Herra armahda, Kunnia ja Laudamus *Me kijtäm sinua*.¹⁶²

Ilmeistä on, että perinteinen tapa introituksen laulamisesta keskiaikaisessa muodossaan ja nimenomaan latinankielisenä säilyi varsin vahvana 1500-luvun loppuun saakka. Gunnæruksen introitussovituksia ja edellä mainittuja Westhin koodeksin introituksia lukuun ottamatta muita reformaatioajan kansankielisiä introitussovituksia ei Suomesta tunneta. Latinankielisiä reformaatioajalla kirjoitettuja introituskopioita tunnetaan sen sijaan lukuisia. Käyttökelpoisia laulukirjoja olivat edelleen myös keskiajalta säilyneet liturgiset kirjat. Introituksia sisältävien käsikirjoituslähteiden on arveltu osoitta-

¹⁵⁸ ÅAB, havd. D 71/163, ff. 6v-7v; Taitto 1992, 399.

¹⁵⁹ Kurvinen (1929, 250) mainitsee, että Missale Aboensen mukaan *Nos autem* -introitusta käytetään piinaviikolla tiistaina ja torstaina (ilman doksologiaa) sekä Pyhän ristin -juhliissa: *In inuencione s. crucis* (3.5.) ja *In exaltatione s. crucis* (14.9.). Parvion (1988, 560) laatimassa MA:n introitusten luettelossa introituksen käyttötilanteiksi mainitaan f 3 ebd palm, inuencio crucis, exaltacio crucis, de sancta cruce, de facie christi ja de deposicione christi.

¹⁶⁰ CW 98v-99v; Setälä 1893, 192-193; Klemetti 1921, 38; Kurvinen 1929, 249-250. Kurvinen mainitsee osin virheellisesti (s. 249) *Hyuesti siugnattu olkon se pyhe colminaine(n)* -introituksen yhteydessä, että ”suomennos introitusvirrestä *Benedicta sit sancta trinitas*. T: Miss. Aboense l. I.xij.r ja l. A.ir. Proosaa. M.B. Gunnaeruksen käsikirjoituksessa *Officia missae v. 1605 l. 24r on p. Kolminaisuudenpäivää varten aivan toinen introitus, joka alkaa sanoilla: Hywästisiugnattu olcon Isä Jumala. Proosaa.*” Gunnæruksen introituksessa on kuitenkin kyse saman latinankielisen introituksen erilaisesta, Gunnæruksen laatimasta sovituksesta.

¹⁶¹ *Cunia*-sanon kirjoitusasusta on tehty erilaisia tulkintoja, esim. Setälä 1898, 169: ”cunia”; Klemetti 1921, 29: ”cunnia”. Käsikirjoituksessa näyttäisi kuitenkin nimenomaan olevan ”cunia”. CW, 79r.

¹⁶² CW, 77v-79r; Setälä 1893, 169; Klemetti 1921, 29-30.

van, että 1500-luvulla oli erityistä kiinnostusta messun introitusmomenttiin. Gregoriaanisten propriumlaulujen palaamisen messumusiikkiin 1500-luvun loppupuolella katsotaan ilmeisesti olevan Juhana III:n Liturgian vaikutusta.¹⁶³ Latinankielisten introitusten käyttöön viittaavat myös esimerkiksi Marttilan käsikirjoituksen tonarium-osastoon liittyvät *Gloria Patri* -säkeet.¹⁶⁴ Officia Missæ mahdollisesta musiikillisesta käytöstä ei ole säilynyt tietoja. Tuntuu kuitenkin todennäköiseltä, että Gunnærus on laulattanut koulunsa oppilailla myös omia introitussovituksiaan. Tähän koulun suhteellisen runsas musiikkituntien määrä ja gregoriaanisen musiikin osuus opetuksessa on antanut hyvin mahdollisuuden.¹⁶⁵

Ruotsin kirkon reformaation ja liturgisen kehityksen eräänä rajakohtana on arkkipiispa Keniciuksen toimesta 1614 ilmestynyt käsikirja. Vuoden 1614 käsikirjan messujärjestyksessä ei enää mainittu introitusta. Kurvinen pitää mahdollisena, että Turussa 1595–1605¹⁶⁶ tuomiorovastina toiminut Petrus Henrici Melartopæus, joka oli vuoden 1608 ruotsalaisessa käsikirjakomiteassa jäsenenä ja Juusten messun tuntija, oli vaikuttanut siihen, että introitus poistettiin kokonaan messujärjestyksestä.¹⁶⁷ Melartopæus oli Saksassa suorittamiensa opintojen jälkeen toiminut eri tehtävissä Kaarlen herttuakunnassa Strängnäsin katedraalikoulussa. Hänet tunnetaan Kaarle-herttuan kannattajana ja Juhana III:n Liturgian vastustajana.¹⁶⁸ Introituksen poistuminen liittyi kansankielisen virren aseman vahvistamiseen messun propriummusiikin muotona. Siitä seurasi myös se, että aikaisemmin varsinaisen messun edellä olleet synnintunnustus ja synninpäästö nyt tulivat välittömästi *Herra armahda* -osan yhteyteen ja näin lopullisesti itse messun osaksi.¹⁶⁹ Juma-

¹⁶³ Bohlin 1955, 139-144.

¹⁶⁴ TMA, Ttkad Gu I:6, ff. 8r-16v.

¹⁶⁵ Gunnæruksen introitussävelmistön käyttömahdollisuuksia jumalanpalveluselämässä on pohdittu vielä 1900-luvun alkupuolella. Vuoden 1951 messusävelmistöä valmisteltaessa Gunnæruksen introituskokoelman hyödyntämistä ei kuitenkaan katsottu mahdolliseksi. Kirjan toimituskunta toteaa alkulausetta seuranneessa introitusta käsittelevässä artikkelissaan: ”Meikäläiseen käytäntöön tarjoutuisi tosin suomenkielinen introituskokoelma alkupe-
räisine gregoriaanisine sävelmineen, jonka Vanajan kirkkoherra M. B. Gunnaerus laati v. 1605. Nykyisin ei kuitenkaan ole edellytyksiä melismaattisten antifonien käytäntöön saattamiselle. Ne vaatisivat esittäjiltään perinpohjaista koulutusta gregoriaanisessa laulussa ja sitä paitsi jäisi niihin liittyvä uudelle kielelle käännetty teksti monessa tapauksessa kuulijalle epäselväksi, mikä ei ole paikallaan luterilaisessa jumalanpalvelukessamme. Niin houkuttelevaa kuin olisikin ollut saattaa introitukset käytäntöön niitten alkuperäisessä sävelasussa, olemme edellä viitatuista syistä luopuneet tällaisesta yrityksestä.” V. I. Forsman ym. 1951, XI. Taneli Kuusiston, Aaro Siljamäen, Väinö Forsmanin ja Ossi Elokkaan toimittama messusävelmistö ilmestyi kirkolliskokouskäsittelyn ulkopuolella. Sävelmistössä olivat mukana viisi virallista vuonna 1923 hyväksyttyä messusävelmäsarjaa. Näiden lisäksi kirja sisälsi runsaasti introituksia ja graduaaleja kirkkovuoden eri pyhiä varten ja sävelmiä uskontunnustusta, litaniaa, yleistä kirkkorukousta, prefaatiota, Isä meidän -rukousta ja Herran siunausta varten sekä morsiusmessun. Vapaavuori 1994, 27-28.

¹⁶⁶ Kaarle-herttua antoi nimityskirjeen Turun tuomiorovastin virkaan 12.12.1594, mutta Maelartopæus aloitti uuden virkansa hoitamisen toukokuussa 1595. Paarma 1980, 89-91.

¹⁶⁷ Kurvinen 1929, 180; Parvio 1990, 1001.

¹⁶⁸ Paarma 1980, 90.

¹⁶⁹ Wilhelms 1957, 42.

lanpalveluksen aloittaminen seurakunnan laulamalla alkuvirrellä alkoi säilyneiden dokumenttien mukaan yleistyä vasta 1600-luvun loppupuolella, eikä sitä mainita vielä vuoden 1694 kirkkokäsikirjassa.¹⁷⁰

Introituksen jääminen pois käsikirjasta ei merkinnyt sen jäämistä pois käytännöstä ainakaan heti alussa. Sen käyttöön salliin vuoden 1571 kirkkojärjestyksen, valtakunnan käyvän kirkkolain perusteella, ja sitä myös käytettiin Suomessakin vielä vuoden 1614 kirkkokäsikirjan jälkeen.¹⁷¹ Vanhoista perinteistä haluttiin pitää kiinni. Keskiaikaiseen käytäntöön suhtautumisessa oli eroja hiippakuntien välillä, ja Viipurin hiippakunta lienee ollut tässä suhteessa vanhoillisempi. Tästä yhtenä esimerkkinä on vuonna 1618 painettu evankeliumikirja. Silloinen Tukholman pastor primarius ja samana vuonna Viipurin piispaksi nimitetty Olavus Erii Elimaeus julkaisi hiippakuntaansa varten suomenkielisen evankeliumikirjan¹⁷², jonka lopussa on psalmin 134, doksologian, Herra armahdan, Kunnian ja Laudamuksen muodostama kokonaisuus, vaikka vuoden 1614 käsikirjassa introitusta ei enää mainittu. Psalmin ja doksologian jälkeen tulevat liturgiset osat oli otettu vuoden 1614 käsikirjasta. Elimaeuksen vuonna 1622 julkaisemassa vuoden 1618 evankeliumikirjan uusintapainoksessa psalmia ja sen jälkeisiä liturgisia osia ei enää ollut. Jyrki Knuutila otaksuu introituksen puuttumisen johtuvan siitä, että Elimaeuksen tarkoitus liittää introitus joko ehtoollisettomaan jumalanpalvelukseen tai messuun ei saanut kirkon myötätuulta taakseen.¹⁷³ Elimaeus toimitti vuonna 1629 myös käsikirjan, joka sekin poikkesi jossakin määrin vuoden 1614 käsikirjasta. Sekään ei sisältänyt enää introitusta.¹⁷⁴

Vähitellen gregoriaanisten introitusten ja muunkin latinankielisen ohjelmiston laulaminen keskittyi suurimmille juhlapyhille. 1600-luvun alkupuolelta peräisin olevaan Urjalan laulukirjaan olikin kopioitu vain kahdeksan latinankielistä introitusta.¹⁷⁵ Vastaavasti Tukholman suomalaiselle kirkolle kuulunut ns. Antonius Canutin graduale vuodelta 1616 sisältää vain yhden latinankielisen introituksen.¹⁷⁶ Tämä on *Puer natus est nobis* (f. 10r), joka

¹⁷⁰ Tuppurainen 2000, 127.

¹⁷¹ Rimpiläinen 1980, 13.

¹⁷² Vuoden 1618 evankeliumikirjan nimiölehdillä olivat sanat *Evangeliumit ia epistolat, iotca seuracunnas ymbäris aiastaian luetan eli weisatan, sunnuntaina ia muina pyhäpäivinä. Prentätty Stocholmis 1618. Praelo Reusneriano*. Knuutila 1997, 117.

¹⁷³ Knuutila 1997, 119-122.

¹⁷⁴ Rimpiläinen 1980, 10.

¹⁷⁵ Urjalan laulukirja (HYK, C^o IV 12) sisältää introitukset *Puer natus* (joulu), *Resurrexi* (pääsiäinen), *Viri Galilei* (helatorstai), *Spiritus Domini* (helluntai), *Benedicta sit* (kolminaisuudenpäivä), *Gaudeamus omnes* (pyhäinpäivä), *Ad te levaui* (1. adv. sunnuntai) ja *Mihi autem* (eräät apostolien päivät). Kirjan kannessa on vuosiluku 1608, mutta kirjaan on Schalinin mukaan lisätty yksi virsi vuoden 1614 jälkeen. Schalin 1946, 62; 1947, 114; Taitto 1992, 413, 454. Hemminki Maskulaisen virsikirjan oletettiin pitkään olevan vuoden 1614 tienoilta, mutta myöhemmin ilmestymisvuoden on todettu ilmeisesti olevan vuodelta 1605, joten Urjalan laulukirja on todennäköisesti kokonaan vuodelta 1608. Ks. esim. Vapaavuori 1997, 15, alav. 7.

¹⁷⁶ HYK, A^o II 33, f. 10r. Käsikirjoituksen etukannen sisäpuolelle on kirjoitettu *Ex libris Ecclesiae Finnorum donodatus a Antonio Canuti Wiburgensi Ca ... 22 Decembris Anno*

näyttääkin olleen 1600-luvulla erityisen suosittu. Mm. joulumessussa säilyi latinankielisiä sävelmiä pitkälle 1600-luvulle.¹⁷⁷ Myös Ruotsissa joulupäivän *Puer natus* -introitus lienee ollut suosittu ja käytössä vielä 1600-luvun loppupuolella. Tästä osoituksena on Leimontinuksen käsikirjoituksen *Puer natus* -introituksesta laadittu ruotsinkielinen sovitus vuodelta 1675.¹⁷⁸ Vuonna 1623 Växjön hiippakuntaa varten painettu *Liber cantus* sisältää latinankieliset joulu- ja pääsiäispäivän introituslaulut.¹⁷⁹

Piispa Ericus Ericin Postillaan (1621, 1625) sisältyy lukuisia viittauksia latinankielisiin introituslauluihin, mikä viittaa latinalaisten introitusten käyttöön Turussa vielä vuoden 1614 jälkeen.¹⁸⁰ Ericus Eri ei tuo introituksia

1616 ja lehdellä 17v vuosiluvun 1616 jälkeen *Antonius Chanuti Wijburgensis Carelius*. Ks. Myös Kurvinen 1929, 46. Erkki Tuppuraisen hallussa ovat myös hänen käsikirjoituksesta ottamansa digitaalikuvat.

¹⁷⁷ Schalin 1946, 63; Taitto 1992, 121.

¹⁷⁸ Leimontinus 1675, ff. 28v-29r; Redin 1956.

¹⁷⁹ Edwall 1943, 106.

¹⁸⁰ Ericus Ericin Postillan saarnojen alkuosassa kuvaillaan useissa tapauksissa pyhäpäivän aihetta ja viitataan samalla kyseisen sunnuntain introitukseen. Seuraavat esimerkit ovat laskiaissunnuntain, 2. paastonajan sunnuntain, 3. paastonajan sunnuntain, 4. paastonajan sunnuntain ja rukoussunnuntain saarnoista.

Tämä Sunnuntai cutzutan Dominica Quinquagesima, Se on / wijden kymmenen päiwän Sunnuntai: Sentähden / että se on ninquin wijdes kymmenes päiwä ennen pääsiäis päiwä / ninquin sijtä edellis Sunnuntaina sanottin. Cutzutan se mös Dominica Esto mihi, joca nimi on otettu sijtä 31. Psalmista / cuin weisatan Messun ruwetes /cusa näin seiso: Esto mihi in DEum protectorem & in locum refugi, ut falvum me fecias. Se on: HERRA ole minulle yxi wahwa callio / ia yxi linna /että sinä autat minua. (Ericus Eri: Postilla I, 465-466, näköispainos, 497-498)

Ja sentähden on mös tämä Sunnuntai cutzuttu DOMINICA REMINISCERE. Sijtä weisusta cuin me tänäpäiwänä / Messun ruetes weisam, ia on otettu sijtä 25 Psalmista, cusa nein seiso. Reminiscere miserationum tuarum Domine, &c. Se on: Herra ajattele sinun Lau-piudes päällä, ia sinun hywydes päällä, ioca ombi ollut mailman algusta. (Postilla I, 524, näköispainos, 556).

Ja sentähden tämä Sunnuntai cutzutan Dominica Oculi. Joca on otettu sijtä 25. Psalmista cusa näin seiso: Oculi mei respiciunt ad Dominu(m): Minun silmäni catzowat alati HErran päälle / sillä hän otta minu(n) jalkani pauloista / catzata minu(n) puoleni ia ole minulle armoline(n) / sillä minä ole(n) yxinens ia köyhä. (Postilla I, 552, näköispainos, 584)

Ja on tämä Sunnuntai wanhat cutzuttu Dominica Lætare, ioca nimi on otettu sijtä Weisusta / cuin seoracunnasa ennen messu weisatan Esaian Prophetiasta cusa näin seiso: Lætare Jerusalem & conventum facite, omnes qui diligitis eam. Se on / Iloitcatte Jerusalemin cansa / ia cocon tulcat caicki iotca murhesa oletta ollut. (Postilla I 582, näköispainos, 614)

Ja sentähden owat ne wanhat Kircon esimiehet cutzunet tämän sunnuntain ia ne caxi päiwä cuin sitä seurawat Rukouspäiwixi / ia nijn säätäneet että cansa pitä nijnä päiwinä cocon tuleman ia rucoleman Jumalata caickein tarweten edestä. Owat myös wielä toisen nimen andanet tälle Sunnuntaille ia citzuwat sen Dominica vocem jucunditatis. Jotca sanat he owat ottanet sijtä weisusta / cuin Messun ruwetessa kircosa weisatan. Cusa näin seiso: Vocem jucunditatis annunciate. Se on / Ilmoittacat oloisuden ääni ia pitä cuultaman: Ilmoittacat se Maan äärihin / HErra on wapattanut hänen cansans. (Postilla I 839, näköispainos, 871)

esille johdonmukaisesti. Postillan tärkeänä lähtökohtana oli vuoden 1571 kirkkojärjestys (KO), ja koska postilla oli kirkon kalenterin mukaisten evankeliumitekstien selitystä, Ericus Erics otti KO:n määräykset kirjaimellisesti.¹⁸¹ Parvion mukaan Ericus Ericsin Postillan useat viittaukset laulamiin osoittavat, että tämä arvosti liturgista laulua.¹⁸² Ainakin tietoisuus introitusperinteestä säilyi 1600-luvun jälkipuoliskolle. Vielä 1670-luvulla erään hautajaispuheen alussa viitataan 4. paastonajan sunnuntain jumalanpalveluksen alussa laulettavaan *Iloitcaat Jerusalemin* (Jes. 66:10) -introitukseen.¹⁸³ Introituksen jäätyä pois vuoden 1614 käsikirjasta se palasi uudelleen suomalaiseen kirkkokäsikirjaan lähes 300 vuoden kuluttua johdantovuorolaulun nimellä. Vuoden 1913 käsikirjan mukaan alkuvirren jälkeen oli mahdollista juhlapäivinä (1. adventtisunnuntai, joului- ja pääsiäispäivä, helatorstai ja helluntai) korvata johdantolauseella johdantovuorolaululla.¹⁸⁴

1.3.4 Introitusten kansankielisiä sovituksia reformaatioajalta

Gregoriaanisista introituksista laadittiin reformaatioaikana myös kansankielisiä versioita Saksassa ja Saksan vaikutuspiirissä olleissa maissa, eli lähinnä nykyisten Unkarin, Slovenian, Tsekin, Slovakian ja Baltian maiden alueella, mutta ilmeisesti Suomea lukuun ottamatta ei juurikaan muissa Pohjoismaissa. Saksalaiset kansankieliset introituslaulut voidaan Otto Brodden mukaan jakaa musiikillisten piirteiden perusteella neljään ryhmään.

Ensimmäisen ryhmän muodostavat Thomas Müntzerin (Deutsche Messe, 1524) ja muut ”müntzeriläiset” introitukset, joiden sävelmät on säilytetty latinankielisten introitusten kaltaisina ja näin introituksilla on messuintroitusten piirteet ja muoto (Meßform).¹⁸⁵ Tämän suuntauksen mukaisia introituslauluja julkaistiin mm. herttuatar Elisabethin kirkkojärjestyksessä

¹⁸¹ Parvio 1990, 1014.

¹⁸² Parvio 1988, 1025.

¹⁸³ *Se Chritillinen Wanhuus ey ole ilman syytä cutsunut tätä Sunnundaita Dominicam Laetare, Ilo eli Riemu Sunnundaxi; Sillä sijten cuin Paaston aica nijn cuin yxi oikia walmistus sille riemulliselle Päsiäis Juhlalle on puolittain edes culunut; Nijn rupe HERran Seuracunda Tänäpäiwänä sijtä oikiasta Päsiäis lohdutuksesta iloitzeman Hengesä ja weisa hänen Jumalan palweluxens algusa, Iloicaat Jerusalemin etc Esa. 66:10.* (Abraham Ikalensiksen 9.3.1673 pitämä puhe Kyrön kirkkoherran Johannes G. Favorinuksen hautajaisissa, Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen tekstitiedosto.)

¹⁸⁴ Hartala 1991, 10-23.

¹⁸⁵ Brodde 1961, 438-452. Brodde käsittelee artikkelissaan Evangelische Choralkunde (der gregorianische Choral im evangelischen Gottesdienst, s. 343-555) monin sävelmäesimerkein gregoriaanisen koraalin vaikutusta saksalaiseen luterilaisen kirkon jumalanpalvelusmusiikkiin. Samantapaiseen jakoon, joskin ryhmät kaksi ja kolme yhdistäen, on päädytty myös vuonna 1941 julkaistussa kirjassa Handbuch der deutschen evangelischen Kirchenmusik (Ameln, Konrad et al, 1941, Einleitung, 34*-36*, 1. Teil) ja Klaus Danzeglocken tiiviissä saksankielistä gregorianiikkaa käsittelevässä artikkelissa Deutschen Gregorianik in der Evangelischen Tradition (Danzeglocke 1995, 61-73).

1542/44 ja Riian järjestyksissä 1537, 1549, 1559, 1567, 1574 ja 1592.¹⁸⁶ Müntzer säilytti gregoriaaniset sävelmät latinalaisten introitusten kaltaisina ja sijoitti saksankielisen tekstin suoraan latinankielisen tekstin sijaan. Kuten sivuilla 106–107 esimerkistä voidaan todeta, myös Westhin koodeksin kolme introitusta ovat syntyneet samaan tapaan. Myös monissa muissa suomalaisissa gregoriaanisperäisissä lauluissa sävelmät on säilytetty latinankielisten laulujen kaltaisina. Joskus se on tehty vain lisäämällä kansankielinen teksti latinankielisen tekstin sijaan.¹⁸⁷

Toisen ryhmän saksalaisissa introituksissa muodostavat perinteisistä messuintroituksista yksinkertaisemmiksi muunnetut laulut (vereinfechte Meßform, esim. Hofin kirkon Officia Missæ 1605). Nämä ovat ehkä saksankielen kannalta kielenmukaisempia, mutta toisaalta menettäneet gregoriaanisen introituksen musiikillista ilmettä. Alueellisesti nämä ovat tavallisesti keskisaksalaisia (saksilaisia, böömiläisiä, sleesialaisia ja frankkilaisia).¹⁸⁸

Kolmannen ryhmän muodostavat messuintroitussävelmistä lähes syllabisiksi tropeeratut introitukset (tropierte Meßform, mm. Böömin veljet 1606), jotka eivät syllabisuudestaan johtuen oikeastaan enää muistuta gregoriaanista introitusta.¹⁸⁹ Toisen ja kolmannen ryhmän introitusjulkaisuissa on osittain luovuttu alkuperäisestä teksti-sävelmä -yhteydestä ja introitussävelmiin on adaptaatiomenetelmällä siirretty aikaisemmin siihen kuulumaton teksti. Raamatun tekstien ohella on käytetty myös muita tekstejä.

Brodden mukaan neljännen ryhmän muodostavat Lutherin ja hänen työtovereidensa laatimat hetkipalvelusten psalmisävelmillä (Meßtext in Horenformen) laulettavat messun psalmitekstit. Luther halusi saksankielisessä messussaan introituspsalmin laulettavan vanhakirkolliseen tapaan kokonaisuudessaan. Antifoni ja Gloria Patri jäivät introituksesta pois. Introituksena voitiin laulaa myös kansankielinen virsi. Tällöin oli mahdollista, että virren viimeinen säkeistö oli Gloria-säkeistö.¹⁹⁰ Lutherin messupsalmodiassa käytettiin aikaisemmin rukoushetkissä käytettyjä psalmisävelmiä. Psalmilaulu oli siis yksinkertaista ja syllabista ja otti saksan kielen ominaisuudet hyvin huomioon. Gregoriaanisen messu-, kantika- ja invitoriumpsalmodian musiikillisia muotoja ei tähän lähdeaineistoon sisällynyt.¹⁹¹ Latinankielisessä messussaan (Formula missae, 1523) Luther säilytti introituksen perinteisessä muodossaan.¹⁹² Tällaisen introituksen laulaminen oli tietenkin mahdollista vain siellä, missä oli koulutettu kuoro, lähinnä koulukaupungeissa.

Käsillä olevan tutkimuksen kannalta mielenkiintoisella tavalla vuoden 1605 hofilainen Mattheum Pheilschmidtin painattama laulukirja on saanut poik-

¹⁸⁶ Ameln 1941, Einleitung, 34*-36*.

¹⁸⁷ Esim. G44 ff. 42r-v. Ks. Taitto 2002a, 159-160.

¹⁸⁸ Brodde 1961, 438-452; Ameln 1941, Einleitung, 34*-36*.

¹⁸⁹ Brodde 1961, 449.

¹⁹⁰ Brodde 1961, 438-452; Ameln 1941, Einleitung, 17*;

¹⁹¹ Ameln 1941, Einleitung, 35*.

¹⁹² Brodde 1961, 442-443.

keuksellisesti nimekseen *Officia Missæ*.¹⁹³ Hofin *Officia Missæ* sisältää introitusten ohella mm. messun ordinariumlauluja. Amelnin mukaan Hofin laulukirjan sovitukset ovat jokseenkin kaavamaisia.¹⁹⁴ Introitussävelmiä onkin yksinkertaistettu verrattuna gregoriaanisiin sävelmiin, ja ne ovat yleensä lähes syllabisia. Notaatio on germaanista nuottikirjoitusta viisivivaisella viivastolla. Kirjassa on 18 introituslaulua, jotka on järjestetty kirkkovuoden mukaan muiden, lähinnä ordinariumlaulujen kanssa yhdeksi kokonaisuudeksi.¹⁹⁵

¹⁹³ *OFFICIA MISSÆ Das ist: Christliche Gesänge / Als: Introitus, Kyrie, Sanctus, Agnus, vnd andere / welche bey dem hohen Ambt / an Son- vnnnd Feyertagen / in der Kirchen zum Hof gebraucht werden / mit fleis zusammen gebracht. Gedruckt doselbst / durch Mattheum Pfeilschmidt. M. DCV. Ameln 1941, 553.*

¹⁹⁴ Ameln 1941, 553.

¹⁹⁵ Hofin *Officia Missæ* sisältää seuraavat introituslaulut:

1. *Ihr Himmel, tauet hernieder* (Rorate coeli -introituksen käännös, joka on vain hieman muunneltu Müntzerin Deutsche Messen, 1524, vastaavasta introituksesta. Introitus on Amelnin mukaan julkaistu kaikkiaan 10 eri lähteessä)
2. *Bist du, der da kommen soll* Alius Introitus in adventu Domini (Rorate coeli -introituksen sävelmästä laadittu adaptaatio, teksti: *A. Matt. 11: 3 ja 21: 5 V. Ps. 118:26 ja Sak. 9: 9*)
3. *Ein Kindlein ist uns geboren* Introitus in festo nativitatis Christi, usque ad dominicam Septuagesimae; Puer natus est nobis (introitus joulun, uuden vuoden ja loppiaisen ajalle)
4. *Freuet euch allesamt in dem Herren*, Gaudeamus omnes; In festo Purificationis, Annuntiationis et Visitationis Mariae
5. *Erwecke Dich, Herre* Exsurge, Quare obdormis Domine; Dominica Septuagesimae et Sexagesimae
6. *Er hat sich selbst geniedriget* Humiliavit semetipsum; Introitus de passione Domini, Dominica Quinquagesimae ad festum Paschae
7. *Der Herr speiset das Volk mit dem besten Weisen* Cibavit eos; In die Coenae Domini
8. *Ich bin auferstanden* Resurrexi et adhuc tecum sum; In festo Resurrectionis Domini usque ad festum Ascensionis (pääsiäinen ja pääsiäisen jälkeen tulevat sunnuntait helatorstaihin saakka)
9. *Ich bin die Auferstehung* Alius Introitus ejusdem festi (Resurrexi-introituksen sävelmään laadittu adaptaatio, vaihtoehtoinen pääsiäispäivän introitus, teksti: *A. Matt. 11: 3 ja 21: 5 V. Ps. 118: 26 ja Sak. 9: 9*)
10. *Ihr Männer von Galiläa* Viri Galilaei, quid admiramini; In festo Ascensionis Domini
11. *Der Geist des Herren* Spiritus Domini replevit orbem terrarum; In festo Pentecostes
12. *Der ganze Weltkreis* Alius Introitus in eodem festo (Spiritus Domini -introituksen sävelmään laadittu adaptaatio, vaihtoehtoinen introitus helluntaipäivälle)
13. *Gebenedeit sei die heilige Dreifaltigkeit* Benedicta sit sancta Trinitas; In festo Trinitas usque ad dominicam IV. Trinitatis (introitus Pyhän Kolminaisuuden päivälle ja 1. - 3. kjs.)
14. *Herre, sei mir ein starker Fels* Esto mihi in Deum protectorem, Dominica IV. Trinitatis usque dominicam XVI. (4.-15. kjs)
15. *Erbarm Dich mein* Miserere mihi, Domine; Dominica XVI. Trinitatis usque ad dominicam XXII. (16.-21. kjs)
16. *O Du Herre Gott* Si iniquitates observeris; Dominica XXII. Trinitatis (22. kjs.)
17. *Ich sende euch wie die Schaf* Mihi autem; Introitus de Apostolis
18. *Die Anfechtung sind gros* Multae tribulationes; De Martyribus Introitus. Ameln 1941, 553.

Hofin kirkon Officia Missæ sisältää pääsiäisajalle kaksi *Resurrexi*-sävelmään pohjautuvaa introitusta. *Ich bin auferstanden* -introituksessa alkuperäinen tekstisävelmäyhteys on säilynyt. Vaihtoehtoisena käytettävän *Ich bin die Auferstehung* -antifonin teksti on Matteuksen evankeliumista. Antifonien sävelmät vastaavat lähes täysin toisiaan lukuun ottamatta muutamia jälkimmäiseen tehtyjä lisäyksiä.

Hofin kirkon Officia Missæn kaksi pääsiäisajan introitusantifonia

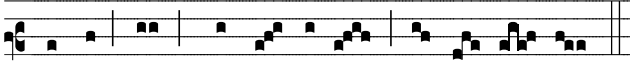
In festo Resurrectionis Domini usque ad festum Ascensionis Introitus¹⁹⁶



Ich bin auf-er-stan-den und bin noch bei dir; du hast auf mich

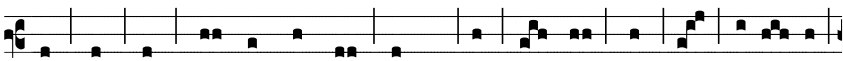


ge-legt dei-ne Hand. Hal-le-lu-ja! Wun-der-lich ist wor-den

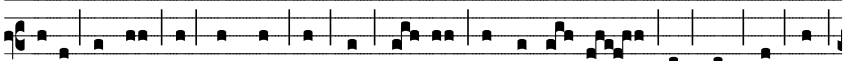


dei-ne Kunst. Hal-le-lu-ja, Hal-le-lu-ja!

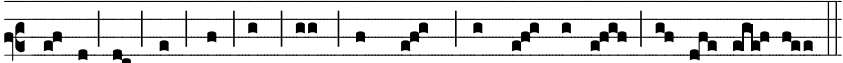
Alius Introitus ejusdem festi



Ich bin die Auf-er-ste-hung und das Le-ben. Mir ist ge-ge-ben



alle Gewalt im Himmel und auf Er-den. Hal-le-lu-ja! Ich bin bei euch



al-le Tag bis an der Welt En-de. Hal-le-lu-ja, Hal-le-lu-ja!

¹⁹⁶ Nuottiesimerkin lähteenä Ameln 1941, 451-452. Tähän esimerkkiin sävelmä on kirjoitettu alkuperäisestä poikkeavasti neliönuottikirjoituksella.



Ich bin die Auferstehung -introitus Hofin kirkon Officia Missæ -kirjassa.

Saksalaisissa reformaatioajan kansankielisiä introituksia sisältävissä laulukokoelmissa ei keskiaikaiseen tapaan ole jokaiselle pyhäpäivälle osoitettu erillistä introitusta, vaan yksi introitus määrättiin pitemmälle kirkkovuoden ajanjaksolle. Keskiaikaiseen tapaan koko kirkkovuoden kattavia introituskokoelmia ei ilmeisesti kansankielisinä laadittu.¹⁹⁷ Gunnæruksen introituskokoelma lienee tässä suhteessa ainutlaatuinen poikkeus ja siten ainoa reformaatioajalta säilynyt koko kirkkovuoden kattava kansankielinen introituslaulukokoelma.

Suomalaisia introituslauluja tarkasteltaessa on kielisukulaisuuden vuoksi kiinnostavaa vertailla niitä vastaaviin unkarilaisiin. Unkarissa kansankieliset introituslaulut liitettiin osaksi luterilaisia graduale-kirjoja. Kokoelmat sisältävät messussa käytettyjen laulujen ohella erityisen runsaasti rukoushetkiaineistoa. Kansankielisiä gregoriaanisia sävelmiä sisältäviä laulukokoelmia on Unkarissa säilynyt erityisesti 1600-luvulta.¹⁹⁸ Reformaatioajan unka-

¹⁹⁷ Brodde 1961, 440. Kun samaa introitusta käytetään koko kirkkovuoden ajankohdan aikana ja se liitetään kiinteästi samana kirkkovuoden ajankohtana laulettavaan messusävelmistöön, voidaan introituksen funktion ajatella lähenevän messun ordinariumlauluja. Esimerkiksi Hofin laulukirjan aloittavan adventtiajan laulut muodostavat seuraavan kokonaisuuden: 1) *Ihr Himmel, tauet hernieder* (Introitus), 2) *Bist du, der da kommen sol* (Introitus), 3) *Herre, erbarm Dich über uns!* (Kyrie), 4) *Ehr sei Gott in der Höhe!* (Gloria), 5) *Heiliger* (Sanctus), 6) *O Du lamm Gottes* (Agnus Dei).

¹⁹⁸ Ferenczi 1996, Előszó, VII-X.

rilaisilla ja suomalaisilla luterilaisilla gradualeilla on kirjojen syntyajan ja kielisukulaisuuden ohella muitakin samankaltaisuuksia. Kirjat muistuttavat toisiaan rakenteeltaan, sillä myös suomalaiset gradualet sisältävät sekä messu- että rukoushetkien sävelmistöjä ja niiden sisältö painottuu erityisesti kirkkovuoden suurimpiin juhlapyhiin.

Nykyisen Slovakian alueella sijaitsevan Eperjesin kirkon *Graduale Ecclesiae Hungaricae Epperiensis*, suurimmalta osaltaan vuodelta 1635, on laaja, 389 lehteä käsittävä käsikirjoitus.¹⁹⁹ Kirja sisältää kirkkovuoden mukaisesti jaoteltuina messun ja rukoushetkien propriumlauluja. Pääosin laulut ovat käännöksiä gregoriaanisista sävelmistä, mutta kirja sisältää myös runsaasti mm. uudempia moniäänisiä kantioita. Käsikirjoituksessa on kuusi introituslaulua kirkkovuoden suurimmille juhlille (adventti, joulukuun pääsiäinen, helatorstai, helluntai ja Pyhän Kolminaisuuden päivä).²⁰⁰ Käsikirjoituksen introitukset näyttävät säilyttäneen pääpiirteissään perinteiset melodiamuodot, mutta samalla tavalla laulettavat ligatuurit on jaettu lähes kauttaaltaan syllabisiksi. Myös muissa ajan unkarilaisissa protestanttisissa gradualeissa introitusten osalta näytetään keskittyneen lähinnä suurimpiin juhlapäiviin. Sävelmiin on joissakin tapauksissa liitetty aikaisemmin niihin kuulumattomia tekstejä (esim. *Resurrexi*-adaptaatio *Feltámadott mi Urunk Krisztus*). Introituksena voitiin käyttää myös perinteisestä introitusmuodosta poikkeavia lauluja (esim. antifoni *Örülj és örvendezz*).²⁰¹ Näyttää siltä, että koko kirkkovuoden kattavaa, jokaiselle sunnuntaipäivälle erikseen laadittua unkarinkielistä introitusohjelmistoa ei ole laadittu.

Seuraavassa vertaillaan joitakin *Rorate coeli* -introituksesta laadittuja sovituksia *Henricus Thomae* -käsikirjoituksen ja unkarilaisen *Graduale Strigoniensen*²⁰² vastaavaan introitukseen. Reformaatioajan saksalaisissa ja un-

¹⁹⁹ Ferenczi 1988, 41, 46.

²⁰⁰ Ferenczi 1988, 229. *Graduale Ecclesiae Hungaricae Epperiensis* käsikirjoituksen introitukset:

1. *Ekeg harmatozatok: Onnan felöyül* (*Rorate coeli*) De incarnatione Domini Nostri Jesu Christi. Ferenczi, 1988, 17.
2. *Gyermek Kristus* Urunk minekünk születették (*Puer natus*) De nativitate Domini Nostri Jesu Christi. Ferenczi, 1988, 37.
3. *Fel tamattam. Es veletek vagyok* (*Resurrexi*) De resurrectione Domini Nostri Jesu Christi. Ferenczi, 1988, 229.
4. *Galilaeai férfiak: Mit állatok* (*Viri Galilaei*) De ascensione Domini Nostri Jesu Christi. Ferenczi, 1988, 259.
5. *Az Úrnak szent Leke: Be töltötte* (*Spiritus Domini*) De Spiritu Sancto. Ferenczi, 1988, 269.
6. *Aldot légyen: A szent Haromság* (*Benedicta sit*) De Sancta Trinitate. Ferenczi, 1988, 281.

²⁰¹ Ferenczi, 1996, 56-57.

²⁰² Lähteenä on käytetty Janka Szendrein laatimaa transkriptiota, *Graduale Strigoniense*, *Musicalia Danubiana* 12, Budapest 1990. Graduale on 1400–1500 -lukujen vaihteessa kirjoitettu Esztergomin (Unkari) tuomiokirkon käyttöön. Graduale Strigoniensen sävelmät on alkuperäislähteessä kirjoitettu ns. messiniläis-goottilaisella notaatiolla (Szendrei 1993, 106, 110-125). Sävelmävertailun esimerkkiin sävelmä on kirjoitettu muiden esimerkkien tavoin neliönuottikirjoituksella.

karilaisissa kansankielisissä introituskokoelmissa *Rorate* näyttää olevan suosittu koko adventtiajalle osoitettu introituslaulu. Müntzerin saksalainen messu sisältää siitä tehdyn sovituksen *Ihr Himmel, tauet hernieder*.²⁰³ Hofin Officia Missæssa on introituksesta laadittu adaptaatio *Bist du, der da kommen soll*²⁰⁴ (A. Matt. 11: 3, 21: 5 V. Ps. 118: 26, Sak. 9: 9) vaihtoehtoisesti adventtiaikana käytettäväksi.²⁰⁵ Unkarinkielinen *Egek harmatozatok* -introitus sisältyy kokoelmaan *Graduale Ecclesiae Hungaricae Epperiensis*.²⁰⁶

Gunnærus on osoittanut laulun keskiaikaisesta suomalaisesta käytännöstä poikkeavasti Marian ilmestyksen juhlan (25.3.) ohella myös 4. adventtisunnuntaille. Marian ilmestyksen juhlalle Gunnærus on laatinut laulusta myös toisen *Tehkät portit awaraxi* -sovituksen alkuperäisestä poikkeavaan tekstiin (A. Ps. 24: 9 V. Ps. 24: 10). Gunnæruksen *Rorate*-introituksen sijoittelu kiinnittää huomiota siinä mielessä, että yleisesti Gunnæruksen introitusvalinnat näyttävät liittyvän Suomessa keskiajalla vallinneeseen dominikaaniseen perinteeseen. Gunnæruksen sovituksen sävelmä on tässä tapauksessa selkeästi lähempänä Suomessa käytettyjä sävelmämuotoja. Tämän voi todeta esimerkiksi introitusantifonin alukkeesta tai sävelmän päätöksestä. Saksalaisissa ja unkarilaisissa sävelmissä korostuvat tyypilliset germaaniset piirteet intonaation ja päätöksen terssi-intervalleissa (A–C ja D–F) suomalaisten antifonien romaanisten sekunti-intervallien (A–B ja D–E) asemasta. M97:n sävelmässä voidaan havaita germaanisista piirteistä. Germaanisesta sävelmämurteesta huolimatta käsikirjoitus on kirjoitettu neliönuottikirjoituksella.

²⁰³ Ameln 1941, 71. Esimerkkiin sävelmä on kirjoitettu alkuperäisestä poikkeavasti muiden esimerkkien tavoin neliönuottikirjoituksella.

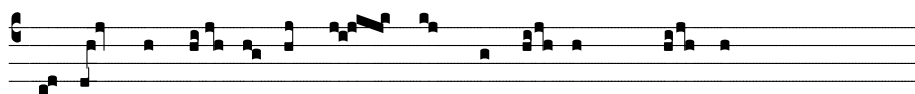
²⁰⁴ Ameln 1941, 444. Esimerkkiin sävelmä on kirjoitettu alkuperäisestä poikkeavasti muiden esimerkkien tavoin neliönuottikirjoituksella.

²⁰⁵ Introituksen rubriikki on *Alius Introitus in adventu Domini*.

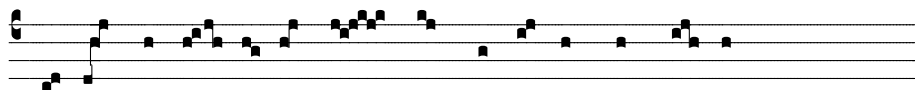
²⁰⁶ Ferenczi 1988, 17.

Rorate celi -introitusantifonien vertailua

M97, 1v



Ro-ra- te ce- li de su- per et nu- bes plu- ant
Müntzer, Deutsche Messe (1524)



Ihr Him- mel, tau- et her- nie- der, und ihr Wol-ken, reg-net
Officia Missæ, Hof (1605)



Bist du, der da kom-men soll, o - der sol-len wir eins an -
GS, s. 241



Ro-ra- te ce - li de su- per et nu-bes plu- ant
Graduale Ecclesiae Hungaricae Epperiensis (1635)



E-gek har-ma-to-za-tok: On - nan fe-lyül, és az fe-le-gek cze-peg-jek

HEN, 46v-47r



Ro-ra- te coe- li de su- per et nu- bes plu-ant
GOM, 52v.²⁰⁷



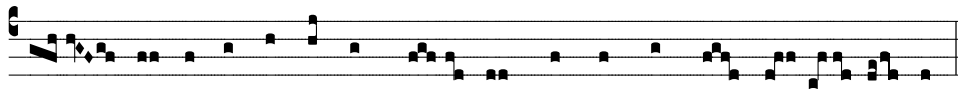
Tiuckucat te Tai- wa- hat ylhältä päin. Ja pilvest sa-ta-con wan-
GOM, 52v Aliud ex psalmo 24 Tollite portas.



Teh- kät por- tit a-wa-ra - xi Ja o- wet ma-il- mas cor -

²⁰⁷ Alkuperäisessä käsikirjoituksessa merkityt klaavivaihdokset on tässä yhteydessä jätetty pois luettavuuden helpottamiseksi.

M97, 1v



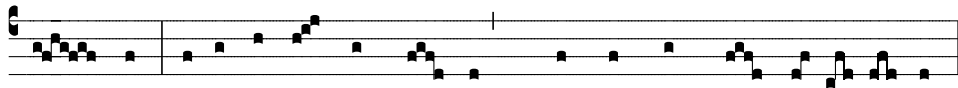
iu- stum a- pe- ri- a- tur ter- ra et ger- mi- net Sal- va- to- rem.
Müntzer, Deutsche Messe (1524)



den Ge- rech- ten! Es tu sich auf die Er- de und aus sprie- ße den Hei- land.
Officia Missæ, Hof (1605)



dern war- ten? Sie- he, dein Kö- nig kommt zu dir, sanft- mü- tig und e- lend.
GS, s. 241



iu- stum a- pe- ri- a- tur ter- ra et ger- mi- net Sal- va- to- rem.
Graduale Ecclesiae Hungaricae Epperiensis (1635)



az i- ga- zat: nyi- lat koz- zek meg' à föld és te- rem- je az id- vö- zi- töt.
HEN, 46v-47r



ius- tum a- pe- ri- a- tur ter- ra et ger- mi- net sal- va- to- rem.
GOM, 52v.



-hurs- ka- ut- ta. Maa itzens a- wait- can ja tottacon ter- ve- y- dhen.
GOM, 52v Aliud ex psalmo 24 Tollite portas.



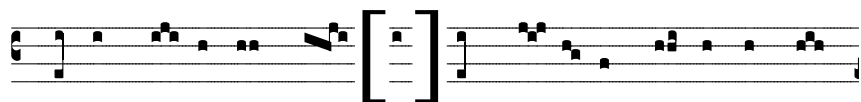
-ke- a- xi et- tä se Cun- ni- an Ku- nin- gas si- säl- me- nis.

Seuraavassa esimerkissä Officia Missæen *Pilti on meille syndynnyt* - introitusta verrataan kahteen latinankieliseen *Puer natus* -introitukseen ja ruotsinkieliseen joulupäivän introitukseen. 1200-luvulta peräisin olevan käsikirjoitusfragmentin alkuperäisen käyttöpaikan Ilkka Taitto sijoittaa jo- honkin tanskalaiseen tai pohjoissaksalaiseen hiippakuntaan. Alkuperäisestä

käsikirjoituksesta on Suomessa säilynyt 21 lehteä.²⁰⁸ Kuten seuraava sävelmävertailu osoittaa, Israel Olai Leimontinuksen käsikirjoitukseen vuodelta 1675 sisältyvä sävelmä noudattelee lähes tarkalleen vastaavaa latinalaista antifonia.

Puer natus -introitusantifonien vertailua

G16, 1v.



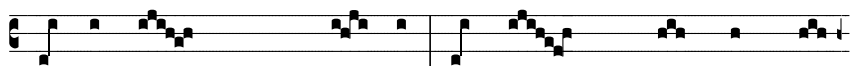
Pv- er na- tus est no- bis et fi- li- us da- tus est no-
HEN, 48v-49r



Pv- er na- tus est no- bis et fi- li- us da- tus est no-
GOM, 5r-v Aliud ad Summam Missam: Puer natus: Esai:9.



Pil- ti on meille syndynnyt Ia Poic(a) om-bi meill' an-
Koralbok skriven av Israel Olai Leimontinus (Kalmar 1675), ff. 28v–29r



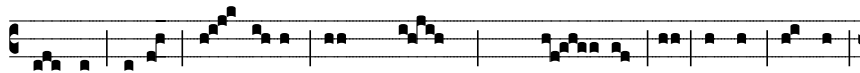
Oß är födt Ett Barn: Een Son är oß giff-



bis cu-jus im-pe-ri-um sup(er) hu-me-rum e- jus et vo- ca-bi-tur



bis cu-jus im-pe-ri-um super hu-me-rum e- ius et vo- ca-bi-tur



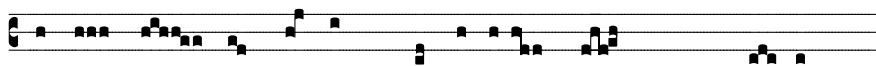
nettu / Ionga hartioss` Her- raus om- bi / Ia hänen Nimens



-wen. Hwilkes Herredöme är uppå hans fäder. Och han skal warda

²⁰⁸ Taitto 1992, 121-123. Sama lähde sisältää (s. 118) värillisen kuvan kyseisen käsikirjoitusfragmentin sivusta.

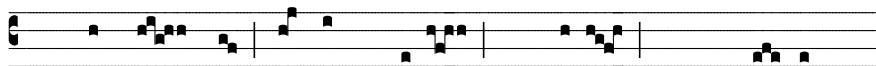
G16, 1v.



nomen e- jus, magni con-si-li-j An - ge-lus.
HEN, 48v-49r



nomen eius, magni con-si-li - j an- ge-lus.
GOM, 5r-v



cut- zu- tan Ih-[me- li-nen] Rau-han pää-mies.
Koralbok skriften av Israel Olai Leimontinus (Kalmar 1675), ff. 28v-29r



kallat wid nampn: Underlig, Råd, Gud, Hielte, E[vig] Fader, Fridförste.

Latinankielisten laulujen melodioiden säilyttäminen alkuperäisessä asussaan näyttää olleen vallitseva pyrkimys uskonpuhdistusajan suomalaisissa sovituksissa. Yksinkertaisimmillaan sovitukset laadittiin kirjoittamalla vanhoihin latinankielisiin käsikirjoituksiin myös suomen- tai ruotsinkieliset sanat nuottikuvan jäädessä entisen kaltaiseksi. Esimerkiksi Helsingin yliopiston kirjastossa säilytettävän graduale-katkelman nro 44 latinankielisten messun ordinariumsävelmien tekstin päälle on jälkeinpäin kirjoitettu suomenkieliset sanat.²⁰⁹ Käsikirjoitus on alun perin peräisin 1300-luvun loppupuolelta tai 1400-luvun alusta.²¹⁰ Erilaisesta tavumäärästä johtuvat ongelmat on tavallisesti ratkaistu jakamalla ligatuurit pienempiin osiin tai liittämällä säveliä yhteen laajemmiksi melismoiksi. Lisäksi melodiaa laajennetaan toistamalla samaa säveltä. Itse melodiakulku säilyy yleensä kuitenkin ennallaan. Erkki Tuppuraisen mukaan musiikin ja tekstin sovittaminen toisiinsa on vuoden 1600 ympärillä muokatuissa ruotsinkielisissä messulauluissa varsin luontevaa. Suomenkielisten ratkaisujen onnistuneisuus vaihtelee, koska tekstin sovittamiseksi sävelmään on vain tyydytty tarvittaessa lisäämään säveltoistoja.²¹¹

Verrattaessa Uskelan gradualen *Nos autem* -introitusantifonia Westhin koodexin vastaavaan antifoniin voidaan todeta, että sävelmä on säilynyt säveltoistoja lukuun ottamatta samanlaisena. Tavujaot ovat aiheuttaneet myös muutamia ligatuurien yhdistämisiä ja jakamisia. Samoin myös kaksi muuta

²⁰⁹ Graduale Aboense, HYK F.m. II nro 44, f. 42r; ks. myös Schalin 1946, 119.

²¹⁰ Taitto 1992, 293.

²¹¹ Tuppurainen 1997a, 37; 1997b, 45.

Westhin koodeksin introitusta ovat säilyttäneet melodiansa latinankielisten introitusten mukaisina ja eroavat tässä suhteessa Gunnæruksen sovituksista. Gunnæruksen sovittamaa antifonia on osin lyhennetty verrattuna latinankieliseen antifoniin, ja antifonin loppuosaan on myös tehty pieni lisäys. Muilta osin sävelmä seuraa varsin tarkoin vertailusävelmäänsä. Vaikka muutoksia on lukumääräisesti varsin paljon, sävelkulut ovat säilyneet antifonien yhteisiltä osilta lähes samanlaisina. Kuitenkin suhteellisen suuret melodiapoistot ja -lisäykset muuttavat Gunnæruksen sävelmää suhteellisen paljon verrattuna latinalaiseen sävelmään.

Nos autem -sävelmien vertailua

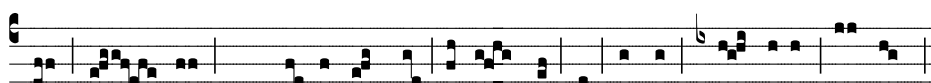
Graduale Uskelensen ja Westhin koodeksin *Nos autem* (*Mwtta meidhen tuleu cunnioitta*) -introitusten melodiat ovat tavujakoja ja muutamia säveltoistoja lukuunottamatta täysin samanlaiset. Gunnæruksen *Kerskacam ainoastans* -sävelmässä voidaan havaita runsaasti melodiamuutoksia. *Nostra*-sanalla näkyvä melodiaeroavaisuus saattaisi viitata siihen, että GOM:lla ja CW:llä on erilainen latinalainen lähde.

G30, 6v



Nos au- tem glo-ri - a - ri o-por- tet in cruce Do- mini no- stri

GU, 25r-v (G84, 6v²¹²)



Nos au- tem glo-ri - a - ri o-por - tet in c(ru)ce Do- mini no- st(ri)

CW, f. 98r.



Mwt- ta meid- hen tu-leu cunni- oit- ta mei-den Her- ran Je-su-sen

GOM, 24. / 24r-v: Feria Crucifixionis Christi Off. Gal: 6. Nos autem.

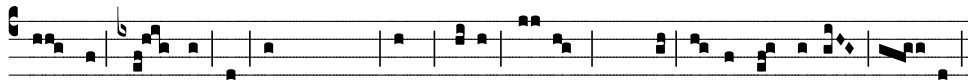


Kerskacam ainoastans meiden Herran Jesuxen

Christuxen

²¹² G84:n sävelmästä (6v) on näkyvissä vain antifonin alkuosa *per quem* -sanoiin saakka.

G30, 6v



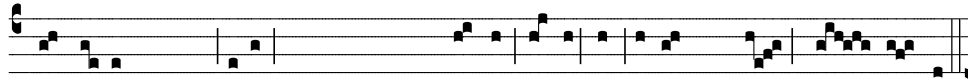
ih(es)u chri- sti in q(uo) est salus vi- ta & re-sur-re-cti-o no- stra
GU, 25r-v (G84, 6v)



ih(es)u Chri- sti in q(uo) e(st) salus vi- ta et re-sur-re-cti-o no- stra
CW, f. 98r.



Chris- tu- sen pijna joka on meidhen terueyten e- lämän ja y-lös-nou- se- mi- sen,
GOM, 24. / 24r-v



Ris-tis-tä, Jonga hawain cautta me olem- ma lä- ki-tudh.

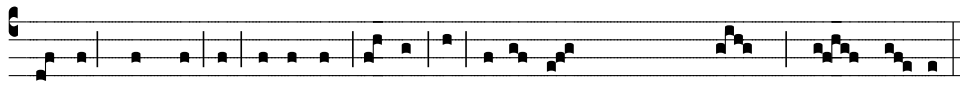
G30, 6v



per quem sal- ua- ti & li-be -ra- ti su- mus.
GU, 25r-v (G84, 6v)



per que(m) sal- ua-ti et li-be -ra- ti su- mus.
CW, f. 98r.



jonga caut-ta me teruexi tehden ia wapahdhe- tud o- lem- ma.
GOM, 24. / 24r-v



Sillä armoass häness seiso caicki meiden terweys Elämä ia Au- tuus.

2.1 TUTKIMUSTEHTÄVÄ

Suomenkielisen jumalanpalvelusmusiikin muodostuminen reformaatioajalla tapahtui vähin erin ja näyttäytyy säilyneessä suomalaisessa lähdeaineistossa jokseenkin hajanaisena. Latinankielinen kirkkolaulu säilytti asemiaan erityisesti koulukaupungeissa sitkeästi 1600-luvun puoliväliin saakka. Jumalanpalvelusmusiikki pohjautui pitkälti vanhaan gregoriaanisen perinteeseen, eikä gregoriaanisten sävelmien kansankieliseksi muokkaaminen ollut ongelmatonta. Pappien yleensä omaan käyttöön kopioimat ns. luterilaiset gradualit sisälsivät tyypillisesti suomeksi ja ruotsiksi käännettyjen messun ordinarium-sävelmät sekä kansankielisiä hymnejä, antifoneja ja virsiä.

Michael Bartholdi Gunnæruksen *Officia Missæ* vuodelta 1605 on poikkeus reformaatioajan käsikirjoitusten joukossa. Kokoelmaa pidetään kansankielisen gregoriaaniikan merkittävänä ja erikoisena suomalaisena muistomerkkinä. Kun ajan nuotilliset käsikirjoitukset sisältävät yleensä aineistoa hajanaisesti messun ja hetkipalvelusten tarpeisiin, keskittyminen messun alussa laulettavaan introitukseen tekee *Officia Missæ*sta poikkeuksellisen. Kokoelma sisältää 95 gregoriaanisten introitussävelmien pohjalta laadittua suomenkielistä introituslaulua koko kirkkovuotta ja monia pyhimysjuhlia varten.¹ Reformaatioajalta säilyneissä käsikirjoituksissa tunnetaan tämän kokoelman introitusten lisäksi vain kolme muuta suomenkielistä introitusta. Ne sisältävät ns. *Westhin koodeksiin*, joka on ajoitettu vuodelle 1546.² Gunnæruksen käsikirjoituksen *Officia Missæ* -termi on tässä yhteydessä introitus-sanan synonyymi, ja nimitys liittää kokoelman Suomessa yleiseen dominikaaniseen käytäntöön.³ *Officia Missæ*n introitukset on muokattu gregoriaanisista, keskiajalla Suomessakin lauletuista messun latinankielisistä introituksista.⁴ Käsikirjoituksen löysi 1800–1900 -lukujen vaihteessa musiikintutkija Otto Andersson Porvoon ruotsalaisen lukion (Borgå Gymnasium) kirjastosta.⁵ Käsikirjoitusta säilytetään edelleen Porvoossa ja siitä tehtyä kopiota Kansalliskirjastossa (Helsingin yliopiston kirjastossa).

Suomalaisen gregoriaanisen laulun tutkimus on keskittynyt lähinnä keskiaikaisten käsikirjoituslähteiden tarkasteluun. Keskiajalta onkin säilynyt suhteellisen suuri määrä lähdeaineistoa. Pioneerityötä keskiaikaisten käsikirjoit-

¹ Muutamissa Gunnæruksen käsikirjoitusta koskevissa maininnoissa introitusten lukumääräksi ilmoitetaan virheellisesti 96; ainakin Klemetti 1921, 39, Nohrström 1927, 233 ja Taitto 1992, 454.

² Klemetti 1921, 38. Käsikirjoituksen lehdellä 29r on teksti: *Kæsikiria, josa castesta ia muista christilististä cappaleista toimitetan caicken kyllen, mutta erinomaisesti kircon esimiesten tarpeline(n). Suomen kielen vlgos pandu Anno d(omi)ni 1546*. Nimilehden vasemmalle reunalle on kirjoitettu M, oikealle W ja alareunaan W. CW, 29r; ks. myös Setälä 1893, Johdatus, s. XII. Setälä on translitteroinut kaikki koodeksiin sisältyvät tekstit. Käsikirjoituksessa esiintyy myös vuosiluku [15]47 (CW, f. 140v). Käsikirjoitus sisältää ilmeisesti eri aikoina kirjoitettuja osia. Schalin 1946, 22–23.

³ Taitto 1992, 92; Fransén 1936, 43.

⁴ Reformaatioajan liturgisen musiikin lähteistä ks. esim. Schalin 1946 ja 1947 ja Tuppurainen 1997b.

⁵ Schalin 1946, 61.

tuslähteiden tutkimuksessa on 1920 - ja 30 -luvuilla tehnyt Toivo Haapanen. Hän julkaisi 1924 väitöskirjan Helsingin yliopiston kirjastossa 1500–1600 -lukujen voudintilien kansina säilyneiden keskiaikaisten pergamenttien nuotitkatkelmista, joiden perusteella hän pystyi tekemään päätelmiä Suomen keskiaikaisesta liturgisesta musiikista. Työskentelyä ovat jatkaneet viime aikoina erityisesti Ermo Äikää (1995) ja Ilkka Taitto (mm. 2002). Sakari Vainikka (2001) on tarkastellut väitöskirjassaan *Radices canorum* Kyrie- ja Gloria-melodioiden muotoutumista.

Reformaatioajan ja puhtasoppisuuden ajan kirkkolaulusta laaditut esitykset ovat harvinaisempia. 1500–1600 -luvuilta peräisin olevat käsikirjoitukset pani ensimmäisenä merkille 1900-luvun alussa Eeli Granit-Ilmoniemi. Heikki Klemetti nosti esille useita kirkkomusiikin tutkimusalueita, joihin useat tutkijat ovat myöhemmin paneutuneet syvemmin. Reformaatioajan käsikirjoituksia ovat Klemetin jälkeen esitelleet tutkimuksissaan P. J. I. Kurvinen (1929) ja Olav D. Schalin (1946, 1947).⁶ Reformaatioajan ja myöhemmän Ruotsin vallan ajan kirkkomusiikin tutkimus on ollut mm. Timo Mäkisen (1964, 1968) ja T. Ilmari Haapalaisen (mm. väitöskirja 1976; *Die Choralhandschrift von Kangasala aus dem Jahre 1624*) ansiosta perusteellisinta *Piae cantiones* -sävelmien⁷ ja virsilaulun osalta. Gudrun Viergutz (2005) tarkastelee väitöskirjassaan *Beiträge zur Geschichte des Musikunterrichts an den Gelehrtschulen der östlichen Ostseeregion im 16. und 17. Jahrhundert* *Piae cantiones* -laulukirjan vuoden 1625 painosta ja nk. Vaasan tenoristemmakirjaa ja näiden kautta Vaasan ja Uudenkaarlepyyn koulujen 1500–1600 -lukujen musiikinopetusta. Käsillä olevan tutkimuksen kannalta merkityksellisiä ovat olleet myös ruotsalaisen Natanael Fransénin reformaatioajan jumalanpalveluselämää ja käsikirjoituksia, esimerkiksi ns. *Henricus Thomae* -käsikirjoitusta käsittelevät tutkimukset.

Gregoriaaninen lauluperinne oli huomattavan vahvaa suomalaisten koulujen ansiosta vielä pitkälle 1600-luvulle mentäessä. Musiikillisesta näkökulmasta katsoen tähänastinen tutkimus on joitakin yksittäisiä esityksiä lukuun ottamatta ollut sangen vähäistä. Ajanjaksolta 1546–1700 gregoriaanisperäisen kirkkolaulun suomenkieliset käsikirjoituslähteet rajoittuvat lähinnä noin kolmeenkymmeneen säilyneeseen ns. luterilaiseen gradualeen ja nyt tarkasteltavaan Michael Bartholdi Gunnæruksen *Officia Missæ* -käsikirjoitukseen.

⁶ Pajamo – Tuppurainen 2004, 647.

⁷ *Piae Cantiones ecclesiasticae et scholasticae veterum episcoporum* (Vanhojen piispojen hurskaita kirkko- ja koululauluja) -kokoelma sisältää liturgiaan kuulumattomia latinankielisiä hengellisiä ja maallisia lauluja. Kokoelman ensimmäinen painos ilmestyi vuonna 1582 Greifswaldissa Viipurissa koulua käyneen Theodoricus Petri Ruthan toimesta ja Turun koulun rehtorin Jacobus Finnon tarkastamana. Toinen painos ilmestyi 1625 Rostockissa toimittajinaan viipurilaiset koulumiehet Henricus Fattbuur ja Mathias Tolja. Musiikillisena asiantuntijana toimi Rostockin Mariankirkon urkuri Daniel Friderici. Maskun kirkkoherra Hemminki (Hemmingius Henrici) toimitti kirjasta vuonna 1616 suomenkielisen tekstipainoksen. Suuri osa *Piae cantiones* -lauluista on tavattu vain suomalaisista lähteistä. Mäkinen 1968, 7-25; Dahlström 1995, 116-122; Viergutz 1998, 71-82; Pajamo – Tuppurainen 2004, 88-105.

Tuon ajan jumalanpalveluselämän kehittymistä ovat tarkastelleet mm. Pentti Lempiäinen (1967), Martti Parvio (mm. 1978), Olavi Rimpiläinen (1980) ja Jyrki Knuutila (1987). Viime aikoina Ruotsin vallan ajan liturgiset sävelmät on otettu esille Sibelius-Akatemian Kuopion osastossa erityisesti Erkki Tuppuraisen ansiosta. Tuppurainen (mm. 1997) on tarkastellut mm. ”luterilaisen gradualen” eri lähteitä, erityisesti ns. Iisalmen käsikirjoitusta. Erkki Tuppuraisen ja Reijo Pajamon toimittama Suomen musiikin historian Kirkkomusiikki-osa (2004) käsittää laajan yleiskuvauksen reformaatioajan kirkkomusiikista.

Kansainvälisessä tutkimuksessa kansankielen ja gregoriaanisen sävelmän suhdetta on käsitelty ilmeisen vähän. Saksalaisia ja Saksan itäpuolisten alueiden reformaatioajan kansankielisiä lähteitä ovat jossakin määrin esitelleet mm. Otto Brodde (1961), Klaus Danzeglocke (1995) ja Ilona Ferenczi (1980, 1988, 1996), mutta sävelmän ja tekstin suhteen tarkastelu on näissäkin tutkimuksessa jäänyt taka-alalle.

Gunnæruksen introituskokoelmaa ei ole tätä ennen perusteellisesti tutkittu, vaikka jo Ilmari Krohn esitteli teoksen vuonna 1913 ja innosti samalla sitä tutkimaan:

Näitä sävelmiä ei ole tavattu suomenkielisinä muuta kuin tässä ainoassa kokoelmassa. Siinä on siis erinomaisen tärkeä ja hauska tutkimusala, jos halutaan ottaa selville, millä lailla latinalaiset sävelmät on siirretty suomenkielisiin käännöksiin [...] jotka laulettiin joka pyhä erilaisina läpi koko kirkkovuoden ja joiden harjoittamiseksi vaadittiin erityistä jatkuvaa harrastusta ja työtä.⁸

Introituskokoelmaa on esitelty myös joissakin muissa yhteyksissä. Toivo Haapasen artikkelin *Vieraita vaikutuksia Suomen vanhimmassa musiikkikulttuurissa* (1927) mukaan voidaan Suomessa vallitsevana ollutta ”romanista traditsionia seurata uskonpuhdistuksen aikaisissa kirkkolaulukirjoissa aina 1600-luvun alkuun saakka, jolloin Gunnærus kirjoitti suomenkielisen kokoelmansa gregoriaanisia introituslauluja.”⁹ Haapanen käsitteli Gunnæruksen käsikirjoitusta myös kuusisivuisessa artikkelissaan *Eine Introiten-sammlung in finnischer Sprache vom Jahre 1605* (1930).

Gunnæruksen introituslaulujen tekstejä on P.J.I. Kurvinen tarkastellut väitöskirjassaan *Suomen virsirunouden alkuvaiheet v:een 1640* (1929). Kurvinen luettelee ja vertailee introitustekstivalintoja Missale Aboensen vastaa-viin introituksiin kirkkovuoden rakenteen mukaisesti. Vertailussa on luetteloitu introitukset, joissa Gunnærus käyttää *Missale Aboensesta* poikkeavia tekstejä. Kurvinen rajoittaa vertailunsa kuitenkin temporale-osaston lauluihin 1. adventtisunnuntaista 27. kolminaisuudenpäivän jälkeiseen sunnuntaihin, ja sanctorale-osaston introituksista mukana vertailussa ovat vain mikke-

⁸ Krohn 1920, 60-61.

⁹ Haapanen 1927, 37.

linpäivän ja pyhäinpäivän introituslaulut. Huomiotta ovat jääneet myös pääsiäispäivän ja helluntain vaihtoehtoiset introitukset sekä hiljaisen viikon, pääsiäispäivää ja helluntaipäivää seuraavien arkipäivien introitukset.

Heikki Klemetti on esitellyt kokoelman nuottiesimerkein artikkelissaan *Suomen kirkkomusiikki protestanttisuuden alkuaikoina* (1921). Gunnæruksen kokoelmaa on kuvailtu lyhyesti myös seuraavissa teoksissa ja artikkeleissa: O. Andersson: *Äldre inhemska musikhandskrifter* (Tidning för Musik 1914), H. Nohrström: *Borgå gymnasiebibliotek och dess föregångare* (1927) ja Olav D. Schalin: *Kulthistoriska studier till belysande av reformationens genomförande i Finland I* (1946).

Arvi Karvonen on laatinut Gunnæruksen introituskokoelmasta julkaisemattoman tutkielman yliopistollista arvosanaa varten. Toivo Haapanen viittaa tutkielmaan artikkelissaan *Agricolan messu* ja mainitsee tutkimuksen osoittavan,

että suomalaiset kirkonmiehet uskonpuhdistusaikana suorittivat tällaista sävelmään muokkaustyötä taitavasti, suomenkielen vaatimuksia silmälläpitäen ja musiikillista tyyliä halliten. [...] Meidän ei missään tapauksessa tarvitse ilman muuta olettaa, että gregoriaanisten sävelmien laulaminen suomalaisin sanoin, jollaista vanhin protestanttinen kirkkolaulumme miltei kauttaaltaan oli, olisi yleensä ollut ala-arvoista sävelmien rääkkäämistä.¹⁰

Arvi Karvonen suoritti filosofian kandidaatin tutkinnon Helsingin yliopistossa 1926.¹¹ Yrityksistä huolimatta Karvosen tutkielmaa ei ole onnistuttu löytämään tässä tutkimuksessa tarkasteltavaksi.

Tämän tutkimuksen tarkoituksena on tarkastella yksityiskohtaisesti Michael Bartholdi Gunnæruksen *Officia Missæ*n introituslauluja. Tutkimuksessa tarkastellaan kyseisen laulukokoelman tekstejä, sävelmiä ja erityisesti Gunnæruksen tapaa käsitellä gregoriaanisia introitussävelmiä sovittaessaan niitä suomenkieliseen asuun. Kirkkomusiikin historiassa kokoelma sijoittuu aikaan, jolloin jo 700-luvun loppupuolella syntyneen ja Suomessakin ainakin noin 500 vuoden ajan laulettu gregoriaanisen perusohjelmiston asema muuttui täysin. Gregoriaaniset propriumlaulut olivat reformaation ajatusten mukaisesti vaihtumassa protestanttisiksi virsiksi. Vuoden 1614 kirkkokäsikirja poisti introituslaulun messujärjestyksestä. Näin Gunnæruksen laulukokoelma sijoittuu yli 800 vuotta kestäneen jatkumon suomalaisen päätökseen. Tutkimuksessa kuvaillaan 1500–1600 -lukuja sekä kirkko- että musiikinhistoriallisesta näkökulmasta ja pyritään kuvaamaan ajan tapahtumien ja virtauksien merkitystä *Officia Missæ*n syntyyn. Käsillä olevan tutkimuksen ensimmäinen luku pyrkii aikaisempiin tutkimuksiin perustuen antamaan

¹⁰ Haapanen 1936, 238-239. Mahdollisesti Haapanen tuo Karvosen tutkimustuloksia esille jo artikkelissaan 1930 (b), vaikka ei mainitsekaan Karvosen työtä lähteenään.

¹¹ Otavan iso musiikkitietosanakirja 3, 1978, s. 380.

tutkimuksen kannalta tarpeellista historiallista perspektiiviä ja muodostamaan kuvaa introituslaulukäytännöstä suomalaisessa reformaatioajan jumalanpalveluselämässä.

Alkuperäistä Gunnæruksen *Officia Missæ* -käsikirjoitusta (GOM) säilytetään Porvoon ruotsalaisen lukion kirjastossa.¹² Työskentelyssä on käytetty sen Kansalliskirjastossa säilytettävää kopiota.¹³ Muutamia yksityiskohtia on tarkistettu myös alkuperäisestä käsikirjoituksesta. Aikaisemmissa tutkimuksissa ei ole perusteellisesti selvitelty Gunnæruksen introituskokoelman sisältöä. Tutkimuksessa kuvaillaankin kokoelman ulkoasua ja sisältöä. Tavoitteena on luoda kattava kuva tutkimuskohteesta ja perehtyä sen rakenteeseen ja sisältöön perusteellisesti. Kokoelman sisältö antaa lisätietoa ajan jumalanpalveluselämästä kirkkovuosikalenteria myöten.

Tutkimus pyrkii myös yksityiskohtaisesti selvittämään Gunnæruksen introitussävelmien esikuvat ja introitusten tekstilähteet sekä muut kokoelman sisältöön ja rakenteeseen vaikuttaneet tekijät. Aikaisemmissa Gunnæruksen kokoelmaa koskevissa esityksissä on todettu tekstien lähteeksi Mikael Agri-colan teokset, lähinnä Vanhan Testamentin käännöstekstit. Koko Raamattu ilmestyi suomeksi vasta 1642, mutta Raamatun kääntäminen oli jo Gunnæruksen aikana ajankohtainen. Lähdetietoja asiasta on kuitenkin säilynyt niukasti. Tutkimus pyrkii selvittämään Gunnæruksen introitusten tekstilähteet. Agricolan teosten lisäksi mielenkiintoisena vertailukohteena on ollut myös Paulus (Paavali) Juustenin *Se Pyhä Messu* vuodelta 1575.

Tutkimuksen viidennessä luvussa keskitytään tutkimuksen keskeiseen ongelmaan. Gregoriaanisessa laulussa on perinteisesti korostunut tekstin ja sävelmän suhde. Suomenkielisen tekstin sovittaminen gregoriaaniseen introitussävelmään on ollut todennäköisesti Gunnærukselle haastava tehtävä. Tutkimus pyrkiikin selvittämään, miten Gunnærus on ratkaissut ne ongelmat, joita suomenkielisen tekstin sijoittaminen vanhoihin sävelmiin tuo tullessaan. Luvussa tarkastellaan Gunnæruksen sovittamien sävelmien piirteitä verrattuna latinalaisiin esikuviinsa, lähinnä Turun hiippakunnan myöhäis-keskiaikaiseen ohjelmistoon. Tutkimuksessa haetaan vastausta siihen, miten Gunnærus on ratkaissut suomenkielisen tekstin ja gregoriaaniseen sävelmän yhdistämiseen liittyvät ongelmat. Onko sävelmät muokattu tekstin kannalta mahdollisimman mielekkääseen asuun vai onko perinteiset gregoriaaniset sävelmät pyritty säilyttämään mahdollisimman alkuperäisessä asussa?

Tutkimuksen alkuvaiheessa on selvitetty Gunnæruksen laulukokoelman rakenne ja sisältö. Kokoelman laulut on kirjoitettu tutkimuksen seuraavia vaiheita ja myös myöhempää käyttöä ajatellen käyttökelpoisempaan muotoon. Lähtötilanteen olettaus on, että Gunnæruksen vaikuttimet nousevat ajan suomalaisesta jumalanpalveluselämästä. Tästä syystä kokoelman sä-

¹² Myöhemmin Gunnæruksen *Officia Missæ* merkitään lyhenteellä GOM. Tutkimuksen alussa on luettelo käytetyistä lyhenteistä.

¹³ HYK, AA IV I.

velmäaineistoa on verrattu lähinnä Turun hiippakunnan keskiaikaiseen introitusohjelmistoon. Näin on saatu kuvaa Gunnæruksen esikuvista ja siitä, miten hän on sovittamiaan melodioita käsitellyt. Introitusten tekstejä ja tekstivalintoja on verrattu keskiaikaiseen ja reformaatioajan käytäntöihin. Tällä tavalla on pyritty muun muassa selvittämään, missä määrin Gunnærus on muunnellut sävelmiä liittäessään niihin suomenkielisen tekstin.

Tutkimuksen ulkopuolelle on rajattu Gunnæruksen henkilöhistorian tarkempi tutkiminen. Gunnæruksesta on saatavissa niukasti tietoja. Matrikkelitietojen ja yleisesti 1600-luvun alkupuolen kirkollisesta historiasta saatujen tietojen perusteella on kuitenkin pyritty esittämään jotakin Gunnæruksen henkilökuvasta ja elämäntilanteesta.

Käytännönläheistä tietoa kokoelman lauluista on saatu, kun eri lauluyhtyeet ovat harjoittaneet ja esittäneet kokoelman lauluja. Musisointi laulujen parissa on täydentänyt tutkimuksen tekijälle kuvaa sovitusten musiikillisista piirteistä. Laulujen esittäminen ei ole kuitenkaan tapahtunut mitenkään järjestelmällisesti. Esityksistä saatujen vaikutelmien raportointi olisi ollut kiinnostava, mutta tässä yhteydessä siitä on kuitenkin päätetty luopua.

Introituslaulujen käyttöä reformaatioajan Suomessa on esitelty hajanaisesti eri tutkimuksissa. Taustatiedon saamiseksi on tässä yhteydessä esitetty aikaisempiin tutkimuksiin perustuen yleiskuva ajan jumalanpalveluselämästä, kirkkomusiikista ja introituslaulukäytännöstä. Mielenkiintoista olisi tietenkin ollut myös tietää, missä määrin Gunnæruksen kokoelmaa on käytetty jumalanpalveluksissa. Kysymys on kuitenkin rajattu tutkimustehtävän ulkopuolelle tarpeellisten lähdetietojen puuttuessa. Sävelmien vertailuaineistona on käytetty lähinnä Kansalliskirjastossa säilytettäviä keskiaikaisia introituslauluja sisältäviä käsikirjoitusfragmentteja sekä myöhäiskeskiaikaisia ja reformaatioajan Suomessa käytössä olleita käsikirjoituksia. Ulkomaista reformaatioajan vertailuaineistoa on haettu julkaistujen tutkimusten kautta.

Vaikka keskiajalta on säilynyt runsaasti aineistoa, lähinnä voutien tilikirjojen kansina,¹⁴ ei Suomessa käytetyistä nuotinnetuista missale- tai gradualekirjoista yhtään ole säilynyt täysin kokonaisena. Lähes kokonaisina on säilynyt kolme paperista valmistettua gradualea, *Graduale Ilmolense*¹⁵ (GI) 1400-luvun lopulta, *Graduale Tammelense*¹⁶ (GT) 1400-luvun lopulta tai 1500-luvun alusta ja *Graduale Uskelense*¹⁷ (GU) todennäköisesti vuodelta 1518.¹⁸ Myöhäisin säilynyt Suomessa käytetty koko kirkkovuoden käsittävä

¹⁴ Reformaatioaikana ja vielä sen jälkeenkin käytöstä poisjääneitä katolisen ajan pergamenttikirjoja hajotettiin ja irtolehtiä käytettiin voutikuntien tiliasiakirjojen kansina suojaamaan tilipapereita pölyä, likaa ja kulumista vastaan. Ks. mm. Taitto 2002, 6.

¹⁵ HYK, A⁶ II 55.

¹⁶ ÅAB. havd. D 71/163. ÅAB. havd. = Åbo Akademis bibliotek, handskriftsavdelningen.

¹⁷ Liber Ecclesie Sancti Bartholomei, HYK, A⁶ II 41.

¹⁸ Käsikirjoitusten ajoitusarviot seuraavat Ilkka Taiton Documenta gregoriana -kirjassa esitettyjä arvioita. Taitto 1992, 351, 399 ja 413. Sidokset sisältävät myös myöhemmin reformaatioajalla kirjoitettuja osuuksia. Ks. Schalin 1946, 9-11.

latinankielinen introituskokoelma sisältyy Ruotsin Skarassa säilytettävään sidokseen. Ns. *Henricus Thomae* -käsikirjoitus¹⁹ (HEN) sisältää 165 lehdellään introitusten lisäksi messun ordinarium-lauluja, hymnejä, sekvenssejä ja rukoushetkilauluja latinaksi, ruotsiksi ja suomeksi. Introitukset ovat lehdillä 45–83.²⁰ Schalinin mukaan introituskokoelma on todennäköisesti ollut käytössä Suomessa ja on kirjoitettu vuoden 1569 jälkeen.²¹ Mielenkiintoinen vertailukohde on myös Kansalliskirjastossa säilytettävä *Urjalan laulukirja*²² (URJ). Kirja on peräisin samalta ajalta Gunnæruksen kokoelman kanssa²³ ja kuvaa hyvin 1600-luvun alkupuolella laulettujen introitusten sävelmämuotoja ja valikoimaa. Urjalan kokoelma sisältää kahdeksan latinankielistä introitusta suurimmille juhlapyhille.²⁴ Sekakielinen kirja sisältää introitusten ohella mm. hetkipalvelusaineistoa ja sekvenssejä.²⁵ Latinankielisen introituslaulun asemasta Suomessa vielä 1600-luvulla kertoo mm. *Antonius Canutin graduale*²⁶ vuodelta 1616. Sidos on kuulunut Tukholman suomalaiselle kirkolle. Käsikirjoitus sisältää joulupäivän latinankielisen introituksen *Puer natus est nobis* (f. 10r). Tekstilähteiden tutkimuksessa on käytetty Mikael Agricolan teosten näköispainoksia.²⁷ Lisäksi merkittävänä lähteinä ovat olleet Martti Parvion toimittamat näköispainokset, *Missale Aboense*²⁸ ja Paulus Juustenin kirja *Se Pyhä Messu*.²⁹

Lukumääräisesti merkittävimmän osan reformaatioajalta säilyneistä kirjallisista lähteistä muodostavat erilaiset käsikirjoitukset. Suomalaisten käsikirjoitusten esikuvana toimi usein Ruotsissa 1540-luvulla ja uudelleen 1553 painettu *Een liten songbook* sekä Upsalan arkkihiippakunnan vuoden 1620 *Liber cantus*.³⁰ Papit kopioivat tavallisesti jo opiskeluaikanaan niitä omaan käyttöönsä, ja näin syntyivät ns. luterilaiset gradualet, joita on nykypäiviin säilynyt käsikirjoituksina noin 30 kappaletta.³¹ Luterilaisista gradualeista tässä tutkimuksessa on vertailuaineistoina aikaisemmin mainittujen introituslauluja sisältävien käsikirjoitusten lisäksi vain introitusten doksologia-kaavoja sisältävä 1580–90 luvuilta peräisin oleva *Marttilan käsikirjoitus*.³²

¹⁹ Stifts- och landsbiblioteket, musikhandskrift nr. 5

²⁰ Fransén 1936, 9–10; Taitto 1992, 456.

²¹ Schalin 1946, 48.

²² HYK, C⁶ IV 12.

²³ Taitto 1992, 413.

²⁴ Urjalan laulukirja sisältää introitukset *Puer natus* (joulu), *Resurrexi* (pääsiäinen), *Viri Galilei* (helatorstai), *Spiritus Domini* (helluntai), *Benedicta sit* (kolminaisuudenpäivä), *Gaudeamus omnes* (pyhäinpäivä), *Ad te levaui* (1. adv. sunnuntai) ja *Mihi autem* (eräät apostolien muistopäivät).

²⁵ HYK, C⁶ IV 12; Taitto 1992, 454.

²⁶ HYK, A⁶ II 33.

²⁷ Mikael Agricolan teokset I–III, uudistettu näköispainos 1987.

²⁸ Parvio 1988.

²⁹ Parvio 1978.

³⁰ Göransson 1999, 260.

³¹ Tuppurainen 1997b, 26–28.

³² TMA, Ttkad Gu I:6.

3 GUNNÆRUKSEN INTROITUSKOKOELMA OFFICIA MISSÆ

3.1 Michael Bartholdi Gunnærus

Michael Bartholdi Gunnæruksesta henkilönä on säilyneissä lähteissä varsin vähän tietoja. Matrikkelit kertovat hänen toimineen Helsingin koulun koulumestarina vuodesta 1598 vuoteen 1606.¹ Helsingin opettajakauden jälkeen Gunnærus toimi Vanajan kirkkoherrana vuosina 1606–1636.² Hän kuoli todennäköisesti vuonna 1636. Henkilökuvan muodostamisessa joudumme harvojen kirjallisten mainintojen ohella tyytymään yleisiin tietoihin tuon ajan papistosta. Gunnæruksen opinnoista ei ole säilynyt tietoja. Ulkomaisia opintoja hänellä ei ilmeisestikään ollut.³ Introituskokoelman esipuheeseen Gunnærus on kirjoittanut tervehdyksen Hauhon kirkkoherralle, Thomas Laurentiille ja opiskelutoverilleen Kristofer Härkäpäälle (Domino Christophoro, Harchapeo, condiscipulo...)⁴ Todennäköisesti Gunnærus kävi koulunsa Viipurin triviaalikoulussa. Varmoja todisteita tästä ei ole löytynyt, mutta Viipuriin Gunnæruksen näyttävät vahvimmin sitovan hiippakuntajako ja yhteydet Thomas Laurentiihin ja Kristofer Härkäpäähän. Edellistä Gunnærus puhuttelee arvostavasti oppineeksi (multijugæ doctrinæ).⁵ Jälkimmäinen oli siis esipuheen mukaan opiskellut Gunnæruksen kanssa samassa koulussa. Sekä Helsinki että Hauho kuuluivat Viipurin hiippakuntaan.⁶ Hauhon kirkkoherra Thomas Laurentii Tammelensis toimi ennen Hauholle muuttoa Viipurin koulun rehtorina vuosina 1571–1581.⁷ Mahdotonta ei liene sekään, että Viipurissa Thomas Laurentiin edeltäjänä toiminut Helsingistä kotoisin ollut Laurentius Petri Gunnerus⁸, Helsingensis, olisi jotakin sukua Michael Bartholdille. Laurentius Petri Gunnerus toimi Viipurin koulun rehtorina 1563–1571 ja sen jälkeen Viipurin kirkkoherrana 1571–1581.⁹ Hänen on arveltu olleen suosiollinen Juhana III:n liturgialle.¹⁰

¹ Akiander 1866, 239, Leinberg 1903, 233, Schalin 1946, 61.

² Mm. Leinberg 1903, 233; Schalin 1946, 61.

³ Ainakaan Jussi Nuorteva (1997) ei mainitse Gunnæruksen opinnoista suomalaisten ulkomaisista opinkäyntiä käsittelevässä väitöskirjassaan.

⁴ GOM, 3v.

⁵ GOM, 3v.

⁶ Kustaa Vaasa jakoi Turun hiippakunnan kahtia vuonna 1554. Turun hiippakuntaan jäi 78 ja Viipurin hiippakuntaan 24 kirkkopitäjää. Hiippakuntien raja kulki Helsingin, Hauhon ja Jämsän länsipuolitse Keski-Suomen pohjoisosaan ja sieltä Savon ja Pohjanmaan rajaa itään. Arffman 2000, 44.

⁷ Akiander 1866, 312.

⁸ Sukunimi on kirjoitettu tässä Akianderin (1866, 312) kirjoittamassa muodossa. Akiander on kirjoittanut samalla tavalla myös Michael Bartholdin sukunimen (1866, 239).

⁹ Akiander, 1866, 312; Paarma 1980, 457, 459; Ruuth 1982, 279.

¹⁰ Vuosina 1568–1592 hallinnut Juhana III pyrki palauttamaan keskiaikaisia liturgisia menoja määräyksissään Nova Ordinantiassa (1575) ja *Liturgia Svecanae Ecclesiae Catholicae et Orthodoxae Conformis* -järjestyksessään (ns. Punainen kirja, 1576). Juhanan III:n liturgiasta luovuttiin vuoden 1593 Upsalan kirkolliskokouksen päätöksellä. Juhana III:n poika Sigismund oli kasvatettu täysin katoliseksi. Ks. mm. Parvio 1990, 990–996. Kirkkoherra Gunneruksesta mainitaan kuninkaan sihteerin Henrik Matinpoika Huggutin kirjeessä 13.8.1582, jossa hän antaa herra Laurin leskelle anteeksi ne 8,5 talaria, jotka hänen mies-

Viipurin papisto suhtautui Juhana III:n liturgiaan ilmeisen myönteisesti. Kuningas nimittäin valvoi, että virkoihin ei nimitetty muita kuin liturgian kannattajia. Kuninkaalla oli oikeus valita Viipurin papisto virkoihinsa, koska talonpoikien ja kaupunkilaisten vaalivaltaa ei papinvaaleissa ollut lainkaan. Viipurin pitäjä oli jo keskiajalta lähtien ollut ns. regaaliseurakunta eli kuninkaanpitäjä. Vielä Juhanan kuoltua kehitys Suomessa kulki osittain katoliseen suuntaan seitsemän vuoden ajan. Klaus Fleming kuningas Sigismundin nimissä ja kannattajana vaati hylättyjen liturgisten juhlamenojen säilyttämistä. Fleming oleskeli Viipurissa 1594–1595. Fleming ei arvostanut Uppsalan kokouksen päätöksiä (1593), ja vasta Kaarle-herttuan voiton (1599) jälkeen olot Viipurissa vakiintuivat näiden mukaisiksi. Flemingillä oli Viipurissa kannattajia.¹¹

Mikäli Helsingin koulumestarin virka oli ensimmäinen Michael Bartholdi Gunnæruksen viroista, koulunkäynti jo Thomas Laurentiin rehtorikaudella tuntuu epävarmalta mutta mahdolliselta. Gunnærus on ehkä toiminut jossakin kappalaisena ennen koulumestarin viran hoitoa. On myös mahdollista, että hän on opiskellut vielä Christianus Bartholdi Ruuthin aikana. Tämä toimi Viipurin koulumestarina vuodesta 1585 kuolemaansa saakka vuoteen 1604.¹² Gunnæruksen introituskokoelmansa esipuheeseen sijoittamat kreikan- ja hepreankieliset tekstit voisivatkin olla Viipurin ajan innoitusta. Petrus Eriki Scarensiksen Christianus Bartholdille kirjoittamassa latinankielisessä onnittelurunossa eli gratulaatiossa nimittäin mainitaan: ”Latinan kieli on sinulle tuttu, kreikan taitosi on vakaa, hepreaakin viljelet uutterasti”. Christianus Bartholdi oli ensimmäinen Viipurin koulumestareista, jolla oli takanaan opintoja yliopistossa, Rostockissa vuosina 1580–1584, jossa hän opiskeli mm. eksegetiikkaa, kreikkaa ja hepreaa. Christianus Bartholdi vihittiin maisteriksi 7.4.1584.¹³ Rostockin yliopiston opettaja David Chytraeus oli siihen aikaan kirjeenvaihdossa Juhana III:n kanssa, jolle hän ehkä oli nuorukaista suositellut. Oppineena ja taitavana miehenä Christianus Bartholdi voitti myös Kaarle-herttuan suosion. Kaarle nimitti hänet vuonna 1602 jäseneksi nimittämäänsä raamatunsuomennoskomiteaan. Komiteaan kuului-

vainajansa oli jäänyt velkaa kruunulle sinä vuonna maksettavista apurahoista, että kirkkoherra ”kaikissa asioissa ja pykälissä oli kuninkaalle uskollinen eikä häntä panetellut, niin kuin muut tekivät.” Ruuth 1982, 281.

¹¹ Paulus Juustenin pojan Casparin tiedetään olleen sukunsa kotikaupungissa Viipurissa vuonna 1595. Sinne hän matkusti Flemingin vieraaksi ja toi kirjeen Sigismundilta. Fleming huolehti siitä, että Caspar saattoi oleskella Suomessa ainakin syksyyn 1595 saakka. Luultavasti Caspar, joka oli kääntynyt luterilaisesta uskosta katolilaisuuteen ja harjoittanut opintoja Braunsbergin jesuiittaseminaarissa, saapui Viipuriin Sigismundin kannattajana. Caspar Juustenin tiedetään olleen Viipurissa myös 1598. Hän oleskeli Viipurin linnassa ainakin tammikuun 1599 loppuun saakka. Mahdollisesti Caspar kuoli Kaarle-herttuan ja Sigismundin välisissä taisteluissa Viipurin valtauksen yhteydessä. Ruuth 1982, 216, 281–282; Nuorteva 1997, 236–237. Jukka Paarma mainitsee Casparin olleen Suomessa heinäkuusta 1595 maaliskuuhun 1596. Paarma 1980, 258, alaviite 40.

¹² Akiander 1866, 312; Ruuth 1982, 284; Nuorteva 1997, 272–273.

¹³ *Lingua latina tibi nota est, Graecamque perenni Hebraeamque simul sedulitate colis.* Akateemisena tapana oli, että maisteriksi vihkimisen yhteydessä ystävät painattivat valmis-tuneelle onnittelurunoja. Nuorteva 1997, 270–271.

vat hänen lisäksi mm. piispa Ericus Eriki ja Turun tuomiorovasti Petrus Melartopaeus.¹⁴ Silloinen voimassa ollut Laurentius Petrin koulujärjestys ei suonut kreikan ja heprean kielen opiskelulle mitenkään merkittävää asemaa. Pakollisina aineina opiskeltiin vain latinaa, uskontoa ja laulua. Vapaaehtoisesti saatettiin lukea myös dialektiikkaa ja retoriikkaa. Latinan opiskelu oli siis pääsijalla, ja muiden aineiden opetus oli suureksi osaksi tarkoitettu tukemaan latinan kielen opiskelua. Koulujärjestyksessä mainittiin, että ne jotka haluavat lukea kreikan ja heprean kieltä, hankkikoot itse näissä aineissa opetusta.¹⁵ Ennen Christianus Bartholdi Ruuthin rehtorikautta Viipurin koulun taso ei ollut kovin korkea. Ylimpiin pappisvirkoihin tähdenneiden tulikin täydentää opintojaan Turun katedraalikoulussa.¹⁶

Ulkomaisista korkeakouluista Viipuriin ulotti vaikutuksensa ensisijaisesti Rostockin yliopisto. Rostockissa opiskeli mm. *Piae cantiones*- kokoelman ensimmäisen painoksen (1582) toimittajana tunnettu ja Porvoosta kotoisin oleva Theodoricus Petri Rutha, joka oli Viipurin koulumestarina toimineen Christianus Bartholdin serkku ja ystävä. Valmistuttuaan samassa promootiossa serkkunsa kanssa vuonna 1584 maisteriksi hän siirtyi Ruotsiin ja toimi Juhana III:n kansliassa.¹⁷ Juhana III:n kuoltua Theodoricus Petrin elämä Ruotsi-Suomessa vaikeutui huomattavasti, ja lopulta vuonna 1602 hänet Sigismundin kannattajana karkotettiin Ruotsin valtakunnasta. Ilmeistä on, että Theodoricus Petrin työtä arvostettiin Viipurissa, koska vuonna 1625 julkaistun *Piae cantiones* -kokoelman toisen painoksen toimittajina olivat myös viipurilaiset tahot. Toimituskustannuksista vastasivat muutamat Rutha-suvun jäsenet.¹⁸

Michael Bartholdi Gunnærus toimi 1500-luvun puolella välissä perustetun Helsingin alkeiskoulun (pedagogion) koulumestarina vuodesta 1598 vuoteen 1606.¹⁹ Koulu siirrettiin Helsinkiin Porvoosta kaupungin perustamisen yhteydessä. Kuninkaallisella käskyllä vuonna 1550 perustettu Helsinki oli Gunnæruksen aikana noin 500 asukkaan kaupunki. Kaupunkia perustettaes-

¹⁴ Ruuth 1982, 284.

¹⁵ Hanho 1947, 14–15. Aikaisemmin muiden kielten opiskelu oli vielä hankalampaa. Hanho mainitsee, että Erik XIV erotti Turun koulun rehtorin Ericus Härkäpään (opiskeli Wittenbergissä ja Rostockissa, toimi rehtorina Turussa 1555–1559 ja 1562–1568) koska hän oli opettanut kreikan kieltä (Hanho 1947, 27). Härkäpää aloitti kreikan kielen opettamisen Turussa 1566 (Nuorteva 1997, 203). Tämän jälkeen Härkäpää toimi Viipurin piispana vuosina 1568–1578 (Ruuth, 1982, 279).

¹⁶ Paarma 1980, 347–348.

¹⁷ Mäkinen 1968, 21; Ruuth 1982, 284–285; Nuorteva 1997, 271.

¹⁸ Mäkinen 1968, 20, 22–23; Viergutz 2005, 177–186.

¹⁹ Akiander 1866, 239, Leinberg 1903, 233, Schalin 1946, 61. Hanhon (1947, 30, alaviite) mukaan Helsingin koulumestareina olivat toimineet Bartholdus Christophori 1551–1558, Henricus Laurentii 1559–1560, Bartholdus Christophori 1561–1562, Johannes Michaelis 1563, Petrus Thomae Rautia 1563–1574, Simon Laurentii 1574–1577, Johannes Olai 1579, Henricus Withca 1587–1588, Bartholdus Michaelis 1592–1596, Michael Bartholdi Gunnærus 1598–1606, Marcus Caspari 1607 ja Ericus Eriki Alftanus 1609–1615. Lähteinä Hanholla Akiander 1866, 239; Leinberg 1884, I, 347; IV, 2–8, 11, 14, 17, 31, 37, 45, 47, 56, 62; Grotenfelt 1899, 457 alav. 1. Pieni mahdollisuus on, että Bartholdus Michaelis olisi Michael Bartholdi Gunnæruksen isä, koska etunimet usein periytyivät isoisältä pojalle.

sa alueella jo olevan Helsingin pitäjän ruotsinkielisen asutuksen lisäksi kaupunkiin pakkomuutettiin porvareita Porvoosta, Tammisaaresta, Ulvilasta ja Raumalta.²⁰ Poliittisesti levottomana aikana Porvoo ja Helsinki kilpailivat kauppakaupunkioikeuksista. Helsingiläiset olivat Sigismundin kannattajia kun taas porvoolaiset kannattivat Kaarle-herttuaa. Vuonna 1594 Sigismund ilmoittikin lopettavansa Porvoon kauppakaupungin Helsingin hyväksi.²¹ Sigismundin väistyttyä Kaarle antoi kuitenkin Helsingin kaupungin asukkaille suojelukirjeen vuonna 1599. Sigismundin kannattajia pakeni Viroon ja Puolaan.²² Helsingin papisto kuului ns. pappisköyhälistöön. Joskus papiston palkat jäivät maksamatta usealtakin vuodelta. Gunnæruksen aikana Helsingin kirkkoherrana toimi Samuel Andreae Savonius (kirkkoherrana 1598–1629). Mikkeliäläissyntyisen kirkkoherra Savoniuksen kerrotaan vuonna 1603 eläneen suuressa köyhydessä. Seuraavana vuonna Gunnærus ja Savonius tekivät matkan Tallinnaan Helsingin käskynhaltijan luo saadakseen vahvistuksen heille luvattuihin palkkaetuihin. Helsinki oli nimittäin liitetty tilapäisesti Tallinnan käskynhaltijan alaisuuteen.²³

Myös kouluolot olivat Gunnæruksen koulumestariaikana surkeat ja oppilaiden toimeentulo vaikeaa. Gunnæruksen rehtorikauden jälkeen Helsingin koulu lieene ollut väliaikaisesti lakkautunut, jolloin pojat kävivät kouluaan Turussa. Vuonna 1607 koulu oli jälleen toiminnassa. Koululaitoksen rappio-tila luostarikoulujen lakkauttamisen jälkeen oli yleistä kaikissa luterilaisissa maissa. Koulujen ja opiskelijoiden lukumäärä väheni koko 1500-luvun loppupuolen ajan.²⁴ Toisaalta Itämeren alueen rannikkokaupunkien vilkkaat yhteydet toivat vaikutteita kaupunkien koulu- ja musiikkielämään. Rannikkokaupungit olivat paljolti toistensa kaltaisia. Niitä yhdistivät protestanttisuus ja siitä nousevat kulttuuri-ihanteet. Kaupunkien välillä vallitsi asukkaiden suuri liikkuvuus, ja tämä koski myös ammattimuusikoita ja soitinraken-
taji. Rannikkokaupunkien väliset yhteydet ja näiden myötä koulukaupunkien levinneet nuottijulkaisut loivat yhtenäisyyttä koulujen musiikinopetukseen. Suomen kannalta erityisen merkittävältä näyttää Rostockin ja siellä toimineen Daniel Fridericin vaikutus.²⁵ Myös suomalaisten ulkomailla suorittamat opinnot toivat maahan kansainvälisiä vaikutteita. Esimerkiksi kirkkoherra Savonius opiskeli vuosina 1591–96 Helmstedtin ja Jenan yliopistoissa Saksassa.²⁶ Ruotsi-Suomen ensimmäisen, vuoden 1571 kirkkojärjestykseen sisältyneen koulujärjestyksen esikuvana olivat saksalaiset järjestyk-

²⁰ Puolet helsinkiläisistä perheistä kuului 1600-luvun alussa porvareihin, muut olivat käsityöläisiä ja kruunun palvelijoita, pikkukauppiaita, käsityöläisiä, kalastajia, köyhiä leskiä ja irtolaisia. Kaupungin huomattavimmat henkilöt olivat pormestari, kirkkoherra ja koulumestari. Suolahti 1950, 215-216; Lönnqvist 1988, 16; Jäppinen 2003, 12-14.

²¹ Suolahti 1950, 206.

²² Suolahti 1950, 207.

²³ Suolahti 1950, 211.

²⁴ Hanho 1947, 10; Suolahti 1950, 214.

²⁵ Viergutz 2005, 9-18.

²⁶ Nuorteva 1997, 284-285, 480.

set, mm. Philipp Melanchtonin laatima järjestys vuodelta 1528 ja Mecklenburgin kirkkojärjestys vuodelta 1552.²⁷

Helsingin rappiotilaa kuvaavat valituskirjelmät ja säilyneet tiedot verotuksesta eivät välttämättä kerro koko totuutta kaupungin tilanteesta ja kulttuurielämästä. Jere Jäppinen olettaa, että verottajaa on ehkä yritetty harhauttaa ja valituksissa on saatettu käyttää liioittelevaa ja tarkoitushakuista kieltä. Olot eivät todellisuudessa olisikaan olleet niin surkeat, kuin asiakirjoissa annetaan ymmärtää. Luonnolliset yhteydet sekä Viipuriin että Turkuun ovat todennäköisesti tuoneet sisältöä Helsingin musiikkielämään. Kulttuuristaan rikas Tallinna oli lyhyen laivamatkan päässä. Helsinkiin muuttaneiden suomalaisten porvareiden lisäksi väestössä oli myös kauppiaita Pohjois-Saksasta ja Baltian kaupungeista sekä jonkin verran hollantilaisia ja venäläisiä. Oletettavasti muualta muuttaneet toivat mukanaan vaikutteita kotiseutujensa kulttuurista.²⁸

1500-luvun lopun Upsalan yliopiston opettajat eivät anna kovin mairittelevaa kuvaa sen ajan opettajista. Vuonna 1593 uudelleen aloittaneen yliopiston professorit nimittäin valittivat, että koulumestarit enimmäkseen joko eivät olleet suorittaneet tutkintoja tai olivat ulkomailla väärinkäytöksiin hankkineet ”painetun maisterinkirjan”. Jokainen opettaja menetteli mielensä mukaan, kun heidän opetustyötään ei valvottu. Helmikuussa 1595 arkkipiispa Abraham Angermannus, muut piispat ja ryhmä pappeja vaativat Uppsalassa, että koulujen toimintaa oli valvottava, oppikirjat oli saatettava yhdenmukaiseksi ja opettajille tuli saada kiinteä palkka.²⁹ Gunnæruksen oppineisuudesta kertoo oikeastaan vain säilynyt introituskokoelma.

Helsingin opettajakauden jälkeen Gunnærus toimi Vanajan³⁰ kirkkoherrana vuosina 1606–1636.³¹ Hän kuoli todennäköisesti vuonna 1636. Gunnæruksen työtä Vanajalla jatkoi hänen poikansa Samuel, joka oli kirkkoherrana vuosina 1643–58, tätä ennen sijaisena vuodesta 1638.³² Samuelin poika Henrik toimi kappalaisena vuosina 1682–1718. Toinen Samuelin poika Mikael toimi Hausjärven kappalaisena.³³ Hänen valitsemisensa Vanajan kirk-

²⁷ Viergutz 2005, 17.

²⁸ Jäppinen 2003, 12-17.

²⁹ Hanho 1947, 20-21.

³⁰ Vanajan itäisiä osia on kutsuttu aikaisemmin, ainakin 1300-luvun alkupuolelta lähtien myös Mäskäläksi (Meskelä). Leinberg 1903, 232; Leinberg 1906, 84. Ks. Myös Klemetti 1921, 38. Raili Rytkösen kirjoittamassa Vanajan historiassa erotetaan alueellisesti poikkeavana Mäskälän hallintopitäjä Vanajan kirkkopitäjästä. Mäskälän hallintopitäjään kuului 1600-luvun alussa joukko Janakkalan seurakunnan kyliä, ja Vanajan seurakunnan läntiset kylät kuuluivat Rengon hallintopitäjään. Rytönen 1992, 69.

³¹ Mm. Leinberg 1903, 233; Schalin 1946, 61.

³² Leinberg 1903, 233; Rytönen 1992, 265.

³³ Michael Samuelis Gunnærukselta tunnetaan Turun Akatemiassa 9.12.1655 pidetty painettuna säilynyt kuusi lehteä käsittävä latinankielinen puhe *Oratio de encomio officii sacerdotialis*. Kansilehden jälkeen seuraavissa tervehdyksissä mainitaan professori Abraham G. Thauvonius, Vanajan pastori Samuel Michaelis Gunnærus, Janakkalan pastori Matthias Laurentii sekä Michael Æschilli Hämeenlinnasta, Jonas P. Galænus Hämeenlinnasta ja Laurentius Jonæ Harvialasta. Mikrofilmi HYK RV. Mf. 1044/1.

koherraksi ei Vanajan aatelin yrityksistä huolimatta onnistunut. Tuomiokapituli ei pitänyt häntä virkaan pätevänä.³⁴ Michael Bartholdin toiminnasta Vanajalla ei ole säilynyt juurikaan tietoja. Ilmeisesti ainakin kirkon kuntoon kiinnitettiin huomiota. Vanajalaiset nimittäin anoivat ja saivat kruunulta kymmenysviljaa ja päivätöitä huonoon kuntoon joutuneen kirkon korjaamiseksi vuonna 1616, jolloin kuningas Kustaa II Aadolf vieraili Helsingissä pidetyillä maapäivillä.³⁵

Vanajan seurakunta lienee syntynyt 1200-luvulla, vaikka ensimmäinen säilynyt maininta itsenäisestä seurakunnasta on vasta 6.6.1329 päivätyssä Turun tuomiokapitulin ns. Mustaan kirjaan jäljennetyssä kirjeessä. Samoihin aikoihin Hämeeseen perustettuja seurakuntia ovat Hattula, Hauho, Hollola ja Sääksmäki. Vanajan eteläinen naapuri Janakkala erotettiin Vanajasta ja esiintyy ensimmäistä kertaa lähteissä itsenäisenä seurakuntana vuonna 1431. Hämeenlinnan seurakunta erotettiin Vanajasta vuonna 1639 kaupungin perustamisen yhteydessä.³⁶ Vanajan kirkko lienee rakennettu 1490-luvun alkupuolella.³⁷ Kirkon keskiaikaista taide-esineistöä on säilynyt suhteellisen runsaasti, mutta kirkkoherrojen käytössä olleita messukirjoja ja muutakaan kirjajäämistä ei ole säilynyt.³⁸ Keskiaikana Vanaja oli yksi niistä seurakunnista, jotka kuningas ja piispa vuonna 1352 olivat sopineet ns. regaali-seurakunnaksi. Kuninkaalla oli seurakuntaan patronaattioikeus, joka antoi kuninkaalle oikeuden valita seurakunnalle kirkkoherra kuulematta seurakuntalaisia, piispaa ja tuomiokapitulia. Piispa kuitenkin nimitti kirkkoherran virkaansa.³⁹

3.2 Introituskokoelman esipuhe

Introituskokoelmansa alkuun Gunnærus on kirjoittanut seitsemän lehteä käsittävän, pääosin latinankielisen tervehdyksen ja esipuheen (3v–10r)⁴⁰. Esipuhe antaisi aiheen perusteelliselle tarkastelulle, mutta tässä yhteydessä tyydytään vain pintapuolisesti kuvailemaan sen sisältöä. Tarkastelun ulkopuolelle jäävät näin mm. Gunnæruksen mahdollisesti muista lähteistä saamat vaikutteet.

³⁴ Rytkönen 1992, 260-266.

³⁵ Pirinen 1985, 13.

³⁶ Leinberg 1906, 84; Suvanto 1976, 115, 219.

³⁷ Hiekkänen 2003, 90. Suomen keskiajan kirkkirkkojen luokittelua ja ajoitusta käsittelevässä väitöskirjassaan (1994) Hiekkänen on ajoittanut Vanajan kirkon rakentamisen 1490-luvulle tai 1500-luvun alkuun. Hiekkänen 1994, 250. Hiekkasen mukaan väitöskirjan valmistumisen jälkeen tulokset uusien tutkimuksien myötä olivat edelleen täsmentyneet, korjaantuneet ja monipuolistuneet. Hiekkänen 2003, 8. Yleisesti hän on ajoittanut keskiaikaisten kirkkirkkojen rakentamisen aikaisempien tutkimusten esittämiä ajoituksia myöhäisemmäksi. Esimerkiksi Pirinen ja Drake esittävät Vanajan kirkon rakennusajaksi vuosia 1475–85. Pirinen 1985, 7; Drake 1976, 263.

³⁸ Suvanto 1976, 218, Drake 273-282.

³⁹ Pirinen 1985, 3; Suvanto 1976, 213.

⁴⁰ Lehtien 5-9 versopuolille, sivun ylälaitaan on merkitty kreikaksi *prologos* (προλογος = esipuhe; johdanto).

Latinan kielen ohessa kirjoittaja käyttää joitakin kreikan- ja hepreankielisiä sanoja. Tervehdyksessä on omistuskirjoitus Hauhon pastorille (kirkkoherralle) Thomasille (Thomas Laurentiille), entiselle opiskelutoverille Kristofer Härkäpäälle ja veljille Kristuksessa. Lopuksi ovat vielä tervehdykset Skyttälän ”jalosukuiselle” sekä Juttelan perheille ja muille Hauhon herroille ja talonpojille. Thomasin arvostusta Gunnærus osoittaa monisanaisesti.⁴¹

Varsinaisen esipuheen alussa Gunnærus perustelee laajasti kansankielisen laulun oikeutusta jumalanpalveluksissa. Gunnæruksen mukaan Saatana halusi estää muilta kuin papillisessa virassa olleilta pyhien kirjoitusten lukemisen. Esipuheen mukaan ”Perkele pystyi ihan mielivaltaisesti vääristämään koko uskonnonharjoituksen täysin oman mielensä mukaiseksi, kääntämään ja vääntämään kaiken nurin niskoin niin kuin tahtoi, niin, jopa sotkemaan taivaan maahan ja korkeudet syvyyksiin.”⁴² Gunnærus mainitsee, että alun perin Jumalan pyhien kirjoitusten lukemiseen on kuitenkin ollut oikeus kaikilla. Sivun 4v alalaidan katkelmallisissa kohdissa viitataan kuningas Daavidin ylistäneen myös tavallisia ihmisiä autuaiksi, jotka mietiskelivät Jumalan lakia päivin ja öin. Gunnærus viittaa Kristuksen kehotukseen tutkia kirjoituksia sekä Josafatin, Hiskiaksen ja Joosian Herran lain mukaisiin toimiin uskon puhdistamisessa ja jumalanpalveluksen uudistamisessa. Gunnæruksen mukaan kansankielen käytöstä poistaminen liittyy piispojen barbaarisen tyrannian aikaan. Tämä tyrannia on lähtöisin itsestään Antikristuksesta, ja paavilaiset taistelevat tämän puolesta.

Gunnærus muistuttaa myös apostoleista, jotka helluntain tapahtumissa puhuivat kielillä. Gunnæruksen mukaan kansankielinen käänös ei ”saastu siitäkään, että se käännetään mihin tahansa kieleen, pidettäköön sitä kuinka sivistymättömänä tahansa, kunhan käänös on totuudenmukainen ja oikea. Sillä Pyhä Henki on vihkinyt kaikki kielet kaiuttamaan Jumalan suuria tekoja.” Gunnærus viittaa myös Ambrosiuksen sanoneen: ”Jos kerran olette kokoontuneet rakentamaan seurakuntaa, on puhuttava sitä, mitä kuulijat ymmärtävät.”

Näiden perustelujen jälkeen Gunnærus toteaa, että ”siksi myös minä, vaikka olen vajaamittainen ja palvelijana kelvoton, olen mainituista syistä (ottanut työstääkseni) introitukset [officia ut vocant Missæ], joita tähän saakka on pyhissä kokoontumisissa laulettu latinaksi ja aivan yleisesti rakkaassa isän-

⁴¹ REVERENDO, Eruditionis splendore, Authoritatis, pietatis, prudentiae caeterarumque virtutum excellentissimo viro, Domino THOMAE pastori Haugoensium fidelissimo dignissimoque. Maecenati patrique fide et benevolentia unice venerando: Multi-jugae doctrinae, Religiosae pietatis, praestantis integritatis viro, Domino Thomae A. amico probato & sincero: Celeberrimo, commemorabilis pietatis, eruditionis probatae viro, Domino Christophoro, Harchapeo condiscipulo suo *too palaioo* (kr.), quo cum mihi cum amicicia olim arcissima, tum sensus conjunctissimi: Symmystis et cooperariis in Hauho fidelissimis fautoribusque imo fratribus in Christo dilectissimis. GOM, 3v

⁴² Latinankielisen esipuheen käänös on Jukka Thurénin ja Jouko N. Martikaisen laatima (Ks. liite 1.).

maassamme uupumukseen saakka käytetty. Etsittyäni ja merkittyäni paikat ruotsiksi ja suomeksi käännetystä Raamatun tekstistä olen säännönmukaisia rukoushetkiä varten muokannut ja mukauttanut ne aikaisemmin käytettyihin moodeihin. (Tarkoitukseni ei ole karkottaa latinaa kirkkoista tai poistaa sitä käytöstä, pois se minusta, vaan liittää latinalaisiin teksteihin ruotsalaiset ja suomalaiset.)” Kokoelman esipuheen mukaan Gunnærus oli siis laatinut myös ruotsinkielisiä sovituksia. Laulujen sovittaminen myös ruotsinkielisiksi tuntuu luonnolliselta, olihan Helsingin koulussa ruotsinkielisiä oppilaita.⁴³ Gunnæruksen ruotsinkielisiä introitussovituksia ei kuitenkaan ole tiettävästi säilynyt.

Sivuilla 6v–7r selitetään moodien rakennetta. Andreas Ornithoparchuksen⁴⁴ tapaan Gunnærus kuvaa moodiasteikkoja kymmenviivaisen viivaston avulla. Gunnærus liittää mukaan perinteisten kahdeksan moodin lisäksi myös neljä muuta moodia, koska ”niitä todellisuudessa etevimpien musiikkimiesten hyväksytyn laskutavan mukaan luetellaan kaksitoista”. Lisäksi on esitetty myös kaksi asteikkoa, jotka ”intervalliensa huumaavan vaikutuksen vuoksi kutsutaan Norguksiksi ja sen tähden hylätyiksi.”⁴⁵ Gunnæruksen mukaan

⁴³ Suolahti 1950, 214.

⁴⁴ Ornithoparchus, Andreas (s. Meiningen, n. 1490, kuolinaikaa ei tunneta), oli saksalainen teoreetikko. Hän aloitti musiikkiopintonsa Saksissa, josta hän matkusti Itävaltaan, Böömiin ja Unkariin. 19. marraskuuta 1512 kirjoittautui Rostockin yliopistoon. 1514 hän oli rehtorina Münsterin St. Ludgerin seurakunnan koulussa. Siellä hän kirjoitti latinan kieliopin *Enchiridion latinae constructionis* (1515). 25. elokuuta hän 1515 kirjoittautui Tübingenin yliopistoon. Vaikka hänellä oli maisterin tutkinto Rostockista, hän kutsui itseään kuitenkin myöhemmin Tübingenin maisterin tutkinnon suorittaneeksi. Rostockin jälkeen Ornithoparchus kiinnostui erityisesti musiikin teoriasta. Tämä oli perustana jatkossa musiikin luennoille Tübingenin, Heidelbergin ja Mainzin yliopistoissa. Ornithoparchus kirjoittautui Wittenbergiin (1516), Leipzigiin (1516) ja Greifswaldiin (1518). Leipzigissä hän julkaisi neliosaisen teoksensa *Musicae activae micrologus* vuonna 1517. Termillä *musica activa* hän tarkoitti käsitettä *musica practica* vastakohtana *musica theoreticallae*. Ornithoparchuksen luettelo erinomaisista muusikoista sisältää mm. seuraavat: Ockeghem, Ghiselin, Alexander Agricola, Obrecht, Josquin, La Rue, Isaac, Finck, Brumel ja Lapidida, ja auktoriteetteina pidettiin teoreetikoita Gaffurius, Jacob Faber Stapulensis ja Tinctoris. Erityisinä esikuvina Ornithoparchuksella ovat Guido Arezzolaisen teokset.

Ornithoparchus neuvoa aloittelijoita käyttämään kymmenviivaista viivastoa ja käyttää myös niitä havainnollistamassa Guidon solmisaatio-oppia ja moodeja. Hän arvostelee terävästi kirkollisen musiikin käytäntöä, mm. pappien riittämättömiä musiikillisia taitoja ja kiireistä laulua, vääriä painotuksia ja epätäydellistä ääntämistä. Psalmilaulun opiskelijoille hän suosittelee saksilaisen Altzellen sistersiläisluostarin jäsenen Michael Muris Galliculuksen kirjoittamaa teosta *De vero modo psallendi*.

Ornithoparchuksen julkaisut olivat ilmeisen suosittuja. Niistä tehtiin useita uusia julkaisuja monissa paikoissa 1500-luvun aikana ja mm. vuonna 1539 niitä käytettiin Krakovan yliopistossa. Vuonna 1609 John Dowland (1563–1626) julkaisi teoksesta käännöksen englanniksi. Sadie 1980, 867. Vuonna 1973 Ornithoparchuksen latinankielisestä teoksesta ja Dowlandin käännöksestä julkaistiin näköispainos (Reese 1973).

⁴⁵ *Reliquorum sex modorum typus inter quos duo (ultimi) propter vinosam meditationem Norgi ideoque reiecti appellantur*. GOM, 6v. Gunnærus tarkoittanee taulukossa numeroilla 11 ja 12 merkittyjä moodeja (lokrinen ja hypolokrinen), koska juuri näitä ei yleisesti katsottu käyttökelpoisiksi moodeiksi. Käyttökelpoisten moodien lukumäärä kasvoi kahdeksitoista, kun Heinrich Loriti Glarean(us) (1488–1563) käsitteli teoksessaan *Dodecachordon* (1547) kaikkia mahdollisia neljäätoista diatonisessa asteikossa esiintyvää moodia. Näistä

ilman kaaviossa esitettyjä asteikkoja ”ei kukaan arvostelukykyinen pysty laulamaan mitään harmoniaa, saati näiden tuntemusta vailla laatimaan tai muodostelemaan laulua taiteellisesti.”⁴⁶ Gunnærus viittaa tässä myös Ornithoparchuksen sääntöihin, joissa hän sanoo, että ”ken haluaa jotakin laulaa, ottakoon ennen kaikkea tarkoin huomioon sen sävellajin ja näiden reperkus-sion”.⁴⁷ Gunnæruksen laulukokoelman alkuun liittämä musiikin teoriaa käsittelevä jakso ei ole ainutlaatuinen suomalaisissa reformaatioajan laulukokoelmissa. Myös joihinkin muihin, erityisesti koulukäyttöön tarkoitettuihin niteisiin sisältyi pieniä, mm. tonarium-tyyppisiä osuuksia (libellus musicus).⁴⁸

kahta, joiden finalis on h (lokrinen ja hypolokrinen; Glareanuksen termeillä hyperaiolinen ja hyperfryyginen), ei pidetty käyttökelpoisina. Renessanssin ajalla yleistyneessä Glareanuksen 12-moodijärjestelmässä käyttökelpoiset moodit numeroitiin järjestysnumeroilla niin, että doorinen on 1. ja hypojooninen 12. moodi. Ks. Fransén 1940, 104-119; Meier 1988, 30-46. Gioseffo Zarlino teoksessaan *Le istitutioni harmoniche* (3. laitos 1573) numeroi moodit alkaen joonisesta (c-moodi). Meier 1988, 64 (alaviite 43).

⁴⁶ *Ad Modos itaque seu Tonos haec officia accommodavi Latinorum. Absque his enim nemo cum iudicio harmoniam aliquam bene canere ne dum absque horum cognitione cantum artificiose constituere aut componere potest.* GOM, 7r.

⁴⁷ *Cupiens quicquam decantare, ait, prae omnibus Tonum & repercussionem eius diligenter animadvertat.* GOM, 7r. Ornithoparchuksen mukaan juuri reperkussiot antavat moodille tunnusomaisen piirteensä. Ornithoparchus 1517 (Reese 1973, 18): ...*Secundo, pence repercussionem, qua(m) quis(quae) tonorum habet propriam, vt supratex qua, solo auditu, cuius toni sit cantus, quibus dinoscitur.* (John Dowlandin käännös, vuodelta 1609 ... *Repercussion, which is proper to euery Tone, as before was seyd; by which at first hearing you may iudge of whart kinde a Song is.* Reese 1973, 133.)

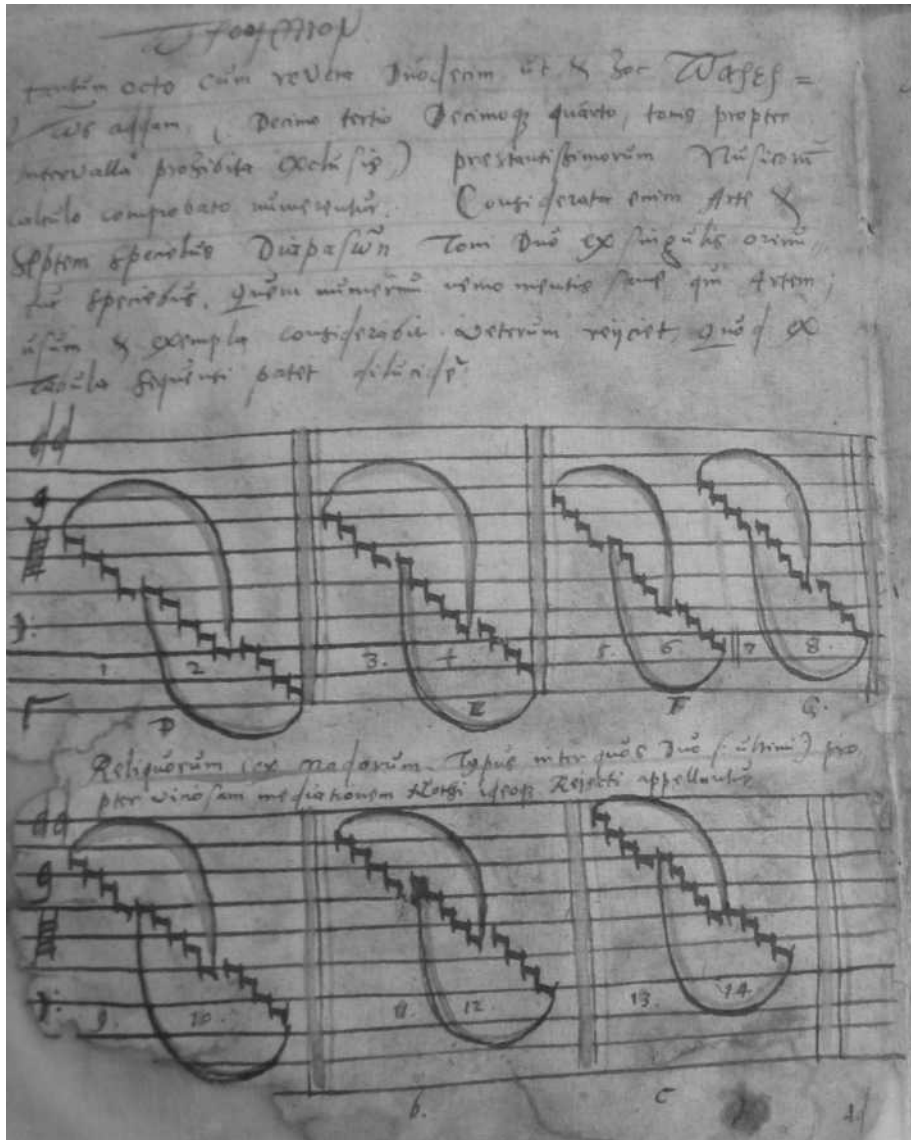
⁴⁸ Esim. Michael Michaelisin käsikirjoitus (HYK C IV 29), ks. Schalin 1946, 55-56 ja Pajamo 1976, 22. Tonariumilla tarkoitetaan laajassa mielessä yleensä kirkkolaulun teorian tai käytännön opasta. Yksinkertaisimmillaan tonarium on puhelaulukaavojen kokoelma. Taitto 1992, 213.

De ambitibus Tondium.

¶ Unde ambitus est nihil aliud, q̄ circuit⁹, seu spaciū tonis, p̄ ascensu ac descensu, musicorū auctoritate, concessum. Conceduntur aut̄ cuiq; tonorū non plusq; decē note seu voces, in q̄bus cursum suū habeat: inquit diuus Bernhardus in p̄logo mulice sue. Cui⁹ triplex ibidē ratio assignat scilicet Ber. plāterj decachordi auctoritas, equalitas dignitas, ac notādi necessitas. Has decē voces aliter ordinat̄ Autēti: et aliter Plagales. Autēti em̄ vñā finali supponunt, octo supraponūt. Plagales vero finem in medio locantes, quattuor supponūt, et quicq; supraponūt, Licet nūc neotericorū luxurians licētia, vñdecimā cuilibet superaddat, vt ī subscripta figura claret.

	1	2	3	4	5	6	7	8
♯								
♮	10		10		10			10
♭	9		9		9			9
♮	8		8		8			8
♭	7		7		7			7
Amb:	6	6	Amb:	6	Amb:	6	Amb:	6
Autē:	5	5	Autē:	5	Autē:	5	Autē:	5
3	4	4	3	4	3	4	3	4
	3	3		3		3		3
	2	2		2		2		2
	1	1		1		1		1
	2	2		2		2		2
	3	3		3		3		3
	4	4		4		4		4
	5	5		5		5		5
Prothus.	Deuter⁹		Tritus.		Tetrardus			

Moodien ambituksia kuvaava taulukko Ornithoparchuksen teoksessa *Musicae activae micrologus* (1517; Reese 1973, 17)



Moodiasteikot Gunnæruksen *Officia Missæ*n esipuheessa. GOM, 6v.

Oletettavasti Gunnæruksen introituskokoelman esipuheessa siteerattu Andreas Ornithoparchuksen Leipzigissa 1517 julkaisema *Musicae activae micrologus* tunnettiin myös Suomessa ja Viipurin koulussa. Kirjasta tuli nimittäin hyvin tunnettu eri puolilla Eurooppaa.⁴⁹ Ornithoparchuksen merkitystä Ruotsi-Suomessa kuvaa myös se Natanael Fransénin osoittama tieto, jonka mukaan arkkipiispa Laurentius Petri oli täysin perehtynyt ajan kaikkein parhaisiin alan opettajiin, kuten Andreas Ornithoparchukseen. Arthur Adellin mukaan arkkipiispa oli kirkkolaulussa hyvin taitava ja oppinut.⁵⁰

⁴⁹ Sadie 1980, 867.

⁵⁰ Adell 1954, 42.

Gunnæruksen maininnat ”Zoilokselle mikään ei ole kaunista” ja ”...zoilos-ten (vikoilijoiden)”⁵¹ liittyvät Ornithoparchuksen mainintoihin antiikin Kreikan kirjallisuudessa (Homeros, n. 700 eKr.; Platon, n. 427–347 eKr.; Isokrates, 436–338 eKr.) esiintyvään ilkeämieliseen kritikkoon.⁵² Ornithoparchus mainitsee Zoilisin ja Therfitisin raivosta teoksensa ensimmäisen osan alussa⁵³ ja suojautuu heiltä myös neljännen osan alussa.⁵⁴ Esipuheessa on myös sitaatti antiikin runoilija Ovidiuksen *Epistulae ex Ponto* kirjoituksen kolmannelta osasta: ”*Ut desint vires tamen est laudanda voluntas, / Hac ego contentos auguror esse Deo / Haec facit ut venit pauper quoque gratus ad aras / Et placeat caeso non minus agna boue.*”⁵⁵ Gunnærus ei mainitse Ovidiusta nimeltä. Esipuheessa mainitun *Norgus*-nimityksen merkitys on toistaiseksi selvittämättä.⁵⁶

Moodien kuvauksen jälkeen Gunnærus vakuuttaa, että ei kalastele haihattelevan rahvaan ääniä, vaan on apostolisen kehotuksen ”tehkää kaikki Jumalan kunniaksi”⁵⁷ johtamana ja vaikutuksesta yrittänyt koristella Jumalan alttarin introituksella (officio). Gunnærus korostaa työnsä ja lahjansa vaatimattomuutta, mutta viittaa Jeesuksen vertaukseen köyhästä leskestä, joka lahjoitti uhriarkkuun kaksi lanttia (Mark. 12: 41–44; Luuk. 21: 1–4). Hän myös paheksuu kirkkojen omaisuuden riistoa ja papiston käyttäytymistä. Tässä yhteydessä hän mainitsee saksalaisen sananlaskun *Papinleipä, riistoleipä*⁵⁸ ja riimin ”pyhiä temppeleitä, jotka isovanhempien hurskaus rakensi,

⁵¹ *Zoilo nil pulcrum*. GOM, 7v. *Zoilorumque (quibus nihil pulcrum)*. GOM, 9r.

⁵² Zoilos oli antiikin kirjallisuudessa ovela, nokkela, pahansuopa ja ilkeämielinen kritikko. Internetsivu ”<http://www.bartleby.com/81/17748.html>” Zoilismilla tarkoitetaan näin karskia, pahansuisia kriittisyyttä. Internetsivu ”<http://www.bartleby.com/81/17747.html>” (tarkistuspäivämäärä 27.4.2002).

⁵³ ...*Zoilis atque Therfitis in me feuindi copiam dederim*. Reese 1973, 5. Dowlandin käännöksen mukaan: ...*these made me giue Zoiles and Therfites power to rage ouer...* (Reese 1973, 117)

⁵⁴ ...*Uale Musice decus et delitie, et Andream tuum a Zoilis et Therfitis protege ac defende*. Reese 1973, 91. Dowlandin käännöksen mukaan: ...*the honour and delight of Musicke, and protect thy Andraeas from Zoiliffes and Therfitiffes*. Reese 1973, 196.

⁵⁵ GOM 8r. ”Vaikka voimia puuttuukin, tahtoa on silti ylistettävä. Ennustan, että jumalat ovat siihen tyytyväisiä. Sen ansiosta sekä köyhä että rikas tulevat alttarille.” Publius Ovidius Naso (n. 43 eaa–15 jaa) opiskeli Roomassa ja Kreikassa. *Epistulae ex Ponto* (Kirjeitä Mustalta mereltä) on kirjoitettu sen jälkeen, kun Augustus karkoitti Ovidiuksen Mustan meren rannalle Tomin satamakaupunkiin vuonna 8 jaa. Tunnetuimpia Ovidiuksen kirjoituksista on *Metamorphoses* (Muodonmuutoksia).

Ks. esim. *Caligula 2/2004* (org.utu.fi/tyyala/palladion/caligula/cali2_04/caligula_2_04.pdf) tai <http://www.hum.utu.fi/klasiset/runoilijat.htm>. (tarkistuspäivämäärä 31.10.2005) Ovidiuksen *Epistulae ex Ponto* kolmannen osan teksti on kokonaisuudessaan mm. internetsivulla <http://www.thelatinlibrary.com/ovid/ovid.ponto3.shtml> (tarkistuspäivämäärä 31.10.2005)

⁵⁶ GOM, 6v.

⁵⁷ *Tehkää kaikki Jumalan kunniaksi* on kirjoitettu kreikaksi: *panta eis doxan theou poieite*. GOM, 7v.

⁵⁸ *Pfaffengut Raffengut*. GOM, 8v.

niitä nyt susien lailla perilliset raastavat”.⁵⁹ Tämän jälkeen on runositaatti *Die Armen müssen das Crossen traghen*, jonka on Gunnæruksen mukaan kirjoittanut kuuluisa runoilija Theander”⁶⁰ Ennen hauholaisille osoitettua lopputervehdystä Gunnærus toteaa tarvitsevänsä suojelijoita ja puolustajia, ja kirjoittaa: ”anon, pyydän ja vaadinkin urheasti suojelemaan minua pahan-suopaisten ihmisten pilkalta ja vastaväitteiltä, keitä he sitten ovatkaan”.⁶¹

Esipuhe ei sisällä tietoja introitussovitusten laulamisesta, eikä kokoelman laadinnassa käytetyistä esikuvista. Tämä, sekä laaja puolustuspuhe kansankielisten sovitusten ja suomenkielen puolesta, todistavat siitä, että vielä 1600-luvulla perinteiset latinankieliset introitukset tunnettiin hyvin ja olivat yleisesti käytössä. Esipuhe viittaa myös introituskokoelman luterilaiseen taustaan. Olavus Petrin virsikirjan *Swenske songer eller wisor* (1536) esipuheen ohella monet saksalaiset, tanskalaiset ja ruotsalaiset virsikirjojen esipuheet korostavat, että laulujen tulee olla kirjoitettu äidinkielellä, jotta seurakunta ymmärtää niitä, voi laulaa niitä jumalanpalveluksissa, oppii niitä ja voi käyttää niitä kodeissa. Esipuheitten mukaan virret opettavat kristilliseen elämään.⁶² Gunnærus hyökkää esipuheessaan varsin vahvasti paavilaista katolisuutta vastaan liittäen sen tyranniaan ja Antikristukseen. Esipuheessa voidaan havaita liittymäkohtia Juustenin messuun (1575). Juustenin messun tavoin esipuheessa korostetaan ehtoollisen asemaa vaatimalla seurakunnan yhteistä ehtoollista pappien kanssa.⁶³ Katolisesta kirkosta erottautuminen tulee esille myös Juustenin messun nimessä *Se Pyhä Messu Somen kielen ei Pauin Mutta pyhän Evangeliumin ia Christilisen Seuracunnan tauan iälken visusta Suomen Turus coottu*.⁶⁴

3.3 Introituskokoelman ulkoasu ja sisältö

⁵⁹ *Quas aedes sacras pietas construxit avorum, has nunc haeredes devastant more luporum*. GOM, 8v. Samaa riimiä käytti vuonna 1633 Ziegelheimin pappi David Müller, kun Ziegelheim ja sen kirkko oli hävitetty maan tasalle 30-vuotisessa sodassa ja lavantauti-epidemia riehui kaupungissa.

<http://www.ziegelheimer.de/Ortschronik-Dateien/Dorfchronik5.htm> (tark. päivä 4.12.2005)

⁶⁰ GOM, 8v. Runon tarkempaa lähdettä ei ole selvitetty, mutta Theander on mahdollisesti samainen maisteri Theander, joka vuonna 1571 on kirjoittanut kiitosrunon Barbara von Rollille. Ks. <http://www.solothurn.cc/barbaravonroll.html> (tarkistuspäivämäärä 3.12.2005). Theanderiin liittyvän artikkelin on kirjoittanut Johannes Mösch (Der Einfluss des Humanisten Glarean auf Solothurn und das Lobgedicht des Magister Theander vom Jahre 1571, in: Jb. Für Solothurnische Geschichte 11, 1938, 65-127).

Ks. <http://www.bautz.de/bbkl/g/glareanus.shtml> (tarkistuspäivämäärä 4.12.2005)

⁶¹ *Vos itaque viri magnanimi eruditi, generosi, ecclesiaeque praefatae cives, tam docentes quam discentes & auditores supra notati, cum plurimis aliis, me a malevorum quorumcumque insultibus oblocutibusque ut fortiter tueamini, flagito, peto, posco*. GOM, 9r.

⁶² Ingebrand 1998, 12-27.

⁶³ Ehtoollisen aseman korostamisesta Juustenin messussa ks. Parvio 1978, 27, 40-42, 127.

⁶⁴ Parvio 1978, 26-28.

Gunnærus on kirjoittanut introituskokoelmansa *Officia Missæ* kirjaan sisältyvien päiväysmerkintöjen mukaan Helsingissä vuonna 1605. Kokoelmassa on päiväysmainintoja useissa eri kohdin. Kansilehdellä on merkintä *Anno salutis humanæ M.DC.V.*⁶⁵ Toisella kansisivulla on merkintä *M.B.Gunnærus. A.D.1605.* Tarkin ajoitus, 13.8.1605, on kirjan esipuheen lopussa, johon Gunnærus on kirjoittanut *Helsingforsia Idid. Augusto Anno seculi ultimi 1605.*⁶⁶ Kirjan lopussa on vielä merkintä *Anno Salvatoris currente 1605. In Augusto.*⁶⁷ Introituskokoelma on omistettu esipuheen mukaan Hauhon seurakunnalle, ja sinne se on ilmeisesti päätynytkin. Seuraava tieto kokoelmasta on nimittäin vasta 1800-luvun alkupuolelta. Hauhon kappalaisen poika Fredrik August Grahn lahjoitti kokoelman 10.2.1811 16 vuoden ikäisenä lukiolaisena koululleen, Porvoon lukiolle.⁶⁸ Näyttää näin ollen siltä, että Gunnæruksen introituskokoelma on aikanaan saapunut Hauholle ja ollut siellä 1800-luvun alkuun saakka. Porvoosta käsikirjoituksen löysi noin sata vuotta sitten Otto Andersson, ja sitä säilytetään edelleen Porvoon lukion kirjastossa.⁶⁹ Kansalliskirjastossa on käsikirjoituksesta otettu kopio (HYK AA IV I.).⁷⁰ Käsikirjoitus on konservoitu vuonna 1937 Kansallisarkistossa (Suomen valtionarkistossa), jolloin käsikirjoitus on sidottu mustiin kansiin ja sivut on päällystetty läpinäkyvällä suojapaperilla.⁷¹

Officia Missæ käsittää 57 lehteä. Lehden koko on 16 x 20 cm. Kantena on pergamenttia jostakin latinalaisesta psalteriumista.⁷² Schalinin mukaan kansitäytteenä on käytetty osaksi 1400-luvulla painetun kirjan sivuja ja osaksi käsikirjoitettuja, sisällöltään teologisia lehtiä. Mukana on mm. Gunnærukselle kuulunut vihko, joka on kooltaan 10 x 15,5, cm. Vihko sisältää ruotsinkielisen kyrialen tavallisia sunnuntaipäiviä varten. Kyriale käsittää ordi-

⁶⁵ *Ihmisen pelastuksen vuonna 1605.*

⁶⁶ *Helsingissä elokuun iduksena viimeisimmän vuosisadan vuonna 1605.* GOM, 9v. *Idus* = idus-päivä; maaliskuu-, touko-, heinä- ja lokakuun 15. päivä, muiden kuukausien 13. päivä, yleinen velkojen ja korkojen maksupäivä.

⁶⁷ GOM, 57v.

⁶⁸ Nohrström 1927, 232. Fredrik August Grahn (1794–1861) vihittiin papiksi 14.12.1816 ja toimi amanuenssina Porvoon tuomiokapitulissa 1816–1820 sekä tämän jälkeen pataljoonan saarnaajana Lammilla, Hauholla ja Suomenlinnassa 1820–25. Grahn oli naimisissa Flora Theresia Waldenin (s. 28.5.1804) kanssa. Flora Theresia oli mm. Hauhon kappalaisena vuosina 1811–1818 toimineen Emanuel Waldenin tytär. Akiander 1868, 407. F. A. Grahn toimi Hauhon kappalaisena 1825–1839. Akiander, 1868, 407; Palmroth 1929, 95. Hän oli Johan Kristian Grahnin (1762–1810) toinen poika. Akiander 1868, 158 Johan Kristian Grahn toimi Hauhon kappalaisena 1785–1810 samoin kuin Fredrik Augustin isoisä Johannes Grahn (1726–1785) 1766–1785. Akiander 1868, 157–158, 407; Palmroth 1929, 94. Fredrikin isä ja isoisä toimivat myös seurakunnan kirkkoväärteinä eli käytännössä taloudenhoitajina. Palmroth 1929, 129.

⁶⁹ Schalin 1946, 61.

⁷⁰ Käsikirjoitus on ilmeisesti 1900-luvun alkupuolella ollut jonkin aikaa myös Helsingin yliopiston kirjastossa, nykyisessä Kansalliskirjastossa, koska P. J. I. Kurvinen mainitsee sen kokoelman säilytyspaikaksi. Kurvinen 1929, 44.

⁷¹ Nyberg 2002, 104.

⁷² Schalin 1946, 61; Kurvinen 1929, 43–44.

nariumlaulut *Kyrie*, *Gloria* (sekä *Laudamus*), *Sanctus* ja *Agnus Dei* kokonaisuudessaan nuotinnettuina.⁷³

OFFICIA MISSÆN RAKENNE

Kansisivut ja esipuhe (ff. 1r–10v)

Cunnia olcon -säkeet kahdeksassa moodissa (ff. 11r–12v)

Temporale (ff. 13r–48v, 76 introitusta)

Temporale-osaston talvijakson introitukset 1. adventtisunnuntaista helluntain jälkeiseen keskiviikkoon saakka, 43 introitusta (ff. 13r–33v, *Pars Hyberna Officiorum, ut nominantur, Missæ cum de Tempore agitur*).

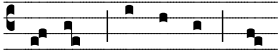
Temporale-osaston kesäjakson introitukset kolminaisuudenpäivästä 27. kolminaisuudenpäivän jälkeiseen sunnuntaihin sekä näiden jälkeen kolme kirkon vihkimisen juhlaan ja kolme mahdollisesti votiivimessujen kaltaisiin palveluksiin osoitettua introitusta, 33 introitusta (ff. 34v–48v, *Pars Æstiva Officiorum, cum de Tempore agitur; Dedicatio Ecclesiæ; Corollarij vice quædam officia quando de tempore agitur, adjecta*).

Sanctorale (ff. 49r–57v, 19 introitusta)

Sanctorale-osaston introitukset Pyhän Andreaan muistopäivästä (30.11.) Filippuksen ja Jaakobin muistopäivään (1.5.), 11 introitusta (ff. 49v–53v, *Pars Hyberna de Sanctis Anniversarijs*).

Sanctorale-osaston introitukset Pyhän ristin löytämisen muistopäivästä (3.5.) Pyhien marttyyrien muistojuhlaan, 8 introitusta (ff. 53v–57v, *Sequitur pars Æstiva Officiorum de sanctis Anniversarijs*).

⁷³ Schalin 1946, 61. Kansitäytteenä ollutta aineistoa säilytetään erillisenä dokumenttina Porvoon ruotsalaisen lukion kirjastossa. Tämän tutkimuksen tekijä on tutustunut aineistoon toukokuussa 2001. Messusävelmistö käsittää kaksi lehteä. 1r-v:

Kyrie Dominicale: 

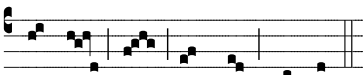
Herre förbarma tigh...jne.

Gloria ja *Laudamus* sanoihin ...*Tu är allena then högste Ihesu Christe, med* saakka.
2r-v *Laudamuksen päätös helga anda i guds faders härlighet. Amen.* Tämän jälkeen

Sanctus:  *Agnus Dei:* 

Helig, helig, helig... jne.

O guds lamb som... jne.

Benedicamus: 

Tackom och loffom Härran.
Gudhi wari tack och loff.

Erkki Tuppuraisen mukaan kyseiset messusävelmät ovat 1600-luvun alkupuolella olleet ruotsin- ja suomenkielisinä Suomessa yleisesti käytössä. Tämä saattaisi viitata siihen, että Officia Missæn kansitus on tehty huomattavasti myöhemmin käsikirjoituksen syntyminen jälkeen. Tuppurainen 1997a, 41-51, sekä Tuppuraisen kanssa käyty keskustelu 9.4.2002.

Käsikirjoituksen alussa on kaksi nimilehteä, joista ensimmäisellä on teksti:

Ne Latinan kieliset Officia missæ nimitetut, iocaitzen Sunnuntain säkä pyhä päiwän, nin mös Corkeain Juhlain päällä ymbäri ajastajan, soomexi soomalaisten tehden, sijnnä Christilises seuracunnas, weisat-tawaxi käätyt Helsingfors: Anno salutis humane M.DC.V. Sermo Dei ignitus penetrantior quovis gaudio ancipiti. Ad Hebr:cæ.⁷⁴

Kansitekstissä Gunnæruksen käyttämä *Officia missæ* -termi on tässä yhteydessä introitus-sanana synonyymi. Gunnærus ei missään yhteydessä käytä sovituksistaan introitus-nimitystä. Ilkka Taiton mukaan officium-sanana päämerkitys on rukoushetki, mutta introitusta tarkoittavana nimitys on peräisin Pyreneitten niemimaalla tunnetun mozarabisen kirkkolaulun introituslaulua vastaavasta rakenteesta, josta se siirtyi dominikaanien käyttöön ja edelleen heidän mukanaan muualle, mm. Suomeen. Taiton mukaan pelkästään introituslauluja sisältävää kirjaa kutsutaan officialeksi ja nimitys siis johtuu officium-sanasta tästä merkityksestä.⁷⁵ Kirjatyyppinä pelkästään introituslauluja sisältävä officiale on ainakin myöhäiskeskiajalle harvinainen. Suomalaisista lähteistä tunnetaan Naantalin luostarikirkon vuoden 1628 inventaariluettelossa maininta latinankielisestä introituskokoelmasta, mutta itse kirja ei ole säilynyt.⁷⁶ Skaran kirjastossa säilytettävä ns. Henricus Thomæ -käsikirjoitus⁷⁷ sisältää officiale-tyyppisen osaston (ff. 45r–83v), jossa on latinankieliset introitukset koko kirkkovuotta varten.⁷⁸ Käsikirjoitus on syntynyt vuoden 1569 jälkeen ja ollut todennäköisesti käytössä Suomessa.⁷⁹ Sitä tarkastellaan luvussa 3.6.

Myös Natanael Fransén kiinnittää huomiota erityisesti ruotsalaisessa ja suomalaisessa perinteessä ilmenevään introitusten Officium missæ -termiin. Fransénin mukaan nimitys näyttää polveutuvan Englannista, missä se on tavallinen. Suomeen liittyminen selittyy Fransénin mukaan sillä, että Turun missale on dominikaaninen missale, johon on tehty Suomen pyhimystraditiota mukaisia muokkauksia.⁸⁰

Kirjatyyppinä nimityksenä officiale esiintyy kuitenkin moninaisemmin. Christer Pahlmbladin mukaan keskiajan latinan sanakirjat määrittelevät officialen kirjaksi, jonka sisältö voi olla hyvin monen tyyppinen. Officiale voi tarkoittaa

⁷⁴ Ihmisen autuuden vuonna 1605. Jumalan tulinen sana on läpitunkevampi kuin mikä tahansa kaksiteräinen miekka. [Raamattu 1992, Hepr. 4: 12: Jumalan sana on elävä ja väkevä. Se on terävämpi kuin mikään kaksiteräinen miekka.]

⁷⁵ Taitto 1992, 92.

⁷⁶ Taitto 1992, 32–33.

⁷⁷ Skara, Stifts- och landsbiblioteket, musikhandskrift nr. 5.

⁷⁸ HEN 55r–56r.

⁷⁹ Fransén 1936, 46; Schalin 1946, 48.

⁸⁰ Fransén 1936, 43. Muokkauksista ja lisäyksistä ks. Parvion *Postscriptum* Missale Aboensen näköispainoksessa 1988, 531–543. Ks. myös Gummerus 1913, 60–61; Haapanen 1927, 35.

taa yleensä liturgista kirjaa tai sen sisältönä voi olla antifonarium, missale tai lektionarium.⁸¹ Saksan Hofissa vuonna 1605 julkaistu saksankielinen *Officia Missae* -kirja sisältää introituslaulujen ohella messun ordinariumsävelmistöt.⁸² Myös Folke Bohlin tähdentää officium-termin moni-ilmeisyyttä. Bohlinin mukaan *officium* on varmasti tänä aikana tavallisesti tarkoittanut introitusta,⁸³ mutta termillä *officium missae* on käsikirjoituksissa myös muita merkityksiä.⁸⁴

Gunnæruksen *Officia Missae* -käsikirjoituksen kansilehden jälkeen seuraavan aukeaman vasemmalla puolella ovat sitaatit Paavalin kirjeestä roomalaisille kreikaksi ja latinaksi sekä psalmista 121 latinaksi.⁸⁵ Oikealla puolella on piirroksin koristeltu ja osittain epäselviksi vahingoittuneilla latinankielisillä sitaateilla varustettu merkintä *M.B.Gunnærus A.D. 1605*. Tämän jälkeen (3v–10r) seuraa latinankielinen esipuhe. Aikojen kuluessa käsikirjoituksen sivujen alakulmat ovat hieman repeilleet, ja jonkin verran tekstistä on näin ollen menetetty. Elokuun 13. päivänä 1605 päivätyn esipuheen päätöksestä ilmenee, että käsikirjoitus on laadittu lahjaksi hauholaisille:

... sillä lahjaksi teille ja seurakunnallenne, Hauholle, minä tämän palveluksen, mitä ikinä se onkaan, lahjoitan, vihin, omistuskirjoituksella varustan ja määrään, jne...

⁸¹ Pahlmblad 1998, 77, ja alaviite 53.

⁸² Ameln 1941, 553.

⁸³ Ks. myös Haapanen 1930a, s. 135.

⁸⁴ Bohlin 1955, 139–144.

⁸⁵ Rom 15. v. 2 *Hekastos gar heemoon too pleesion aresketoo eis to agathon pros oikodomeen* (kr.) H(oc) E(st) *Unusquisque. n(am) nostrum proximo placeat in bonum ad Aedificationem*. (Tämä merkitsee: Sillä kukin meistä olkoon lähimmäiselle mieliksi (hänelle) hyväksi (ja) rakennukseksi.) *psalm: 121* (psalmin numerointi on latinankielestä huolimatta protestanttisen Raamatun mukainen) *Auxilium meum a Domino, qui fecit caelum & terram*. (Minä saan avun Herralta, häneltä, joka on luonut taivaan ja maan. Ps. 121: 2).

Vulgatan psalmien numerointi poikkeaa protestanttisten Raamattujen numeroinnista. Vulgatan numerointi vastaa kreikankielisen Septuagintan numerointia ja protestanttinen numerointi vastaa hepreankielistä psalttaria. Seuraavassa taulukossa selvitetään pääpiirteissään Vulgatan ja Raamatun Psalmien kirjan lukujen numerointierot:

Vulgata:	Raamattu:	Vulgata:	Raamattu:	Vulgata:	Raamattu:
1–8	1–8	113: 1–8	114	146	147: 1–11
9: 1–20	9	113: 9–26	115	147	147: 12–20
9: 21–38	10	114–115	116	148–150	148–150
10–112	11–113	116–145	117–146		

Ks. Thesaurus Precum Latinarum: Psalmi (Psalms)

<http://unidial.com/%7Emartinus/thesaurus/Psalmi.html>;

Parallel Latin/English Psalter

<http://members.tripod.com/%7Egunhouse/psalmstxt/pshome.htm> ;

Catholic Encyclopedia: Psalms: <http://www.newadvent.org/cathen/12533a.htm>

(tark. 18.5.2002).

Nöyrästi rukoillen ja hartaasti anoen, ettette halveksisi ettekä torjuisi tätä ohkaista paperista lahjaa, vaan ottaisitte sen vastaan suopein kasvoin ja lempein mielin. Suokoon kaikkivoipa Jumala, että tämä yrittelmä ei olisi turha Herrassa, vaan koituisi hänen nimensä kunniaksi ja monien hyödyksi. Varjeltakoon hän teitä hyvin kauan kukoistavina. Amen.

Helsingissä 13.8. viimeisen vuosisadan vuonna 1605.

T(eidän) k(aikkien) aulis ja uuttera

Michael Bartholdi Gunnærus.⁸⁶

Lopuksi Gunnærus on kirjoittanut vielä psalmin 150 viimeisen jakeen latinaksi: *Omnis spiritus, laudet Dominum, Halelujah* ja hepreaksi.⁸⁷ Lehti 10v on tyhjä.

Tämän jälkeen seuraa varsinainen introitukset käsittävä osasto (11r–57v), jonka lehdet Gunnærus on numeroinut 1–47. Esipuheen lehdet Gunnærus on merkinnyt roomalaisilla numeroilla I–X. Latinankielisten rubriikkien⁸⁸ sivuviittauksissa Gunnærus merkitsee yleensä lehden recto-sivun a-kirjaimella ja versopuolen b-kirjaimella.⁸⁹ Latinankielisiin rubriikkeihin sisältyy myös joitakin kreikankielisiä merkintöjä, kuten introituksessa nro 74 *Ta proskatablemata* (kr.) *Corollarij vice quædam officia quando de tempore agitur, adjecta. Ex psalmo 12 propter clamore(m) pauperum e*⁹⁰ tai temporale-osaston päättävän *Minä tadhon Herralle minun lupauxeni maxa* -introituksen jälkeen *Telos* (kr. = loppu).

Varsinainen laulukirja alkaa *Cunnia olcon* (Gloria Patri) -doksologiasäkeillä kahdeksassa moodissa lehdillä 11r–12v. Varsinaisten introitusten yhteydessä doksologiasta on merkitty vain aluke ja finalis. Poikkeuksellisesti doksologia on kirjoitettu kokonaisuudessaan introitusten 43 ja 76 yhteydessä.⁹¹ Edellinen mainituista introituksista päättää temporalen talvijakson ja jäl-

⁸⁶ Käsikirjoituksen esipuhe, ks. liite 1.

⁸⁷ *Kaikki te, joissa on elämän henkäys, ylistäkää Herraa! Halleluja!* (Ps. 150: 6, v. 1992 raamatunkäännöksen mukaan)

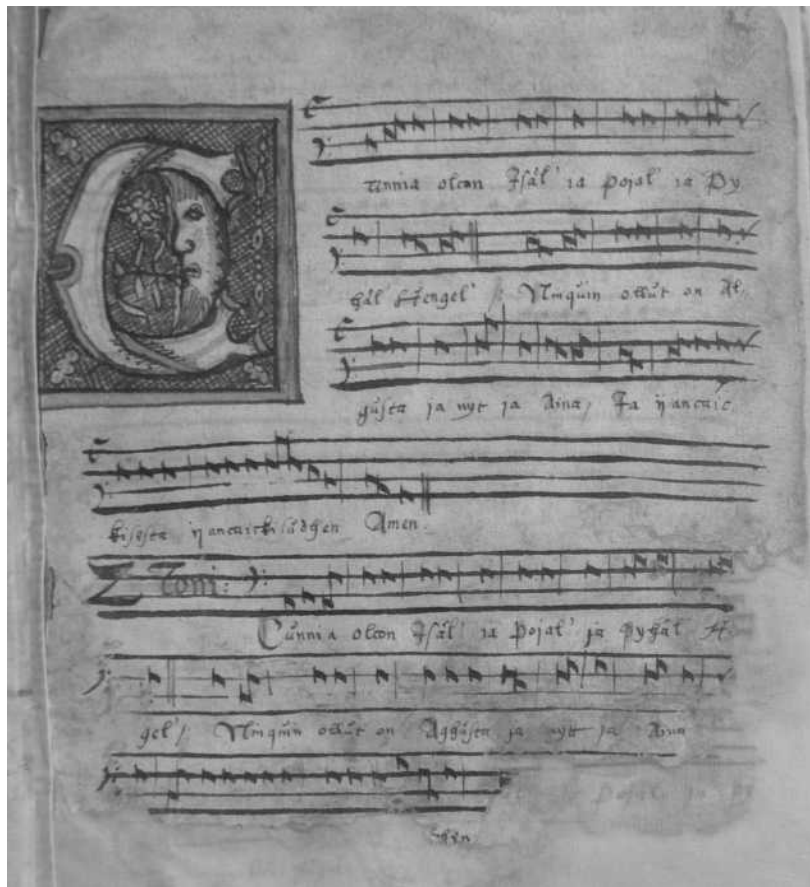
⁸⁸ Rubriikki-sana tarkoittaa liturgiseen kirjaan kirjoitettua otsikkoa tai ohjetta, joka varsinkin keskiajalla kirjoitettiin tavallisesti punaisella värillä (lat. rubri'ca = punaliitu).

⁸⁹ Tämän esityksen numeroinnissa käytetään Kansalliskirjastossa säilytettävään kopioon merkittyä lehtinumerointia. Vakiintuneeseen tapaan recto-sivut on merkitty r-kirjaimella ja verso-sivut v-kirjaimella. Esimerkiksi lehti 15r on Gunnæruksen merkinnän mukaan 5a. Introituslauluja ei käsikirjoituksessa ole numeroitu lainkaan. Käsillä olevan esityksen laulunumerointi (1–95) viittaa tutkimuksen yhteydessä valmistuneeseen translitteroinnin laulujen järjestysnumeroihin.

⁹⁰ *Ta proskatablemata* ”laittaa syrjään” on harvinainen verbi, joka on johdettu substantiiveista ”jotain joka on laitettu syrjään, jolla paikataan vajetta”, talletukset, täydennykset (yleensä rahan käyttöön liittyvä termi), Markku Virta 22.11.1997. Rubriikki osoittanee kyseiset introitukset eri kirkkovuoden aikoina pidettäviin votiivimessun kaltaisiin palveluksiin (*Corollarij...* ”muutamia lisäintroituksia armon saamiseksi temporalepäivinä”).

⁹¹ GOM, 33v ja GOM, 48v.

kimmäinen koko temporale-osaston. Doksologiasäkeet sisältävä osuus on eräänlainen tonarium, josta ovat nähtävissä käytetyt psalmisävelmät.



1. ja 2. moodin Cunnia olcon -doksologiasäkeet. GOM, 11r.

Vastaavanlaisia introitusdoksologian kaavoja sisältyy myös joihinkin muihin Suomessa käytettyihin lähteisiin. Tärkeä lähde on Turun hiippakunnassa käytössä ollut 1300-luvulta tai 1400-luvun alkupuolelta peräisin oleva Missale Aboensen yksilö (HYK; F.M. I nro 199), jota Toivo Haapanen on kuvaillut.⁹² Myöhäiskeskiaikaisissa suomalaisissa lähteissä vastaavanlaisia sävelmiä on mm. Tammelan gradualessa⁹³ ja vielä myöhemmältä ajalta peräisin olevassa Henricus Thomae -käsikirjoituksessa.⁹⁴ Gunnærus on merkinnyt doksologian kaikkiin introituksiin, myös koko paastonajalle.⁹⁵ Gloria-alukkeet on merkitty koko paastonajalle myös mm. Henricus Thomae -

⁹² Haapanen 1922, 96-97. Ks. myös esim. Taitto 1992, 213-217; 431-434.

⁹³ GT, 13r-13v.

⁹⁴ HEN, 149v-150r. Latinankielisiä rukoushetkipsalmodian tonariumsävelmistöjä lienee kirjoitettu vielä 1600-luvulla, esim. Gustavus Gabrielis Gammalin käsikirjoitus Vöyrin kirkonarkistossa, ff. 102r-106r. Suomenkielinen tonarium sisältyy Kangasalan kirkonarkistossa säilyttävään Jacobus Franciscin gradualeen (kopio HYK:ssa). Schalin 1946, 66-69, 119.

⁹⁵ Suomen ev. lut. kirkon nykyinen käytäntö jättää sen pois paastonajan loppuosasta 5. paastonajan sunnuntaista lähtien. Jumalanpalveluksen opas 2000, 11.

käsikirjoitukses-sa.⁹⁶ Kahdeksan *Cunnia olcon* -sävelmän jälkeen Gunnærus on kirjoittanut *De Nono, Decimo, Undecimo, Duodecimo, Decimo Tertio & Desimoquarto, Tonis, alias alibi*. Näillä hän viitanee esipuheessa esiteltyihin uudempiin kirkkosävellajeihin (ks. s. 72–74).

Kunnia-säkeiden jälkeen seuraa varsinainen 95 introituslaulua käsittävä osasto lehdillä 13r–57v. Introitukset on jaoteltu keskiaikaiseen tapaan temporale- ja sanctorale-osastoihin. Osastot on vielä jaettu talvi- ja kesäjaksoihin. Viimeisen introituslaulun jälkeen on kirjoitettu *Anno Salvatoris curren-te 1605. In Augusto*. Lehdellä 57v näkyvän lyhenteen *Jjo* (tai *IjD*) merkitys on toistaiseksi epäselvä. Tämän jälkeen kirjassa on vielä yksi rikkiäinen koristeltu lehti.⁹⁷ Käsikirjoituksen alkupuolella sivujen alalaidat, varsinkin sivujen kulmista, ovat repeytyneet lehdelle 19 saakka niin, että aivan kaikki nuotit ja sanat sekä osa esipuheesta eivät ole säilyneet. Kahdeksan ensimmäistä introitusta, 1. adventtisunnuntaista loppiaisen jälkeiseen sunnuntaihin saakka, ovat näin ollen hieman vajaita. Suurin osa lauluista on kuitenkin ollut täydennettävissä varsin luotettavasti.

Gunnærus on laatinut käsikirjoituksensa ilmeisen huolellisesti. Kirjoitusasu on varsin selkeä, ja kyseessä on ulkoasultaan ehkä tyypillinen 1600-luvun paperille laadittu käsikirjoitus. Kirjan ulkoasussa kiinnittävät huomiota initiaalit eli laulujen alkusanan koristeelliset alkukirjaimet. Yleensä alkukirjain on kirjoitettu uudestaan vielä varsinaisen tekstin yhteyteen.⁹⁸ Initiaalit koristavat kirjaa, selkiinnyttävät kirjan rakennetta, helpottavat laulun alkukohdan havaitsemista ja korvaavat puuttuvaa sisällysluetteloä. Initiaaleilla on ollut sama tehtävä myös keskiaikaisissa käsikirjoituksissa, jolloin niiden maa-laamisesta vastasivat illuminaattorit, kirjamaalaukseen erikoistuneet taiteilijat.⁹⁹

3.4 Oikeinkirjoitus ja notaatio

Gunnæruksen kirjoittamana sama sana saattaa saada erilaisen kirjoitusasun eri kohdissa, jopa samassa lauseessa. Oikeinkirjoituksen vakiintumattomuus olikin suomalaisen kirjakielen kehityksen alkuaikoina tyypillistä. Kirjoituksessa apuna käytettyjen vieraiden kielten, latinan, ruotsin ja saksan ortografiat tarjosivat samaan ongelmaan erilaisia ratkaisutapoja. Näidenkin kielten oikeinkirjoitus oli tähän aikaan vielä vakiintumatonta, ja toisenlaisen äännerakenteensa vuoksi ne soveltuivat huonosti malliksi suomenkielen ortografialle.¹⁰⁰ Oikeinkirjoitustapojen erot selittyvät myös kirjoittajien erilaisesta

⁹⁶ Esim. HEN, 59r, palmusunnuntain introitus.

⁹⁷ Ks. myös Kurvinen 1929, 44.

⁹⁸ Poikkeuksena tälle on 1. moodin *Cunnia olcon* -säe ja 1. adventtisunnuntain introitus, joissa ensimmäinen kirjain on vain kerran suurena ja koristeltuna.

⁹⁹ Taitto, 1992, 101. Gunnæruksen initiaaleista ks. myös Nohrström 1927, s. 233.

¹⁰⁰ Kirjasuomen kehityskausia ja oikeinkirjoituksen kehittymistä kuvaillaan seikkaperäisemmin mm. internetsivuilla:

murretaustasta. Yhtenäiseen kirjoitusasuun ei välttämättä edes pyritty-kään.¹⁰¹ Esimerkkinä on Gunnæruksen introitus *Minä tahdon huuta Jumalan tyghe* (nro 54 / 38v), jossa *cuuldele*-sana kirjoitettu ensimmäisellä kerrolla kahdella u-kirjaimella, jäljempänä ”culdele”. Agricolan psaltnissa sama sana on kirjoitettu ”cwldele”.¹⁰²

Gunnæruksen introitustekstien mahdolliseen ääntämistapaan pätevät todennäköisesti yleisesti tuon ajan kirjasuomen ääntämisestä esitetyt arviot.¹⁰³ Ensimmäisissä suomenkielisissä teksteissä kielen nykyinen ortografinen pääperiaate – sama äänne merkitään aina samalla kirjaimella – ei vielä ollut muotoutunut. Näin ollen tekstien ääntämisessä ei voida soveltaa nykysuomen lukutapaa. 1500-luvulla ainakin Lounais-Suomessa, mahdollisesti myös laajemmin Suomen murteissa oli kolme nykykielelle vierasta spiranttiäännettä; soinnillinen dentaalispirantti, soinnillinen palataalispirantti ja soinniton dentaalispirantti.

T-kirjaimen astevaihtelupari soinnillinen dentaalispirantti δ (sama äänne kuin nykyenglannin soinnillinen *th*, esim. sanoissa *mother* ja *this*) esiintyi sanoissa, joissa nykyään on useimmiten *d*-kirjain. 1500-luvulla *d* merkittiin joko *d*:llä tai *dh*:lla (meiden, meidhen). K-kirjaimen astevaihtelupari soinnillinen palataalispirantti γ merkittiin useimmiten *g*:llä tai *gh*:lla (lugussa, aighat). K:n astevaihteluparin ääntämystavasta ei ole varmuutta. Soinniton dentaalispirantti θ oli sama äänne kuin englannin soinniton *th* esimerkiksi sanoissa *think* ja *nothing*. Ilmeisesti Agricolan *tz* (esim. *itze*, myös Maskun Hemmingin virsikirjassa 1605) ja vuoden 1642 Raamatussa *dz* (esim. *ansaidze*) viittaavat tähän spiranttiin. Agricolan *tz*:n ääntämistavasta ei kuitenkaan ole täyttä varmuutta. Kyseessä voi olla myös *ts*:n merkki, koska Agricolan todennäköisesti tuntemissa kaakkoismurteissa *ts* esiintyi. Koska *ts*-ääntämys on ollut muissa murteissa lähes tuntematon, on oletettu, että *tz*:lla ja *dz*:lla on tavoiteltu lukuasua $\theta\gamma$.

Muuten sanat äännettiin suunnilleen nykyiseen tapaan, vaikka kirjoitusasu olikin vaihteleva ja sama sana saattoi saada erilaisia kirjoitustapoja, jopa saman lauseen sisällä.

<http://www.internetix.fi/opintojaksot/8kieletkirjallisuus/aidinkieli/kirjasuomi>.

(tarkistuspäivämäärä 20.2.2002) Näiden sivujen lähteinä ovat olleet: Häkkinen, Kaisa, 1994: Agricolasta nykykieleen. Suomen kirjakielen historia. WSOY, Juva, ja Lehikoinen, L. - Kiuru, s. 1993: Kirjasuomen kehitys. 3. painos. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos, Helsinki. Internetsivuilla selvitetään myös vanhan kirjasuomen ääntämistä.

¹⁰¹ Häkkinen 1994, 161-162.

¹⁰² A-III, 287.

¹⁰³ Internetsivuilla

<http://www.internetix.fi/opintojaksot/8kieletkirjallisuus/aidinkieli/kirjasuomi>

(tarkistuspäivämäärä 20.2.2002) esitellään varsin yksityiskohtaisesti vanhan kirjasuomen ääntämistapoja.

Konsonantit k, p, t merkittiin nasaalien jäljessä ja t myös l:n jäljessä vastavien soinnillisten klusiilien merkillä g, b ja d.¹⁰⁴ K merkittiin usein takavokaalin edellä c:llä ja etuvokaalin edellä k:lla (caunis, lukea). Geminaatan merkkinä oli tavallisesti ck (caicki). V-kirjaimen tavalliset merkit olivat w ja u, esim. wisaudhen, uäret, jywe, tauarat 'viisauden, väärät, jyvä, tavarat'. Yleisimmät j:n merkit olivat i ja ij.

Vokaaleja e ja ä merkittiin tavallisimmin e-kirjaimella, mutta myös ä-kirjaimella (esim. kenege, käsekw, näkeuet 'kenenkä, kesäkuu, näkevät'). U-vokaalin tavallisia merkkejä olivat sanan alussa v ja w sekä sanan sisällä u. I-kirjain saatettiin merkitä joko i, j tai ij. Uo-diftongin merkkinä oli usein oo tai o ja yö:n merkkinä öö tai ö (hoone 'huone', mös 'myös'). Ie:n merkkinä oli joko ie tai ee. Pitkän ja lyhyen äänteen vastakohtaa ei merkitty nykyiseen tapaan systemaattisesti. Pitkä u merkittiin kuitenkin usein kirjaimella w.

Seuraavassa esimerkissä pyritään havainnollistamaan Agricolan psalttarin ja tutkimuskohteen erilaista oikeinkirjoitusta sekä pyritään esittämään mahdollinen ääntämistapa nykyiseen tapaan kirjoitettuna.

A-III, 304, 306:

.....ia Leskein Domari Hen ombi Jumala henen pyhesse asumisesans. Yxi Jumala ioca yxineisten andapi Honen teunens Lapsia / Ioca neIsraelin Jumala / Hen andapi Canssalle wäen ia woiman / Kijetty olcon Jumala. (Ps. 68: 6b, 7a, 36c)
Ylesnoskan Jumala / ette henen Wiholisens haiotetaisijn / Ja iotca hende wihauat / paetkan henen edestens. (Ps. 68:2)

GOM, 39r:

Jumala ombi hänen pyhässä asumisessans, ia andapi yxinäisten hoonen täynnäns lapsia. Hän andapi cansalle wäen ja woiman. **Ver:** Ylesnoscan Jumala että hänen wiholisens haiotettaisiin. / Ja iotca hende wihawat paetca(n) henen edhestäns.

Mahdollinen ääntämistapa nykyisellä kirjoitustavalla (nykykielestä poistuneet spirantit kirjoitettu foneettisin merkein):

Jumala omppi hänen pyhässä asumisessans, ja andaaapi yksinäisten huoneen täynnäns lapsia. Hän andaaapi kansalle wäen ja woiman. V: Ylönouskaan Jumala että hänen vihollisens hajotettaisiin. Ja jotka händä vihavaat paetkaan hänen edestäns.

Vastaava latinankielinen introitusteksti (HEN, 72v):

Deus in loco sancto suo Deus qui inhabitare facit unanimes in domo ipse dapit virtutem et fortitudinem plebi suae. V. Exsurgat Deus et dissipentur inimici eius et fugiant qui oderunt eum a facie eius.

Esimerkistä voidaan havaita, että introituskokoelman tekijän tekstissä on Agricolan psalttarin tekstiä muokattu mm. muuttamalla sanajärjestystä. Näin

¹⁰⁴ Syynä on todennäköisesti ollut, että ruotsin ortografiaan ja suomenruotsin ääntämykseen tottuneet ovat käsittäneet klusiilit kaksoiskonsonanteiksi (esim. ruotsin limpa ja suomen limppu), tai kyseisten soinnittomien konsonanttien ääntyminen lounaismurteissa puolisoimillisina.

teksti vastaa tarkemmin latinankielistä introitustekstiä. Agricolan psalttarin ortografiaan verrattuna kirjoitustapa on jossakin määrin kehittynyt, mutta on kuitenkin vielä epäyhtenäinen. Sanojen *hän*, *hänen*, *häntä* kirjoitusasu vaihtelee. Antifonissa tekijä on kirjoittanut *hänen*, mutta versuksessa käytetään Agricolan käyttämää muotoa *henen*. Vaikuttaa kuitenkin siltä, että laulukokoelman tekijä käyttää Agricolaa runsaammin ä-kirjainta sen nykykielen ääntämystapaa vastaavissa kohdissa. Oikeinkirjoituksen vakiintumattomuus tulee esiin myös mm. sanoilla honen - hoonen (Agricolalla yksi o), ylesnoskan - ylesnoscan, paetkan - paetcan (c - ja k -kirjainten käyttötapa vaihtelee) ja wihauat - wihawat (v-kirjaimen käyttötapa vaihtelee).

Introituksessa *Herra on hänen cansans wäkeyyys* (nro 50 / f. 36v) i- ja j-kirjaimet vaihtelevat Gunnæruksen kokoelmassa epäsäännöllisesti; *Auta sinun cansas ja siugna sinun perimises, ia rawitze heitä ja ylescorghota....* Horjuvaa on myös isojen alkukirjaimien käyttötapa kuten myös v-, u- ja w-kirjaimien käyttö. Gunnærus käyttää ajan tavan mukaan ä- ja ö-kirjaimissa pilkkujen asemasta pientä e-kirjainta.¹⁰⁵

Keskiaikaisiin käsikirjoituksiin tyypillisinä kuuluneita erilaisia sanalyhenteitä eli abbreviatuureja (esim. nasaaliviivat) on *Officia Missæssa* varsin vähän, lähinnä rubriikeissa. Laulettavissa teksteissä sanat on kirjoitettu lähes kauttaaltaan kokonaisina.¹⁰⁶

Kokoelman nuottikirjoitus edustaa ns. dekadenttia kvadraattinotaatiota (neliönuottikirjoitusta), jota pääasiassa esiintyy 1400–1600 -lukujen paperikirjoissa.¹⁰⁷ Nuottiviivasto on neliviivaista. Nuottiavimina Gunnærus on käyttänyt yhtä aikaa sekä c- että f-avainta c-avaimen ollessa ylimmällä tai toiseksi ylimmällä viivalla, muulloin pelkästään joko c- tai f -avainta.¹⁰⁸ Tämän esityksen nuottiesimerkeissä on käytetty vain joko c- tai f -avainta. Nuottikirjoitus on omalle ajalleen varsin tyypillistä. Säveltasot merkitään aina samanlaisella, hieman alaspäin suuntautuvalla umpinaisella, suorakai-

¹⁰⁵ Häkkinen 1994, 162.

¹⁰⁶ Tässä tutkimuksessa käsikirjoituksista otettujen tekstisitaattien nasaaliviivoin lyhennettyjen sanojen puuttuvat kirjaimet on kirjoitettu sulkuihin; esim. *wapactama(n)*.

¹⁰⁷ Taitto 1992, 450.

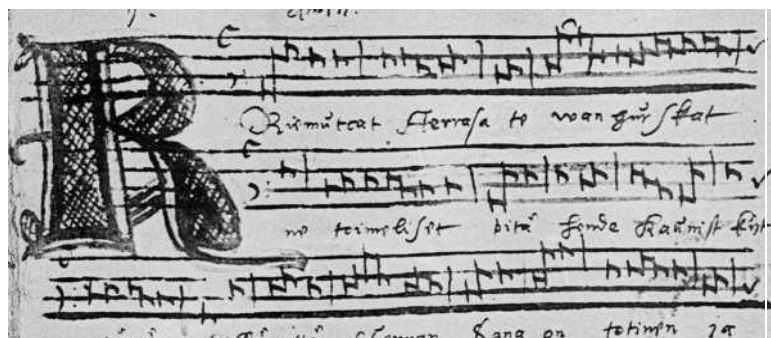
¹⁰⁸ C- ja f-avaimia on yhtäaikaaisesti käytetty myös useissa muissa lähteissä. Mm. Urjalan laulukirjan (HYK, C^o IV 12) käytäntö on samanlainen Gunnæruksen käsikirjoituksen kanssa, samoin paikoin Marttilan käsikirjoituksessa (TMA, Ttkad Gu I:6). Ks. Taitto 1992, s. 440.

Kansalliskirjastossa säilytettävässä, 1400-luvulta peräisin olevassa ja 13 lehteä käsittävässä gradualekatkelmassa (HYK, F.m. II nro 110) avaimia on käytetty samaan tapaan yhtäaikaaisesti. Kyseisen gradualen notaatiotyylillä on germaanista ja viivasto viisiviivaista. Toivo Haapasen mukaan gradualekatkelma on ehkä Viipurissa käytetystä gradualesta. Taitto 1992, 333-334.

Tämän tutkimuksen vertailuaineistona käytettyjen Graduale Ilmolensen, Graduale Tammelensen, Graduale Uskelensen ja Henricus Thomae -käsikirjoituksen introitussävelmissä käytetään vain joko c- tai f-avainta. Kuitenkin mm. lähteessä GU, f. 191 (myöhemmässä vaiheessa, mahdollisesti vuoden 1585 jälkeen kirjoitettu osio) on hymniin *Veni sancte spiritum* kirjoitettu molemmat avaimet.

teen muotoisella ja brevis-nuottia muistuttavalla *punctum*-merkillä. Useissa suomalaisissa käsikirjoituksessa vastaavat merkit on varustettu molemmipuolisilla pystyviivoilla.¹⁰⁹ Merkintätapa on nähtävissä esimerkiksi 1600-luvun alkupuolelta peräisin olevassa Urjalan laulukirjassa.¹¹⁰ Tästä tyylistä poiketen Gunnærus merkitsee, myös monissa käsikirjoituksissa hyvin yleisellä tavalla,¹¹¹ pystyviivan vain nuotin vasemmalle puolelle. Samalla tavulla laulettavat ligatuurit on merkitty sijoittamalla nuotit välittömästi vierekkäin ja yhdistämällä eritasoiset sävelet varrella. Toinen säveltäsoa osoittava merkki on jokaisen viivaston lopussa oleva hakanen, seuraavan rivin ensimmäistä säveltä osoittava *kustos*-merkki. Kustosta käytetään myös selvennyksenä avainten vaihdossa. Tavujaon havainnollistamiseksi Gunnærus on merkinnyt joissakin tapauksissa samantasoisia nuotteja yhdistäviä kaaria.¹¹²

Riemutcat Herrasa -introituksen alkuosa. *Wanhurskat*-sanalla kohdalla on näkyvissä peräkkäisiä c-nuotteja yhdistävä kaari. GOM, 55r.



Gunnærus on ryhmitellyt nuotit, kuten yleensäkin suomalaisissa käsikirjoituksissa on tehty, sanoittain pienen poikkiviivan (*linea*) avulla. Linea-viivoilla ei Gunnæruksen käsikirjoituksissa näytä olevan muuta tarkoitusta. Sen sijaan kaksoisviivoja on käytetty erottamaan antifoni psalmiversuksesta ja versuksen eri jaksoja toisistaan sekä joissakin tapauksissa myös jäsentämään antifonin eri säkeitä. Vaikuttaa siltä, että viimeksi mainitussa tapauksessa kaksoisviivat on kirjoitettu nimenomaan selventämään fraseerausta. Varhaisemmissa latinalaisen kirkkolaulun viivastonuottikirjoituksissa viivoja on käytetty eripituisina tavujaon, säerajojen, fraseerauksen ja esitysryhmien vuorottelun havainnollistajana. Linea-viivojen käyttöä ovat ilmeisesti

¹⁰⁹ Jacobsson 1958, 212; Tuppurainen 1997a, 45.

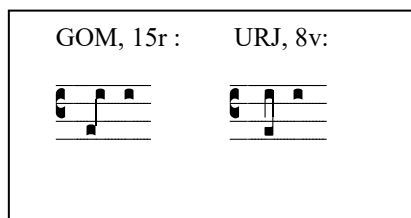
¹¹⁰ HYK, C⁶ IV 12.

¹¹¹ Esim. Henricus Thomae -käsikirjoitus.

¹¹² Ilkka Taiton mukaan samantasoisia nuotteja yhdistäviä kaaria esiintyy joissakin myöhäiskeskiaikaisissa käsikirjoituksissa ja erityisesti silloin, kun keskiaikaisiin käsikirjoituksiin on reformaatioajalla latinankielisten sanojen ohelle lisätty kansankieliset sanat. Gunnæruksen merkitsemien kaarien vaikutusta laulutapaan ei tunneta. On mahdollista, että kaarien tarkoitus on ainoastaan selventää tavujakoa ja peräkkäiset samantasoiset sävelet lauletaan kaaresta huolimatta erillisinä. Toinen mahdollisuus on, että sävelet sidotaan yhteen ja ko. sävelestä muodostuu näin kestoaltaan kaksinkertainen. Ilkka Taiton suullinen tiedonanto 10.5.2002.

suosineet nimenomaan dominikaanit.¹¹³ Varsinaisia esityskokoonpanoa koskevia esitysohjeita, kuten antifonin aloittavan intonaation erottamista, Gunnæruksen notaatio ei näytä sisältävän.

Kahden sävelen ylöspäisissä sävelkuvioissa (*pes*) Gunnærus kirjoittaa aina jälkimmäisenä laulettavan nuotin nuotinvarren oikealle puolelle eikä samalle kohdalle, kuten esimerkiksi vielä samoihin aikoihin kirjoitetussa Urjalan laulukirjassa on toisin paikoin havaittavissa.



Gunnærus merkitsee alennusmerkin sangen harvoin ja olettaa ilmeisesti laulajan tietävän, milloin h-sävel on alennettava. Alennusmerkit on yleensäkin myöhäiskeskiaikaisissa lähteissä merkitty varsin epäjohdonmukaisesti. Alennetun ja alentamattoman h-sävelen soveltamisesta ei aina ole varmuutta.¹¹⁴ Alennusmerkkejä on Gunnæruksen käsikirjoituksessa ainoastaan kolme. Ne ovat introituksissa 20, 70 ja 81. Alennusmerkkien merkitseminen vaikuttaa lähinnä satunnaiselta. *Letare*-introitukseen pohjautuvassa *Iloitca Jerusalem in canssa* -introituksessa (nro 20 / 22r–22v) *ihastucat hänenstä* -sanojen kohdalla f-b -intervallia on selvennetty alennusmerkillä. Laulajan kannalta kohta vaikuttaa uhkaavan tritonius-intervallin takia itsestään selvältä. Samassa antifonissa on kuitenkin useita kohtia, joissa valinta b- ja h-sävelen välillä on huomattavasti vaikeampi tehdä. Graduale Tammelensen *Letare*-introituksessa¹¹⁵ alennusmerkki on merkitty vastaavaan kohtaan *omnes qui diligitis* -sanojen kohdalle, mutta myös saman antifonin kahdessa muussa paikassa.

GOM, 22r:

I- loit-ca Je -ru-sa -le- min cans- sa ia i- has-tu-cat hä-nes-tä caic-ki te...

Nin totta quin minä elän -introituksen (nro 70 / 45r–45v) sävelmä pohjautuu pääsiäispäivää seuraavan maanantain introitukseen *Introduxit vos Dominus*, joka Gunnæruksen kokoelmassa on *Herra ombi alasastunnut* (nro 28 / 26r–26v). Alla olevasta esimerkkikatkelmista ilmenee, että antifonin *Nin*

¹¹³ Taitto 1992, 277.

¹¹⁴ Taitto 1992, 353.

¹¹⁵ ÅAB, havd. D 71/163, f. 41v.

totta quin minä elän -sävelmä on erityisesti alennusmerkkiä edeltävässä kohdassa muuttunut paljon verrattuna todennäköiseen latinalaiseen esikuvaansa. *Herra ombi alasastunnut* -antifonissa vastaavaan kuvioon ei ole merkitty alennusmerkkiä. Graduale Romanumissa *vestro*-sanankohdalla on h-sävel.¹¹⁶ Henricus Thomae -käsikirjoituksen introitussävelmissä alennusmerkkejä ei ole ilmeisesti ollenkaan käytössä.

GOM, 45r-45v:

.. Ju-ma-la toin kändä it-zens hä-nen pa-has-ta me-nos-tans ia sa-pi e-lä.

GOM, 26r-v:

...on näh-nyt Hä-nen cansus-tus-kan. Ha-le-lu-jah, Ha-le-lu-jah.

HEN, 60v:

....lex domini sem-per sit in o-re ves-tro Al-le-lu-ia al-le-lu-ia

Etenim sederunt -introitukseen perustuvassa *Istuvat möskin ne pämiehet* -introituksessa alennusmerkki on merkitty *halajan*-sanankohdalle. Merkin käyttö vaikuttaakin tällä kohtaa tarpeelliselta, koska g-säveltä seuraavan f-sävelen laulaminen h-sävelen kanssa ei olisi luontevaa. Graduale Tammelänsen *Etenim sederunt* -introituksessa¹¹⁷ alennusmerkkejä ei ole.

GOM, 51r:

.. Sil-lä sinun Todhisto-xi-as minä ha-la-jan ne o-wat mi-nun Neuwonanda-jat.

Gunnærus on ilmeisesti laatinut antifonisävelmät erittäin huolellisesti. Tästä huolimatta ne eivät ole voineet välttyä joiltakin kirjoitusvirheilta ja puutteilta. Koska kyseessä ovat ainutkertaiset sovitukset, niissä mahdollisesti esiintyviä kirjoitusvirheitä on kuitenkin vaikea todeta. Sävelmiä tarkastelemalla

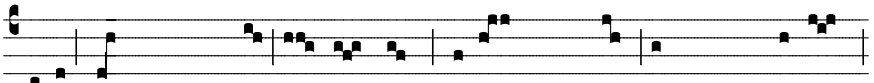
¹¹⁶ GR, 200.

¹¹⁷ ÅAB, havd. D 71/163, ff. 88v-89r.

ei voida aina osoittaa Gunnæruksen tarkoituksellisesti muuntaneen alkupe-
räistä melodiaa. Kysymykseen voivat tulla myös epähuomiossa syntyneet
kirjoitusvirheet. Joissakin muissa tuon ajan käsikirjoituksissa kovin tyypilli-
siä klaavien ja kustos-merkkien virheitä ei näytä esiintyvän.¹¹⁸

Hypomiksolyydisen introitusantifonin *Catzo Herran Engeli* -intonaatio vai-
kuttaa erikoiselta. Seuraavassa esimerkkikatkelmassa sävelmää verrataan
latinalaiseen esikuvaansa *Dum medium silentium*.¹¹⁹

GOM, 15v:



Catzo Her- ran En- ge- li il-mes- tyi Jo- sep-hil

GI, 5r:



Dum me-di-u(m) si-len- ti- um te-ne- re(n)t o(m)-ni - a et nox in

Antifonisävelmään alun perin kuulunut apokryfikirjojen teksti (”Sillä kun
syvä hiljaisuus ympäröitsi kaiken ja yö nopeassa kulussaan oli ehtinyt puo-
liväliin, silloin riensi sinun kaikkivaltias sanasi taivaasta.” Viisauden kirja
18: 14–15¹²⁰) on vaihdettu Matteuksen evankeliumin tekstiin (Matt. 2: 13).
Gunnærus on muunnellut sävelmän alkuosan ”juurisävelmään” verrattuna
lähes tunnistamattomaksi. Sävelmän alussa *Herran*-sanalla kohdalla d-a
kvintti-intervalli voi mahdollisesti olla kirjoitusvirhe. Gunnæruksen kirjoit-
tama muoto on luonteenomainen 1. moodille (vrt. esim. introitus *Rorate
celi*). Sävelmän alku saattaisikin olla tarkoitettu seuraavanlaiseksi:



Catzo Her-ran En- ge - li

Toinen vaihtoehto on, että alkuperäisestä sävelmästä on vain poistettu säve-
let 4–6 ja 8–11, mutta näin menetellen kuitenkin hypomiksolyydisen moo-
din, jonka päätössävel on g ja tenor-sävel c, luonne hämärtyy. Sävel h on
voitu laulaa b-sävelenä, vaikka sitä ei ole merkitty alennettavaksi.

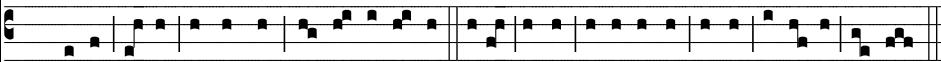
¹¹⁸ Ks. esim. Tuppurainen 1997b, 35–37.

¹¹⁹ *Graduale Ilmolense* (Antifonale Ilmolensen alkuliite), HYK, Aö II 29, f. 5r

¹²⁰ *Vanhan testamentin apokryfikirjat*, Kahdennentoista, v. 1938 pidetyn kirkolliskokouk-
sen käytäntöön ottama käännös.

Psalmisävelmien säännöllisyyden vuoksi niissä mahdollisesti esiintyvät virheet ovat selkeämmin todettavissa. Introituksen *Quinga juri tyhjät owat* (nro 75 / 47v–48r) antifonisävelmä kuuluneen alunperin introitukseen *Miserere mihi domine ..quoniam ad te* (esim. GR, s. 330), joka Gunnæruksella on suomenkielisenä *Herra ole minulle armolinen* (nro 60 / 41r) Sekä Graduale Romanumissa että Gunnæruksella *Miserere mihi* -introituksessa on 8. moodin psalmisävelmä. Introituksen nro 75 yhteydessä on kuitenkin käytetty 2. moodin sävelmää. Vaikuttaakin siltä, että kysymyksessä on epähuomiossa tehty virhe.

GOM, 48r:



Ver: Minä olen aighonnut waariottaxem Etten minä syndiätee minun kieleni canssa.

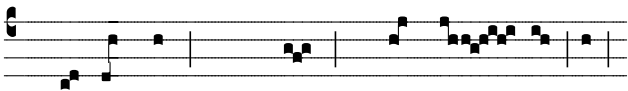
Todennäköinen oikea muoto:



Ver: Minä olen aighonnut waariottaxem Etten minä syndiätee minun kieleni canssa.

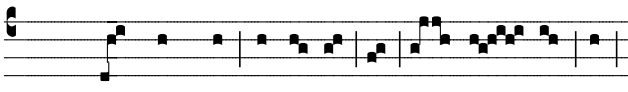
Gunnærus on sijoittanut sanat nuottien alapuolelle yleensä kokonaisina sanoina, eikä ole jakanut niitä tavuihin vastaavien nuottien alle. Tästä syystä tarkoitettua tavujakoa on usein vaikea päätellä suoraan nuottikuvasta. Muutamien kohdin Gunnærus on selventänyt tavujakoa erottamalla tavuja vastaavien nuottien alle tai varsin usein käyttämällä kaaria yhdistämässä samalla sävelkorkeudella laulettavia nuotteja. Alkujaan samaan sävelmään pohjautuvissa sävelkuluissa tavujaot on joissakin tapauksissa ratkaistu eri tavoin. Introituksessa *Riemutcat Herrasa* (nro 91) on *wanhurskat*-sanalla c-nuotteja yhdistämässä kaari. Edellisessä introituksessa on nuottikuvan mukaan pääteltävissä erilainen tavujako samanlaisessa sävelkuviossa *HERRASA*-sanalla.

GOM, 54v:
Die festo Visitationis Maria semper Virginis off: Gaudeamus: Item Die festo omnium Sanctorum



I- loit-cam nyt HER-RA - SA ia

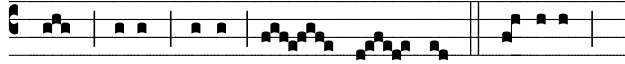
GOM, 55r:
Aliud de ijsdem: psal: 33.



Rie-mut-cat Her-ra-sa te wan- hurs - kat ne

Joissakin tapauksissa, kuten seuraavassa esimerkissä, Gunnærus on sijoittanut tavut erilleen selventämään tavujakoa:

GOM, 22r:
Dominica Lætare Officium Esai. 66



te jotca händä ra- ca- stat. Iloitca



Iloitca Jerusalem in canssa -introitus. GOM, 22r.

Introituslauluja edeltävissä rubriikeissa Gunnærus ilmoittaa usein myös käytetyt raamatunkohdat. Toisin paikoin raamatunkohtia on merkitty lehtien marginaaleihin. Psalmi on ilmoitettu suomenkielisen Raamatun psalminumeroinnin mukaan. Poikkeuksen muodostaa kokoelman viimeinen introitus *Palio paha siltä wanhuskalle tapactu* (nro 95, f. 57r, Officium de Sanctis Martyribus), jossa Gunnærus on merkinnyt psalmikohdan Vulgatan mukaan (suomalaisessa Raamatussa psalmi 34, Vulgatassa psalmi 33, *Multae tribulationes iustorum*). Introituksessa nro 35 on merkintä *Dominica 5 post pascha: Vocem jucunditatis: Esa 44.*¹²¹ *Apoc. 19*. Merkinnällä Gunnærus ilmeisesti ilmaisee sävelmän alkuperän ja siihen kuuluneen tekstin, raamatunkohta on (muistettu?) kylläkin hieman väärin, ja merkintä "Apoc. 19" ilmaisee introituksessa käytetyn tekstin. Introituksessa nro 30 Gunnærus on merkinnyt *psalm 106* vaikka kysymyksessä on psalmi 136. Psalmi 106 on kylläkin lähes samanlainen teksti.

¹²¹ "Vocem jucunditatis" on sävelmään alun perin kuuluneen tekstin alkusäe (Jes. 48: 20). Merkintä "Esa 44" vaikuttaa näin virheelliseltä.

Käsikirjoituksessa voidaan havaita mm. puuttuvia kirjaimia (introitukset 34, 59), epäjohdonmukaisuuksia rubriikeissa ja ilmeisiä muistivirheitä (35). Muutamat korjaukset tekevät lopputuloksen epäselväksi (43, 50, 60, 94). Epähuomiossa on kirjoitettu ylimääräisiä linea-viivoja (40, 49, 52) tai nuotteja on jäänyt kirjoittamatta (37). Lehden 23r ylimmällä viivastolla on viisi viivaa normaalin neljän asemasta ja f-avain on kirjoitettu terssiä liian alas. Monikärkisellä kynällä eli rastrumilla voitiin yhdellä vedolla piirtää nuottiviivaston kaikki viivat.¹²² Gunnæruksella on ilmeisesti ollut käytössään sekä 4- että 5-teräinen kynä. Vaikuttaa siltä, että viivastot on nimenomaan yleensä piirretty neliteräisellä kynällä. Viivojen välit ovat nimittäin hyvin tasaiset, ylin väli hieman muita suurempi ja viivojen välit pysyvät samoina, vaikka viivasto kaartuisikin. Kyseessä oleva kohta on vahingossa piirretty väärällä rastrumilla.

¹²² Taitto 1992, 45. Taiton mukaan yhtäkään rastrum-kynää ei ole säilynyt, mutta sana esiintyy muutamissa vanhoissa lähteissä. Rastrumin kärki oli neliharjainen rulla. Taitto 2002a, 213.

4 OFFICIA MISSÆN LÄHTEET

4.1 Kirkkovuosikalenteri

Officia Missæ kirkkovuosikalenteri voidaan muodostaa introituskokoelman rubriikeista. Kokoelmassa luetellaan myös ne pyhä- ja juhlapäivät, joille ei ole osoitettu erillistä introituslaulua, ja mainitaan, mitä introituksia näiden päivien messuissa käytetään. Gunnærus on kirjoittanut kirkkopyhien nimet latinaksi Agricolan rukouskirjan (RK, 1544) ja Juustenin messukirjaan sisältyvän evankeliumikirjan (EK, 1575) tapaan. Introitukset ja niihin liittyvät rubriikit on sijoitettu kirkkovuoden mukaan kahteen osastoon: *de tempore* ja *de sanctis*. Temporale-osastossa introitukset ovat 1. adventtisunnuntaista ja sanctoraleessa Andreaan muistopäivästä (30.11.) alkaen. Jyrki Knuutilan mukaan ruotsalaiseen reformaatioajan traditioon kuului merkitä kansankielisiin messuihin nimet yleensä ruotsiksi eikä näissä myöskään ollut erillisiä *de tempore* ja *de sanctis* -osastoja.¹ Juustenin evankeliumikirja² ja Laurentius Petrin latinankielinen jumalanpalvelusjärjestys *De officijs* sisälsivät mainitut osastot.³ Gunnærus on Juustenista poiketen jakanut sekä temporale- että sanctorale-osaston talvi- ja kesäjaksoon (*Pars Hyberna* ja *Pars Æstiva*). Pyhäpäivien ja messujen nimissä näyttää olevan eroavaisuuksia Juustenin evankeliumikirjan sekä myös *Missale Aboensen* (josta myöhemmin käytetään lyhennettä MA) ja Agricolan rukouskirjan rubriikeissa esiintyviin nimityksiin verrattuna. Seuraavassa taulukossa esitetään esimerkinomaisesti messut 4. adventtisunnuntaista loppiaisen jälkeiseen sunnuntaihin.⁴

¹ Knuutila 1987, 19-20.

² Parvio 1978, 67.

³ Fransén 1927, 123-157.

⁴ Martti Parvio tarkastelee pyhäpäivänimityksiä tutkimuksessaan *Paavali Juusten ja hänen messunsa*. Kirjassa on taulukko Juustenin evankeliumikirjan, *Missale Aboensen*, Agricolan rukouskirjan ja Een liten Songbook -laulukirjan pyhäpäivänimityksistä koko kirkkovuoden ajalta. Parvion mukaan latinan käyttö suomalaisen tekstiaineksen otsikoinnissa osoittaa konservatiivisuutta, josta Ruotsin puolella näin myöhäisessä vaiheessa oli luovuttu. Parvio 1978, 67-74.

1488 Missale Aboense	Agricola 1544 Rucouskiria	Juusten 1575 Se Pyhä Messu	Gunnærus 1605 Officia missæ
Dominica iiij.	Dominica iiij. Aduentus	Dominica IIII. Ad- ventus	Domin. 4 Advent
(joulupäivänä 3 messua) In nocte natalis domini In aurora ante pri- mam missam Ad maiorem mis- sam	(joulupäivänä 3 messua) In nocte natalis Christi In Aurora Ipso die Natalis	(joulupäivänä 1 messu) Die Natalis Domi- ni	(joulupäivänä 2 messua) Die festo Nativita- tis D[omi]ni nostri Jesu Chri[ste]: Off: ad Auroram Aliud ad Summam Missam
Dominica infra oc- tauam natalis Do- mini	Dominica Infra octauam natalis Domini	D[omi]n[i]ca infra octauas Natalis D[omi]ni	Dominica post Nat: Christi
In circumcissione domini	In circumcissione domini	Die circumcissionis Domini	Die festo Circum- cissionis Domini
-	-	Dominica proxima a circumcissione	Dominica post Cir- cumcis.
In epiphania Domini	In die Epiphannio- rum Domini	Die Epiphaniæ Do- mini	Die festo Epiphan.
Dominica infra oc- tauam epiphanie	Dominica infra Octauam Epij	Dominica infra oc- tauas Epiphanie	Dominica post Epiphan:

Gunnærus liittyy Juustenin pyhäpäivänimityksiin erityisesti myös paastonajan otsikoissa, joissa pyhiä nimitetään keskiajalta periytyvällä tavalla latinalaisen introituksen alkusanojen mukaan. Pääsiäisestä helluntaihin Gunnærus on maininnut sunnuntaipäivät sekä järjestysluvin että introitusten alkusanoilla.⁵ Juustenilla näissä on vain introitusten alkusanat. Ruotsalaisen Uuden testamentin (1526) pyhäpäivärekisteri ilmoittaa vain yhden sunnuntain latinalaisella nimellä (Quasimodogeniti). Ruotsalainen käytäntö sekä myös MA ja RK ilmoittavat kyseiset sunnuntait lähinnä järjestysnumeroilla (esim. RK: Dominica prima post Pascha).⁶

Gunnæruksen kirkkovuosikalenteria tarkasteltaessa huomio kiinnittyy siihen, että kokoelmassa mainitaan joitakin katolissävyytteisiä juhlapäiviä; mm. Corporis Christi (Kristuksen ruumiin juhla) ja Maria Magdalene.⁷ Perinteisesti Kristuksen ruumiin juhlaa vietetään 60. päivänä pääsiäisestä eli Pyhän

⁵ Esim. *Dom. 2da post pascha officium Misericordia ps. 33.*

⁶ Parvio 1978, 67-75; Knuutila 1987, 20.

⁷ Schalin 1946, 61; Schalin 1947, 116.

Kolminaisuuden päivän⁸ jälkeisenä torstaina ja Maria Magdalenan muistopäivää 22. heinäkuuta.⁹ Kysymys vaikuttaa merkittävältä, onhan laulukokoelman syntyaikana Juhana III:n liturgiasta luopumisesta päättäneestä Upsalan kokouksesta kulunut jo noin 12 vuotta. Schalinin mielestä Gunnæruksen kokoelma on kuitenkin pääosin luterilaisen näkemyksen ja KO 1571:n mukainen. Hänen mukaansa laulukirjaa ei voida kutsua katoliseksi, vaan katolisten juhlien maininnat voidaan katsoa vanhemmista liturgisen kauden käsikirjoituksista peräisin oleviksi jäänteiksi gregoriaanisesta laulukäytännöstä.¹⁰ Schalin katsoo kirjan osoittavan, että tällaisissa asioissa virallisten päätösten rikkominen sallittiin. Näin kokoelmaan voitiin sisällyttää introituksia mm. Kristuksen ruumiin juhlaan samaan tapaan kuin Marcus Jacobin laulukirja vuodelta 1619 sisältää hymnejä Katariinan, Henrikin ja Maria Magdalenan juhliin, vaikkei näitä virallisesti kirkossa vietetty. Schalin katsoo syyksi näiden laulujen käyttöön kirjoittajan todennäköisen halun tehdä laulukokoelma täydelliseksi. Schalinin mukaan näyttää toisaalta myös siltä, että vanhoja juhlia haluttiin tietoisesti pitää muistissa.¹¹ Vaikuttaa siltä, että monet juhlat elivät liturgisissa yhteyksissä varsin pitkään. Maria Magdalenan päivä esiintyy vielä vuoden 1642 Raamatun perikooppirekisterissä.¹²

Paulus Juustenin messu oli käytössä Suomessa julkaisemisestaan lähtien, vuodesta 1575 vuoteen 1614 saakka. Juusten on ottanut vaikutteita Juhana III:n liturgisista pyrkimyksistä, joita oli mm. ehtoollisen vieton painottaminen. Kirkollisista juhlista mukana ovat Maria Magdalena, Laurentius sekä Marian syntymä *Nova ordinantian* (1575) määräysten mukaisesti. Kuitenkin messukirjasta puuttuvat monet Juhana-kuninkaan messujärjestyksen (1576) varsin pitkälle menevät liturgiset uudistukset.¹³ Juustenin messukirja oli siis käytössä Gunnæruksen laatiessa introituskokoelmaansa. Gunnæruksen kirkkovuosikalenteri seuraa suhteellisen tarkoin Juustenin evankeliumikirjan kalenteria. Gunnæruksen kalenterissa ovat Juustenin evankeliumikirjassa mainittuihin pyhä- ja juhlapäiviin verrattuna seuraavat eroavaisuudet:

⁸ Vuonna 1999 hyväksytyssä Suomen evankelis-luterilaisen kirkon Evankeliumikirjassa siirryttiin aikaisemmin kolminaisuudenpäivän jälkeisiksi sunnuntaiksi nimitettyjä pyhäpäiviä nimeämään helluntaista lähtien. Näin esim. 1. kolminaisuudenpäivän jälkeinen sunnuntai on 2. sunnuntai helluntaista. Pyhien nimeäminen helluntaista lähtien on vanhempi, jo 700-luvulta peräisin oleva käytäntö. Kolminaisuudenpäivä määrättiin lännen kirkossa pakolliseksi vuonna 1334. Jumalan kansan juhla, 1992, 67; Evankeliumikirja 2000, 380-381. Gunnæruksen introituskokoelmassa noudatetun käytännön mukaisesti tässä tutkimuksessa pyhäpäivät nimetään kolminaisuudenpäivästä lähtien.

⁹ Kristuksen ruumiin juhla määrättiin vuonna 1264 paavin antamalla bullalla, ja se muodostui lopulta myöhäiskeskiajalla suosituksi. Äikää 1995, 133. Agricola nimitti päivää *Pyhän Lihan päiväksi* ja kehitti rukouskirjan kollehdassa sekä ehtoollisen jälkeisessä rukouksessa päivän luonnetta reformatoriseen suuntaan. Parvion mukaan keskiajan teksti puhui Kristuksen ruumiin ja veren salaisuuden palvomisesta ja kunnioittamisesta, mutta Agricola puhuu pyhän ruumiin ja veren liiton nauttimisesta. Parvio 1978, 77.

¹⁰ Schalin 1947, 116-117.

¹¹ Schalin 1947, 120.

¹² Parvio 1978, 76.

¹³ Parvio 1978, 187, Tuppurainen 2000, 119-120.

1) Juustenin evankeliumikirja sisältää vain yhden messun tekstit joulupäivälle (*Die Natalis Domini*). *Officia Missæssa* on joulupäivälle kaksi introitusta rubriikein *Die festo Nativitatis D[omi]ni nostri Jesu Chri[ste]: Off: ad Auroram* ja *Aliud as Summam Missam*.

2) Juustenin evankeliumikirjassa ei ole tekstiperikoopeja kiirastorstaille eikä pitkäperjantaille. Toisaalta Parvion mukaan pitkäperjantain viettoon on Agricolasta lähtien kuulunut passion (6. ahti) laulaminen usealle henkilölle jaettuna.¹⁴ Agricolan *Rucouskirian* kollehtarukousosasto sisältää koko palmusunnuntaita seuraavan viikon *feria*-aineiston. Perjantaipäivälle RK sisältää useita rukouksia, jotka oli otsikoitu: *HERRAN Jesusen Pinan muisto... hetkiste Rucouxet (In die parasceues)*.¹⁵ Gunnærus on vastaavasti otsikoinut torstain lähes MA:n tavoin *feria 5sen Die coena D[omi]ni*. Perjantaipäivän Gunnærus on otsikoinut *Feria Crucifixionis Christi*. Tämän jälkeen Gunnærus viittaa rubriikilla *Die parasceves officium* vielä kolmeen muuhun introitukseen.¹⁶

3) Gunnærus mainitsee Juustenista poiketen juhlan *die corporis christi*. Päivälle osoitetaan Gunnæruksen *Officia Missæssa* kiirastorstain introitus *O te caicki janowaiset* (A. Jes. 55: 1; V. Jes. 55: 3,6, introituksella ei liene latinankielistä vastinetta) tai MA:n tapaan 2. helluntaipäivän introitus *Herra roocki heitä parahilla Nisuilla* (Cibavit eos). Kristuksen ruumiin juhla mainittiin RK:ssa ja Nova ordinantiassa sekä Ruotsin evankeliumikirjassa 1567. *Articuli Ordinantie* 1540–1541 kielsi tämän juhlan vieton pyhäpäivänä eikä sitä mainitse myöskään *Een liten songbook* 1553.¹⁷ Vaikka Juustenin evankeliumikirjassa ei ole juhlalle tekstiperikoopeja, hän on julkaissut *Festum Corporis Christi* -juhlan tekstit messujärjestyksessään.¹⁸ Parvion mukaan Juustenin tekstit tuovat esille tämän halua korostaa ehtoollisen vieton merkittävyyttä mutta eivät kuitenkaan anna tarkempaa selvyyttä Kristuksen ruumiin juhlan viettämisestä Juustenin aikana. Juhana III:n vuoden 1569 kruunajaisartikkeleihin sisältyi vaatimus juhlan viettämisestä, mutta piispat torjuivat sen. Parvio kuitenkin olettaa juhlaa vietetyn jossakin muodossa, koska tekstit on merkitty näkyviin keskeisinä messun teksteinä.¹⁹ Tätä käsitystä tukee myös juhlan esiintyminen Gunnæruksen kokoelmassa.

4) Gunnæruksen kokoelmassa mainitaan Juustenista poiketen 27. kolminaisuudenpäivän jälkeinen sunnuntai. Sunnuntain kohdalla viitataan 17. kolminaisuudenpäivän jälkeisen sunnuntain introitukseen *Wanhurskas sinä olet Herra* (Justus est domine).

¹⁴ Parvio 1990, 1015.

¹⁵ A-I, 360-400; Knuutila 1987, 22, 24, 25.

¹⁶ GOM ff.23v-24v.

¹⁷ Kroon 1953, 204-205; Knuutila 1987, 23-25.

¹⁸ Juusten 1575, 8-12.

¹⁹ Parvio 1978, 76-77.

5) Hyvin epävarmaksi jää introituksien *Että nyt ne köyhät häwitetään* (nro 74 / f. 47r), *Quinga juri tyhiät owat caicki Inhimiset* (nro 75 / ff. 47v–48r) ja *Minä tadhon Herralle minun lupauxeni maxa* (nro 76 / ff. 48r–v) käyttötarcoitus. Introituksia edeltävän vaikeaselkoisen rubriikin (ks. s. 81) perusteella kyseessä voisivat olla votiivimessujen²⁰ kaltaisten palvelusten eri kirkkovuoden aikoina käytettävät introitukset. Ensimmäinen introituksista on pelastusaiheinen ja sopisi adventti- ja kolminaisuusajalle. Toinen on katumusaiheinen, ehkä paastonajan psalmi ja kolmas mahdollisesti pääsiäisaikana vietettävien votiivimessujen introitus. Pääsiäisaikaan viittaavat erityisesti antifonin *halleluja*-säkeet. Juustenin messukirja ei sisällä votiivimessuja. Niiden kaltaisiin palveluksiin viittaa myös introitusten sijainti kokoelmassa. Laulujen paikka introitusten jatkumossa vastaa periaatteessa keskiaikaisten messukirjojen votiivimessuosastoa.²¹

6) Gunnærus mainitsee Juustenista poiketen juhlat *festo crucis inventiones* (Pyhän ristin löytämisen muistopäivä 3.5.) ja *festo crucis exaltationis* (Pyhän ristin kohotuksen muistopäivä 14.9.) Molemmissa *festo crucis* -juhlissa lauletaan Gunnæruksen mukaan introitus *Kerskacam ainoastans* (Nos autem gloriari). Juhlia ei mainita tarkastelluissa luterilaisen ajan käsikirjoissa.²²

7) Gunnæruksen kokoelmassa on mainittu erikseen juhlat *Die festo Omnium Sanctorum* ja *Officium de Sanctis Martyribus*. Juusten ei mainitse jälkimmäistä juhlaa. *Officium de Sanctis Martyribus* -juhlaan on Gunnæruksen kokoelmassa sijoitettu kokoelman viimeinen introitus *Palio paha sillä wanhurskalle tapactu*, jonka latinalainen vastine *Multe tribulaciones* on MA:ssa osoitettu marttyyrijuhlisiin *Johannis et Pauli* (26.6.) ja *De XIV adiutoribus* (8.8., neljäntoista auttajapyhimyksen juhla).²³ Graduale Romanumissa laulu on *pro pluribus martyribus* -juhlan introitus.²⁴ Laurentius Petri määrää *In communi martyrum* -juhlaan introituksen *Sapientiam sanctorum*,²⁵ jota Gunnæruksella ei ole missään yhteydessä. Missale Aboense osoittaa sen juhliin *Primi et feliciani, per oct Petri et Pauli, oct Petri et Pauli* ja *Cosme et damiani*.²⁶ Gunnærus tarkoittanee *Officium de Sanctis Martyribus* -rubriikilla yleistä marttyyrijuhlaa (In communi martyrym), jota voitiin vietää marttyyrien muistoksi eri aikoina. Gunnæruksen kokoelman ja Saksassa vuonna 1605 julkaistun Hofin *Officia Missæ*n välillä voidaan huomata mie-

²⁰ Votiivimessut (votum = luvattu uhrilahja) olivat yleensä varakkaiden ja arvovaltaisten kansalaisten kustantamia messuja, joiden voimalla haettiin apua johonkin vakavaan tilanteeseen; sotaan, sairauteen, tms. Votiivimessulla voitiin myös kiittää jostakin tai pyytää suojelusta tai muistaa vainajaa kuoleman vuosipäivänä. Taitto 1992, 244; Hiekkänen 2003, 131-132.

²¹ Luterilaisella ajalla ei votiivimessuja kuitenkaan sanan katolisessa merkityksessä ilmeisesti voinut olla vuoden 1544 valtiopäivien jälkeen. Ilkka Taiton kirje 5.12.1997, kirjoittajan hallussa. Ks. myös Kroon 1953, 203.

²² Ks. myös Kroon 1953, 203.

²³ Parvio 1988, 560; Taitto 1992, 185-186.

²⁴ GR, 451.

²⁵ Fransén 1927, 128.

²⁶ Parvio 1988, 561.

lenkiintoinen yhtäläisyys. Saksalaisen introitussävelmistön viimeisenä introituksena on *Multae tribulationes* -introituksesta laadittu sovitus ja rubriikkina on *De Martyribus Introitus*.²⁷

8) Juusten mainitsemista juhlista Gunnærus ei mainitse Marian syntymän juhlaa (8.9.), joskin Gunnæruksen kokoelma sisältää juhlassa perinteisesti laulettavan *Gaudeamus omnes* -introituksen sovituksen.

9) Ns. käyntipäivien tekstiperikoot Juusten on sijoittanut sanctorale-osaston jälkeen evankeliumikirjan loppuun ja otsikoinut ne rubriikilla *In diebus Rogatium*.²⁸ Gunnærus ei ole maininnut käyntipäiviä.

Kirkastussunnuntain osalta Gunnærus näyttää seuraavan Juustenin käytäntöä. Gunnærus on merkinnyt rubriikin *die Transfiguratione Christi* 7. ja 8. kolminaisuudenpäivän jälkeisten sunnuntaipäivien väliin eikä keskiaikaiseen tapaan de sanctis -osastoon elokuun 6. päivälle. Merkintä ei paljasta, ovatko 7. kolminaisuudenpäivän jälkeisen sunnuntain ja Kristuksen kirkastumisen juhlan introitukset vaihtoehtoisia sen mukaan, miten päivän muut tekstiperikoot luetaan, vai vietetäänkö Kristuksen kirkastumisen juhlaa jonakin muuna ajankohtana. Juustenin evankeliumikirjassa on 7. kolminaisuudenpäivän jälkeiselle sunnuntaille sijoitettu sekä perinteinen päivälle kuuluva evankeliumiteksti (Mark. 8: 1-9) että kirkastussunnuntain teksti (Matt. 17: 1-8). 7. kolminaisuudenpäivän jälkeisen sunnuntain toiselle tekstiryhmälle on merkitty rubriikki ”*On mös tauaxi otettu että tämen Sunnundain päle luetan se pyhä Evangelium Christuxen Kirkastamisesta*”.²⁹ Schalinin mukaan käytäntö on saattanut vaihdella. Tukholman suomalaisessa seurakunnassa käytettyyn messukirjaan on kyseisen kirkastussunnuntain rubriikin alle kirjoitettu ”*Aliter fixtum[!] Transfigurationis 6 die Augustij celebrabitur*”.³⁰ Vaikka Juhana III:n vuoden 1569 kruunajaisartikkelien yhteydessä määrättiin kirkastussunnuntain viettämisestä 7. kolminaisuudenpäivän jälkeisenä sunnuntaina, juhla oli Tukholmassa 1590 painetussa evankeliumikirjassa sijoitettu de sanctis -osastoon varustettuna omilla kollehdalla ja tekstiperikoopeilla. Eräaseen Agricolan Uuteen Testamenttiin tehdyn merkinnän mukaan juhla voitiin viettää 27. kolminaisuudenpäivän jälkeisenä sunnuntaina.³¹ Gunnærus ei ole laatinut *die Transfiguratione Christi* -

²⁷ Ameln 1941, 464.

²⁸ Juusten 1575, 177-180. Helatorstaita edeltävät rogaatiopäivät ovat yleisesti temporale-osastossa, esim. MA, 205a-208a, *Dominica V post pasca et feriæ in rogacionibus*. Parvio 1988, 617. Rogaatiopäivät tarkoittavat rukoussunnuntain ja helatorstain välissä olevaa kolmea yleistä rukous- ja katumuspäivää (rogare = kysyä, anoa). Rogaatiopäivien viettoon ovat viimeistään 500-luvulta lähtien kuuluneet, keväisin pelloille suuntautuneet ns. rogatiokulkueet, joissa rukoiltiin hyvän sadon puolesta. Suomessa rogaatiopäivät tunnetaan nykyisin parhaiten Sääksmäen Ritvalan kylällä päivien antamien esikuvien mukaan järjestetyistä helkajuhlista. Taitto 1992, 301-302. Rukouskulkueista johtuu myös niiden myöhäisempi käyntipäivät-nimitys (ruots. gångdagar). Evankeliumikirja 2000, 358. Ks. Myös Hiley 1995, 11.

²⁹ Juusten 1575, 111-113; Ks. myös Parvio 1990, 1015, 1066.

³⁰ Schalin 1946, 58-59; Schalin 1947, 44.

³¹ Schalin 1947, 72.

juhlan introitussovitusta MA:n päivälle osoittamasta introituksesta *Viderunt ingressus* (A. Ps. 76: 17,14, V. Ps. 17: 19bcd) vaan viittaa päivän kohdalla 23. ja 24. kolminaisuudenpäivän jälkeisten sunnuntaipäivien introituksiin.

Kirkon vihkimiseen liittyvät juhlat (*festo dedicationis ecclesia*) ovat Officia Missæssa mukana Juustenin evankeliumikirjan tapaan. Tämä lienee osaltaan heijastusta siitä, että näillä vuoden 1571 kirkkojärjestyksessä nimenomaisesti kielletyillä juhlilla oli vielä sijansa ajan kirkollisessa elämässä.³² Kirkon vihkimisen juhliin rubriikilla *Festo Dedicationis Ecclesia officium* Gunnærus esittää kolmea vaihtoehtoista introitusta. Nämä lienevät tarkoitetut käytettäväksi kirkkovuoden eri aikoina. Introitusmuokkauksia ei ole tehty MA:n juhliin osoittamasta *Terribilis est* -introituksesta, vaan tekstit on valittu vapaammin, osin kirkon vihkimiseen liittyvissä palveluksissa käytetyistä teksteistä. Ensimmäisessä kirkon vihkimisen juhlan introituksessa antifoni on katkelma MA:n juhlaan osoittamasta epistolatekstistä (Ilm. 21: 3) ja psalmiversus on sama kuin *Terribilis est* -introituksessa (Ps. 84: 2,3ab). Sävelmä perustuu *Suscepimus, Deus* -introituksen sävelmään. Kahden seuraavan introituksen sävelmä pohjautuu *Dicit dominus ego* -introituksen sävelmään. *Tänpäivä terveys ombi* -introituksen teksti on katkelma MA:n juhlaan osoittamasta evankeliumitekstistä (Luuk. 19: 9bc).

Gunnærus ilmoittaa loppiaisen jälkeen tulevat sunnuntaipäivien nimet pohjoismaissa yleisesti omaksutun käytännön mukaisesti, jossa sunnuntait laskettiin loppiaisen oktaavasta (*post octavam*) lähtien ja ensimmäinen loppiaisen jälkeinen sunnuntai oli edellä mainitun oktaavan sisään osuva sunnuntai (*dominica infra octavam epiphaniae*).³³ Gunnærus on nimennyt 6. loppiaisen jälkeisen sunnuntain yhdenmukaisesti edeltävien sunnuntaiden kanssa *Domi: 5 post Oct. Epiphan*. Tälle pyhälle osoitetun introituksen *Asucan Jumalan sana* jälkeen on vielä merkitty rubriikki *Dominica 6 post Epiphantias si evererit officium ut festo Matthiæ Apostoli vel ut Dominica 26 post Trinitat*. Gunnærus on siis maininnut saman pyhän kahdella eri tavalla. Kyseiselle sunnuntaille on nimetty myös vaihtoehtoisesti Mattiaan päivän

³² Vaikka vuoden 1571 kirkkojärjestys nimenomaan kielsi kirkkojen vihkimisen, keskiaikaisesta perinteestä pidettiin kiinni. Uplannin lain kirkkokaaresta 1600-luvulla laadittu suomennos käsittelee IV luvussa kirkon vihkimistä seuraavasti: ”Tarwihdewat Taloinpojat anda Kirko wihkiä. Nijn tule nijdhen Pispan työ sano: Pispan tule sinne mennä ja Kirkon wihkiä, Sillä, että sanalla tule eläwä Christityxi, ja Kirko Pyhaxi. Pispan tule nijlle päewän määrätä, cosca hän tulla tahto. Taloin poicain pitä hänen tulemishensa weron, eli caxitoistakymmendä marca raha tekemän... Pispa wihitkähän Kirkon, cosca hän ihdhe tahto... Pispan tule Kymmenestensä edhestä woitehen, Papin, Kalkin, Messuwaatteet, Kirkon, ja Kirkoaedhat, Altarin, ja Altarin watten wihitä... Nijn tule Pispan sieluista murehen pitä, cuin Isän lapsistansa.” Ks. Parvio 1968, 32-33.

³³ Loppiaisen kaltaisilla suurimmilla juhlapyhillä oli viikon mittainen ns. jälkivietto eli oktaava. Juhlan jälkeiset sunnuntait laskettiin pohjolassa dominikaanisen käytännön mukaisesti oktaavasta lähtien, jolloin esim. ensimmäinen loppiaisen jälkeinen sunnuntai osui oktaavan sisään (*dominica infra octavam epiphaniae*). Mikäli loppiaispäivä oli sunnuntai, tuli *In excelso throno* -sunnuntaimeissa viettää jälkivieton neljäntenä päivänä. Yleisempi tapa oli järjestää loppiaisen jälkeiset sunnuntait loppiaisesta lähtien (*post epiphan*). Ks. Äikää 1995, 118 ja 275, viite 69.

(24.2.) introitus *Minä pysyn ninquin hedelmälinen oliopw* (Ego autem) tai 26. kolminaisuudenpäivän jälkeisen sunnuntain introitus *Nin totta quin minä elän* (ei latinalaista vastinetta). Mattiaan päivän introitukseen viittaaminen on luontevaa, koska molempina pyhinä luettiin Juustenin evankeliumikirjan mukaan sama evankeliumiteksti (Matt. 11: 25–30).³⁴

Loppiaisen jälkeisten sunnuntaiden ja kolminaisuudenpäivän jälkeisten sunnuntaiden määrä oli riippuvainen pääsiäispäivän sijoittumisesta. Pääsiäispäivä on ensimmäinen kevätpäiväntasauksen jälkeisen täydenkuun jälkeen tuleva sunnuntai.³⁵ Enimmillään loppiaispäivän jälkeisiä sunnuntaipäiviä on kuusi. Kolminaisuuspäivän jälkeisiä sunnuntaipäiviä on 22–27.³⁶ Kun kolminaisuudenpäivän jälkeisten sunnuntaiden lukumäärä oli 26 tai 27, rakennettiin keskiaikaisessa traditiossa näiden pyhäpäivien messu temporaalikierrosta pois jääneen sunnuntain, useimmiten loppiaisen jälkeisen sunnuntain tai 25. kolminaisuudenpäivän jälkeisen sunnuntain ohjelmarungolle.³⁷ MA:n introitusteksteissä loppiaisaikana 3. loppiaisen jälkeisen sunnuntain introitus *Adorate deum* kertautuu koko jäljelle jäävänä loppiaisaikana ja *Dicit dominus ego* -introitus 23. kolminaisuudenpäivän jälkeisestä sunnuntaista lähtien.³⁸ Tässä esitetystä keskiaikaisesta käytännöstä Gunnærus poikkeaa osoittamalla erilliset introitukset sekä loppiaisen jälkivieton loppujakson että kolminaisuusajan päätöksen sunnuntaipäiville. Teksteinä näyttää pääasiassa olevan aikaisemmin introituksissa esiintymättömiä tekstejä. Näin Gunnærus on luonut näille, osaksi varsin harvoin vietettäville pyhäpäiville uutta ohjelmistoa. Loppiaisjakson introitukset näyttävät saaneen varsinkin sävelmäaineeksi paastonajan feria-ohjelmistosta. Loppiaisen jälkeisten sunnuntaiden ”uusia” introituksia edeltää rubriikki *Pro Dominicis sequentib. us[que] ad Septuagesim[am]: aut præcedentia off. Aut f[e]r[iæ] majoris sequentia*. 24. kolminaisuudenpäivän introitusta edeltää rubriikki *Officia hinc inde congesta*. 27. kolminaisuudenpäivän jälkeiselle sunnuntaille osoitetaan 17. kolminaisuudenpäivän jälkeisen sunnuntain introitus *Wanhurskas sinä olet*. Joillekin, erityisesti juhlapäiville nimetyt, joskus varsin lukuisat vaihtoehtoiset introitukset lienevät toinen Gunnæruksen luoma ”uutuus”. Marian etsikköpäivälle osoitetaan kaikkiaan seitsemän eri introitusta.

Gunnæruksen kirkkovuosikalenteri noudattaa Juustenin kalenteria varsin tarkasti. Kuitenkin voidaan todeta, että sen esikuvana on myös jossakin määrin ollut myös jokin muu lähde. Mahdollisesti tämä lähde ei aivan tarkasti seuraa MA:n traditiota, sillä 4. adventtisunnuntaille on osoitettu introi-

³⁴ Juusten 1575, 60, 156 (Mattiaan päivän evankeliumin kohdalla on rubriikki *Require supra D[omi]nica V. Post Epiphaniæ ferias*).

³⁵ Nikaian kirkolliskokouksesta (v. 325) lähtien vakiintui pääsiäisen määräytyminen kevätpäiväntasauksen (20. tai 21.3.) ja kuun kierron (28 tai 29 päivää) mukaan. Pääsiäinen on kevätpäiväntasauksen jälkeisen täydenkuun (14. päivä uudenkuun jälkeen) jälkeinen sunnuntai ja näin se sijoittuu 22.3.–25.4. väliselle ajalle. Hiley 1995, 10. Pääsiäisen ajankohdan määrittelystä ja ajoituksen eroavaisuuksista ks. esim. Lindberg 1937, 62–68.

³⁶ Äikää 1995, 118, 140.

³⁷ Äikää 1995, 287, viiteteksti 256.

³⁸ Parvio 1988, 557, ks. myös Äikää 1995, s. 143 taulu 4.2.

tus *Tiuckucat te Taiwahat*, joka perustuu latinalaiseen introitukseen *Rorate celi*. MA osoittaa 4. adventtisunnuntaille introituksen *Memento nostri* (Ps. 105: 4,5 V. Ps. 105: 1).³⁹ *Rorate celi* on suomalaisessa traditiossa yleisesti Marianpäivän ohella 3. adventtisunnuntain jälkeisen keskiviikon introitus (*feria 4*). Syytä laulun vaihdolle on vaikea havaita varsinkin, kun *Memento nostri* -introituksen teksti on psalmien kirjasta ja sisältyy näin ollen myös Agricolan käännöksiin. *Rorate celi* -käännöksen on Gunnærus mahdollisesti joutunut laatimaan itse. Onko Gunnæruksen käyttämässä latinalaisessa lähteessä *Rorate*-introitus sijoitettu 4. adventtisunnuntaille GR:n tapaan?⁴⁰ GR:ssä *Rorate*-introitus on sijoitettu 4. adventtisunnuntaille ja sitä edeltävälle keskiviikolle,⁴¹ mutta *Memento nostri* lauletaan joulukuun 19. päivän arkimessussa (in feriis adventus a die 17 ad diem 24 decembris, feria quarta).⁴² Gunnæruksen *Rorate*-introituksen sijoittelu on poikkeuksellinen verrattuna muihin tutkimuksessa tarkasteltuihin suomalaisiin lähteisiin. Tämä kiinnittää huomiota myös siksi, että muuten GOM:n introitusvalinnat näyttävät liittyvän Suomessa vallinneeseen dominikaaniseen perinteeseen. Voisivatko reformaatioajan saksalaiset vaikutteet nousta tässä kohtaa esille?

Toistaiseksi ratkaisematta jää, miksi Officia Missæn 6. loppiaisen jälkeisen sunnuntain introituksessa *Asucan Jumalan sana* (18v) on yleisesti vain pääsiäisaikana laulettava halleluja-säe. Kyseisen laulun käyttöön ei viitata missään muualla Officia Missæssa. Gunnærus on ehkä ajatellut laululle käyttötilanteen myös pääsiäisajalle, mutta on jättänyt sen mahdollisesti epähuomiossa merkitsemättä. Introituksessa näkyvät sulkumerkit kuitenkin tarkoittanevat, että halleluja lauletaan vain silloin, kuin se kirkkovuoden ajankohdan mukaan on mahdollista. Vastaavanlaisia sulkumerkkejä Gunnærus käyttää myös introituksissa *Minä sisälmenen sinun honeses* (nro 72 / 46r–46v) ja *Minä tadhon Herralle minun lupauxeni maxa* (nro 76 / 48r–48v).

On mahdollista, että Gunnærus on suunnitellut liittävänsä kokoelmaan juhlapäiviä, joita hän ei kuitenkaan ole erikseen maininnut. Marian syntymän juhlan mainitsematta jättäminen saattaa olla lapsus. Päivälle perinteisesti kuuluvaan *Gaudeamus omnes* -introitukseen pohjautuva sovitus oli käytettävissä *die festo visitationis Maria* -juhlan kohdalla. Toisaalta Parvion mukaan Maria-juhlien epistola- ja evankeliumitekstien puuttuminen Juustenin evankeliumikirjasta saattaisi viitata siihen, että Marian syntymän juhlaa ei enää Juusteninkaan aikana sanan varsinaisessa mielessä vietetty.⁴³ Salaperäisyyden makua on introituksissa *Että nyt ne köyhät häwitetän* (nro 74, f. 47r), *Quinga juri tyhiät owat caicki Inhimiset* (nro 75, ff. 47v–48r) ja *Minä tadhon Herralle minun lupauxeni maxa* (nro 76, ff. 48r–v). Kysymyksessä saatavat siis olla votiivimessun kaltaiset palvelukset. Ainakin viimeksi mainitun introituksen teksti sopisi kyseiseen yhteyteen. Tällöin olisi mahdollista

³⁹ Parvio 1988, 559-560.

⁴⁰ GR, 34.

⁴¹ GR, 34 ja 22.

⁴² GR, 29.

⁴³ Parvio 1978, 76.

ja jopa ymmärrettävää, että Gunnærus ei ole halunnutkaan selkeästi ilmaista yhteyttä reformaation yhteydessä hylättyihin palveluksiin.

Muutamien kirkkovuosikalentereiden keskinäisiä eroavaisuuksia

Taulukkoon on merkitty de tempore -osaston pyhät yksitellen niiltä osin kuin Gunnæruksen kalenteri poikkeaa muista vertailluista kalentereista ja de sanctis -osaston Gunnæruksen mainitsemat juhlat sekä lisäksi Marian syntymä (In nativitate B. Mariæ virginis, 8.9.), jota ei Gunnæruksella mainita, mutta on vertailun kannalta merkittävä. Messut on yleensä mainittu Gunnæruksen käsikirjoituksen muodossa. x = pyhä tai juhla mainitaan, (x) = pyhä tai juhla mainitaan, ei omaa introitusta, viitataan toisen pyhän introitukseen, o = pyhää tai juhlaa ei mainita, (o) pyhää tai juhlaa ei mainita, mutta MA:n mukainen introitus on kokoelmassa, MA 1488 = Missale Aboense, RK 1544 = Agricolan rukouskirja, LP 1566 = Laurentius Petrin De Officijs, EK1575= Juusten Se Pyhä Messu, GOM 1605= Gunnærus 1605, EK 1618 = Olavus Elimæuksen evankeliumikirja 1618, Post 1621, 1625 = Ericus Ericin Postilla I 1621, II 1625.

Taulukon lähteet: 1) Parvio 1988, 557-620; 2) Knuutila 1987, 21-27; Parvio 1978, 68-74; 3) De officijs 1569, Fransén 1927; Årkebiskop Laurentius Petri d.ä:s gudstjänstordning, 48-157; 4) Parvio 1978, 68-74; Parvio 1990, 1063-1068; 5-6) Parvio 1990, 1063-1068.

	Pyhä- tai juhlapäivä	MA 1488 1)	RK 1544 2)	LP 1566 3)	EK 1575 4)	GOM 1605	EK 1618 5)	Post 1621 1625 6)
1	Dominica 1-3 adventus	x	x	x	x	x	x	x
2	dom 3 adventus fer 4	x	x	o	o	o	o	o
3	Dominica 4 adventus	x	x	x	x	x	x	x
4	(nat. Domini) in vigilia	x	x	o	o	o	o	o
5	(nat. Domini) in nocte	x	x	o	o	o	o	o
6	Die festo Nativitatis Domini nostri Jesu Christe: ad Auro- ram	x	x	x ⁴⁴	o	x	o	o
7	ad Summam Missam	x	x	x	x	x	x ⁴⁵	x ⁴⁶
8	Dominica post nat. Christi	x	x	x	x	x	x	x
9	Die festo Circumcisionis	x	x	x	x	x	x	x
10	Dominica post Circumci- sionis Domini	o	o	o	x	(x)	x	x
11	In vigilia epiphanie	x	x	x	o	(o)	o	o

⁴⁴ Messun lauluohjelmistosta ei mainita tarkkoja ohjeita.

⁴⁵ 1. ja 2. saarna.

⁴⁶ 1. ja 2. saarna.

	Pyhä- tai juhlapäivä	MA 1488 1)	RK 1544 2)	LP 1566 3)	EK 1575 4)	GOM 1605	EK 1618 5)	Post 1621 1625 6)
12	Die festo Epiphan - D. 4 post oct Ep.	x	x	x	x	x	x	x
13	dominica 5 post oct. epiphan	x	o	x	x	x	x	o
14	Dom. Sept. - Dom. in Ramis palmarum	x	x	x	x	x	x	x
15	feria V in cena domini	x	o	o	o	x	o	o
16	feria crucifixionis Christi	o	o	o	o	x	o	o
17	die parasceves	x	x	o	o	(x)	x ⁴⁷	o
18	Die festo S. Pascha - d. 5. post pascha	x	x	x	x	x	x	x
19	In diebus Rogationum	x	x	o	x	o	o	o
20	In die Ascen. Dom. - Festo SS Trin.	x	x	x	x	x	x	x
21	die corporis Christi	x	x	o	o	(x)	o	o
22	dominica 1 - 7 post trin.	x	x	x	x	x	x	x
23	die transfiguratione Christi / Kirkastussunnuntai	x	x	o ⁴⁸	x	(x) ⁴⁹	x	o ⁵⁰
24	Dominica 8 - 25 post trin.	x	x	x	x	x	x	x
25	Dominica 26 post trinitatis	o	o	x	x	x	x	x
26	Dominica 27 post trinitatis	o	o	o	o	(x)	o	o
27	festio dedicationis ecclesia	x	x	o	x	x	o	o

⁴⁷ Pitkäperjantain viettäminen oli vuoden 1614 käsikirjassa liturginen uutuus, jota KO 1571 ei tuntenut. Parvio 1990, 1015.

⁴⁸ Juhana III määräsi 7. kjs:n vietettäväksi Kristuksen kirkastumisen muistoksi. Parvio 1990, 1015.

⁴⁹ Juhla on sijoitettu keskiaikaisesta käytännöstä poiketen *de temporale*-osastoon, *dominica 7 post trinitatis* -sunnuntain jälkeen, Gunnærus ei ilmoita juhlan päivämäärää.

⁵⁰ Postillan 7. kjs:n evankeliumitekstinä on Matt. 17: 1-8, joka on EK 1575 ja EK 1618 kirkastussunnuntain evankeliumi.

	Pyhä- tai juhlapäivä	MA 1488 1)	RK 1544 2)	LP 1566 3)	EK 1575 4)	GOM 1605	EK 1618 5)	Post 1621 1625 6)
28	corollarij vice quedam..(?) ⁵¹	X ⁵²	O	O	O	X	O	O
29	die festo S. Andrea (30.11.)	X	X	X	X	X	X	X
30	die festo S. Thoma (21.12.)	X	X	X	X	X	X	X
31	die festo S. Steph. (26.12.)	X	X	X	X	X	X	X
32	die festo Johannis (27.12.)	X	X	X	X	X	X	X
33	die festo Ss. Innocentium (28.12.)	X	X	X	X	X	X	X
34	die festo conversionis Pauli (25.1)	X	X	X	X	X	X	X
35	die purificationis Maria (2.2.)	X	X	X	X	(X)	X	X
36	die festo Matthia apostoli (24.2.)	X	X	X	X	(X)	X	X
37	die festo annunciationis Maria virg. (25.3.)	X	X	X	X	X	X	X
38	die festo Philippi & Jacobi (1.5.)	X	X	X	X	X	X	X
39	festio crucis (inventiones 3.5.)	X	O	O	O	(X)	O	O
40	die sancti Johanne baptista (24.6.)	X	X	X	X	X	X	X
41	die festo Petri & Pauli (29.6.)	X	X	X	X	X	X	X
42	die festo visitationis Maria (2.7.)	X	O	X	X	X	X	X
43	festio Mariæ Magdalena (22.7)	X	X	O	X	(X)	O	O
44	die f. S. Jacobi ap. (25.7.)	X	O	X	X	(X)	X	X

⁵¹ Juhlan luonne on epäselvä, oletettavasti kysymyksessä on votiivimessun kaltainen palvelus.

⁵² Runsaasti erilaisia votiivimessuja.

	Pyhä- tai juhlapäivä	MA 1488 1)	RK 1544 2)	LP 1566 3)	EK 1575 4)	GOM 1605	EK 1618 5)	Post 1621 1625 6)
45	die festo S. Laurentij (10.8.)	x	x	x	x	x	o	o
46	die festo Bathollomai apostoli (24.8.)	x	x	x	x	(x)	x	x
47	In nativitate B. Mariæ virginis (Marian syntymä, 8.9.)	x	x	o	x	(o) ⁵³	o	o
48	festo crucis (exaltationis 14.9.)	x	o	o	o	(x)	o	o
49	die festo S. Matthæi (21.9.)	x	x	x	x	x	x	x
50	die festo S. Michaelis Arcangeli (29.9.)	x	x	x	x	x	x	x
51	die festo apostolorum Simonis & Judæ (28.10)	x	x	x	x	(x)	x	x
52	die festo Omnium Sanctorum (1.11.)	x	x	x	x	(x)	x	x
53	officium de Sanctis martyribus (?) ⁵⁴	x ⁵⁵	o	x ⁵⁶	o	x	o	o

4.2 Officia Missæn tekstilähteet

Reformaation yhteydessä jumalanpalveluslaulujen muokkaaminen kansankielisiksi kohdistui pääasiassa lauluihin, joiden teksteinä olivat Raamattuun kuulumattomat tekstit. Alkuvaiheessa kansankielisiksi muokattiin messun ordinariumlauluja sekä mm. runomuotoisia hymnejä ja sekvenssejä.⁵⁷ Messun gregoriaanisten propriumlaulujen tekstit ovat pääosin Raamatusta. Laulujen melodiat ovat tiiviisti alkuperäistekstiin sidoksissa, joten proosatekstiin tehtyjen laulujen sovittaminen kansankielelle ilman melodioiden muokkaamista ei useinkaan ole luontevasti mahdollista. Propriumlaulut korvautuivat luterilaisessa jumalanpalveluksessa yhä enemmän virsillä. Tässä kehityksessä Gunnæruksen sovittamat introitukset ovat harvinainen poikkeus.

⁵³ GOM ei mainitse juhlaa, mutta toisaalta MA:n mukainen päivän introitus on nro 90.

⁵⁴ Vastaa ilmeisesti juhlaa *In communi martyrum*.

⁵⁵ Runsaasti marttyyrijuhlaa.

⁵⁶ *In communi martyrum*.

⁵⁷ Göransson 1994, 232-233, 236.

Gunnæruksen *Officia Missæ*n introitustekstejä on tässä tutkimuksessa verrattu sekä *Missale Aboensen* osoittamiin latinankielisiin introitusteksteihin että Mikael Agricolan teosten käännösteksteihin. MA:n introituksiin suoritetun vertailun apuna on käytetty Martti Parvion toimittaman näköispainoksen yhteyteen laadittua luetteloa.⁵⁸ Vertailussa on selvitetty Gunnæruksen tekstien vastaavuutta latinankielisiin introituksiin niiltä osin kuin kirkkovuosirakenne on vastaava. Gunnæruksen kokoelmassa temporale-osasto on jossakin määrin laajempi kuin MA:ssa ja sanctorale on huomattavasti suppeampi. Vertaamalla Gunnæruksen introitustekstejä myös Agricolan teosten käännöksiin on voitu todeta, missä määrin Gunnærus on seurannut Agricolan tekstejä ja sisältykö introitusteksteihin mahdollisia muita lähteitä.

Juustenin *Se Pyhä Messu Somen kielen ei Pauin Mutta pyhän Euangeliumin ia Christilisen Seuracunnan tauan iälken visusta Somen Turus coottu* vuodelta 1575 sisältää messujärjestyksen ohella myös evankeliumikirjan. Messujärjestykseen on liitetty seitsemän introitus- tai gradualekäyttöön tarkoitettua psalmitekstiä. Psalmi 51: 3–10 ja Gloria Patri on varustettu otsakkeella *Alius introitus alia vice habendus*. Rubriikki viittaa mahdollisuuteen käyttää vaihtoehtoisesti myös muita psalmitekstejä.⁵⁹ Messujärjestyksen loppuun on liitetty vaihtoehtoisiksi introitus- tai graduale-psalmeiksi kuusi psalmitekstiä otsakkeella *Nyt seurauat mutamat psalmit iotca pitä luettaman toisinans pro Introitu ia Gradualen edhestä / ninquin collingun sopipi*. Nämä tekstit ovat Ps. 13: 2–6, Ps. 25: 1–11, Ps. 25: 12–22, Ps. 103: 1–22, Ps. 143: 1–12. Ps. 146: 2–10.⁶⁰ Gunnæruksen *Officia Missæ*n introitusteksteissä on samoja raamatunkohtia psalmitekstien osalta kaksi, psalmeista 13 (introitus 45) ja 25 (introitukset 1, 11, 18, 19 ja 47). Juustenin evankeliumikirja sisältää lisäksi yhdeksän Uuden Testamentin raamatunkohtaa, jotka sisältyvät myös Gunnæruksen introituskokoelmaan.⁶¹ Evankeliumikirjaan sisältyviä Vanhan Testamentin tekstejä *Officia Missæ* ei sisällä.

Juusten noudattaa teksteissään Agricolan Psalttaria ja Uutta Testamenttia aivan vähäisin poikkeuksin. Parvion mukaan Juusten ei ole käyttänyt lähteenään Agricolan *Rucouskiriaa*. Hänen mukaansa Juustenin evankeliumikirjan teksteihin sisältyy kuitenkin siinä määrin poikkeamisia Agricolan käännöksistä, että Juustenin voitaneen katsoa tehneen joiltakin osin myös uutta Raamatun käännöstyötä. Parvio arvelee ainakin yhtä perikooppia, Jes. 10: 20–23, Juustenin suomentamaksi.⁶² Käsillä olevan tutkimuksen teksti-vertailussa pyritään selvittämään, onko Gunnærus käyttänyt Agricolan teosten raamatuntekstien ohella myös Juustenin messukirjan käännöksiä.

⁵⁸ Parvio 1988, 557–561.

⁵⁹ Juusten 1575, 4–5; Parvio 1978, 33.

⁶⁰ Juusten 1575, 31–37; Parvio 1978, 65.

⁶¹ Fil. 4: 4–7 (intr. nro 3); Kol. 3: 15–16 (13); Luuk. 1: 68b; Ap.t. 1: 10–11 (36); Ap.t. 2: 2–4 (40); Ilm. 21: 3 (71); Luuk. 19: 9–10 (73); Matt. 4: 2,18,19 (77) ja Ap.t. 12: 11bc (89).

⁶² Parvio 1978, 34, 65.

Officia Missæen tekstien vertailussa käytetyt lähteet

Lyhenne	Tekstilähde
MA	Missale Aboense, 1488
RK UT ME PI	Mikael Agricolan teokset: Rucouskiria, Bibliasta 1544 Se Wsi Testamenti, 1548 Messu eli Herran echtolinen, 1549 Se meiden Herran Jesusen Christusen pina, ylesnousemus ja taiuaisen astumus, 1549
KÄ PS WE	Käsikiria castesta ia muista christikunnan menoista 1549 Dauidin Psaltari, 1551 Weisut ia ennustoxet, 1551
JM	Paavali Juusten: Se Pyhä Messu 1575

Lyhenteen jälkeen merkitty numero ilmaisee tarkastelussa käytetyn näköispainoksen sivunumeron. Agricolan teosten yhteydessä voidaan viitata myös suoraan kolmiosaiseen näköispainokseen lyhenteillä A-I, A-II ja A-III.

Tässä tutkimuksessa tarkastellaan vain rajoitetusti Gunnæruksen käyttämien Agricolan ja Juusten Raamatun suomennoksiin kuulumattomien introitus-tekstien alkuperää. Kysymys on kuitenkin mielenkiintoinen. Gunnæruksella on ollut mahdollisesti käytettävissään myös muiden kuin Agricolan suomennoksia. Martti Parvion mukaan Kaarle IX:n vuonna 1602 asettaman raamatunsuomennoskomitean työstä ei ole säilynyt tietoja. Komitean jäseniksi nimitettiin piispa Ericus Eri, Turun tuomiorovasti Petrus Melartopaeus, Turun kirkkoherra Georgius Martini Teit, Turun koulun rehtori Marcus Henrici Helsingius, sittemmin Kokemäen kirkkoherrana toiminut Johannes Canuti, suomalaiset kappalaiset Jacobus Matthiae ja Matthias Sigfridi sekä Viipurin koulun rehtori Christianus Bartholdi Ruuth. Viimeksi mainittu saattaisi olla myös Gunnæruksen opettaja. Apokryfikirjat julkaistiin ruotsiksi 1541 Raamatun yhteydessä, suomeksi Raamatussa 1642. Parvion mukaan jotkut tutkijat katsovat, että Ericus Ericin käännöskomitean työn tuloksena syntyi ainakin jonkinlainen raamatunsuomennos. Hänen mukaan on myös tutkijoita, joiden mielestä Ericus Ericin johtama komitea ei saanut juuri mitään aikaan. Yksityiskohtaisimmin ovat Ericus Ericin mahdollista käännöstyötä koettaneet tutkia Launiala (1956) ja Peltonen (1960), molemmat opinnäytetutkimuksissaan. Launiala päätyy tutkimuksissaan laajan sitaatti- ja muun lähdeaineiston perusteella arvioon, jonka mukaan Ericus-piispan mitattava Raamatun käyttäminen ei olisi ollut mahdollista ilman suomennosta. Suomennos olisi pitänyt laatia ennen vuotta 1614. Peltosen mukaan taas Ericus Ericin aikainen Raamatun suomennos on epätodennäköinen. Hänen mukaansa piispan Raamatun käytössä on suuria epätarkkuuksia, jopa käännösvirheitä. Monet samaan raamatunkohtaan liittyvät sitaatit vastaavat harvoin toisiaan. Yhtäläisyyksiä Ericus Ericin sitaattien ja vuoden 1642 Raamatun välillä ei ole osoitettavissa. Kysymys raamatunkäännöksestä on edelleen ratkaisematta. Parvio esittää kuitenkin lukuisia viitteitä siihen, että vuoden 1642 Raamattu nojautuu ainakin jossain kohdin Ericus Ericin julkai-

semaan käännöspohjaan. Postillaa laatiessaan Ericuksella olisi ollut myös käytössään ainakin osakäännöksiä apokryfikirjoista.⁶³

Ericus Ericin Postilloissa vuosilta 1621 (I) ja 1625 (II) on yksi niistä Gunnæruksen käyttämistä Raamatun teksteistä (Jes. 45: 8, *Die festo Annuntiationis Maria Virginis*), joita Agricolan käännöksissä ei vielä ole. Seuraavassa on Gunnæruksen käyttämän tekstin ohella kaksi Postillan eri versiota ja vuoden 1642 Raamatun tekstimuoto.

Gunnærus (nro 85 / 52v): *Tiuckucat te Taiwahat ylhältä päin. Ja pilvest satacon wanhurskautta. Maa itzens awaitcan ja tottacon terveydhen.*

Ericus Erici: Postilla I 107, näköispainos s. 139: *Tiuckucat ia taivat ylhäldä ia pilwet sataca(n) wanhurscauta / ia maa auvecka ia andaca(n) terweyden.*

Ericus Erici: Postilla II 365, näköispainos s. 374: *Tiuckucat te Taiwat ylhäldä / ia pilwet satacan wanhurscautta / Maa auweckan ia andacon terweyden.*

Biblia 1642, 337r: *Te taiwat tiuckucat ylhäldä / ja pilwet satacon wanhurscauden: maa awatcon idsens ja candacon autuuden.*

Aikaisemmissa tutkimuksissa Gunnæruksen *Officia Missæ*n tekstejä ei ole tarkasteltu yksityiskohtaisesti. Schalin mainitsee kokoelman tekstilähteeksi Agricolan teokset, lähinnä VT:n käännöstekstit.⁶⁴ Toivo Haapanen panee merkille, että Gunnæruksen kokoelmaan on valittu Raamatun ulkopuolisten tekstien sijaan uusia tekstejä Raamatusta (esim. loppiainen ja loppiaisen jälkeinen sunnuntai). Haapasen mukaan Gunnærus on usein tehnyt tekstivaihdoksen ilman näkyvää syytä. Psalmiversukset eivät aina ole psalmijakeita vaan esimerkiksi ”introitustekstin” (antifonitekstin) jatkoa.⁶⁵ Hän mainitseekin ”evangelisessa kirkossa” vallinneen huomattavasti suuremman vapauden tekstivalintojen suhteen katoliseen perinteeseen verrattuna. Gunnæruksen kokoelmassa onkin erityisesti juhlapäiville otettu lukuisia introitusvaihtoehtoja. Haapanen mainitsee myös, että kokoelman kaikki tekstit, kuten *Gaudeamus*-introituksesta tehty käännös, eivät ole Raamatusta. Haapasen mukaan tekstimalleina on useimmiten kuitenkin käytetty Agricolan raamatunkäännöksiä.⁶⁶ P. J. I. Kurvinen luettelee teoksessaan *Suomen virsirunouden alkuvaiheet v:een 1640* Gunnæruksen käsikirjoituksen MA:sta poikkeavat tekstit introitusten temporale-osaston osalta, lukuun ottamatta muutamien juhlapäivien vaihtoehtoisia lauluja.⁶⁷ Kurvisen mukaan suoma-

⁶³ Parvio 1990, 1039-1041.

⁶⁴ Schalin 1946, 61; 1947, 116-117.

⁶⁵ On huomattava, että myös MA jatkaa antifonitekstejä GR:sta poiketen joidenkin introitusien versuksissa, esim. *Gaudete in domino* (GR, Ps. 84), *Viri galilei* (GR, Ps. 46), *Dominus secus mare* (GR, Ps. 18), *In medio ecclesie* (Gr, Ps. 91) *Rorate celi* (GR, Ps. 18 tai Ps. 84) ja *De ventre matris* (GR, Ps. 91).

⁶⁶ Haapanen, 1930a, 134-135.

⁶⁷ Kurvinen 1929, 176-178. Kurvinen ei ole pannut merkille muutamien juhlapäivien vaihtoehtoisia introituslauluja eikä tarkastellut sanctoralen introituksia. Hän ei ole myöskään

laisten tekstien saamiseksi on, mikäli mahdollista, käytetty Agricolan Psaltaria ja Uutta Testamenttia. Hänen mukaansa sen huomaa vertailtaessa niitä käytettyjä psalmeja, joissa Psalttarin ja rukouskirjan tekstit eroavat toisistaan.⁶⁸

Verrattaessa Gunnæruksen introitustekstejä Missale Aboensen latinankielisiin introitusteksteihin voidaan havaita, että 61:ssä Gunnæruksen sovittamassa introituksessa laulujen teksti vastaa täysin tai lähes täysin latinankielistä esikuvaansa. Yleensä nämä laulut on sijoitettu myös perinteisellä tavalla kirkkovuoteen. Myös psalmiversus on lähes aina vastaava. Introitus *Minä huudhan sinun tygges* (nro 12) on tässä ryhmässä poikkeus siinä mielessä, että MA osoittaa vastaavan *Ego clamaui* -introituksen 3. paastonajan sunnuntain jälkeiselle tiistaille (*f 3 ebd 3 quadr*)⁶⁹, mutta Gunnærus on sijoittanut laulun 5. loppiaisen jälkeiselle sunnuntaille (*dominica 4 post oct. epiphan*).⁷⁰ Gunnærus on vaihtanut introitukseen myös psalmiversuksen tekstin; MA:n osoittama versuksen teksti on Ps. 16: 1 ja Gunnæruksella saman psalmin viides jae (Ps. 17: 5).

Antifonin perinteinen teksti-sävelmäyhteys ei ole säilynyt 34 introituksessa. Näistä 15 voidaan sävelmän perusteella tunnistaa lauluiksi, jotka on osoitettu perinteiselle kirkkovuoden kohdalle, mutta antifonin ja jossakin tapauksissa myös psalmiversuksen teksti on vaihdettu toiseen. Jäljelle jäävät 19 introitusta ovat uutta introitusaineistoa yleensä sellaisille kirkkovuoden pyhä- ja juhlapäiville, joita MA ei sisältänyt, tai muutamille juhlapäiville vaihtoehtoisiksi introituksiksi tarkoitettuja. Viimeksi mainituissa sävelmänä on käytetty kyseisen juhlapyhän alkuperäisen introitusantifonin sävelmää.

*Officia Missæ*n tekstien vertailu sekä latinankielisiin introituksiin että Agricolan raamatunkäännöksiin osoittaa, että Gunnærus ei ole toiminut introituksia sovittaessaan millään lailla kaavamaisesti. Käytetyt ratkaisut on valittu aina tapauskohtaisesti. Tavallisimmin introituksen teksti vastaa latinankielistä esikuvaa ja Gunnærus on käyttänyt Agricolan teosten suomennoksia sellaisenaan. Vain oikeinkirjoitustavassa on eroavaisuuksia. Kokoelma sisältää kuitenkin myös introituslauluja, joissa tästä yleisestä käytännöstä on poikettu.

Laulukokoelmassa on kuusi introitusta, joiden tekstit eivät sisälly Agricolan teosten raamatuntekstien käännöksiin. Kyseessä ovat antifonit *Herra ombi alasastunnut* (28 / 26r; 2. Moos. 13: 5ac ja 2. Moos. 3: 7), *Minä tadhon*

käsitellyt laulujen siirtymisiä eri kirkkovuoden ajankohtiin. Esim. MA:n 4. adventtisunnuntain introitus *Memento nostri domine* on Gunnæruksen kokoelmassa vaihdettu introitukseen *Tiuckucat te Taiwahat (Rorate celi desuper)*, joka MA:ssa on osoitettu pyhille *f 4 quat temp adv, annunciatio marie ja commem marie* (Parvio 1988, 559-560). Kurvinen on siis todennut vain ko. sunnuntain tekstivaihdoksen.

⁶⁸ Kurvinen 1929, 44.

⁶⁹ Parvio 1988, 558.

⁷⁰ GOM, 18r. Gunnærus on epähuomiossa kirjoittanut introituksen rubriikkiin *Domi. 5 post oct. Epiphan*, pitäisi tietenkin olla ... *4 post oct...*

walmista ydhen tien (29 / 26v; Jes. 43: 19b,20b), *Maan pijri ombi täynnäns* (38 / 30v; Viis. 1: 7), *Tiuckucat te taiwahat ylhältä* (85 / 52v; Jes. 45: 8abc), Raamattuun sisältymätön *Iloitcan nyt HERRASA* (90 / 54v; *Gaudeamus omnes in domino*) ja *Hywästisiugnattu olcon* (44 / 34r; Tob. 12: 6bcd). Myöskään viimeksi mainitun introituksen versus *Kijttäkäm* ei sisälly Raamattuun, eikä Agricolan käännösteksteihin. Tämän lisäksi Gunnærus ei ole käyttänyt *Laina Herra Rauha* -introituksessaan (62 / 41v) Agricolan rukouskirjaan sisältyvää Siirakin kirjan (36: 18) katkelmasta laadittua käännöstä, vaan kokonaan erilaista, tarkemmin latinankielistä antifonia vastaavaa. Todennäköisesti myös introituksen *Nin totta quin minä elän* (70 / 45r–45v) tekstimalli ei ole rukouskirjasta, vaikka suomennos seuraakin edellistä tarkemmin Agricolan käännöstä. Näin Gunnæruksen kokoelma sisältää kaikkiaan kahdeksan tekstijaksoa, joiden laatija on joko sovittaja itse tai joiden tekstit on otettu jostakin muusta tuntemattomasta lähteestä. Joka tapauksessa huomio kiinnittyy siihen, että osaan niistä introituksista, joihin Agricolan teokset eivät tarjoa käännöstekstiä, Gunnærus on laatinut käännöksen mahdollisesti itse, kun taas osaan hän on vaihtanut toisen raamatunkohdan.

Introituskokoelmassa on myös kolme ilmeisesti Agricolan käännöstekstien pohjalta muokattua antifonitekstiä. Nämä huomattavasti Agricolan teksteistä poikkeavat ja suorastaan itsenäisen luonteen saaneet tekstit ovat *Catzos Herra andapi izens culutta* (2 / 13v; Jes. 62: 11), *Yxi suuri walkeus ja kirkas paiste* (4 / 14v; Jes. 9: 1,5,6) ja *Kerskacam ainoastans* (24 / 24r; Gal. 6: 14).

Vertaamalla Agricolan samoista raamatunkohdista laatimia eri käännöksiä voidaan useissa tapauksissa päätellä, mitkä tekstimuodot ovat olleet Gunnæruksen malleina. Juustenin messukirjan tekstiperikootit seuraavat useimmiten varsin tarkoin Agricolan käännöksiä. Tästä syystä ei aina voida päätellä, onko Gunnæruksen mallina ollut Agricolan käännös vai Juustenin messukirjan teksti. Tekstien vertailun sekä Niilo Ikolan ja Silva Kiurun luetteloiden⁷¹ perusteella voidaan havaita, että Gunnærus on Agricolan Psalmtarin lisäksi käyttänyt seuraavan luettelon osoittamia lähteitä. Introitukset, joita luettelossa ei mainita, ovat saaneet tekstinsä Agricolan Psalmtarista. Kysymysmerkillä merkityt lähteet ovat joko Gunnæruksen omia käännöksiä tai hän on ottanut ne jostakin muusta tuntemattomasta lähteestä. Mikäli Juustenin ja Agricolan käännösten tekstimuodot vastaavat siinä määrin toisiaan, että *Officia Missæ*n voisi olla kumpi hyvänsä, lähdemerkintään on liitetty sulkeisiin myös maininta Juustenin messukirjasta.

Laulun Raamatunkohta nro

Lähde

- | | | |
|----|-------------------------------|------------------|
| 1. | A. Ps. 25: 1–3 / V. Ps. 25: 4 | PS, 243 (JM, 32) |
| 2. | A. Jes. 62: 11 pohjalta | WE, 520 |

⁷¹ Kiuru 1988, 249–268; Ikola 1988, 241–245. Luetteloissa on esitetty kaikki Agricolan teoksiin sisältyvät raamatunkohdat ja niiden sijainti Agricolan teoksissa.

Juustenin teksti poikkeaa Agricolan UT:n tekstistä huomattavasti, Gunnæruksen teksti noudattaa Agricolan tekstiä. Gunnærus on kuitenkin Juustenin tapaan kirjoittanut *iloitcat* ja mahdollisesti *olcohon* sanan sijaan *olcon*.

UT, 552: Iloitca aina Herrasa / ia taas mine sanon / Iloitca. Olcon teiden siueys caikein Inhimisten tietteuä. Herra on lesne / elket hoolico / Waan teidhen Anomus caikes Rucouxes ia Pytemises Kijtossanan cansa / olcohon caikissa asioisa tietteuä Jumalan edesse. Ja se Jumalan Rauha ioca caiken ymmerdhyxen ylitze-kieupi / warielcon teiden sydhemen ia taidhon Christuses Jesuses.

JM, 43: Iloitcat aina HERRasa / ia taas minä sanon iloitcat. Teiden siueys olcon caikille inhimisillä tietteuä. / HERRA ombi lesnä / Älkät sureko teiden anomus olcon tiettauä Jumala edhes / caikella rukuxella. Pytämisella ia kijtossanalla / Ja Jumalan Rauha ioca ylitzekäypi caiken ymmeryxen / kätäkacön teiden sydhämen ia teiden taidhon Christuxesa Jesuxesa.

GOM, 14r: Iloitcat aina Herrassa Ja taas minä sanon iloitcat. Olcon teidhän siueys caickein Inhimisten tiettäwä. Herra on läsnä. Älkät hoolico wan teidän anomus caikes rucouxes ja pytämises kiitossanan cansa ol[con]⁷² caikissa asi⁷³joissa tiettäwä Jumalan edhessä.

V. Ja se Jumalan Rauha, ioca caiken ymmärren ylitzekäypi, warelcon teidhän sydhämnen ja taidhon Christuxes Jesuxes.

4.	A. Jes. 9: 1,5,6	ME, 113
5.	A. Jes. 9: 5	ME, 113
6.	A. Matt. 2: 13	UT, 25
8.	A. Ilm. 19: 5,6b	UT, 709
11.	A. Ps. 25: 6,7	PS, 243 (JM, 32)
13.	A. Kol. 3: 16 / V. Kol. 3: 15	UT, 559

Agricolan ja Juustenin tekstit vastaavat *Sydhemisen*-sanaa lukuun ottamatta toisiaan. Juusten on kirjoittanut Agricolasta ja Gunnæruksesta poiketen *Sydhämennä*.

18.	A. Ps. 25: 6–7	PS, 243 (JM, 32)
19.	A. Ps. 25: 15–16 / V. Ps. 25: 1–2	PS, 243 (JM, 33)
20.	A. Jes. 66: 10,11a	WE, 526
23.	A. Jes. 55: 1 / V. Jes. 55: 3 / <i>Alius</i> V. Jes. 55: 6	WE, 508

Agricolalla on Jesajan kirjan 55. luvun alusta kaksi käännöstä, WE, 508 ja ME, 122, 5. jakeen alusta myös R,337. ME ja WE vastaavat ensimmäistä lausetta lukuun ottamatta toisiaan. Koska myös Gunnæruksella on *caiki*-sana, mallina on todennäköisesti ollut *Weisut ia ennustoxet*.

⁷² Hakasulkeissa merkitty jakso on repeytynyt pois. Gunnæruksen käsikirjoituksessa on tällä kohdalla näkyvissä kahden ensimmäisen f-nuotin yläpuolella kaari. Mikäli kaari yhdistäisi f-nuotit samalla tavalla laulettavaksi, tulisi cansa-sanana jälkeen kaksitavuinen sana. Agricolalla on kuitenkin ”olcohon”. Tässä voisi ehkä olla myös ”olcon”, kuten Juustenin perikoopissa.

⁷³ Käsikirjoituksesta repeytynyt tekstinosa on täydennetty Agricolan UT:n mukaan.

WE, 508: O Te caiki ianouaiset / tulcat....
ME, 122: O te ianouaiset / tulcat...

24. A. Gal. 6: 14 UT, 531
 26. A. Jes. 53: 8ab, 10d / V. Room. 4: 25 ME, 121–122,
 WE, 505 / UT, 428

Ainoa ero ME:n ja WE:n välillä on viimeinen sana: ME: *menesty-*
nen, WE: *menestymen*, GOM: *menestymän*.

27. A. 1. Piet.1: 3 / V. Hoos. 13: 14 UT, 601 / WE, 629
 28. A. Ex. 13: 5ac, 9b ?
 29. A. Jes. 43: 19b, 20b / V. Jes. 11: 9b ?/ WE, 469
 30. A. Matt. 25: 34 UT, 96

Agricolalla on Matteuksen evankeliumin tekstikatkelmasta kolme
 eri käännöstä, joista Gunnærus on käyttänyt UT:n sanamuotoa.

RK, 850: Tulcatta tenne / te minun Iseni Hyuestisiugnatut. periket site walda-
 kunda / ioca teille on walmistettu / mailman alghusta.

KÄ, 71: tulcat tenne minun Iseni huestisiugantut / perikete site waldacunda ioca
 teille walmistettu ombi hamast Mailman algusta.

UT, 96: Tulcat minun Iseni hyuestisiugnatud / omistakat se waldacunda / ioca
 teille on walmistettu mailman alghusta.

GOM, 27r–27v: Tulcat minun Isäni hywästisiugnatut omistacat se waldacunda
 Halelujah ioca teille on walmistettu mailman algusta. Halelujah, Halelujah, Ha-
 lelujah.

31. A. 1. Piet. 2: 2ab UT, 603
 35. A. Ilm. 19: 5bc, Luuk. 1: 68b, 69a UT, 709, UT, 165
 (JM, 161)
 V. Ps. 66: 1,2 / *Aliud*. V. Ilm. 19: 6b, 7a UT, 709
 Luukkaan evankeliumin kohta on lähes samanlaisena myös ruko-
 uskirjassa. Ainoa ero on viimeinen sana: UT, 165, JM, 161: *Cans-*
sans , RK, 246: *canssansa*, GOM: *canssans*.

36. A. Ap.t. 1: 11bd / V. Ap.t. 1: 10 UT, 314 (JM, 93–94)

PI, 190: Ja quin he wiele catzelit Taiuasen...

UT, 314: Ja quin he catzelit Taiuasen...

GOM, 29v–30r: Ja quin he catzelit Taiwaisen....

38. A. Viis. 1: 7 ?
 39. A. Joel 3: 1 WE, 638
 40. A. Ap.t. 2: 2,3, / V. Ap.t. 2: 4 UT, 315 (JM, 96)

Raamatunkohta on myös PI, 192, mutta Gunnærus on käyttänyt
 todennäköisesti UT:n sanamuotoa.

PI, 192: .. Ja heille nägyit wileskellyt kieleetcaiki Pyhe Henge / Rupesit pu-
 human muilla Kielille.

UT, 315: ... näwyit..., ...ja rupeisit

GOM, 31v–32r:... näwyt..... ja rupeisit.

44. A. Tob. 12: 6bcd / V. Kijttäkäm ? / ?
 45. A. Ps. 13: 3 / V. Ps. 13: 2 JM, 31

Antifonin teksti (Ps. 13: 6) on oikeinkirjoitusta lukuun ottamatta lähes samanlainen kaikissa kolmessa lähteessä. Agricolalla on *syd-
hemen*, mutta Juustenilla ja Gunnæruksella *sydhämeni*. Versukses-
sa (Ps. 13: 2) Gunnæruksen teksti vastaa tarkemmin Juustenin kie-
liasua (*ratki minut – caiketti – caiketi; minusta – minun edestäni –
minun edhestäni*)

PS, 227: Mutta mine toiuon senpäle / ettes nin Armolinen olet / Minun sydhe-
men riemuitze / ettes nin kernast autat. Minä tadhon HERRALLE weisata / Ette
hen nin hyuesti minun wastani teke.

Quincauan HERRA sine tadhoh ratki minut minua wnocta? Quincauan sine
poispeitet Casuos minusta?

JM, 31: Mutta minä toiuon senpäle / ettes nin armolinen olet / minun sydhämeni
riemuitze / ettes nin kernast awtat. Minä tahdon Herralle weisata / että hän nin
hyuästi minun vastaniteke.

Quin cauan HERRa sinä tahdhot caiketti minua vnocta? quin cauan sinä pois-
peitāt casuos minun edestäni.

GOM, 34v-35r: Herra minä toiwon sen päällä että nin Armolinen olet Minun
sydhämeni riemuitze että nin kernast autat. Minä tahdon Herralle weisata että
hän nijn hywästi minun wastani teke.

V. Quincauwan Herra sinä tahdot caiketi minua vnhotta / Quincauan sinä pois-
peitāt casvos minun edhestäni.

47. A. Ps. 25: 16,18 / V. Ps. 25: 1–2 PS, 243–244 (JM, 32–33)
 62. A. Siir. 36: 18 ?

RK, 342–343: Maxa sinun odhottaidhes palca / ette sinu(n) noidhas wagaxi ley-
teisijn / Herra cuule heidhen rucouxes / iotca sinua auxenshwtauat / Aaronin
siunauxen ielken.

GOM, 41v-42r: Laina Herra Rauha nijllä iotca sinuhun turwawat, että sinun
palwelias vskolisna leuttäesin. Cule sinun palwelias Rucous Ja sinun cansas Is-
raElin.

Gunnæruksen tekstimallina ei ole ollut Agricolan rukouskirjan
teksti, vaan teksti on ilmeisesti käännetty suoraan latinalaisesta in-
troitusantifonista. Ks. myös s. 163 - 164.

69. A. Jer. 17: 10 / V. Jer. 17: 7 WE, 542/WE, 542
 70. A. Hes. 33: 11 ?

RK, 341: Nijn totisesta quin mine elen (ma HERRA zebaoth sanopi) Em mine
tadho Jumalattoidhen coolemata / Mutta ette se Jumalatoim kiende itzens / henen
menostans / ia eleis / Nin sijs palacat nyt teidhen pahasta menostan / Mixi te Is-
raelin hoonesta tadhotta coola? Amen.

GOM, 45r: Nin totta quin minä elän sano Herra Jumala en minä tahdo sen ju-
malattoman colema wan että se Jumalatoim kändä itzens hänen pahasta menos-
tans ia sapi elä.

Gunnæruksen mallina ei todennäköisesti ole ollut Agricolan ruko-
uskirjan teksti.

71. A. Ilm. 21: 3 UT, 712 (JM, 142)
73. A. Luuk. 19: 9bc, 10 / V. Jer. 7: 3bc UT, 224 tai JM, 142 / WE533
- Gunnæruksen tekstissä näyttää olevan vaikutteita sekä Agricolalta että Juustenilta. Esim. (A) *terueys* – (J) *autuus* – (G) *terweys* / *telle* – *tällä* – *tällä* / *sattunut* – *tapactunut* – *tapachtunnut* / *wapata-ma(n)* – *wapactaman* – *wapataman* / *cadhonut* – *cadonut* – *cadhonnut*.
- UT, 224:** Tenepene *terueys* ombi *telle* Honelle *sattunut* / Se(n)polest ette hen mös Abrahamin poica on / Sille Inhimisen poica tuli *etzime(n)* ia *wapata-ma(n)* ioca *cadhonut* oli.
- JM, 142:** Tenepene *autuus* ombi *tällä* Honelle *tapactunut* / Senpolest että hän mös Abrahamin poica on / Sille Inhimisen poica tuli *etzimän* ia *wapactaman* ioca *cadonut* oli.
- GOM, 46v:** Tänäpäni *terweys* ombi *tällä* hoonelle *tapachtunnut* sen poolest että hän mös Abrahamin poica on. Sillä Inhimisen poica tuli *etzimän* ia *wapataman* ioca *cadhonnut* oli.
77. A. Matt. 4: 18ab,19 / V. Matt. 4: 20 UT, 29 / UT, 29 (JM, 144)
- Perikoopin aloitusta lukuun ottamatta Juustenin ja Agricolan tekstit vastaavat toisiaan. Gunnæruksella ei ole Agricolan *nyt*-sanaa mutta *sen*-sana, jota taas Juustenilla ei ole.
- UT, 29:** Cosca nyt Jesus keui sen Galilean meren tykene...
- JM, 144:** Cosca Jesus käui Galilean meren tykenä...
- GOM, 49r:** Cosca Jesus käwi sen Galilean meren tykenä...
80. A. Jer. 16: 16 WE, 542
85. A. Jes. 45: 8abc / V. Jes. 45: 8de ? / ?
88. A. Jes. 49: 1cd,2 / V. Jes. 49: 1abc ME130
- Agricolan tekstit vastaavat toisiaan *minun*-sanaa lukuun ottamatta. Tästä syystä Gunnæruksen tekstimallina on todennäköisesti ollut ME.
- ME, 130:** ...hen muisti minun Nimeni päle...
- WE, 494:** ...hen muisti Nimeni päle...
- GOM, 53v:**...Ia muisti minun Nimen päällä...
89. A. Ap.t. 12: 11bc UT346 (JM163)
90. A. Iloitcan ?
- Psalmiversikkelin jälkeen laulettava *Gloria Patri* -doksologia on muodoltaan ollut sama jo Westhin koodeksista lähtien. Kieliasu muutamane sanajärjestyseroineen vaihtelee eri lähteissä. Gunnæruksen käyttämälle doksologialle voidaan löytää yhtäläisyyksiä niin Westhin koodeksin (*ijancaickisudhen*) ja Agricolan rukoukirjan (*ia nyt*) kuin myös Juustenin messukirjan (*Isälle ia Poialle*) kanssa. Näyttää kuitenkin siltä, että Gunnærus on muo-

kannut doksologian kieliasua itse tai ottanut sen jostain muusta tuntemattomasta lähteestä.

CW, 98r: Cunnia olkon Isän ia poiijan ia pyhän hengen Nin qui(n) alghusta on ollut ia nyt ia aina ia ijancaickisesta ijancaickisudhen ame(n).

RK, 245 (myös mm. 247–248, 264–265) : Cunnia olcon isen / poian / ia pyhen hengen. Nijnquin ollut on algusta / ia nyt / ia aijna / ia ijancaickisesta ijancaickisen / Amen.

JM, 5: Cunnia olcon Isälle ia Poialle ia pyhälle Hengelle. Ninquin on ollut alghusta / nyt ia aina / ijancaickisest ijancaicksehen.

GOM, 11r–12r (myös, 23v ja 38v): Cunnia olcon Isäl` ia pojal` ia Pyhäl` Hengel` / Ninquin ollut on algusta ia nytt ia aina / ia ijancaickisesta ijancaickisudhen Amen.

4.3 Tekstin muokkausten tarkastelua

Sävelmän säilyttäminen mahdollisimman alkuperäisessä asussaan ei ole varmaankaan ollut Gunnæruksen ensisijainen tavoite antifonien muokkaustyössä. Tuntuu luonnolliselta, että laatiessaan introituskokoelmaansa, sovitaja on pyrkinyt säilyttämään sävelmän tunnistettavana ja on muuntanut sävelmää mahdollisimman vähän. Officia Missæn sävelmissä on kielenmuokaisuuden vaatimukset otettu mahdollisimman hyvin huomioon ja useimmat sävelmät ovatkin saaneet latinalaisesta sävelmästä huomattavasti poikkeavan muodon. Suomenkielisten antifonien teksti vastaa tavallisesti varsin tarkasti vastaavia latinankielisiä tekstejä. Seuraavan esimerkin tavoin ne ovat useimmiten Agricolan teosten käännöstekstien mukaisia.

GOM, 17r: *Dominica 1 post oct. epiphan*

Caicki maa cumartacon sinua ja kijos weisacan sinun nimes sinä se caickein ylin. (Ps. 66: 4)

A-III, 301:

Caiki Maa cumartakon sinua / ia kijostweisakan sinun Nimees.
(*sinä se caikein ylin* on lisäys, jota ei ole Agricolan psalttarissa)

HEN, 52r:

Omnis terra adoret te DEVS, et psallat tibi psalmum dicat nomini tuo altissime.

(Ps. 65: 4)

Gunnærus on seurannut useimmiten varsin tarkasti Agricolan raamatunkäännöksen sanamuotoja. Ainoastaan Gunnæruksen oikeinkirjoitus poikkeaa Agricolan tekstistä. Gunnæruksen kirjoitustapa ei ollut mitenkään vakiintunut, kuten ei yleensäkaan tuohon aikaan. Samakin kirjoittaja saattoi tuolloin kirjoittaa eri yhteyksissä saman sanan monin eri tavoin.⁷⁴ Seuraavassa esimerkissä huomio kiinnittyy mm. ä-vokaalin merkintätapoihin sanoissa *hän, hendä ja hänen*.

GOM, 20v–21r: *Dominica Invocavit off. psalm: 91*

⁷⁴ Häkkinen 1994, 161.

Hän minua auxsens huuta sillä minä hendä culdelen, hänen tykenäns minä olen tuskassa. Minä tahdon rawita hänen pitkällä ijällä ja osotan hänellä minun terweyteni.

A-III, 347:

Hen minua auxenshwta / Sille mine hende cwldelen / Henen tykenens mine olen Tuskassa / sielde mine henen poistemman / ia saatan henen cunniahan. Mine tadhon rauita henen pitkelle Iielle / ia osotan henelle minun Terweyteni. (Ps. 91: 15–16)

Gregoriaanisen introitusantifonin latinankielinen teksti ei aina seuraa sanatarkasti Vulgatan tekstiä. Teksti voi olla muokattu laajemman tekstikatkelman pohjalta. Tällaisissa tapauksissa Gunnærus on joutunut valitsemaan, seuraako hän tarkoin latinankielistä vai Agricolan tekstiä.

Jouluaamun introitus (die nativitatis Domini, in aurora) *Yxi suuri walkeus ja kirkas paiste* (nro 4 / 14v; Jes. 9: 1,5,6) pohjautuu introitukseen *Lux fulgebit hodie* (Isai. 9: 2d,6,7a, [Lk. 1: 33]⁷⁵). Gunnæruksen introituksen teksti poikkeaa Agricolan vastaavasta käännöksestä huomattavasti. Gunnærus on todennäköisesti pyrkinyt muokkaamaan antifonin tekstiä siten, että se vastaa Vulgatan tekstin pohjalta syntynyttä latinankielistä antifonia.

Vulgata: populus qui ambulabat in tenebris vidit lucem magnam habitantibus in regione umbrae mortis lux orta est eis (Isai. 9: 2)
parvulus enim natus est nobis filius datus est nobis et factus est principatus super umerum eius et vocabitur nomen eius Admirabilis consiliarius Deus fortis Pater futuri saeculi Princeps pacis (9: 6)
multiplicabitur eius imperium et pacis non erit finis super solium David et super regnum eius ut confirmet illud et corroboret in iudicio et iustitia amodo et usque in sempiternum zelus Domini exercituum faciet hoc (9: 7)
et regnabit in domo Iacob in aeternum et regni eius non erit finis (Lc.1: 33)

HEN, 48r–48v: LVX fulgebit hodie supernos quia natus est nobis Dominus et vocabitur admirabilis Deus Princeps pacis, Pater futuri seculi, cuius regni non erit finis.

A-III, 113–114: SE Canssa / ioca pimeydhes waeli / näki swren Wal-kiudhen / (Jes. 9: 1)
Sille ette meille ombi Pilti syndynyt / ia Poica ombi meille annettu / ionga Hartios HERRAUS ombi / ia henen Nimens cutzutan / Ihmelinen / Neuuo / Wäkeue / Jumala / Kempä / Iiancaikinen Ise / Rauhanpämies. (9: 5)
Senpäle ette henen HERRAUDHENS pite swri olemän / ia ei Rauhallä loppu / Daudin Istuimen päle / ia henen Waldakunnans/ (9: 6)
A-II, 348: ia henen Waldakunnallans ei pide olemän loppu. (Luuk. 1: 33)

GOM, 14v: Yxi suuri walkeus ja kirkas paiste kirckasti walaisi meitä. Sillä meillä [on syndyny]t Herra, Ja hänen Nimens cutzutan Ihmelinen, Jumala, Rauhan päämies, ijancaickinen Isä, Jonga Herraus pysy aina loppumata.

Helluntain jälkeisen keskiviikon (*feria 4 pentecostes*) introituksessa *Jumala coskas sinun canssas edelkäwit* (Ps. 68: 8,9a,c,d) Gunnærus on luopunut

⁷⁵ Parvio ei mainitse luettelossaan (1988, 559) Luukkaan evankeliumin kohtaa, joka kylläkin mainitaan mm. GR:ssä.

osittain alkuperäisestä *Deus dum egrederis* -antifonin (Ps. 67: 8,9,20⁷⁶) tekstistä, ja suomenkielisen antifonin teksti seuraa Agricolan tekstiä.

Vulgata: Deus inhabitare facit unius moris in domo qui educit vinctos in fortitudine similiter eos qui exasperant qui habitant in sepulchris (Ps. 67: 7) Deus cum egredereris in conspectu populi tui cum pertransieris in deserto diapsalma (67: 8)
terra mota est etenim caeli distillaverunt a facie Dei Sinai a facie Dei Israel (67: 9)
benedictus Dominus die cotidie prosperum iter faciet nobis Deus salutarium nostrorum diapsalma (67: 20)

HEN, 67r–76v: DEus dum egredereris cora(m) populo tuo, Alleluia, iter faciens eis, Alleluia, habitans in illis, Alleluia, Alleluia.

A-III, 304: Jumala / coskas sinun Canssas edelkeuit / Coskas waelsit Co-ruesa. Nin Maa wapisi / ia ne Taiuahat tiukuidh / temen Jumalan edes Si-nais / sen Jumalan edes / ioca Israelin Jumala on. (Ps. 68: 8–9)

GOM, 33r: Jumala coskas sinun cansas edhelkäwit Halelujah. Ja coskas warelit korwissa Halelujah. Nin maa vapisi Jumalan edhes joca IsraElin Jumala on Halelujah Halelujah.

Antifonin *Jos sinä Herra soimit syndiä?* (66 / 43v) päätökseen on Gunnærus lisännyt Agricolan tekstiin sisältymättömät sanat ”sinä IsraElin Jumala”, jotka vastaavat latinankielistä antifonia.

HEN, 77r–v: Si iniquitates observaveris Domine, Domine quis sustinebit? Quia apud te propitiatio est, Deus Israel. (Ps. 129: 3)

A-III, 441: Jos sine HERRA soimat syndie? HERRA cuca sis pysypi? Sille sinun tykönes ombi Synnein se Andexiandamus / Ette sinua pelietaisin. ... Ja hen lunastapi Israelin / caikista henen Synneistens.(Ps. 130: 3)

GOM, 43v: Jos sinä Herra soimit syndiä? Herra cuka sijs pysypi? Sillä sinun tykenäs on synnein se andexiandamus sinä IsraElin Jumala.

Sopivan suomenkielisen käännöksen puuttuminen ei aina näytä olevan tekstivaihdoksien syy. Palmusunnuntain (dominica in Ramis palmarum) introitusantifonissa *Sinä Herra älä caukanna ole* (nro 22 / 13a; Ps. 22: 20, 21) antifonin loppuosaan on vaihdettu jakeen 22 tilalle jae 21. Tämän GOM:n yksittäistapauksen ratkaisuun on mahdollisesti ollut syynä sovittajan näkemys tekstin sopivuudesta suomalaiseseen elämänpiiriin. Mahdollisesti ´miekat ja koirat´ kuvaavat pelottavaa vaaraa suomalaiselle kirkkovieraalle kouriintuntuvammin kuin tuntemattomammat ´leijonan kita ja yksisarviset´.

GOM, 23r–v: Dominica in ramis palmarum
Sinä Herra älä caukanna ole minun wäkewydhen. Riennä minun auxeni Pe-lastä minun sielun miekasta ia koirain käsistä minun ainocaisen. V. Minun Jumalain, minun Jumalain mixis minun ylenannoit? Minä tosin parghun waan minun apun on caukana. Cunnia... (Ps. 22: 20,21,2)

⁷⁶ Parvio merkinnyt Ps. 67: 8a,7 (Parvio 1988, 557), GR: Cf.Ps.67: 8–9, 20 (GR, 244).

HEN, 59r:

Domine ne longe facias auxilium tuum a me ad defensione(m) meam aspice libera me de ore leonis et a cornibus unicornium humilitatem meam V. Deus Deus meus respice in me quare me dereliquisti. Gloria. (Ps. 21: 20, 22, 2a)

(Herra, älä ole niin kaukana! Anna minulle voimaa, riennä avuksi! Pelasta minut leijonien kidasta, pelasta villihärkien sarvista! V. Jumalani, Jumalani, miksi hylkäsit minut? Minä huudan sinua avuksi, mutta sinä olet kaukana. Ps. 22: 20, 22, 2; Raamattu 1992)

A-III, 240: Wapadha minua Jalopeuran Suusta / ia pääste minua niiste Yxisaruillisist. (Ps. 22: 22)

Joissakin tapauksissa latinankielistä antifonia vastaavan suoran käännöksen puuttuessa Gunnærus on ottanut tekstin kokonaan toisesta raamatunkohdasta. Esimerkiksi introitusantifonin *In excelso throno* teksti ei ole suoraan Raamatusta⁷⁷ ja vastaavaan, 1. sunnuntain loppiaisesta (dominica post epiphan) introitukseen *Ja yxi äni vlos käwi* suomenkielinen teksti on otettu Ilmestyskirjasta (19: 5, 6b). Pääsiäisen jälkeisen tiistain introituksen *Minä tadhon walmista ydhen tien* (Jes. 43: 19b, 20b) tekstivalinta on myös mielenkiintoinen. Alkuperäisen Siirakin kirjan tekstin (*Aqua sapientie*, Eccli. 15: 3bc) sijaan Gunnærus on valinnut tekstin, jota ei ole myöskään Agricolan teoksissa. Tämä saattaisi viitata siihen, että Gunnæruksella on ollut käytössään jokin muu tekstilähde tai hän on itse kääntänyt kyseisen raamatunkohdan. Muutamissa introituksissa latinankielinen antifoni on koottu useista eri raamatunkohtien katkelmista. Vastaavan suomenkielisen antifonin laatiminen pelkästään Agricolan suomennoksia hyväksi käyttäen on ehkä tästä syystä ollut vaikea käytännössä toteuttaa ja introitusteksti onkin vaihdettu toiseen samansisältöiseen tekstiin. Näin on esimerkiksi toisen adventtisunnuntain introituksessa *Catzos Herra andapi izens culutta* (Jes. 62: 11?). Vastaava latinankielinen teksti (*Populus Sion*) on koostettu Jesajan kirjan jakeista 30: 19a, 27a, 28b, 30a ja 29b.

Gunnærus on siis yleensä pyrkinyt laatimaan sovitukset siten, että antifonitekstit seuraavat vastaavia latinankielisiä tekstejä. Kuitenkin seuraavissa kymmenessä introituslaulussa Gunnæruksen käyttämät antifonit vastaavat alkuperäistä tekstiä vain osittain.

- | | |
|-----------|--|
| 17. / 20v | dominica Invocabit Hän minua auxens huuta (A. Ps. 91: 15abc, 16 / V. Ps. 91: 1)
Inuocauit me (A. Ps. 90: 15ac, 16a / V. Ps. 90: 1) |
| 18. / 21r | dominica Reminiscere Muista Herra sinun laupiudhes pälle (A. Ps. 25: 6, 7 / V. Ps. 25: 1, 2) Reminiscere miserationum (A. Ps. 24: 6, 3a, 22 / V. Ps. 24: 1, 2) |
| 22. / 23r | dominica in Ramis palmarum Sinä Herra älä caukanna ole (A. Ps. 22: 20, 21 / V. Ps. 22: 2) Domine ne longe (A. Ps. 21: 20, 22 / V. Ps. 21: 2a) |

⁷⁷ Parvio ei ole merkinnyt antifonin tekstilähdettä (Parvio 1988, 559), GR mainitsee Dan. 7,9,10,13,14 et Is. 6, 1–3.

25. / 24v die festo sancto paschae **Sinä Herra sitä toimitat** (A. Ps. 139: 5, 6 / V. Ps. 139: 1, 2a)
Resurrexi (A. Ps. 138: 18b, 5c, 6a / V. Ps. 138: 1, 2a)
28. / 26r feria 2da pascha **Herra ombi alasastunnut** (A. 2. Moos.13: 5ac? ja 3: 7? / V. Ps. 106: 1) **Introduxit vos Dominus** (A. Ex. 13: 5ac, 9b / V. Ps. 105: 1)
43. / 33r feria 4 pentecostes **Jumala coskas sinun canssas edelkäwit** (A. Ps. 68: 8,9a,c,d / V. Ps. 68: 2) **Deus dum egrederis** (A. Ps. 67: 8,9,20⁷⁸ / V. Ps. 67: 2)
48. / 36r dominica 4 post trinitatis **Herra on minun walistoxe(n)** (A. Ps. 27: 1, 2 / V. Ps. 27: 3ab)
Dominus illuminatio (A. Ps. 26: 1, 2cd / V. Ps. 26: 3ab)
54. / 38v dominica 10 post trinitatis **Minä tahdon huuta Jumalan tyghe** (A. Ps. 55: 17, 19b, 20abc, 23a / V. Ps. 55: 2, 3a) **Dum clamarem** (A. Ps. 54: 17–20, 23a / V. Ps. 54: 2, 3a)
56. / 39r dominica 12 post trinitatis **Riennä Jumala minua wapactama(n)** (A. Ps. 70: 2, 3ab / V. Ps. 70: 3cd, 4) **Deus in adiutorium** (A. Ps. 69: 2, 3 / V. Ps. 69: 4a)
81. / 50v die festo S. Stephani; 26.12. **Istuwat möskin ne pämiehet** (A. Ps. 119: 23, 24 / V. Ps. 119: 1) **Etenim sederunt** (A. Ps. 118: 23ab, 86b, 23c, Ps. 108: 26⁷⁹ / V. Ps. 118: 1)

Marian ilmestyspäivän juhlan *Iloitcan nyt HERRASA* -antifonin teksti on todennäköisesti sovituksen laatijan oma suora käännös *Gaudeamus omnes in domino* -antifonista. Käsikirjoituksen marginaaliin on kirjoitettu *Item Die festo omnium Sanctorum*. Ilmeisesti tästä syystä antifonin tekstiin on jätetty tyhjä tila kohtiin, joissa latinalaisessa *Gaudeamus*-antifonissa on teksti *sub honore Mariae Virginis*, sekä *solemnitate / festivitate*. Näin laulajalla on mahdollisuus täydentää sanat vietettävän muistopäivän mukaan.

⁷⁸ Parvio on merkinnyt Ps. 67: 8a, 7 (Parvio 1988, 557), GR: Ps. 67: 8–9, 20 (GR, 244).

⁷⁹ Parvio (1988, 558) ei mainitse GR:stä (s. 632) poiketen Ps. 108: 26.

90. / 54v–55r *Iloitcam nyt HERRASA* (A. *Iloitcam* / V. Ps. 45: 2ab)

Die festo Visitationis Maria semper Virginis off: Gaudeamus:
 Marginaalissa teksti: *Item Die festo omnium Sanctorum*

I

Iloitcam nyt HERRA- SA ia pi-tä -käm tä- tä Iuh-la muistadhen

jonga joidenga iloi- tze-mat

En- ge- lit ja neu-räs-tä cun-ni-oit-ta-wat Ju-ma-lan poi- ca.

Ver: Minun sydhemen tichtera yhden caunin weisun / Minä tahdon weisata yhdest

Kuningasta. Cunnia ^{1 toni} olcon ij. Amen.

Antifonin latinankielinen teksti:

(Commune beatæ Marie Virginis) *Gaudeamus omnes in Domino, diem festum celebrantes sub honore Marie Virginis: de cuius solemnitate (tai: festivitate) gaudent angeli, et collaudant Filium Dei.* (GR, 405)

(Die festo omnium sanctorum) *Gaudeamus omnes in Domino, diem festum celebrantes sub honore Sanctorum omnium: de quorum solemnitate gaudent angeli, et collaudant Filium Dei.* (GR, 619)

Gaudeamus omnes -introituksesta on jo Westhin koodeksissa noin 60 vuotta varhaisempi suomenkielinen sovitukset *Iloikamma caickin Herrasa*:⁸⁰ *Iloikamma caickin Herrasa Pyhe päiuae Juhlaten caickein pyhään cuniauxi Joinenga Juhlata iloitzeuat Engelit Ja kiittäuät Jumalan Poica, Riemuitkat Herrasa the wanhurscat, Ne toimetiset pitey hendä caunihisti kiittämän. Cwnnia*

⁸⁰ HYK C III 19, f. 99^v. Ks. myös Taitto 1998, 26.

3.4 Sävelmät

Officia Missæn 95 introitusta voidaan jakaa sävelmätaustansa perusteella viiteen ryhmään. Valtaosalle Gunnæruksen kokoelman introituksista on löydettävissä vastaava latinankielinen esikuva. Näitä lauluja on kaikkiaan 61. Joissakin tapauksissa sävelmät ovat säilyneet lähes latinankielisten antifonien kaltaisina, mutta usein sävelmää on muutettu hyvinkin paljon kiellemukaiseksi tekstin vaatimalla tavalla.

Toisen ryhmän muodostavat introitukset, joissa antifonin teksti on vaihtunut vastaavaan latinankieliseen verrattuna, mutta introitusta käytetään esikuvansa mukaisessa kirkkovuoden kohdassa. Syynä tekstivaihdokseen näyttää tavallisesti olevan se, että Gunnæruksella ei ole ollut käytettävissä vastaavaa suomenkielistä raamatunkohtaa. Näissäkin introituksissa antifonisävelmiä on muokattu tekstin vaatimuksien mukaan. Antifonia seuraavan versuksen teksti on kuitenkin useimmiten sama kuin vastaavassa latinankielisessä introituksessa.

Pääsiäispäivän, helluntaipäivän, Marian ilmestyspäivän (25.3.) ja Marian etsikkopäivän (2.7.) introituksissa samalla antifonisävelmällä on useita tekstivaihtoehtoja. Ensimmäisenä vaihtoehtona on introitus, joissa perinteinen teksti-sävelmä -yhteys on säilynyt, ja seuraavina vaihtoehtoina ovat adaptaatiotekniikalla laaditut introituslaulut. Pääsiäispäivän introitus *Sinä Herra sitä toimitat* (Resurrexi) on saanut vaihtoehtoikseen tekstit *Minun palwelian ombi ahdistoxest* ja *Kijtetty olcon Jumala*. Kaikissa näissä antifonin melodian aineksina on sama *Resurrexi*-sävelmä. Helluntaipäivän introitukselle *Maan piiri ombi täynnäns* (Spiritus domini replevit) on myös kaksi muuta vaihtoehtoa. Marian ilmestyspäivän ja Marian etsikkopäivän introituksille on laadittu kummallekin yksi vaihtoehto. Kaikkiaan tämäntyyppisiä adaptaatio-introituksia on siis kuusi.

Gunnæruksen kokoelmassa on lisäksi kymmenen introitusta, joissa adaptaatiotekniikalla laadittu introituslaulu esiintyy perinteisestä käyttöyhteydestä poikkeavassa tilanteessa. Tällöin Gunnærus on käyttänyt samaa sävelmää kokoelmassaan jossakin toisessa käyttöyhteydessä perinteisen teksti-sävelmä -yhteyden säilyttäen.

Viidennen ryhmän muodostavat edellisistä ryhmistä poikkeavat antifonit *O te caicki janowaiset* (GOM, 23v, sävelmä: Dum sanctificatus), *Jumala on ihmellinen* (GOM, 44r, sävelmä Miserere michi domine...tribulor) ja *Minäpä Herra taidhan* (GOM, 44v, muodostettu sävelmistä Ego clamavi ja Nunc scio vere). Kahden ensimmäisen antifonin sävelmää ei ole Officia Missæssa muualla. *Minäpä Herra taidhan* -sävelmä on muodostettu yhdistämällä sävelkuvioita kahdesta erillisestä sävelmästä. Nämä kolme antifonia Gunnærus on sommitellut varsin vapaasti. Antifoneille onkin ominaista siinä määrin omaleimainen ilme, että niitä voitaneen jopa pitää Gunnæruksen omina

sävelminä. Introituksen *Jumala on Ihmelinen* edelle Gunnærus onkin kirjoittanut *Officia hinc inde congesta* (seuraavat introitukset on rakennettu).

Gunnæruksen 95 introitusantifonia sävelmien alkuperän mukaan					
A	B	C	D	E	Yhteensä
61	15	6	10	3	95

- A Antifonin tekstikohta vastaa latinankielistä introitusta, ja introitusta käytetään perinteisessä kirkkovuosityhteydessään.
- B Antifonin teksti on vaihdettu, mutta antifoni on alkuperäisessä kirkkovuosityhteydessään.
- C Juhlapäivän vaihtoehtoinen introituslaulu, jossa sävelmän perustana on sama sävelmä kuin edeltävällä A-ryhmään kuuluvalla introituksella.
- D Antifonisävelmä, jonka melodia on muodostettu toisaalla Gunnæruksen kokoelmassa esiintyvän sävelmä pohjalta. Tässä on mukana myös introitus nro 13, jossa sävelmän loppuosa pohjautuu Omnes gentes -introituksen halleluja-säkeisiin. Halleluja-säkeitten melodiaa ei esiinny muualla Gunnæruksen kokoelmassa.
- E Gunnæruksen sommittelemat sävelmät, joista osa on mahdollisesti rakennettu joidenkin Gunnæruksen kokoelmassa muualla esiintymättömien antifonisävelmien pohjalta.

Jo pintapuolinen Officia Missæ sävelmien tarkastelu osoittaa, että sävelmät vastaavat rakenteeltaan perinteisiä gregoriaanisia introituksia. Notaatio vastaa Suomessa muutenkin 1500–1600 -luvuilla vallinnutta neliönuottikirjoitustapaa. Vaikka melodiat ovat muuntuneet suomenkieliseen tekstiin sopiviksi, ne ovat kuitenkin lähes poikkeuksetta tunnistettavissa jonkin latinankielisen introitussävelmän variantiksi. Gunnæruksen introitukset käsittävät perinteiseen tapaan antifonin, versuksen ja doksologian. Antifonien sävelmät vastaavat piirteiltään keskiaikaisia introitusantifoneja. Joissakin antifoneissa melodiaan on tehty vain pieniä muutoksia verrattuna vastaavaan latinankieliseen antifoniin, kun taas joidenkin melodia on muuttunut alkuperäisen verrattuna lähes tunnistamattomaksi. Sovitustapoja tarkastellaan yksityiskohtaisemmin luvussa 5.

Lähes alkuperäisessä asussaan säilyneestä introitussävelmästä esimerkkinä on mm. joulupäivän introitus *Pilti on meille syndynnyt* (nro 5 / 5a). Toiseen ääripäähän sijoittuvat Gunnæruksen muodostamat antifonit, joiden yhteydet mahdolliseen ”juurisävelmään” paljastuvat vain joissakin melodian yksityiskohdissa. Näistä esimerkkejä ovat kirkkovuoden loppupuolelle laaditut introitukset *Jumala on ihmelinen* (nro 68 / 34a), *Minäpä Herra taidhan sydhemet ulostutkia* (nro 69 / 34b) ja *Nin totta quin minä elän* (nro 70 / 35a). MA ei osoita 24.–26. kolminaisuudenpäivän jälkeisille sunnuntaipäiville erillisiä introituslauluja, ja sovittaja onkin laatinut näille pyhäpäiville kolme ”uutta” introitusta käyttäen todennäköisesti aineksia introituksista *Miserere*

michi domine...tribulor (68), *Ego clamavi* ja *Nunc scio vere* (69), sekä *Introduxit vos Dominus* (70).

Seuraava sävelmävertailu antanee varsin tyypillisen kuvan Gunnæruksen *Officia Missæ*n introituksista. Esimerkissä esitellään muutamien eri lähteiden Pyhän Kolminaisuuden päivän *Benedicta sit Sancta Trinitas* -versioita ja introituksesta syntyneitä kahta suomenkielistä sovitusta. Suomenkieliset laulut ovat Westhin koodeksista ja Gunnæruksen kokoelmasta. Latinankieliset esimerkkisävelmät on otettu *Graduale Uskelense*sta ja *Graduale Tammelse*sta. Lisäksi mukana ovat esimerkit *Graduale Romanumista* ja unkarilaisesta *Graduale Strigoniense*sta.²⁵

Westhin koodeksin *Hyuesti siugnattu olkon* -versio lienee vanhin säilynyt suomenkielinen introituslaulu. *Hyuesti siugnattu olkon* on sidoksen kolmesta introituksesta ensimmäinen.²⁶ *Graduale Strigoniense*n ja *Graduale Romanum*in sävelmämuotoja tarkasteltaessa voidaan todeta se, kuinka hämmästyttävän yhtenäistä gregoriaaninen laulu eri puolilla Eurooppaa on ollut. *Graduale Strigoniense* (GS) on unkarilainen käsikirjoitus joko 1400-luvun lopulta tai 1500-luvun alusta.²⁷ GS:n sävelmässä voidaan havaita muista vertailun sävelmistä poikkeavia germaanisen sävelmämurteen piirteitä. Näitä ovat mm. terssit (a-c-a; muissa a-h-a) *unitas* -, *nobiscum* - ja *suam* - sanoilla. Tammelan ja Uskelan gradualen *Benedicta sit Sancta Trinitas* -introitusten melodiat ovat kirjoitusasua lukuun ottamatta keskenään samantyyppiset. Kirjoitusasussa erottuvat toisistaan muutamit *torculus resupinus* -, *pes*-, *porrectus*-, *porrectus flexus* -ligatuurit.²⁸ Suomenkielisten sovitusten versus-säkeen teksti vastaa GU:n ja GT:n latinankielisiä versuksia. Tähän esimerkkiin ei ole liitetty *Graduale Ilmolense*n²⁹ ja *Urijalan laulukirjan*³⁰ *Benedicta sit Sancta Trinitas* -introituksia. Nekin ovat joitakin notaatiotavassa ilmeneviä eroavaisuuksia lukuun ottamatta täysin GU:n ja GT:n kaltaisia.

Verrattaessa Gunnaeruksen sovitusta Uskelan ja Tammelan sävelmämuotoon voidaan huomata, että Gunnaerus on säilyttänyt melodian perusrakenteen varsin lähellä latinalaista esikuvaansa. Huomio kiinnittyy kuitenkin melodian alukkeeseen. *Hywästisiugnattu*-sanalla toiselle tavulle on lisätty a-sävel. Aluke on näin kasvanut laajemmaksi. Antifonin lopussa *ijancaic-*

²⁵ Lähteenä on käytetty Janka Szendrein laatimaa translitteraatiota *Graduale Strigoniense*, *Musicalia Danubiana* 12, Budapest 1990. Tähän esimerkkiin sävelmä on kirjoitettu alkuperäisestä ns. messiniläis-goottilaisella notaatiosta poiketen neliönuottikirjoituksella.

²⁶ CW, ff. 97v-98v; Klemetti 1921, 38.

²⁷ Szendrei, 1993, 101-107.

²⁸ *torculus resupinus* =  ; *pes* =  ; *porrectus* =  ; *porrectus flexus* = .

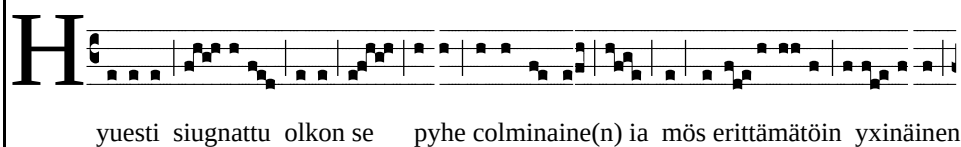
²⁹ HYK, A⁶ II 55, ff. 28r-v.

³⁰ HYK, C⁶ IV 12, ff. 33r-v.

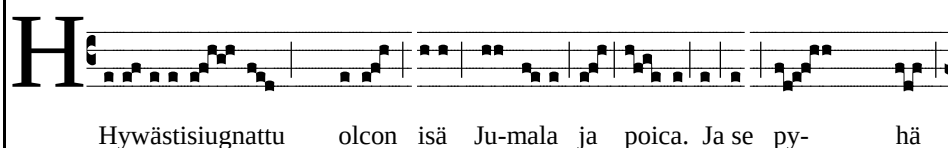
kisudhest-sanalle on lisätty huomattava määrä peräkkäisiä a-säveliä ennen päätöskadenssia. Muilta osin melodiamuutokset ovat varsin pieniä.

Hyuesti siugnattu olcon -/ Benedicta sit Sancta Trinitas -introitusten vertailua

CW, 98v–99r:



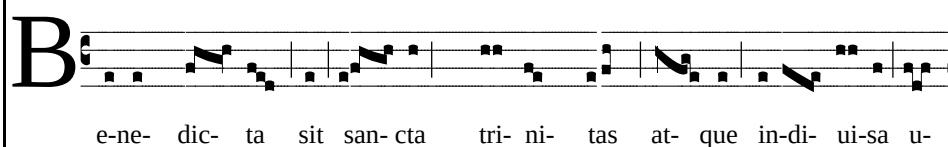
GOM, 24r (nro 44):



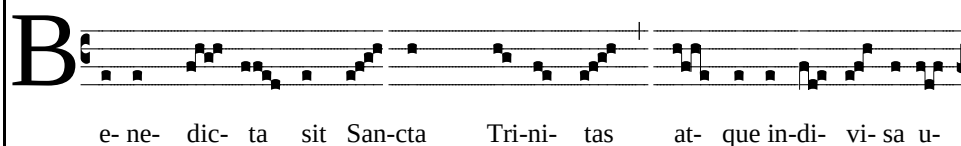
GU, 49v:



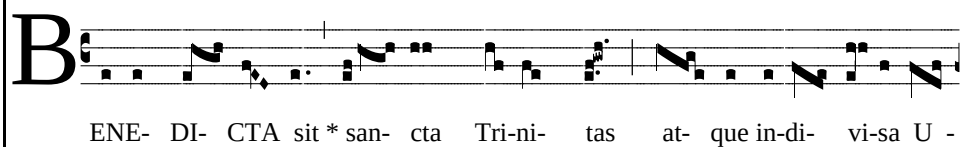
GT, 65v:



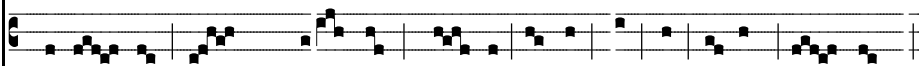
GS, I/171v (s.157):



GR, 371:



CW, 98v–99r



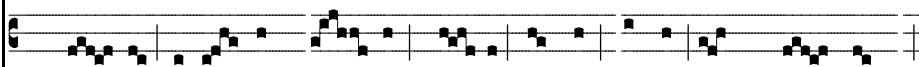
Ju-ma- la. Kij- te- kem hän-dä sil- le hen on su-redh ar- modt

GOM, 24r (nro 44)



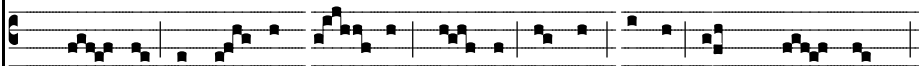
hen- gi iotca owat col- me personat ja yx to- ti- nen Ju-ma- la.

GU, 49v:



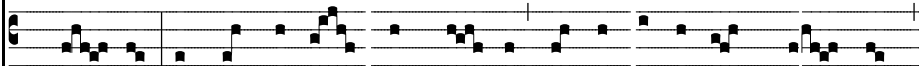
ni- tas con-fi- te- bi- mur e- i qui- a fe-cit no- bis- cum

GT, 65v:



ni- tas con-fi- te- bi- mur e- i qui- a fe-cit no- bis- cum

GS, I/171v (s.157):



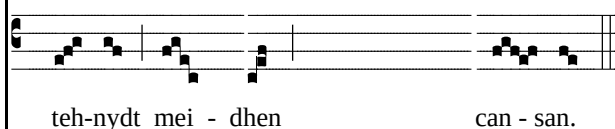
ni- tas con-fi- te- bi- mur e- i qui- a fe-cit no- bis- cum

GR, 371:



ni- tas con-fi- te- bi- mur e- i qui- a fe-cit no- bis- cum

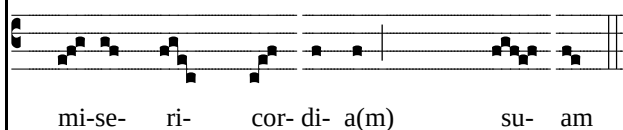
CW, 98v–99r:



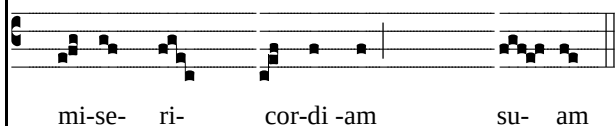
GOM, 24r (nro 44)



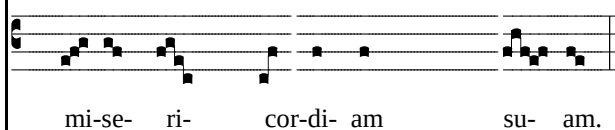
GU, 49v:



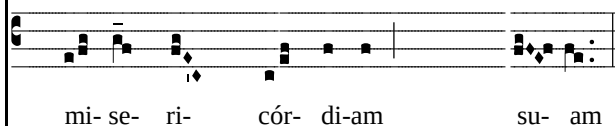
GT, 65v:



GS, I/171v (s.157):



GR, 371:



Officia Missæen sävelmistölle on luonteenomaista, että samasta antifonimelodiasta on tehty sovituksia usempiin eri teksteihin. Tämä piirre esiintyy laajempaan kuin latinankielisessä introitusperinteessä.³¹ Gunnærus on sovit-
tanut 95 introitusta 78 eri sävelmän pohjalta. Näin Missale Aboensen osoit-

³¹ On huomattava, että myös Graduale Romanumin introitussävelmistössä esiintyy sävelmiä, jotka ovat keskenään samantapaisia ja voidaan katsoa kuuluvan samaan ”sävelmäperheeseen”; ks. esim. *Factus est Dominus* (s. 281) ja *Stabant iuxta crucem* (s. 600). *Gaudeamus omnes* -introituksen teksti vaihtuu osittain vietettävän juhlan mukaan (esim. GR, 405, 619 ja 545). Introitusantifonien adaptointia esiintyykin satunnaisesti, erityisesti myöhemmin laadituissa uudemmista introituksissa. Varhaisempina aikoina introitussävelmien lainautuminen ei ollut yleistä. Brodde 1961, 439-440. Antiphonale Monasticumiin sisältyville rukoushetkiantifoneille on suorastaan tyypillistä samantyyppisten sävelmien esiintyminen eri tekstien yhteydessä.

tamien introitusten 151 antifonisävelmästä³² Gunnæruksen kokoelmassa esiintyy hieman yli puolet. Useammin kuin kerran esiintyviä sävelmiä on 12, joista viisi esiintyy kolmesti. Näiden viiden latinalaiset ”juurisävelmät” ovat *Dicit dominus ego*, *Omnes gentes plaudite*, *Resurrexi*, *Spiritus domini* ja *Suscepimus Deus*. Latinankielisiin introituksiin verrattava alkuperäinen teksti-sävelmä -sidonnaisuus on säilynyt 61 Gunnæruksen introituslaulussa. Lopuissa 34 laulussa sävelmään on adaptaatiotekniikalla sijoitettu teksti jostakin muusta raamatunkohdasta. Alkuperäinen raamatunkohta ei ole säilynyt 17 antifonisävelmän suomenkielisessä sovituksessa. Kaikkien Gunnæruksen käyttämien sävelmien latinankieliset vastineet mainitaan MA:ssa.

4.5 Moodit ja psalmisävelmät

Officia Missæn 95 introituksen versukset jakaantuvat moodeittain seuraavasti:

Moodi	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.
Lukumäärä	19	8	12	11	6	12	10	17

Psalmisävelmien moodeissa näyttää tapahtuvan jossakin määrin vaihtelua verrattaessa GR:n introituksia myöhäiskeskiaikaisiin suomalaisiin lähteisiin. Gunnæruksen introituskokoelman versuksien moodeissa ei ole eroavaisuuksia vertailtuihin suomalaisiin lähteisiin, mutta GR:iin ja esimerkiksi unkari-laisen GS:een verrattuna moodierojä on seuraavissa lauluissa:

- nro 42 **Herra sisältöij heitä** (Sävelmä: *Accipite iucunditatem*) 8. moodi (myös mm. HEN, 66v–57r), mutta GR ja GS, 153 (I/167r,) 4. moodi
- nro 88 **HERRA ombi cutzunnut minun** (*De ventre matris*) 2. moodi (myös mm. HEN, 80r, GT, 93r–93v), mutta GR ja GS, 263 (II/74v) 1. moodi
- nro 43 **Jumala coskas sinun canssas edelkäwit** (*Deus dum egrederis*) 8. moodi (myös mm. HEN, 67r), mutta GR ja GS, 154 (I/168r) 3. moodi
- nro 21 **Domitze minua Jumala** (*Judica me*) 3. moodi (myös mm. HEN, 58v, GT, 43r–43v), mutta GR ja GS, 80 (I/82r) 4. moodi

Introituskokoelman alkuun Gunnærus on liittänyt *Cunnia olcon Isäl` (Gloria Patri)* -doksologiasäkeet kahdeksassa eri moodissa. Niiden jälkeen on vielä rubriikki *De Nono / Decimo, undecimo, Duodecimo, Decimo Tertio & Decimoquarto, Tonis alias alibi*, jolla viitataan esipuheen mooditaulukkoon

³² Hieman tekstiltään poikkeavat *Gaudeamus omnes* -antifonit on tässä lukumäärässä laskettu yhdeksi. Parvion laatimassa MA:n introitusten alkusäluettelossa (Parvio 1988, 557–561) on lisäksi erillisinä introituksina mainittu introitukset, joissa samaan antifoniin on liitetty eri versusteksti. Luettelossa on virheellisesti palmusunnuntain jälkeisen keskiviikon introitukseksi mainittu *Vos autem gloriari*, jonka pitäisi olla *Nos autem gloriari*, joka taas on mainittu luettelossa toisaalla. Näin Parvion luettelossa on mainittu kaikkiaan 158 introitusta.

ja siinä esitettyihin kirkkosävellajeihin. Varsinaisten introituslaulujen yhteydessä on merkitty doksologiasta vain aluke ja finalis. *Cunnia*-säkeet muodostavat eräänlaisen tonariumin, josta käyvät selville introituskokoelmassa käytetyt psalmisävelmät. Samantyyppisiä *Gloria Patri* -sävelmistöjä on mm. Graduale Tammelensessa (ff. 13r–13v) ja Henricus Thomae -käsikirjoituksessa (ff. 149v–150r). Tärkeä Turun hiippakuntaa koskeva varhaisempi doksologiasävelmien lähde on 1300-luvulta tai 1400-luvun alkupuolelta säilynyt missalen katkelma (HYK, F.m. I nro 199).³³ Siinä kaikki kahdeksan introitusdoksologiaa ovat säilyneet lehdellä 3, ensimmäinen tosin vain osittain. Doorinen doksologiasävelmä on näkyvissä vain sanoista *in principio et nunc et semper* lähtien. Fryygisen sävelmän päätöskadenssi ja hypofryygisen sävelmän alku samoin kuin hypolyydisen sävelmän loppuosa eivät myöskään ole näkyvissä.

Tonarium-tyyppisiä aineistoja on kopioitu vielä reformaation jälkeen useisiin suomalaisiin lähteisiin. Marttilan käsikirjoituksen (1580–90 -luvulta) kahdenkymmenen sivun tonarium-osasto käsittää kahdeksan yleistä psalmikaavaa sekä invitatorium-psalmien,³⁴ introituspsalmien, versikkeliä ja responsorioiden kaavoja. Introituspsalmien kaavat (ff. 10r–10v) on otsikoitu rubriikilla *Formulae versuum in introitibus Missarum per omnes Tonos*. Kaavat on kirjoitettu GOM:n tapaan doksologia-säkeinä.³⁵ Kaiken kaikkiaan tunnetaan parikymmentä suomalaista tonarium-lähdettä keskiajalta 1700-luvulle saakka.³⁶

³³ Haapanen 1922, 96–97.

³⁴ Invitatorium on matutinumin eli aamun ensimmäisen rukoushetken alussa laulettava psalmi 94 *Venite exultemus Domino*. Psalmiin liittyviä antifoneja on satoja, mutta itse psalmi on aina sama. Taitto 1992, 271–272.

³⁵ TMA, Ttkad Gu I:6, ff. 8r–16v, Gummerus 1912, 105; Kurvinen 1929, 34–35; Schalin 1946, 44–45; Taitto 1992, 431.

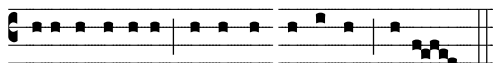
³⁶ Taitto 1992, 213.



M199:n Gloria-säkeiden sävelmissä voidaan havaita kaksi eroa verrattuna GOM:n Cunnia-säkeisiin.

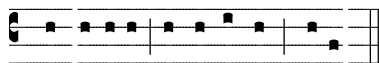
5. sävelmän finalis

GOM, 12r:



ijancaickisesta ijancaickisudhen Amen.

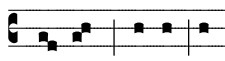
HYK, F.m. I nro 199:



secula seculor(um) Ame(n).

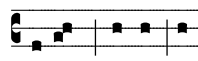
6. sävelmän *Sicut erat* -melodia

GOM, 12r:



Ninquin ollut on

HYK, F.m. I nro 199:



Sicut erat in

Graduale Tammelensen *Gloria Patri* -säkeet³⁷ ovat varsin huolimattomasti kopioituja ja sisältävät paljon ilmeisiä virheitä. Gloria-säkeistä puuttuu kokonaan hypodoorinen sävelmä. Miksolyydinen (7. moodi) sävelmä on kirjoitettu kahteen kertaan, ensimmäisellä kertaa tosin toisen säkeen alusta finaliksen alkuun saakka terssiä liian korkealle. Hypofryyginen sävelmä on myös kirjoitettu terssiä liian korkealle. Hypolyydisen sävelmän Gloria-säkeessä on paljon yksittäisiä virheitä ja finalis vaikuttaa väärin kirjoitetulta avaimen sijoitusta myöten. Säkeitten järjestys moodeittain on erikoinen: 1,8,7[!],3,4,5,6,7. Virheet ovat helposti todettavissa vertaamalla sävelmiä introitusten yhteydessä kirjoitettuihin psalmiversuksiin. Ilmeisiä kirjoitusvirheitä lukuunottamatta GT:n Gloria Patri -säkeet vastaavat sävelmiltään *Officia Missæ* n Cunnia-säkeitä.

Henricus Thomae -käsikirjoituksen Gloria-säkeissä³⁸ on yksi eroavaisuus verrattuna Gunnæruksen Cunnia-säkeisiin. Ensimmäisen moodin *sicut erat* -aluke on kuten 1. säkeen alussa, kun Gunnæruksella 2. ja 3. säe alkavat samanlaisella melodiakululla. Muilta osin sävelmät vastaavat toisiaan.

HEN, 149v:

Primi Toni

G

loria patri et filio et spiritui sancto Sicut erat in principio
et nunc et semper et in secula seculorum Amen.

GOM, 11r:

1 Toni

C

unnia olcon Isäl` ia pojal` ia Pyhäl` Hengel` / Ninquin ollut on algusta³⁹
ia nyt(t)⁴⁰ ia aina / Ia ijancaickisesta ijancaickisudhen Amen.

Officia Missæ n Cunnia-säkeiden 2. moodin sävelmän 1. ja 2. säkeen kadenssin alussa on ilmeisen virheellisesti pelkkä f-sävel f-e -ligatuurin ase-

³⁷ GT, 13r-13v.

³⁸ HEN, 149v-150r.

³⁹ Muiden moodien Cunnia-säkeissä sana on kirjoitettu muodossa "alghusta".

⁴⁰ Muiden moodien Cunnia-säkeissä *nytt*-sanat kirjoitettu kahdella t-kirjaimella.

masta. Nämä vaikuttavat kirjoitusvirheilä, koska psalmiversuksien yhteydessä on vastaavassa kohdin aina f-e -sävelkulku. Vastaava todennäköinen virhe on myös 8. moodin sävelmässä, jossa *Cunnia*-säkeessä on vain c-sävel ja psalmiversuksessa c-h -ligatuuri. Introituksessa *Jumala coskas sinun canssas edelkäwit* (ff. 33r-v) on 8. moodiin kirjoitettu doksologia kokonaisuudessaan oikeassa muodossa.

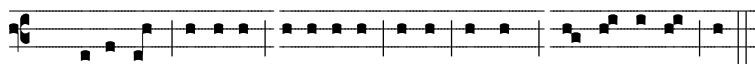
GOM, 11r:

2 Toni



Cunnia olcon Isäl` ia pojal` ia Pyhäl` He[n]gel` /

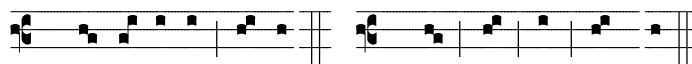
GOM, 22v (*Herra roocki heitä parahilla Nisuilla* -introituksen versuksen esisäe):



Ver: Weisacat iloisast Jumalalle ioca meidhän wäkewydhon on /

Myös Marttilan käsikirjoituksen introituspsalmien sävelmät⁴¹ vastaavat lähes täysin Gunnæruksen introituskokoelmassa esiintyviä sävelmiä. Muutamat pienet eroavaisuudet lienevät kirjoitusvirheitä. Sävelmältään täysin vastaavia ovat moodien 1, 3, 4 ja 5 doksologia-säkeet. Myös hypomiksolyydininen doksologia-sävelmä vastaa muita tarkasteltuja latinalaisia sävelmiä. GOM:n vastaavassa sävelmässä on, kuten aikaisemmin mainittiin, mahdollisesta kirjoitusvirheestä johtuen pieni ero ensimmäisen säkeen lopukkeessa. Hypodoorinen sävelmä vastaa GOM:n vastaavaa sävelmää ensimmäisen säkeen päätöstä lukuunottamatta. Ensimmäisen säkeen päätöskadenssi poikkeaa kaikista muista vertailussa käytetyistä sävelmistä yhden sävelen kohdalla, joka on fe-**eg**-g-g / fg-f⁴² (spiritui sancto). Toinen säe päättyy, kuten GOM:ssa fe / fg / g / fg-f (& nunc & semper).

Marttilan käsikirjoituksen *spiritui sancto* - ja *& nunc & semper* -kadenssit:



spi-ri -tu -i sanc-to

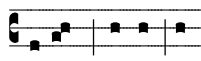
& nunc & sem-per

⁴¹ TMA, Ttkad Gu I:6, ff. 10r-v. Rubriikki: *Formulae versuum in introitibus Missarum per omnes Tonos*.

⁴² Kautta-viivat (/) vastaavat sanavälien kohdilla olevia *linea*-viivoja. Sävelnimiryhmien välissä olevat tavuviivat vastaavat tekstin tavuviivojen paikkoja (= ligatuurien rajakohtia).

Hypolydydisen doksologia-sävelmän toinen säe alkaa Marttilan käsikirjoituksessa f-ga (sicut) eli samalla tavalla kuin M199:n sävelmä.

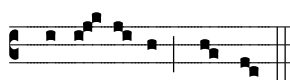
Marttilan käsikirjoitus:



Sicut erat in

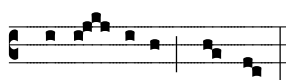
Miksolydydisen sävelmän terminaatio on muista tarkastelluista lähteistä poikkeavasti d-def-ed-c / ch-ag (se-cu-lo-rum. / A-men).

Marttilan käsikirjoitus:



se-cu-lo-rum. A-men

Muut lähteet:



se-cu-lo-rum. A-men

Tarkastelun perusteella voidaan todeta, että Officia Missæ introitus-sävelmät pohjautuvat ilmeisesti suomalaiseen käytäntöön. Tutkimuksessa ei ole tullut esille mitään, mikä osoittaisi Gunnæruksen käyttäneen jotain Turun hiippakunnan traditiosta poikkeavaa lähdettä. Kokoelma ei sisällä sävelmäaineistoa, jota hiippakunnan traditio ei tunne. Antifoneihin liittyvät psalmisävelmät ovat myöhäiskeskiaikaisen suomalaisen käytännön mukaisissa moodeissa ja vastaavat niitä melodioiltaan. Toisaalta lukuisat pienissä yksityiskohdissa tavattavat eroavaisuudet saattavat kirjoitusvirheiden ohella kieliä yksittäistapauksissa myös pienistä laulutapaeroavaisuuksista.

4.6 Henricus Thomae -käsikirjoitus ja Officia Missæ

Myöhäisin säilynyt Suomessa käytetty latinankielinen ja koko kirkkovuoden kattava introituskokoelma sisältyy ns. Henricus Thomae -käsikirjoitukseen. Käsikirjoituksen introitusosasto vastaa rakenteeltaan, laajuudeltaan ja notatioltaan varsin pitkälle Gunnæruksen introituskokoelmaa. Tästä huolimatta kokoelmien vertailu osoittaa myös sisällöllisiä eroavaisuuksia.

Henricus Thomae -käsikirjoituksen 77 introituslaulua on järjestetty Gunnæruksen kokoelman tavoin temporale- ja sanctorale -osastoihin. Henricus Thomae -käsikirjoituksessa Tapaninpäivän, Apostoli Johanneksen päivän ja Viattomien lasten päivän introitukset on sijoitettu temporale-osastoon. Ilkka Taiton mukaan eräiden liturgisten käytäntöjen mukaisissa kirjoissa kyseiset juhlat ovatkin temporale-aineiston joukossa, vaikka ne ovat osa sanctora-

lea.⁴³ Gunnæruksen kokoelmassa näiden juhlien laulut on sijoitettu sanctorale-osastoon.

Paastonajan ja pääsiäisajan sunnuntain nimet on merkitty HEN:ssä järjestysnumeroilla. Gunnærus on merkinnyt paastonajan sunnuntait introitusten alkusanoilla ja pääsiäisajan sunnuntait järjestysnumeron lisäksi introitusten alkusanoilla. HEN:ssä ei ole Gunnæruksen tavoin merkitty niitä pyhä- ja juhlapäiviä, joihin käytetään jotakin toisaalla kokoelmassa esiintyvää introitusta. Tästä syystä käsikirjoitukseen pohjautuvaa kirkkovuosikalenteria ei voida erityisesti sanctoralen osalta aivan täydellisesti muodostaa. Kokoelmaan ei ole myöskään merkitty esimerkiksi uudenvuodenpäivää, 4.–6. loppiaisen jälkeistä sunnuntaita eikä kirkkovuoden lopun sunnuntaipäiviä 24. kolminaisuudenpäivän jälkeisestä sunnuntaista lähtien. Kyseisille loppiaisen jälkeisille ja kirkkovuoden loppuosan sunnuntaipäiville Gunnærus on laatinut perinteisestä introitusohjelmistosta poikkeavat uudet introituslaulut.

Henricus Thomae -käsikirjoituksen introitusosastossa on muutamia lauluja palveluksiin, joita Gunnæruksen introituskokoelmaan ei sisälly. Joulupäivälle HEN osoittaa introituksen neljään messuun. Palveluksia *in vigilia natalis domini* ja *in nocte natalis* ei mainita Gunnæruksen kokoelmassa, eikä myöskään eräitä Henricus Thomae -käsikirjoitukseen sisältyviä feria-päiviä. Nämä ovat 3. adventtisunnuntain jälkeinen keskiviikko, tuhkakeskiviikko ja sen oktaava eli 1. paastonajan sunnuntain jälkeinen keskiviikko. Viimeksi mainitulle päivälle HEN osoittaa introituksen *Reminiscere*, joka on myös seuraavan sunnuntain introitus. Tuhkakeskiviikolle HEN sisältää kolme laulua, antifonin *Exaudi nos Domine* ja introituksen *Misereris omnium* sekä tractuksen *Domine, non secundum*. Helatorstaita edeltävät *In rogationis* -palvelukset puuttuvat Officia Missæsta, samoin kuin palveluksiin osoitetut *Exurge, Domine* -antifoni ja *Exaudiuit*-introitus. *Exurge, Domine* -antifonin rubriikki on *In rogationis ant* ja *Exaudiuit*-introitus on otsikoitu *ad missam off*.⁴⁴ Gunnæruksen kokoelmassa ei mainita myöskään *In vigilia ascensionis* -palvelusta. HEN osoittaa palvelukseen introituksen *Omnes gentes plaudite*. Introituksesta on Gunnæruksen kokoelmassa sovitettu *Caicki cansat paucutacat käsiän* 7. kolminaisuuden päivän jälkeiselle sunnuntaille. Gunnærus on maininnut introituksen myös helatorstain *Te Galilean miehet* -introituksen vaihtoehtona.

⁴³ Taitto 1992, 40. Varhaiskeskiajalla juhlien aineistoa ei ollut pyhimysjuhlien vähäisyyden vuoksi tarpeen kerätä omaksi osastoksi. Vasta kyseisten juhlien lisääntyminen johti temporale- ja sanctorale-osastojen kokoamiseen. Kuitenkin joulun jälkeiset pyhät on pitkään ymmärretty kiinteästi jouluun liittyviksi ja näin ollen osaksi temporalea. Erityisesti dominikaanisissa ja sistersiläisissä liturgisissa kirjoissa ja näin ollen myös suomalaisissa 1330-luvun jälkeen syntyneissä dominikaanisissa käsikirjoituksissa kyseiset pyhät on tavallisesti sijoitettu sanctorale-osastoon. Kuitenkin myös vanhan tyylin mukaista järjestystä tavataan joissakin keskiajan viimeisten vuosikymmenten lähteissä. Taitto 1992, 86; 274–275.

⁴⁴ Ks. myös Fransén 1936, 44.

Gunnæruksen kokoelman teksti-sävelmä -yhteyden säilyttäneiden introituslaulujen ja HEN:n osoittamien introituslaulujen kirkkovuoteen sijoittumisessa ovat seuraavat eroavaisuudet: HEN osoittaa 4. adventtisunnuntauille MA:n tapaan introituksen *Memento nostri, Domine*. Gunnærus viittaa pyhän rubriikissa Marianpäivän introitukseen (*Rorate celi*). Gunnæruksen kokoelmassa ei ole sovitusta *Memento nostri, Domine* -introituksesta. Introitus *Confessio et pulchritudo* (Laurentii martyris) puuttuu kokonaan Gunnæruksen kokoelmasta. Sen sijaan Gunnærus käyttää Laurentii-juhlassa *Dispersit, dedit pauperibus* -introituksesta laadittua sovitusta, jota HEN ei sisällä mutta joka on MA:ssa Laurentii-juhlan vigilian introituksena. HEN:n kirkon vihkimisen juhlat on otsikoitu rubriikilla *In Die consecrationis et in anniuersario dedicationis Ecclesiae et per octavas officium*. Juhliin osoitettu MA:n käytännön mukainen introitus *Terribilis est locus iste* ei missään muodossa esiinny Gunnæruksella. Gunnæruksen *Officia Missæ* sisältää *Festo dedicationis ecclesia* -juhliin kolme, ilmeisesti eri kirkkovuoden aikoina käytettävää introitusta. Kaikki ovat adaptaatiotekniikalla laadittuja, ensimmäinen *Suscepimus, Deus* -introituksen sävelmän pohjalta ja kaksi seuraava *Dicit Dominus, Ego* -sävelmän pohjalta.

HEN sisältää seitsemän introitussävelmää, jotka eivät esiinny Gunnæruksen *Officia Missæ*ssa: *Memento nostri, Domine* (d 4 adv), *Hodie scietis* (vig nat domini), *Dominus dixit* (noc nat domini), *Exaudiuit* (in rogationis), *Terribilis est locus* (die consecrationis ecclesie), *Confessio et pulchritudo* (Laurentij), *Humiliauit semet ipsum* (missa [votiva] de passione Domini; MA: de quinque vulneribus). Gunnæruksen kokoelmassa eivät myöskään missään muodossa esiinny introitusten kaltaiset kulkueantifonit *Exaudi nos Domine* (feria 4 in capite leiunii Quando Cineres Imponuntur Officium) ja *Exurge, Domini*.

Gunnæruksen introituskokoelmassa on seitsemän sävelmää, joita HEN ei sisällä: *Ego clamavi* (Minä huudan / d 4 post oct epi; Minäpä taidhan / d 25 post trin), *Dum sanctificatus* (O te caicki janowaiset / f 5, die cena domini), *Miserere michi domine...tribulor* (Jumala on ihmellinen / d 24 post trin), *Gaudeamus omnes* (Iloitcan nyt Herrassa / die festo vis marie), *Dispersit dedit* (Hän vloshaiotta / die festo S. laurentij), *Ego autem* (Minä pysyn ninquin / die festo S. Matthæi) ja *Multæ tribulationes* (Palio paha sillä wanhuskalle tapactu / die festo omnium sanctorum).

Henricus Thomae -käsikirjoituksessa viitataan 17. kolminaisuudenpäivän jälkeisen sunnuntain kohdalla *Justus est domine* -introitukseen, mutta kyseinen lehti on ilmeisesti kadonnut.⁴⁵

⁴⁵ HEN, 75r. Ks myös Fransén 1936, 45. Fransén on virheellisesti kirjoittanut D(omi)ne etc., po. D(omi)nica etc. Samalle sivulle on epäonnekkaasti livahtanut myös kaksi muuta kirjoitusvirhettä: Johannes Kastajan päivän introitus on *De [ei: E] ventre matris* ja apostolien Pietari ja Paavali muistopäivän introitus on *Nunc scio vere [ei: vero]*. Aikaisemmin samalla sivulla Fransén panee aivan oikein merkille, että HEN osoittaa LP:a poiketen 23. kjs. introituksen *Dicit Dominus ego*. LP:n mukaan ko. sunnuntaina lauletaan *Si iniquitates*. Kuitenkin on huomattava, että MA nimenomaan osoittaa *Dicit Dominus, ego* -introituksen

HEN ei sisällä seuraavia Gunnæruksen alkuperäisen teksti–sävelmä - yhteyden säilyttäneitä sanctorale-osaston introituksia: *Gaudeamus omnes* (Die festo visitationis Maria), *Dispersit, dedit pauperibus* (Laurentii), *Ego autem* (Die festo S. Matthæi) ja *Multæ tribulationes* (die festo omnium sanctorum). Missale Aboensessa *Multæ tribulationes* on merkitty juhlaan Johannis et Pauli (26.6.).

HEN:n introitusten notaatio ja ulkoasu ovat syntyajalleen tyypillisiä. Käsikirjoituksessa ei Gunnæruksen kirjoitustavasta poiketen käytetä c- ja f-avaimia yhtäaikaaisesti. Ensimmäistä *Ad te leuau* - ja pääsiäispäivän *Resurrexi* -introitusta lukuun ottamatta introitusten alkukirjaimia ei ole juurikaan koristeltu. Initiaaleina ovat yleensä kookkaat, muusta kirjoitusasusta erottuvat alkukirjaimet.

4.7 Officia Missæn sävelmistölähde

Gunnæruksen sävelmämuokkausmenetelmien tarkastelu on luontevimmin mahdollista vertailemalla sovituksia vastaaviin latinalaisiin introituslauluihin. Luotettavien johtopäätösten tekemiseksi näyttäisi olevan aivan välttämätöntä määrittää Gunnæruksen käyttämä latinalainen graduale tai missale. Tämän selvittäminen on kuitenkin lähdeaineiston vähäisyydestä ja hajanaisuudesta johtuen mahdotonta. Latinalaisen lähteen sävelmistön piirteistä voidaan ehkä kuitenkin päästä jonkinlaiseen käsitykseen vertaamalla Gunnæruksen sävelmiä erilaisiin säilyneisiin latinankielisiin lähteisiin. Voidaan esimerkiksi pyrkiä selvittämään, mitä sävelmämurretta Gunnæruksen käytössä olleet latinalaiset sävelmät todennäköisesti ovat edustaneet tai mitä keskiaikaista lähettä Gunnæruksen käyttämä lähde sävelmiltään muistuttaa. Varmuutta Gunnæruksen käyttämien latinankielisten laulujen sävelmämuodoista ei kuitenkaan voitane saada. Tästä huolimatta ja gregoriaanisen sävelmistön suhteellisen yhtenäisestä sävelasusta johtuen lienee kuitenkin mahdollista esittää johtopäätöksiä, joihin on päädytty vertailevan tutkimuksen avulla.⁴⁶

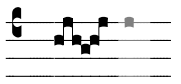
Sävelmämuokkausmenetelmistä tehtäviin johtopäätöksiin on syytä esittää muutamia varauksia. Sävelmävertailun luotettavuutta saattavat nimittäin vähentää ainakin Gunnæruksen käyttämän lähteen ja sävelmävertailussa käytettyjen lähteiden eroavaisuudet tai Gunnæruksen mahdolliset kirjoitusvirheet tai Gunnæruksen tietoinen tekstistä johtuva sävelmän muuntaminen.

kirkkovuoden loppuun saakka 23. kjs. lähtien ja näin HEN juuri tässä kohtaa seuraa keskiaikaista MA:n osoittamaa traditiota.

⁴⁶ Vertailuun on valikoitu Haapasen laatimien luetteloiden (Haapanen 1922, 1925) avulla lähinnä graduale-fragmenteista, mutta täydentäen myös missale-fragmenteista introituslauluja sisältäviä koosteita. Vertailussa on käyty läpi seuraavat koosteet: M48-55, 63, 77-88, 95-99, 110, 141, 142, 231; G2, 15-66, 77-98, 105-116, 120. Tämän lisäksi on vertailussa käytetty seuraavia lähteitä: GT, GU, GI, GAr, GS, GR. Reformaatioajan lähteistä tarkasteluun on otettu CW, HEN, URJ, GAC, GEHE, IOL, LLPs.

Näyttää siltä, että yksittäistapauksessa ei voida olla varmoja, mistä edellä esitetystä vaihtoehdosta on kyse.

Eri käsikirjoitusten välillä on runsaasti eroja sekä sävelmissä että deklamaatiossa. Mikäli esimerkiksi seuraavassa sävelmäkatkelmassa Gunnæruksen todettaisiin tehneen deklamaatiossa muutoksia *Herra*-sanankohdalla, tulisi olla varmuus siitä, että Gunnæruksen käyttämän lähteen sävelmässä on todella ollut *ui*-tavulla ligatuuri *acc.*⁴⁷ On nimittäin ainakin teoriassa on mahdollista, että Gunnæruksella on ollut käytössään Graduale Arosiensen mukainen sävelmä, jossa *ui*-tavulla on vain *c*-sävel.

M52, 3r	GOM, 44v	GAr, Ad 75
		
(cla -)ma- ui	Her - ra	(cla -)ma- ui

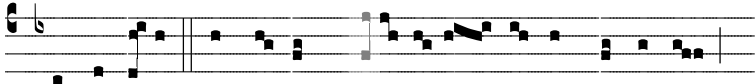
Lauletaessa tavun kesto on riippuvainen siitä miten yksittäinen sävel lauletaan. Kuitenkin ligatuurien muotoilulla voidaan asiaan vaikuttaa. Sävelmäesimerkissä *Herra*-sanankohdalla painollinen tavu on sijoitettu samalle ligatuurille kuin *clamaui*-sanankohdalla painollinen *ma*-tavu. Ligatuurit on kuitenkin jaettu eri tavoilla. *Herra*-sanankohdalla *ra*-tavun sijoitus voisi selittyä *ra*-tavun kestolla, joka on lyhyempi verrattuna *clamaui*-sanankohdalla *ui*-tavuun, joka ääntyy pitkänä. Toinen mahdollisuus on, että Gunnæruksen käyttämässä latinalaisessa lähteessä deklamaatio on tässä tapauksessa ollut samanlainen Graduale Arosiensen sävelmän kanssa.

Pääpiirteissään varsin yhtenäinen introitussävelmistö sisältää pienissä yksityiskohdissaan hajanaisesti, mutta runsaasti mm. lähdetäustasta, traditioiden sekoittumisesta ja myös ilmeisistä kirjoitusvirheistä johtuvia eroavuuksia. Tavallisia ovat myös nuottineliöiden sijoittuminen viivastolle epämääräisesti siten, että tarkan sävelkorkeuden lukeminen vaikeutuu. Jopa samassa fragmenttikoosteessa voidaan havaita eroavaisuuksia.

Seuraavassa sävelmäesimerkissä *domino*-sanankohdalla *do*-tavun sävelmälle tyypillinen *gcc*a-ligatuuri on todennäköisestä kirjoitusvirheestä johtuen Graduale Aboensessa (f. 23v) *fcca*-sävelkuvio ja Officia Missæssa (GOM, 54v) *HER-RASA*-sanalla *ac-ca*. Molemmissa lähteissä esiintyy myös tavanomainen *gcc*a-sävelkuvio.

⁴⁷ Sävelnimiä pyritään havainnollistamaan ja erottamaan muusta tekstistä Arial-kirjasinmallilla. Erilliset deklamaation mukaiset ligatuurit erotellaan tavuviivoin, esim. cd-defd-d.

G44, 23v-24r



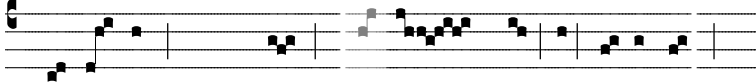
Gau-de-a-mus om-nes in do- mi- no di- em fes-tum

G44, 27v-28r (myös G37, 14v)



Gau-de-a-mus om-nes in do- mi- no di- em fes-tum

GOM, 54v-55r



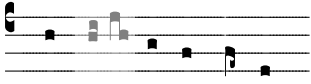
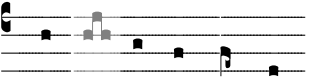
I-loit-cam nyt HER-RA- SA ia pi-tä- kän

GOM, 55r-v



Riemutcat Herrasa te wan- hurs- kat ne toi-me-li- set

Esimerkkinä samaankin käsikirjoitusfragmenttiin sisältyvistä eroista on myös M55:n 1. moodin doksologia-lopukkeissa esiintyvät toisistaan poikkeavat sävelkuviot. Toisessa kohtaa *seculorum*-sanana *cu*-tavulla osoitetaan laulettavaksi sävelet *ahca* ja toisessa sävelet *aca*.

M55, 43r	mutta M55, 54r
	
E V O V A E	E V O V A E

Yksittäisten kirjoitusvirheiden osoittaminen on usein mahdotonta, koska Gunnærus on muuntanut muutenkin sävelmiä varsin paljon. Todennäköiset kirjoitusvirheet voivat kuitenkin paljastua sävelmissä, joita Gunnærus on käyttänyt useammin kuin kerran. Esimerkiksi pääsiäispäivän kolmessa *Resurrexi*-introitussävelmään pohjautuvassa introitusantifonissa toistuu sama *halleluja*-säe. *Minun palwelian* -antifonissa on toisen *halelujah*-sanana *lu*-tavulle *fgf*-ligatuurin sijaan kirjoitettu *egf*-ligatuuri. Sävelmän muuntaminen tässä tapauksessa ei liene ollut tarkoituksellista.⁴⁸

⁴⁸ Kaikissa vertailluissa Suomessa käytetyissä latinalaisissa lähteissä tässä kohtaa on *fgf*-ligatuuri. *Egf*-ligatuuri esiintyy kuitenkin ainakin Lucas Lossiuksen *Psalmodiassa* (LLPs

GOM, 24v	GOM, 25r	GOM, 25v
		
Ha-le- lu - jah.	Ha-le-lu - jah.	Ha-le- lu - jah.

Gunnæruksen käyttämän latinalaisen missalen tai gradualen piirteitä on pyritty selvittämään tarkastelemalla eri lähteiden antifonisävelmissä esiintyviä melodiakulkujen eroavaisuuksia. On todennäköistä, että Gunnærus on laatinut introituslaulut niiden sävelmien pohjalta, joita 1600-luvun alussa laulettiin Helsingin koulussa tai Viipurin hiippakunnassa. Viipurin hiippakunnan käytäntö ei kuitenkaan ole ollut yhtenäinen. Alueella on vaikuttanut vahvan turkulais-dominikaanisen vaikutuksen ohella germaaninen vaikutus. Oma musiikillinen vaikutuksensa on ollut myös birgittalais- ja ilmeisen vähäisessä määrin myös franiskaanisäntökunnalla.⁴⁹ Itä-Suomessa on saattanut olla myös vähintään yksi vuonna 1493 (?) painettu Graduale Arosiense, onhan osaan GAR:n säilyneisiin pergamenttilehtiin sidottu itäsuomalaisia voudintilejä.⁵⁰ Olav D. Schalin mainitsee, että Gunnærus on ottanut sävelmät Turun gradualesta.⁵¹ Schalin ei perustele käsitystään.

Officia Missæ sisältää 12 sävelmää, joista Gunnærus on laatinut useamman kuin yhden introituslaulun.⁵² Kyseisistä sävelmistä on yleensä tehty muokaus, jonka käyttö osoitetaan latinalaista käyttöä vastaavaan palvelukseen. Tällöin introitustekstikin vastaa tavallisesti vastaavan latinalaisen introituksen tekstiä. Tämän lisäksi on sävelmään sovitettu siihen aikaisemmin kuulumaton teksti. Sävelmät, joista Gunnærus on laatinut useampia kuin yhden

ff. 102 ja 103). Poikkeuksen näyttää muodostavan G44:n sävelmämuoto f-f-fgff-dffdf, joka on pahoin vaurioituneesta sivusta translitteroitu koosteen näköispainokseen (Taitto 2002b, 249). Translitteroinnissa sävelmää on täydennetty käyttäen apuna M231:n *Resurrexi*-introitusta (f. 7r). M231:n *alleluya*-sävelmä on kuitenkin f-dfe-fgff-dffdf, joten translitteroinnin sävelmä poikkeaa M231:n sävelmästä.

⁴⁹ Taitto 1992, 451-452.

⁵⁰ Schmid 1959-1965, IV, s. 85-95. Ks. myös Taitto 2002, 10, viite 16.

⁵¹ Schalin 1946, 61.

⁵² Useammin kuin kerran *Officia Missæssa* esiintyvät latinalaiset introitussävelmät ovat: *Factus est dominus* (Herra on minun turvani, f. 35r; Että nyt ne köyhät, f. 47r), *Suscepimus Deus* (Jumala me odhotamme, f. 37v; Catzo Jumalan maja, f. 45v, Minä tadhon Herralle, f. 48r), *Rorate celi desuper* (Tiuckucat, f. 52v; Tehkät portit awaraxi, f. 52v), *Gaudeamus omnes in domino* (Iloitcam nyt HERRASA, f. 54v; Riemutcat Herrasa, f. 55r), *Ego clamaui* (Minä huudhan sinun tygges, f. 18r; Minäpä Herra taidhan, f. 44v, viimeksi mainituksa käytetty sävelmämigraatioita myös sävelmästä *Nunc scio vere*), *Resurrexi* (Sinä Herra sitä toimitat, f. 24v; Minun palwelian, f. 25r; Kijetty olcon Jumala, f. 25v), *Dicit dominus ego* (Josko minä cuulisin, f. 43v; Minä sisäl menen sinun honeses; f. 46r; Tänäpäniä terveys, f. 46v), *Esto michi* (Ole minulle wahwa Callio, f. 20r; Catzo minä vloslähdetän, f. 50r) *Omnes gentes plaudite* (Asucan Jumalan sana, f. 18v; Caicki cansat paucuttacat käsiän, 37r, Herra andapi sanan, f. 49v), *Introduxit vos* (Herra ombi alasastunnut, f. 26r; Nin totta quin minä elän, f. 45r), *Misere michi ... ad te* (Herra ole minulle armolinen, f. 41r; Quinga juri tyhiät, f. 47v) ja *Spiritus domini repleuit* (Maan pijri ombi täynnäns, 30v; Minä tahdon vlgoswodhatta, 31r; Ja äkistä tapachtui taiwahast, 31v)

introituksen, avaavat näkökulman Gunnæruksen mahdolliseen sävelmistö-lähteeseen. Introituksiin sisältyy yhdeksän sävelmäpartikkelia, jotka esiintyvät jokaisessa samasta sävelmästä tehdyssä antifonissa ja johdonmukaisesti eroavat vastaavasta tyypillisestä "turkulaisesta" antifonista. Nämä yhdeksän sävelmäpartikkelia, jotka sisältyvät *Dicit dominus ego* (2 eroavaisuutta), *Factus est Dominus* (1), *Resurrexi* (2), *Rorate celi* (2), *Spiritus domini repleuit* (1) ja *Suscepimus Deus* (1) -introitussävelmistä muokattuihin introituksiin ja poikkeavat siis johdonmukaisesti esimerkiksi Tammelan, Ilmajoen, Uskelan gradualen, Henricus Thomae -käsikirjoituksen ja ilmeisesti myös ns. Graduale Aboensen (G44) mukaisten lähteitten sävelmämuodoista.⁵³

Introituksesta *Suscepimus Deus* Gunnærus on laatinut kolme erilaista introituslaulua. Nämä ovat *Jumala me odhotamme* (dominica 8 post trinitatis), *Catzo Jumalan maja* (festo dedicationis ecclesia) ja *Minä tadhon Herralle* (pääsiäisaikana vietettävät votiivimessut?). *Misericordiam*-sanon *mi*-tavun clivis-kuvion (af) sijaan Gunnærus käyttää kaikissa kolmessa versiossa agf-sävelkulkua. Tämä viitanee siihen, että Gunnæruksen käyttämässä lähteessä *mi*-tavulla olisi nimenomaan ollut agf-climacus. Tyypillisissä Turun hiippakuntaan liitetyissä gradualeissa (ainakin GT, GI, HEN, GA⁵⁴) on tässä kohtaa aina clivis. *Mi*-tavun climacus-ligatuuri ei ole harvinainen varhaisemmissa Kansallikirjaston missale- ja gradualefragmenteissa. Esimerkiksi kahdessa Toivo Haapasen 1200–1300 -luvulle ajoittamassa käsikirjoituksessa on *mi*-tavulla climacus (M48 ja M51). Missale nro 51:n alkuperän Haapanen määrittää pohjoismaiseksi, todennäköisesti tanskalaiseksi.⁵⁵

Seuraavassa sävelmävertailussa vertaillaan *Suscepimus*-introitusantifoneja. Vertailusta voimme havaita, että Gunnæruksen kolmen samasta sävelmästä laatiman antifonin lähteenä ei todennäköisesti ole ollut mikään tässä vertailussa mukana olevan latinalaisen introitusantifonin mukainen sävelmä. Lähimpänä Gunnæruksen sommittelemia sävelmiä on G37:n sävelmämuoto, mutta siinäkin on *terre*-sanon *re*-tavulla ja sävelmän lopussa *tua*-sanalla ratkaisevat eroavaisuudet. Vertailua vaikeuttavat melodiaeroavaisuudet Gunnæruksen eri versioiden välillä. *Jumala me odhotamme* -antifoni muistuttaa G37:n sävelmää *sinun*-sanon osalta (fachc-g / templi: a-chcg), mutta *Minä tadhon Herralle* -antifoni useimpia muita vertailtuja lähteitä *hän*en *cansans* -sanojen (a-ca-c-g) kohdalla.

⁵³ Yksikään näistä introituksista ei ole säilynyt G44-fragmentissa.

⁵⁴ HYK, F.m. II n:o 45 f. 2v ja HYK F.m. n:o 77 ff. 17r-17v. Lähteet ovat todennäköisesti Graduale Aboensena tunnetun (Graduale n:o 44) gradualen kanssa saman käsikirjoituskoulukunnan valmistamia. Taitto 2002b, 215.

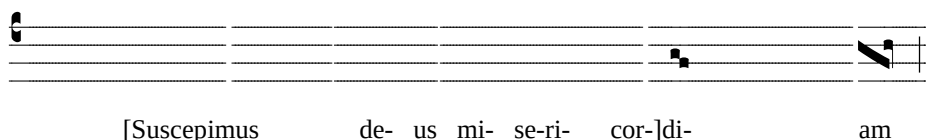
⁵⁵ Haapanen 1922, 24.

Suscepimus deus –antifonien vertailua

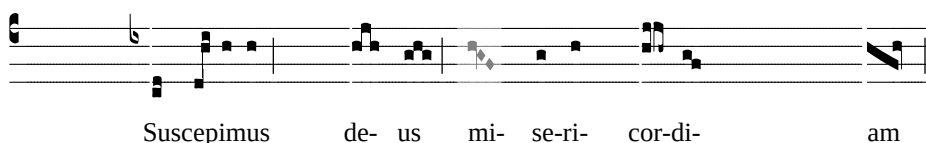
M48, 1r; [aluke myös: M51, 11v]



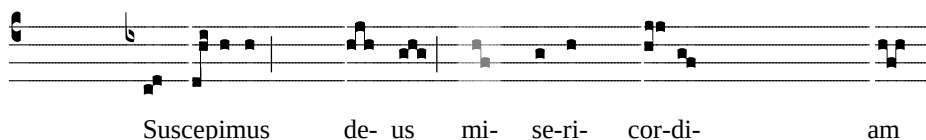
M55, 43r



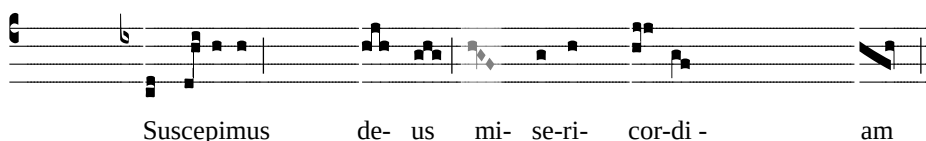
M55, 54r



GT, 74v (GI, 40r, HEN, 71r, G45, 2v, G55, 6v. G77, 17r-v, G84, 15v)



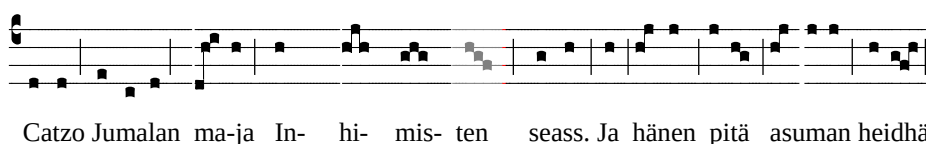
G37, 11v



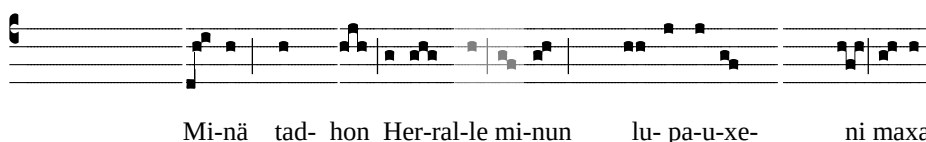
GOM, 37v - 38r



GOM, 45v - 46r.



GOM, 48r - 48v



M48, 1r



tuam in me- di-o templi tu- i se- cun- dum

M55, 43r



tuam in me- di-o templi tu- i se- cun- dum

M55, 54r



tuam in me- di-o templi tu- i se- cun- dum

GT, 74v



tua(m) in me- di-o te(m)pli tu- i s(e)-c(un)- d(u)m

G37, 11v



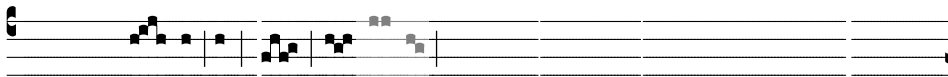
tuam in me- di-o templi tu- i se- cun- dum

GOM, 37v - 38r



käs-kel si- nun Templises. Ju- mala

GOM, 45v - 46r.



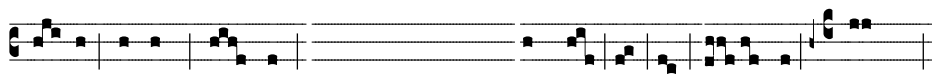
cansans Ja he tu-le- wat

GOM, 48r - 48v

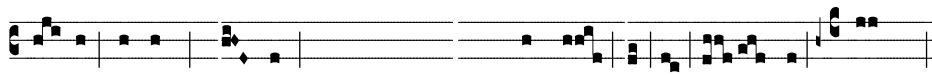


Halelujah. Caiken hänen cansans edhes. Se hänen pyhäins coolema ombi

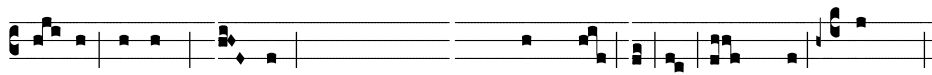
M48, 1r



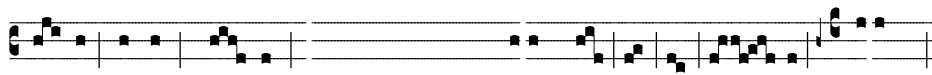
nomen tuum De - us i- ta et laus tu- a in
M55, 43r



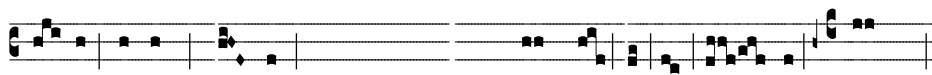
nomen tuum De - us i- ta et laus tu- a in
M55, 54r



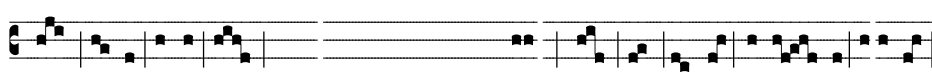
nomen tuum De - us i- ta et laus tu- a in
GT, 74v



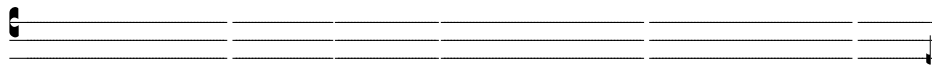
nome(n) tuu(m) De- us i- ta et laus tu- a in
G37, 11v



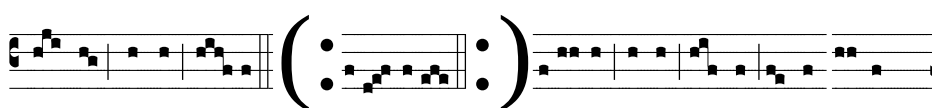
nomen tuum De - us i- ta et laus tu- a in
GOM, 37v - 38r



quin sinun Nimes on, nijn mös on sinun Kij-to-xes ha-man
GOM, 45v - 46r.

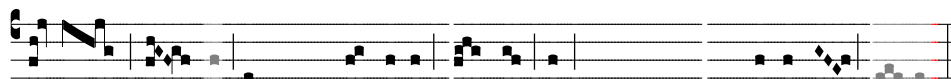


GOM, 48r - 48v



cal-lis Herran ed-hes Halelujah. Sinulle minä tadhon kitos-uffra-

M48, 1r



fi- nes ter- re ius- ti- ci- a ple- na est dex-te-ra tu- a.
M55, 43r



fi- nes ter- re ius- ti- ci- a ple- na est dex-te-ra tu- a.
M55, 54r



fi- nes ter- re ius- ti- ci- a ple- na est dex-te-ra tu- a.

HEN, G55, G84:



GT, 74v

dex-te- ra tu- a.



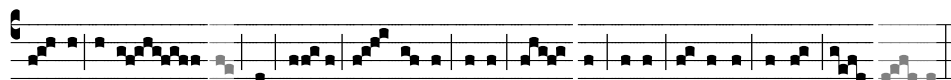
fi- nes ter- re ius- ti- ci- a ple- na est dex-te-ra tu- a.
G37, 11v



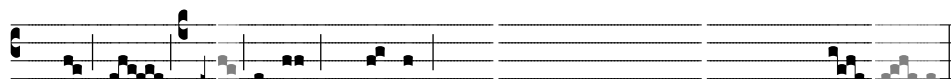
fi- nes ter- re ius- ti- ci- a ple- na est dex-te-ra tu- a.
GOM, 37v - 38r



mailman lop- pun asti Sinun oi-ke-a kä- tes on täynnäns vanhurska- ut- ta.
GOM, 45v - 46r.



Henen can-sa- xens. Ja it- ze Ju- mala henen canssa(n)s pitä oleman heidän Jumalans.
GOM, 48r - 48v



-ta ja sen Herran nimen

sar- na- ta.

Seuraavissa nuottiesimerkeissä esitetään edellä mainitut yhdeksän *Officia Missæ*n sävelmäpartikkelia, jotka johdonmukaisesti eroavat vastaavista tyyppillisistä myöhäiskeskiaikaisten Turun hiippakunnassa käytettyjen gradualelähteiden sävelmämuodoista.

Dicit dominus ego HEN, 77v–78r (G106, 1r; GI, 58v; GT, 86v–87r; GU, 78v)
Josko minä cuulisin (GOM, 43v–44r)
Minä sisälmenen sinun honeses (GOM, 46r–v)
Tänäpäni terweys (GOM, 46v)

Kaksi eroavaisuutta:

1) *Non afflictionis* -sanoille sijoittuvien c-ch-d -sävelien kohdalle, *hän rauhan* -/ *sinun pyhän* -/ *poolest* -sanoille on GOM:ssa lisätty agac-sävelistä muodostettuja, toisistaan hieman poikkeavia sävelkulkuja.

HEN, 77v–78r (GI, 58v; GT, 86v–87r; GU, 78v)	GOM, 46r–v
et non aff-	li- (-ctionis)
GOM, 43v–44r	GOM, 46v
(cu-)mar-rhan sinun pyhän Templis päin,	sen poo-lest että hän mös Abra-

2) Antifonin päätöksessä *cunctis*-sanon *ctis*-tavulle sijoittuvaan eded-sävelkuvioon on lisätty f-sävel *auta-*, *minun-* ja *cadhonnut*-sanoilla.⁵⁶

HEN, 77v–78r (GI, 58v; GT, 86v–87r; GU, 78v; G106, 1r):	GOM, 43v–44r
cun-ctis lo- cis	au- ta mei- tä.
GOM, 46r–v	GOM, 46v
mi- nun e- the- ni.	io-ca ca-dhon-nut o- li.

⁵⁶ Vertailluissa latinankielisistä *Dicit dominus ego* -introitusantifonien lopukkeissa ei ole esiintynyt Gunnæruksen käyttämää lopukkeen sävelmämuotoa (*ctis*-tavulla: ededef). Muutos on saattanut syntyä epähuomiossa, sillä samassa antifonissa on vastaava sävelkulku aikaisemmin sanoilla *afflictionis* / *hänen pyhillens*. Sävelkulku esiintyy myös mm. hautajaismessun *Requiem*-introituksen päätöksessä, esim. GT, 96v:

lu- ce- at e- is

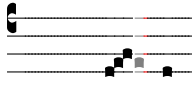
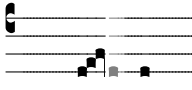
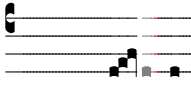
Factus est Dominus (GT, 68r, HEN, 68v)

Herra on minun turvani (GOM, 35r)

Että nyt ne köyhät hävitetään (GOM, 47r)

Yksi eroavaisuus:

Päätössäveltä edeltävä ligatuuri päättyy GOM:ssa d-sävellelle.

HEN, 68v (GT, 68r)	GOM, 35r	GOM, 47r
		
(volu-)it me.	(mi-)nu- hun.	(opetet-) ta- man.

Resurrexi (M231, 7r; G51, 12r; G111, 1v; GI, 9r; GT, 54r-v; GU, 31v-32r; HEN, 60r)

Sinä Herra sitä toimitat (GOM, 24v)

Minun palwelian (GOM, 25r)

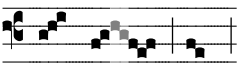
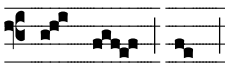
Kiitetty olcon Jumala (GOM, 25v)

Kaksi eroavaisuutta:

1) Ensimmäisen *halelujah*-sanana *ha*-tavulla ei ole g-säveltä, kuten latinalaisella *alleluia*-sanalla.

HEN, 60r (G51, 12r; G111, 1v; GI, 9r; GT, 54r-v; GU, 31-32r)	
	
Al- le- lu- ja	
GOM, 24v, 25r, 25v ¹	
	
Ha- le- lu- jah.	

2) *Facta*-sanana *cta*-tavulle sijoittuva f-sävel ja sitä seuraava e-sävel puuttuvat *tieto*-, *Aiwotus*- ja *Christuxen*-sanoilta. GI ja M231 muistuttavat tällä kohtaa enemmän GOM:n sävelmämuotoa.

HEN, 60r (G44, 19r; G51, 12r; G111, 1v; GT, 54r-v; GU, 31v-32r)		GI, 9r (M231, 7r)
		
fa- cta est		fa- cta est
GOM, 24v	GOM, 25r	GOM, 25v
		
nen tie- to	-wo - tus	-tu- xen

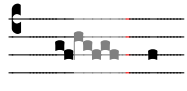
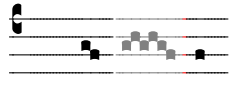
Rorate celi (M97, 1v; G112, 1r; GT, 92r; HEN, 46v–47r)

Tiuckucat te Taiwahat (GOM, 52v)

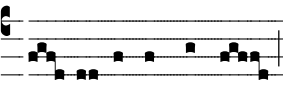
Tehkät portit awaraxi (GOM, 52v)

Kaksi eroavaisuutta:

1) iustum: gfgfgf-f /(van-)hurskautta: gfg-a-gagf-f / (cor-)keaxi: gf-gagagf-f

HEN, 46v–47r	GOM, 52v	GOM, 52v
		
ius- tum	(van-)hurs-ka-ut- ta	(cor-) ke- ax- i

2) terra et germinet / ja tottakon / Kuningas: ja-sanalle sekä Ku-tavulle lisäty C-sävel.

HEN, 46v–47r (GT, 92r)	M97, 1v	G112, 1r
		
ter- ra et ger-mi-net	ter- ra et ger-mi-net	ter- ra et ger-mi-net
GOM, 52v	GOM, 52v	
		
(a-)wait-can ja tottacon	(Cunni)- an Ku-nin -gas	

Spiritus domini (M86, 3r; G77, 14v; GT, 64r–v; GI, 24r–v; GU, 45r; HEN, 66r; URJ, 20v–21r)

Maan pijri ombi täynnäns (GOM, 30v)

Minä tahdon vlgoswodhatta (GOM, 31r–v)

Ja äkistä tapachtui (GOM, 31v–32r)

Yksi eroavaisuus:

Toiseksi viimeisen *alleluja*-sanana *lu*-tavun chcac- tai cac-sävelkuvio on *Halelujah*-sanalla chchc.

HEN, 66r (G77, 14v; GT, 64r–v; GI, 24r–v; GU, 45r; URJ, 20v–21r)	M86, 3r	GOM, 30v, 31v, 32r
		
Al- le- lu- ya	Al- le- lu- ya	Ha- le-lu- jah

Suscepimus Deus (G45, 2v; G55, 6v; G77, 17r-v; G84, 15v; GT, 74v; GI, 40r; HEN, 71r)

Jumala me odhotamme sinun hywyttäs (GOM, 37v)

Catzo Jumalan maja (GOM, 45v)

Minä tadhon Herralle minun lupauxeni maxa (GOM, 48r)

Yksi eroavaisuus:

Misericordiam-sanana *mi*-tavulla on kyseisissä latinalaisissa lähteissä *af-clivis* ligatuuri, mutta GOM:ssa *sinun*-sanalla, *inhimisten*-sanalla ja *Herralle minun*-sanoilla: *agf*-climacus ligatuuri.

GT, 74v	GOM, 37v-38r	GOM, 45v-46r	GOM, 48r-48v
mi- se-ri-	i-nun hy-	(Inhimis-) ten se-ass.	(Herral-)le mi-nun

16 lehteä käsittävä G37 sisältää kaikkiaan 20 introitussävelmää, joista osa katkelmallisina. Toivo Haapanen ei arvioi *graduale* nro 37:n käyttöpaikkaa, eikä tilikirjamerkinnoissa (ff. 10–11: Ta. Ku. 1586–1611) ole merkitty paikkakuntaa. Haapanen arvioi kuitenkin lähteen *provenienssiksi* todennäköisesti Suomen ja käsikirjoituksen syntyajaksi 1300(–1400)-luvun.⁵⁷ Lähteen psalmiversusten sävelmät vastaavat GOM:n psalmisävelmiä, kuten myös tyypillisiä myöhäiskeskiaikaisia Suomessa käytettyjä introituspsalmisävelmiä. Käsikirjoitukseen on tehty joitakin korjauksia. *Deus in adiutorium* -introituksen versuksen *volunt*-sana vaihdettu *cogitant*-sanaan ja korjausjäljistä päätellen ilmeisesti myös *animam*-sanana säveliä muutettu.⁵⁸ Eri käsikirjoituslähteissä havaitut eroavaisuudet ovat kuitenkin Gunnæruksen sävelmämuokkaustapojen tarkastelun kannalta häviävän pieniä. G37 sisältää 20 introitussävelmää, joista 12 sisältyy myös GOM:een (merkitty seuraavassa taulukossa lihavoidulla).

⁵⁷ Haapanen 1925, 20.

⁵⁸ Versuksen jälkimmäisen tekstimuoto vaihtelee eri lähteissä, esim. GAr (s. 67) tai GR (s. 315): *qui volunt mi(c)hi mala*, mutta yleisesti suomalaisissa lähteissä ja esim. GS (s. 54): *qui cogitant mi(c)hi mala*.

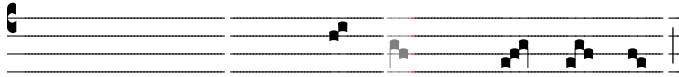
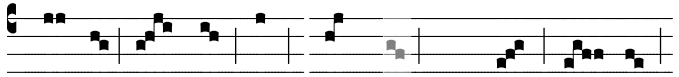
Introituslaulut G37-fragmentissa

3r	<i>Redime me</i> II
3v	<i>Tibi dixit</i> III
3v–4r	<i>Ne derelinquas me</i> VII
4r–v	<i>Deus in adiutorium</i> VII
5r	<i>Exaudi deus orationem meam</i> V
5v	<i>Dum sanctificatus</i> III
7v	<i>Meditatio cordis</i> I (loppuosa säilynyt <i>mei in conspectu</i> -sanoista lähtien)
8r	<i>Sitientes uenite ad aquam</i> II
8v	<i>Judica me</i> III
9v	<i>Aqua sapientie</i> VII
10r	<i>Jubilate</i> VIII
10v	<i>Cantate</i> VI
11r	<i>Omnes gentes</i> (d 7 post trin) VI
11v	<i>Suscepimus Deus</i> I
12r	<i>Si iniquitates</i> III
13 r	<i>Exclamauerunt</i> I
14r	<i>Probasti domine</i> VII
14r	<i>Justus ut palma</i> I
14v	<i>Gaudeamus omnes</i> I
14 v	<i>Ego autem sicut oliva</i> III (katkelmallinen, vain alkuosa säilynyt)

Seuraaviin sävelmäkatkelmiin on koottu ne eroavuudet, joissa G37 ja GOM eroavat yhdessä G44:n tai jonkin muun tyypillisen myöhäiskeskiaikaisen Turun hiippakunnan käytännön mukaisen sävelmistön muodoista ja viittaavat siihen, että GOM:n sävelmistö on lähempänä G37:n sävelmistöä kuin esimerkiksi G44, GI, GU, GT, HEN -käsikirjoitusten introitussävelmiä. Kuitenkin muutamat GOM:n sävelmäpartikkelit poikkeavat G37:n sävelmistä ja ovat samanlaisia tyypillisten ”turkulaisten” sävelmien kanssa. Sävelmien eroavuudet osoittavat myös, että mahdolliset yhteydet Graduale Arosiensen mukaiseen sävelmistöön sulkeutuvat pois.

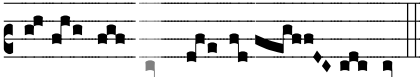
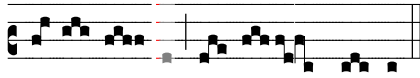
1) *Judica me Deus*

G37:n *gente*-sanana *te*-tavun *ga* -sävelkuviota (pes) vastaa *sitā*-sana *tā*-tavun sävelkuviota. Muissa lähteissä vastaavassa kohdassa on clivis.

G37, 8v	
	
cau-sam me- am de gen- te non san- cta	
GAr, Ad 93	
	
[] de gen- te no(n) san- cta	
G30, 2v	
	
cau-sam me- am de gen- te no(n) san- cta	
GU, 21r-v	
	
cau-sam me- am de gen- te non san- cta	
GOM, 22v-23r	
	
mi- nun a- si- an was-tan si-tā pyhätöind can- sa	

2) *Aqua sapientie*

G37:n ensimmäisen *alleluya*-sanana *ya*-tavulla on *a*-sävel, kuten myös GOM:ssa *jah*-tavulla.

G37, 9v	GAr, s. 133
	
al-le- lu- ya al- le- lu- ya.	al-le- lu- ia al- le- lu- ia.
HEN, 60v-61r	GOM, 26v-27r
	
al-le- lu- ya al- le- lu- ya.	Ha-le-lu- jah, Ha- le- lu-jah.

3) *Cantate*

G37:n *Alleluya*-sanan *ya*-tavulla on *fgffded*-ligatuuri, kuten myös GOM:ssa *jah*-tavulla.

G44, Baltiska fogderäkenskaper F. 410 1592/3 br (Taitto 2002, 87)
(Myös G19, 5r ; GT, 58v.)



do- mi-nus al- le-lu- ya

GAr, s. 143



do- mi-nus al- le- lu-ia
HEN, 62v-63r



do- mi-nus al-le - lu - ia

G37, 10v



do- mi-nus al - le-lu - ya
GOM, 28v-29r

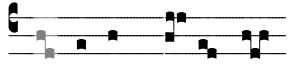


Ih -mei-tä Ha-le-lu - jah.

4) *Suscepimus*

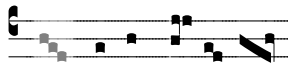
Misericordiam-sanan *mi*-tavulla on *agf*-climacus, kuten GOM:ssa vastaavissa kohdissa Graduale Arosienses on *mi*-tavulla *af*-clivis (GAR, s. 196).

GT, 74v (GI, 40r; HEN, 71r; G45, 2v; G55, 6v; G77, 17r-v; G84, 15v; M55, 54r)



mi- se-ri- cór-di- am

G37, 11v (myös: M48, 1r; M51, 11v)



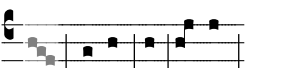
mi- se-ri- cor-di- am

GOM 52. / 37v - 38r



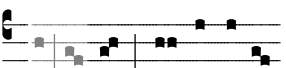
sinun hy- wyt- täs

GOM 71. / 45v - 46r.



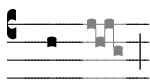
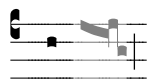
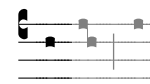
-ten seass. Ja hänen

GOM 76. / 48r - 48v

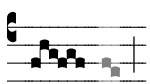
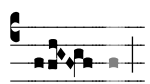
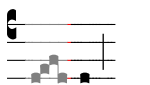
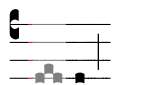
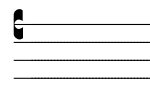


-le mi-nun lu- pa-u-xe-

Templi-san *li*-tavulla on G37:ssä *chcg*-sävelet, kuten GOM:n *Jumala me odhotamme* -introituksessa *sinun*-sanalla. Kuitenkin samasta sävelmästä laaditussa *Minä tadhon Herralle* -introituksessa on hänen *cansans* -sanaoilla *cacg*-sävelet, jotka vastaisivat muiden vertailussa mukana olleiden sävelmien muotoa.

GT, 74v	G37, 11v	GOM, 37v-38r	GOM, 48r-v
			
tem- pli	tem- pli	si- nun	hä- nen can- sans

G37:n *Suscepimus*-introitus sisältää myös kaksi sävelmäpartikkelia jotka poikkeavat GOM:n ja mm. GT:n vastaaviin kohtiin sijoittuvista partikkeleista.

GT, 74v	G37, 11v	GOM, 37v-38r
		
ter- re	ter- re	lop- pun
GT, 74v	G37, 11v	GOM, 37v-38r; 45v-46r; 48r-v;
		
tu- a	tu- a	(wanhurska)-ut- ta (Ju)- ma- lans. (sar)- na- ta.

5) *Exclamauerunt*

Ensimmäinen *halelujah*-sana alkaa GOM:ssa *d*-sävelellä *cd*-ligatuurin asemasta.

G44, 25r; HEN, 79v

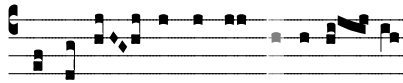
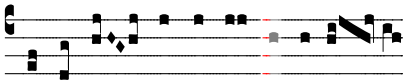
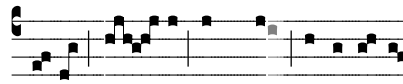
e- os al-le-lu- ya al- le- lu- ya
G37, 13r

e- os al-le-lu- ya al- le- lu- ya
GOM, 53r-v

pääs-tä Ha-le-lu- jah Ha-le - lu - jah.

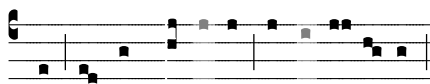
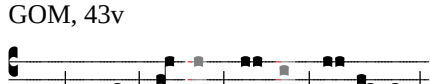
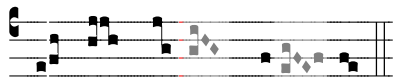
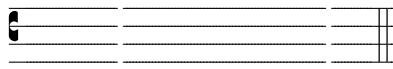
6) *Ego autem sicut oliva*

G37:n *oliva*-sanon *o*-tavulla on *h*-sävel, kuten GOM:ssa *ninquin*-sanon *guin*-tavulla.

G31, 13r  E-go au- tem si-cut o-li- va G37, 14v (vain alkuosa on säilynyt)  E-go au- tem si-cut o-li - va	G44, 29v (Taitto 2002a, 116)  E-go au- tem si-cut o-li - va GOM, 56r-v.  Minä py- syn nin- quin hedhelimelinen
--	---

7) *Si iniquitates*

Si iniquitates -introitusantifonissa on kolme sävelmäpartikkelia, joissa HEN on lähempänä GOM:a kuin G37. *Iniquitates*-sanon *ta*-tavulla on HEN:ssä *c*-sävel (G37: *ch*), *observaveris*-sanon *ser*-tavulla *h*-sävel (G37: *ha*), *Deus*-sanon *us*-tavulla *ahag*-sävelkuvio (G37: *ghag*) ja *israel*-sanon *ra*-tavulla *egff*-sävelkuvio (G37: *egfef*).

G37, 12r  Si i- ni- qui-ta-tes ob-ser-va-ve-ris ... GAR, s. 180  Si i- ni- qui-ta-tes ob-ser-va-ve-ris ... G45, 8v  Si i- ni- qui-ta-tes ob-ser-va-ve-ris ... HEN, 77r-v  Si i- ni- qui-ta-tes ob-ser-va-ve-ris ... GOM, 43v  Jos si-nä Her-ra soi-mit syn-di-ä? ...	 de- us is-ra- el.  []  De- us Is-ra- el.  De- us Is-ra- el.  si-nä Is-ra-E-lin Ju-ma-la
---	--

Suoritetussa Kansalliskirjaston gradualefragmenttien vertailussa ei ole pystytty määrittämään yhtään fragmenttikoostetta, jonka sävelmistöt vastaisivat täysin *Officia Missæ*n lähteenä käytettyjä sävelmämuotoja. On tietenkin mahdollista, että eroavuudet johtuvat Gunnæruksen itsensä tekemistä muutoksista. Vertailun perusteella näyttäisi kuitenkin siltä, että gradualefragmentti G37:n sävelmämuodot vastaisivat Gunnæruksen käyttämiä sävelmiä lähemmin kuin esimerkiksi GA:n introitussävelmät. Kuitenkin myös se sisältää sävelmäpartikkeleita, jotka näyttävät viittaavan siihen, että Gunnæruksen käyttämä latinalainen sävelmistö on poikennut myös G37:n sävelmistä. Gunnæruksen sävelmämuokausmenetelmien tarkastelun kannalta latinalaisissa lähteissä havaitut erot vaikuttavat kuitenkin merkityksellisen pieniä.

4.8 Introitusten yksityiskohtaista tarkastelua

Seuraavassa tarkastelussa on mainittu mahdollisin kommentein kaikki Gunnæruksen kokoelman introituslaulut. Laulun järjestysnumeron (1-95) jälkeen on merkitty laulun sijainti käsikirjoituksessa. Pyhä- tai juhlapäivän nimen jälkeen on merkitty lihavoiduin kirjaimin introitusantifonin alkusanat. Alkusanot edeltävä numero (I–VIII) osoittaa psalmisävelmän moodin. Sulkeissa mainittu raamatunkohta on pyritty merkitsemään vuoden 1992 raamatunkäännöksen jaottelun mukaan (A. = antifoni, V. = versus). Tämän jälkeen on merkitty kursiivilla introituksen latinankielinen vastine Missale Aboensen kirjoitusasussa ja latinankielisen introitustekstin Vulgatan mukainen raamatunkohta Parvion laatiman luetteloinnin mukaan.⁵⁹

Gunnæruksen suomenkielisten introitussovitusten sävelmät ovat yleensä yhdistettävissä latinalaisiin esikuviiin. Kuitenkin sävelmiä on tekstin vaatimusten mukaan muunneltu varsin paljon, usein jopa niin, että sävelmä saa uuden, aivan itsenäisen luonteen. Ne ovat ikäänkuin latinalaisen esikuvansa toisintosävelmiä. Gunnæruksen tapaa sovittaa sävelmiä on kuvailtu tämän tutkimuksen luvussa 5. Tässä yhteydessä niitä on kommentoitu vain muutamissa tapauksissa. Mikäli suomenkielisen introituksen teksti ei vastaa latinankielistä, latinankielinen tekstialuke viittaa sävelmän latinalaiseen vastineeseen. Luettelossa on lisäksi mainittu kokoelman rubriikeissa esitetyt pyhä- ja juhlapäivät, joiden kohdalla viitataan johonkin toiseen kokoelman introitukseen.

Luetteloon on liitetty myös nuotinnettuna introitusantifonin ja vastaavan latinankielisen antifonin alku. Latinankielinen esimerkki on pyritty ottamaan ensisijaisesti G37:n tai G44:n taikka näitä ajallisesti lähellä olevista säilyneistä fragmenteista. Merkittävä osa esimerkeistä on otettu myös myöhäiskeskiaikaisista gradualeista GI, GU, GT ja HEN. Vertailtavuuden helpottamiseksi alkuperäiset klaavimerkinnät on joissakin tapauksissa vaihdettu vastaamaan Gunnæruksen klaavimerkintöjä.

⁵⁹ Parvio 1988, 557-561.

1. / 13r *dominica 1 adventus*

VIII **Sinun jälkes Herra minä ikäwöitsen** (A. Ps. 25: 1–3 / V. Ps. 25: 4)

Ad te leuaui (A. Ps. 24: 1–3 / V. Ps. 24: 4)

G44, 1r

Si-nun jäl-kes Her-ra mi-nä i-kä-wöit-sen Ad te le-ua-ui a- ni-mam me- am

Alkuperäisen käsikirjoituksen lehden alalaita on repeytynyt ja antifonin loppuosan nuottikirjoitus on näin muutaman nuotin osalta kadonnut.

2. / 13v *dominica 2 adventus*

VII **Catzos Herra andapi izens culutta** (A. Jes. 62: 11 pohjalta / V. Ps. 80: 2)

Sävelmä: **Populus syon** (A. Isai. 30: 19a, 27a, 28b, 30a, 29b / V. Ps. 79: 2)

Cat-zos Her-ra an-da-pi I-zens cu-lut-ta ha- man Ma-il-man ä- rin

G44, 2r

Po-pu-lus Sy-on ec- ce Do- mi-nus ve-ni- et

Gunnærus on todennäköisesti muokannut antifonitekstin Jes. 62: 11 pohjalta. Kun käsikirjoituksen sivun alalaita on repeytynyt, on antifonin tekstin loppuosan luotettava täydentäminen epävarmaa. Käsikirjoituksen sivun vasemmassa marginaalissa näkyvä epäselvä merkintä saattaisi olla "Zach 9", joka voisi viitata Gunnæruksen toiseen tekstilähteeseen. 2. adventisunnuntain latinankielisen introitusantifonin teksti on muodostettu Jes. 30: 19, 27–30 pohjalta. Teksti ei kuitenkaan suoraan seuraa Vulgatan sanamuotoa.⁶⁰

⁶⁰ *Populus Syon* -antifonin perinteinen latinankielinen teksti on muodostettu seuraavista psalmin 30 jakeista:

30: 19 **populus** enim **Sion** habitabit in Hierusalem plorans nequaquam plorabis miserans miserebitur tui ad vocem clamoris tui statim ut audierit respondebit tibi

30: 27 **ecce** nomen **Domini venit** de longinquo ardens furor eius et gravis ad portandum labia eius repleta sunt indignatione et lingua eius quasi ignis devorans

30: 28 spiritus eius velut torrens inundans usque ad medium colli **ad** perden- das **gentes** in nihilum et frenum erroris quod erat in maxillis populorum

30: 29 canticum erit vobis sicut nox sanctificatae sollemnitatis et **laetitia cordis** sicut qui pergit cum tibia ut intret in montem Domini ad Fortem Israhel

Vaikka Agricolan julkaisemissa Vanhan Testamentin käännösteksteissä onkin vastaava raamatunkohta, Gunnærus on saattanut todeta mielekkäämmäksi käyttää kokonaan toista, suoraan Raamatusta otettua tekstiä (Jes. 62: 11). Lehden repeytymisestä johtuen käsikirjoituksesta puuttuu myös lyhyt sävelmäosuus.

3. / 14r *dominica 3 adventus*

I **Iloitcat aina Herrassa** (A. Fil. 4: 4–6 / V. Fil. 4: 7)

Gaudete in domino (A. Phil. 4: 4–6 / V. Phil. 4: 7)

 I- loit- cat ai- na Her-ras- sa	GT, 17r  Gau-de-te in do-mi-no sem-per
--	--

14v *dominica 4 adventus*

(85) Tiuckucat te Taiwahat ylhältä päin

MA:n esittämästä traditiosta poiketen 4. adventtisunnuntaille osoitetaan Marian ilmestyksen juhlan introitus *Tiuckucat te Taiwahat ylhältä päin*, joka perustuu latinalaiseen introitukseen *Rorate celi desuper*. MA määrää 4. adventtisunnuntaille introituksen *Memento nostri* (A. Ps. 105: 4, 5 / V. Ps. 105: 1), josta Gunnæruksen kokoelmassa ei ole sovitusta. *Rorate celi desuper* on suomalaisessa perinteessä yleisesti Marian ilmestyspäivän ohella mm. 3. adventtisunnuntain jälkeisen keskiviikon introitus.⁶¹

4. / 14v *die nativitatis Domini, in aurora*

VIII **Yxi suuri walkeus** (A. Jes. 9: 1,5,6 / V. Ps. 93: 1abc)

Lux fulgebit hodie (A. Isai.9: 2d,6,7a, [Lk.1: 33]⁶² / V. Ps. 92: 1abc)

 Y- xi suu-ri wal-ke-us	GT, 20v  Lux ful-ge- bit ho-di- e
---	---

Gunnæruksen introituksen teksti poikkeaa Agricolan käännöksestä huomattavasti. Gunnærus on todennäköisesti itse muokannut antifonitekstiä siten, että se vastaa Vulgatan tekstin pohjalta syntynyttä latinankielistä antifonia.

30: 30 **et auditam faciet Dominus gloriam vocis suae** et terrorem brachii sui ostendet in comminatione furoris et flamma ignis devorantis adlidet in turbine et in lapide grandinis

⁶¹ Parvio 1988, 560.

⁶² Parvio ei mainitse luettelossaan (1988, 559) Luukkaan evankeliumin kohtaa, joka kylläkin mainitaan mm. GR:ssä.

Vulgata: Isai. 9: 2 *populus qui ambulabat in tenebris vidit lucem magnam habitantibus in regione umbrae mortis lux orta est eis*

9:6 *parvulus enim natus est nobis filius datus est nobis et factus est principatus super umerum eius et vocabitur nomen eius Admirabilis consiliarius Deus fortis Pater futuri saeculi Princeps pacis*

9:7 *multiplicabitur eius imperium et pacis non erit finis super solium David et super regnum eius ut confirmet illud et corroboret in iudicio et iustitia amodo et usque in sempiternum zelus Domini exercituum faciet hoc*

Lc.1:33 *et regnabit in domo Iacob in aeternum et regni eius non erit finis*

HEN, 48r–48v: *LVX fulgebit hodie supernos quia natus est nobis Dominus et vocabitur admirabilis Deus Princeps pacis, Pater futuri seculi, cuius regni non erit finis.*

A-III, 113–114: Jes. 9: 1 *SE Canssa / ioca pimeydhēs waeli / näki swren Walkiudhen /*
9: 5 *Sille ette meille ombi Pilti syndynnyt / ia Poica ombi meille annettu / ionga Hartios HERRAUS ombi / ia henen Nimens cutzutan / Ihmelinen / Neuuo / Wäkeue / Jumala / Kempī / Iiancaikinen Ise / Rauhanpämies .*

9: 6 *Senpäle ette henen HERRAUDHENS pite swri oleman / ia ei Rauhalla loppu / Daidin Istuimen päle / ia henen Waldakunnans/*

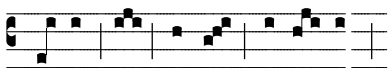
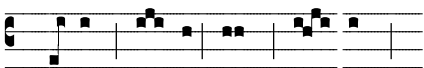
A-II, 348: Luuk. 1: 33 *ia henen Waldakunnallans ei pide oleman loppu*

GOM, 14v: *Yxi suuri walkeus ja kirkas paiste kirckasti walaisi meitä. Sillä meillä [on syndyny]t Herra, Ja hänen Nimens cutzutan Ihmelinen, Jumala, Rauhan päämies, ijancaikinen Isä, Jonga Herraus pysy aina loppumata.*

5. / 15r *die nativitatis Domini, in summa*

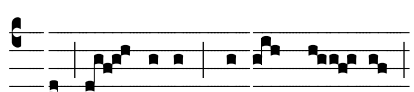
VII **Pilti on meille syndynnyt** (A. Jes. 9: 5 / V. Ps. 98: 1ab)

Puer natus est (A. Isai. 9: 6 / V. Ps. 97: 1ab)

GT, 22r	
	
Pilti on meille syndynnyt	Puer natus est nobis

Pilti on meille syndynnyt -introituksen suomenkielinen teksti on mahdollistanut aikanaan ilmeisen suosituksen introitusmelodian säilyttämisen lähes tarkalleen latinankielistä melodiaa vastaavassa muodossa. Suurimmat sävelmämuutokset voidaan havaita antifonin loppuosasta. *Vocabitur*-sanana *e*-sävelelle ulottuva melodiahuippu on madaltunut *Ia hänen Nimens* -sanojen kohdalla *d*-sävelelle. *Ihmelinen* -sanalla latinankielisen *consilii*-sanalle kuuluneet *ac-cc* -sävelet on poistettu ja säveltoistojen määrää muutettu. Muilta osin sovittaja on sitonut yhteen tai jakanut useammalle tavulle joitakin ligatuureja sekä lisännyt tai poistanut yksittäisiä säveltoistoja. On mahdollista, että Gunnærus on halunnut juuri laulun suosion vuoksi säilyttää melodian mahdollisimman alkuperäisessä asussa. Ks. myös s. 52–54.

6. / 15v *dominica post nativitatis Christi*
 VIII **Catzo Herran Engeli** (A. Matt. 2: 13 / V. Ps. 93: 1abc)
 Sävelmä: **Dum medium silentium** (A. Sap. 18: 14,15 / V. Ps. 92: 1abc)

GT, 23v	
	
Catzo Her-ran En-ge-li	Dum me-di-u(m) si-len-ti-um

Antifonin teksti on vaihdettu alkuperäisestä apokryfikirjojen tekstistä⁶³ Matteuksen evankeliumin tekstiin. Antifonin melodiasa on muutettu latinankieliseen antifoniin verrattuna lähes tunnistamattomaksi. Sävelmän alussa Her-ran-sanan kohdalla d-a -kvintti-intervalli olisi luonteenomainen 1. moodille ja vaikuttaa näin kirjoitusvirheeltä. Sävelmän alku saattaisi olla tarkoitettu seuraavanlaiseksi: cd/dg-ag/gag-gfg-gf. Näin antifonin intonaatiosta muodostuisi kahdeksannelle moodille luonteenomainen. On myös mahdollista, että alkuperäisestä sävelmästä on vain poistettu sävelet 4–6 ja 8–11 eikä sovittaja siis ole ottanut huomioon intonaation luonteen muuttumista. H-nuotti on todennäköisesti laulettu b-sävelenä, vaikka sitä ei olekaan alennusmerkillä alennettu. Antifonin melodiasa on kuvailtu myös sivulla 90.

16r	<i>die festo circumcisionis Domini</i> (5) Pilti on meille syndynnyt
16r	<i>dominica post circumcisionis Domini</i> (68) Jumala on ihmellinen

7. / 6r *die festo epiphan*
 II **Ne kuningat meren tykönä** (A. Ps. 72: 10 / V. Ps. 72: 1)
 Sävelmä: **Ecce aduenit dominator** (A. Mal. 3: 1; 1 Par. 29: 12b / V. Ps. 71: 2ab⁶⁴)

HEN, 51r	
	
Ne Ku-nin-gat me-ren ty-ke-nä	Ec-ce ad-ue-nit dominator

Apokryfikirjoista peräisin olevan latinankielisen antifonitekstin sijasta Gunnærus on käyttänyt loppiaispäivän antifonissaan psalmitekstiä. Introituksen alukkeesta näyttää jääneen epähuomiossa pois ensimmäinen a-sävel.

⁶³ Viisauden kirja 18: 14-15 "Sillä kun syvä hiljaisuus ympäröitsi kaiken ja yö nopeassa kulusaan oli ehtinyt puoliväliin, silloin riensi sinun kaikkivaltias sanasi taivaasta" (*Vanhan testamentin apokryfikirjat*, Kahdennentoista, v. 1938 pidetyn kirkolliskokouksen käytäntöön ottama käännös).

⁶⁴ Antifonin suomenkielinen teksti vastaa täysin latinankielistä. Jaenumeroinnin erot perustuvat Vulgatan ja suomalaisen Raamatun erilaiseen jaekäytäntöön.

Yleensä alukkeet on Officia Missæssa pyritty säilyttämään selvästi tunnistettavana ja latinalaisten esikuviansa kaltaisina.

8. / 16v *dominica post epiphan*

VIII **Ja yxi äni vlos käwi** (A. Ilm. 19: 5,6b / V. Ps. 100: 1)

Sävelmä: **In excelso throno** (A. - / V. Ps. 99: 1)

HEN, 51v	
Ia y-xi ä- ni v-los-kä-wi	IN ex-cel-so thro-no vi-di

Latinankielisen antifonin teksti ei ole otettu suoraan Raamatusta,⁶⁵ ja introituskokoelmaan on sen sijaan valittu suomenkielinen Ilmestyskirjan teksti.

9. / 17r *dominica 1 post oct. epiphan*

IV **Caicki maa cumartacon sinua** (A. Ps. 66: 4 / V. Ps. 66: 1,2)

Omnis terra (A. Ps. 65: 4 / V. Ps. 65: 1,2)

HEN, 52r	
Caic-ki maa cumar-ta- con si-nu-a ja	O-mnis terra a-do- ret te

GOM, 17r:

Caicki maa cumartacon sinua ja kijtos weisacan sinun nimes sinä se caickein ylin.

A-III, 301: Caiki Maa cumartakon sinua / ia kijtostweisakan sinun Nimees.

HEN, 52r: Omnis terra adoret te DEVS, et psallat tibi psalmum dicat nomini tuo altissime.

Sinä se caikein ylin -lisäystä (lat. *tuo altissime*) ei ole Agricolan psaltnarissa.

10. / 17r *dominica 2da post oct. epiphan*

VII **Cumartacat Herran ethen te caicki jumalat** (A. Ps. 97: 7c,8ab / V. Ps. 97: 1)

Adorate deum (A. Ps. 96: 7c,8ab⁶⁶ / V. Ps. 96: 1)

HEN, 52v	
Cumartacat Herran ethen te caicki	ADORate DE-um omnis Ange- li eius

⁶⁵ Parvio ei ole merkinnyt antifonin tekstilähdettä, GR mainitsee Dan.7,9,10,13,14 et Is.6, 1-3. Parvio 1988, 559.

⁶⁶ Parvio on merkinnyt Ps. 96: 7c,8. Parvio 1988, 557.

Tämän jälkeen seuraa rubriikki: (17v) *Pro Dominicis sequentib. us(que) ad Septuagesim(am): aut præcedentia off. aut f(e)r(iæ) majoris sequentia.*

11. / 17v *dominica 3 post oct. epiphan*

I **Muista Herra sinun laupiudhes päällä** (A. Ps. 25: 6,7 / V. Ps. 57: 2abc)

Sävelmä: *Misereris omnium domine* (A. Sap. 11: 24a, 25b, 24b, 27 / V. Ps. 56: 2ab)

	
Muista Herra sinun laupiudhes päällä	Mi-se-re-ris om-ni-um do- mine &

Suomenkielinen versus on yhden säkeen latinankielistä laajempi. Gunnærus päättää versuksen sanoihin *ja sinun sipeis warion ala minä turwan.*

17v *vel ut* (52) Jumala me odhotamme sinun hywyttäs

OM:ssa on 4. sunnuntaille loppiaisesta (*dominica 3 post oct. epiphan*) kaksi vaihtoehtoista introitusta. Ensimmäisenä näistä on *Muista Herra sinun laupiudhes päällä*. Toiseksi rubriikissa viitataan introitukseen *Jumala me odhotamme sinun hywyttäs*⁶⁷, joka on muokattu *Suscepimus Deus* -introituksen pohjalta. MA osoittaa *Misereris*-introituksen tuhkakeskiviikolle (*feria 4 cinerum*). *Suscepimus deus* -introitus on sijoitettu MA:ssa GOM:n tavoin sekä 8. kolminaisuudenpäivän jälkeiselle sunnuntaille että kynttilänpäivälle. *Jumala me odhotamme* -introituksen sijoituksen mahdollinen syy on kirkkovuoden ajankohta, sillä loppiaispäivän sijoittuessa maanantaipäivälle osuu 4. loppiaisen jälkeiselle sunnuntaille myös kynttilänpäivä.

GT, GI ja GU eivät sisällä paastonajan arkipäivien propriumaineistoja. HEN on tuhkakeskiviikon osalta tässä suhteessa poikkeus ja sisältää *Misereris omnium domine* -introituksen. Se, että *Misereris omniun domine*, sitä seuraava *Ego clamavi* sekä myös muutamat muut arkipäivien propriumaineistoihin sisältyvät sävelmät ovat mukana GOM:ssa, viittaa siihen, että Gunnæruksen käytössä olisi ollut edellä mainittuja kirjoja täydellisempi graduale tai missale.

⁶⁷ Rubriikki on kirjoitettu vasempaan marginaaliin ja vaikuttaa jälkeempäin lisätyltä.

12. / 18r *dominica 4 post oct. epiphan*

III **Minä huudhan sinun tygges** (A. Ps. 17: 6,8 / V. Ps. 17: 5)

Ego clamavi (A. Ps. 16: 6,8bc⁶⁸ / V. Ps. 16: 1ab)

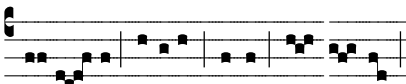
 Minä huudhan sinun tygges	G52, 3r  E-go cla-ma- ui
--	--

Introituksen versukseen on latinalaisesta esikuvastaan poikkeavasti valittu psalmin 17 viides jae ensimmäisen sijasta. *Minä huudhan sinun tygges* on GOM:n ainoa introituslaulu, jossa versus poikkeaa latinalaisesta versuksesta antifonin tekstin säilyessä latinankielistä vastaavana. MA:ssa *Ego clamavi* -introitus on sijoitettu 3. paastonajan sunnuntain jälkeiselle tiistaille.

13. / 18v *dominica 5 post oct. epiphan*

VI **Asucan Jumalan sana** (A. Kol. 3: 16 / V. Kol. 3: 15)

Sävelmä: **Omnes gentes plaudite** (A. Ps. 46: 2 / V. Ps. 46: 4)

 A-su-can Jumalan sana run-sas-ti	G37, 11r  Om- nes gen- tes
---	--

Antifonin päättävä, sulkumerkkien sisälle sijoitettu halleluja-säe vaikuttaa tässä yhteydessä erikoiselta. Yleensä hallelujan laulaminen liittyy vain pääsiäisaikaan ja *Asucan Jumalan sana* -introituksen käyttöön ei viitata missään muualla GOM:ssa. Vaikuttaakin siltä, että kokoelman laatija on ajatellut laululle käyttötilanteen myös pääsiäisajalle mutta on jättänyt sen merkittämättä. Sulkumerkit todennäköisesti kuitenkin tarkoittavat, että halleluja lauletaan vain silloin, kun se kirkkovuoden ajankohdan mukaan on mahdollista. Vastaavanlaisia sulkumerkkejä Gunnærus käyttää myös kirkon vihkimisen muistopäivän introituksessa *Minä sisälmenen sinun honeses* -introituksen kahdessa hallelujasäkeessä (nro 72 / 46r–46v). Jälkimmäinen niistä on samanlainen *Asucan Jumalan sana* -introituksen hallelujasävelmän kanssa. Lisäksi vastaavia sulkeilla merkittyjä hallelujasäkeitä on introituksessa *Minä tadhon Herralle minun lupauxeni maxa* (nro 76 / 48r–48v).

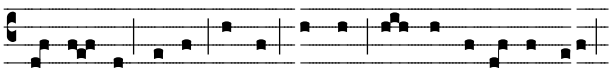
Omnes gentes -sävelmään alun perin kuuluneesta hallelujamelodiasta Gunnærus on rakentanut *Asucan Jumalan sana* -introituksen hallelujaa edeltävän *kijtoswirsille ja hengeliselle lauluilla weisaten armon cautta Herralle*

⁶⁸ Versuksen suomenkielinen ja latinankielinen teksti vastaavat jaumerkinnästä huolimatta toisiaan.

teidhän sydhämisen -jakson. Alkuperäiseen *Omnes gentes* -tekstiin pohjautuva introitus *Caicki cansat paucuttacat käsiän* on osoitettu helatorstaille ja 7. kolminaisuudenpäivän jälkeiselle sunnuntaille. Tässä versiossa hallelujasäkeitä taas ei ole, vaikka ne tyypillisesti kuuluisivatkin helatorstaina laulettavaksi.⁶⁹

19r *dominica 6 post epiphanies si...*⁷⁰
 (93) Minä pysyn ninquin hedelmälinen oliopw
 19r *vel ut* (70) Nin totta quin minä elän

14. / 19r *dominica in septuagesima*
V Coleman siteet owat minun ymbärikarinnet (A. Ps. 18: 5–7 / V. Ps. 18: 2–3)
Circumdederunt me (A. Ps. 17: 5–7 / V. Ps. 17: 2–3)



Co-le- man si-teet o-wat mi-nun ym- bä-ri-kä-rin-net,

HEN, 52v



Cir-cum-de-de- runt me ge-mi-tus mor-tis do-lo-res

15. / 19v *dominica in sexagesima*
I Ylösheräitze Herra (A. Ps. 44: 24–27 / V. Ps. 44: 2ab)
Exurge quare (A. Ps. 43: 23–26⁷¹ / V. Ps. 43: 2ab)

HEN, 53r



Ylös-he-räit-ze Herra mixis macat.



Exur- ge qua-re obdormis Domine

⁶⁹ Graduale Ilmolensen *Omnes gentes* -introitus on hallelujasäkeineen kopioitu sekä helatorstain aaton vigilian kohdalle (f. 20r) että 7. kolminaisuudenpäivän jälkeiselle sunnuntaille (f. 38v).

⁷⁰ Gunnæruksen merkitsemä rubriikki kokonaisuudessaan on *Dominica 6 post Epiphanias si venerit officium ut festo Matthiæ Apostoli vel ut Dominica 26 post Trinitat*.

⁷¹ Latinankielinen ja suomenkielinen antifoniteksti vastaavat jaamerkinnästä huolimatta toisi-
 aan.

16. / 20r *dominica in quinquagesima*

VI **Ole minulle wahwa Callio** (A. Ps. 31: 3b,4 / V. Ps. 31: 2)

Esto michi (A. Ps. 30: 3b,4 / V. Ps. 30: 2)

HEN, 54r



O -le mi-nul-le wah-wa Cal-li- o, ja Es-to mi-hi in De - um pro-te- cto-rem et

Tämän jälkeen seuraa osittain varsin epäselväksi kulunut rubriikki (20v): *Carmina Dies Dominicas & cæteras ante & post festum SS. Pascha us(quæ) ad festum corporis Christi inclusive [...antia] Invoca, Rem, Oculi, Læ, Judica, Do. Resurrexi, Quasi, Miser, Jubilat, Cantat, Rogationibus, Triumphat. Exaudit spiritum mittit Trinitas panis Almus.*

17. / 20v *dominica Invocavit*

VIII **Hän minua auxens huuta** (A. Ps. 91: 15abc, 16 / V. Ps. 91: 1)

Inuocavit me (A. Ps. 90: 15ac, 16a / V. Ps. 90: 1)



Hän minua aux-sens huuta sillä minä hendä culde- len

HEN, 56r



Inuoca- uit me et e- go exau-di- am e- um

Antifonin alukkeen muokkaus on tehty suhteellisen vapaasti. Suomenkielisen antifonin teksti sisältää pienen laajennuksen (jae 15b) latinankieliseen antifoniin verrattuna. Latinankielisessä antifonissa ei ole tekstiä *hänen tykenäns minä olen tuskassa* (*cum ipso sum in tribulatione*) vastaavaa lausetta. Lause on sävelitetty alkuperäiseen antifonimelodiaan kuulumattomilla pie-nehköillä melodialiikkeillä puhelaulun kaltaiseksi.

GOM, 20v

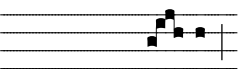
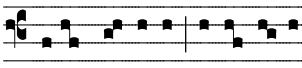
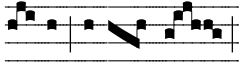
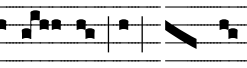
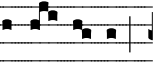


hänen tyke-näns minä o-len tus- kas-sa.

18. / 21r *dominica Reminiscere*

IV **Muista Herra sinun laupiudhes pälle** (A. Ps. 25: 6,7 / V. Ps. 25: 1,2)

Reminiscere miserationum (A. Ps. 24: 6,3a,22 / V. Ps. 24: 1,2)

			
Muista Herra sinun laupi-	udhes	pälle Ja	sinun hy-
GT, 37r-v			
			
Reminiscere miserationum	tuarum	Domine et	miseri-cordie

Suomenkielinen antifoniteksti vastaa latinalaista antifonia vain osittain ja seuraa Agricolan käännöstä varsin tarkkaan. Latinalainen antifoni poikkeaa Vulgatan tekstistä huomattavasti.

A-III, 243: Muista HERRA sinun Laupiudhes päle / ia sinun Hywuydhes päle / ioca Mailman alghusta on ollut. Ele muista minun Norudheni syndeie / ia minun Ylitzekieumisiteni. Mutta muista minun päleni sinun Laupiudhes ielkin / sinun hywuydhes tedhen HERRA. (Ps.25: 6–7)

A-III, 243: Sinun ielkis HERRA / mine ikeuöitzen. Minun Jumalan sinun päles mine turuan / ele salli minua häueiste / Ettei minun Wiholiseni iloitzisi minun ylitzeni. (Ps.25: 1–2)

GOM, 21r: Muista Herra sinun laupiudhes pälle Ja sinun hywydhes pälle joca mailman algusta on ollut. Älä muista minun noorudheni syndiä ia minun ylitzekäymiseteini. Mutta muista minun pälleni sinun laupiudhes tädhen. **Ver:** Sinun iälkes Herra minä ikäwöitzen. Minun Jumalainsinun pälles minä turwan älä salli minua häwäistä.

HEN, 56v–57r: Reminiscere miserationum tuarum Domine et misericordiæ tuæ quæ a seculo sunt ne vnquam dominantur nobis inimici nostri Libera nos Deus Israel ex omnibus angustiis nostris. Ad te Domine leuauī animam meam: Deus meus in te confido non erubescam. Gloria.

Vulgata:

24: 1 ad te Domine levavi animam meam

24: 2 Deus meus in te confido non erubescam

24: 3 neque inrideant me inimici mei etenim universi qui sustinent te non confundentur

24: 4 confundantur omnes; iniqua agentes supervacue vias tuas Domine demonstra mihi et; semitas tuas doce me

24: 5 dirige me in veritatem tuam et doce me quoniam tu es Deus salvator meus et te sustinui tota die

24: 6 reminiscere miserationum tuarum Domine et misericordiarum tuarum quia a saeculo sunt

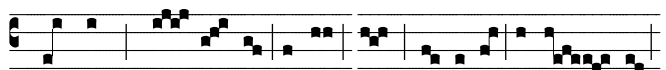
24: 7 delicta iuventutis meae et ignorantias meas ne memineris secundum misericordiam tuam memento mei tu; propter bonitatem tuam Domine

24: 22 libera Deus Israel ex omnibus tribulationibus suis

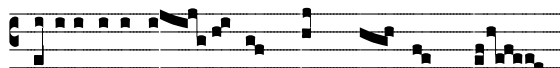
19. / 21v *dominica Oculi*

VII **Minun silmeni Herran päin alati catzowat** (A. Ps. 25: 15,16 / V. Ps. 25: 1,2)

Oculi mei (A. Ps. 24: 15,16 / V. Ps. 24: 1,2)



Mi-nun sil- me- ni Herran päin alati cat-zo- wat
G44, 7v



Oculi mei sem- per ad do- mi- num

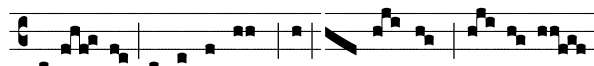
20. / 22r *dominica Lætare*

V **Iloitca Jerusalemin canssa** (A. Jes. 66: 10,11a / V. Ps. 122: 1)

Letare iherusalem (A. Isai. 66: 10,11a / V. Ps. 121: 1)



I-loit- ca Je-ru- sa- le- min cans- sa
GT, 41v



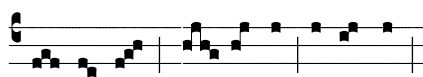
Le-ta-re iherusale(m) et conuentu(m) fa- ci- te

Antifonissa on yksi GOM:n kolmesta alennusmerkistä. Ks. myös s. 92.

21. / 22v *dominica Judica*

III **Domitze minua Jumala** (A. Ps. 43: 1,2a / V. Ps. 43: 3)

Judica me (A. Ps. 42: 1,2a / V. Ps. 42: 3)



Do-mit-ze mi- nu -a Ju-ma-la

GU, 21r-v



Iu- di- ca me de- us

22. / 23r *dominica in Ramis palmarum*

VIII **Sinä Herra älä caukanna ole** (A. Ps. 22: 20,21 / V. Ps. 22: 2)

Domine ne longe (A. Ps. 21: 20,22 / V. Ps. 21: 2a)

G44, 13r

Si- nä Her- ra ä-lä cau-kan-na o- le Do-mi-ne ne lon-ge fa-ci-as au-xi-li-u(m)

OM:n antifoni vastaa latinankielistä vain osittain. Antifonin loppuosaan on vaihdettu jakeen 22 asemasta jae 21. Versus on MA:n ja mm. HEN:n mukaista versusta laajempi, mutta mm. GR:n versuksena on toinen jae kokonaisuudessaan.⁷² Ks. myös s. 237–239.

23. / 23v *feria 5, die cena Domini*

III **O te caicki janowaiset** (A. Jes.55: 1 / V. Jes. 55: 3 / Alius versus Jes. 55: 6)

Sävelmä: **Dum sanctificatus** (A. Ezech. 36: 23c,24b,25ab,26a / V. Ps. 33: 2)

G37, 5v

O te caicki ja-no-wai-set Dum sancti- fi- ca-tus fu-e-ro in uo- bis

O te caicki janowaiset -sävelmän yhteys *Dum sanctificatus* -sävelmään vaikuttaa epävarmalta. Yhteisiä tekijöitä sävelmien välillä näyttää olevan varsin vähän. Mikäli *Dum sanctificatus* on ollut Gunnæruksen mallina, näyttää sovitusta alkavan *sanctificatus*-sanon toisen tavun kohdalta. Yhteisiä sävelmäfragmentteja voidaan havaita myös muualta, erityisesti antifonin loppuosasta. MA osoittaa *Dum sanctificatus* -introituksen mm. 4. paastonajan sunnuntain jälkeiselle keskiviikolle.

24. / 24r *feria crucifixionis Christi*

IV **Kerskacam ainoastans** (A. Gal. 6: 14 / V. Ps. 67: 2)

Nos autem (A. Gal.6: 14 / V. Ps. 66: 2)

GU, 25r

Kerskacam ainoastans meiden Herran Nos au - tem glo-ri- a- ri

Antifonin teksti ei tarkasti seuraa Agricolan UT:n sanamuotoa, kuten ei latinankielinen antifonikaan seuraa Vulgatan sanamuotoa. Introituksesta on

⁷² HEN 59r; GR, 132-133.

olemassa varhaisempi suomenkielinen sovitus Westhin koodeksissa.⁷³ Kyseistä sovitusta on kuvailtu luvussa 1.6 s. 54–56.

24v *die parasceves officium*
(50) Herra on hänen kansans wäkewvyys
24v *aut ut* (61) Wanhurskas sinä olet Herra
24v *vel ut* (81) Istuwat möskin ne pämiehet

25. / 24v *die festo sancto paschae*

IV **Sinä Herra sitä toimitat** (A. Ps. 139: 5,6 / V. Ps. 139: 1,2a)

Resurrexi (A. Ps. 138: 18b,5c,6a / V. Ps. 138: 1,2a)

		GI, 9r
Sinä Herra sitä toimitat	Re-su re-xi et adhuc tecum	

Sinä Herra sitä toimitat -introituksen teksti ei seuraa tarkasti latinankielisen antifonin tekstiä. *Resurrexi*-sävelmästä Gunnæruksen kokoelmaan on laadittu pääsiäispäivälle kolme erilaista introitusta, joista toisessa ja kolmannessa on täysin eri tekstit *Resurrexi*-introitukseen verrattuna. Pääsiäispäivän introituksia on kuvailtu luvussa 5.5.1 s. 229–233.

26. / 25r *aliud*

IV **Minun palwelian ombi ahdistoxest** (A. Jes. 53: 8ab,10d / V. Room. 4: 25)

Sävelmä: **Resurrexi** (A. Ps. 138: 18b,5c,6a / V. Ps. 138: 1,2a)

		GI, 9r
Minun pal-we-li-an om-bi ahdistoxest	Re-su re-xi et adhuc tecum	

Ks. edellä kohta 25.

27. / 25v *aliud*

IV **Kijtetty olcon Jumala** (A. 1. Piet. 1: 3 / V. Hoos. 13: 14)

Sävelmä: **Resurrexi** (A. Ps. 138: 18b,5c,6a / V. Ps. 138: 1,2a)

		GI, 9r
Kij- tet-ty ol-con Jumala	Re-su re-xi et adhuc tecum	

⁷³ CW, f. 98r.

Ks. edellä kohta 25.

28. / 26r *feria 2da pascha*

VIII **Herra ombi alasastunnut** (A. 2. Moos. 13: 5ac[?] ja 3: 7[?] / V. Ps. 106: 1)

Introdixit vos Dominus (A. Ex.13: 5ac,9b / V. Ps. 105: 1)

Her-ra om-bi a-las-as-tun-nut	In-tro-du-xit uos Do-mi-nus
--------------------------------------	------------------------------------

Suomenkielisen tekstin alkuperä on epävarma ja se ei aivan tarkasti seuraa **Introdixit vos Dominus** -introituksen latinankielistä tekstiä. Agricolan teoksissa ei ole käännöstä 2. Mooseksen kirjan 13. luvusta. Gunnæruksen merkintä tekstilähteestä introituksen rubriikissa on varsin epäselvä.

VULGATA: Ex. 13: 5 cumque te introduxerit Dominus in terram Chananei et Hetthei et Amorrei et Evei et Iebusei quam iuravit patribus tuis ut daret tibi terram fluentem lacte et melle celebrabis hunc morem sacrorum mense isto 13: 9 et erit quasi signum in manu tua et quasi monumentum ante oculos tuos et ut lex Domini semper in ore tuo in manu enim forti eduxit te Dominus de Aegypto

HEN, 60v: Introdixit vos dominus in terra(m) fluentem lac et mel Alleluia et ut lex domini semper sit in ore vestro Alleluia alleluia.

GOM, 26r–26v: Herra ombi alasastunnut iodhattaman meitä yhiän hywän ia awaran maha ioca wotawa on Rieskas ja hoonast. Halelujah. Sillä hän on nähnyt Hänen cansans tuskan. Halelujah, Halelujah.

RAAMATTU (1992): 2 Moos. 13: 5 Ja kun Herra on tuonut teidät kanaanilaisten, heetti-läisten, amorilaisten, hivviläisten ja jebusilaisten maahan, siihen maahan, jonka hän on esi-isillenne vannomallaan valalla luvannut teille, maahan, joka tulvii maitoa ja hunajaa, niin palvelkaa häntä aina tässä kuussa seuraavalla tavalla. 2 Moos. 13: 9 Ja se säädös ol-koon kuin merkki kädessäsi ja tunnus otsallasi, että Herran laki aina pysyisi huulillasi ja sinä muistaisit, kuinka Herra väkevällä kädellään vei sinut pois Egyptistä. 2 Moos. 3: 7 Herra sanoi: "Minä olen nähnyt kansani ahdingon Egyptissä ja kuullut, miten israelilaiset valittavat sortajiensa kovuutta. Minä tiedän kyllä heidän hätänsä."

29. / 26v *feria 3 pascha*

VII **Minä tadhon walmista** (A. Jes. 43: 19b,20b / V. Jes. 11: 9b)

Sävelmä: **Aqua sapientie** (A. Eccli. 15: 3bc / V. Ps. 104: 1⁷⁴)

Mi-nä tad-hon wal-mis-ta yd-hen tien	A-qua sa- pi- en-ci- e
---	-------------------------------

⁷⁴ Parvion luettelossa on virheellisesti Ps. 105. Parvio 1988, 557.

Latinalaisen antifonin teksti on apokryfikirjoista ja versus psalmista 104. Suomenkieliseen sovitukseen on otettu sekä antifonin että versuksen tekstit Jesajan kirjasta. Alkuperäiseen käsikirjoitukseen Gunnærus on selkeästi merkinnyt sekä antifonin että versuksen raamatunkohdan. Mielenkiintoiseksi Gunnæruksen tekstivalinnan tekee se, että tekstiksi on valittu raamatunkohta, jota Agricolan teoksissa ei ole. On mahdollista, että Gunnæruksella on ollut käytössään jokin valmis käännös kyseisestä Jesajan kirjan kohdasta, koska Gunnærus ei ole kääntänyt alkuperäistä apokryfikirjoista peräisin olevaa antifonitekstiä.

30. / 27r *feria 4 pascha*

VII **Tulcat minun Isäni hystisiugnatud** (A. Matt. 25: 34 / V. Ps. 106: 1)

Venite benedicti (A. Matt. 25: 34 / V. Ps. 105: 1)

G41, 3r

Tulcat minun I- säni hywästi-siu-gna-tut Ve-ni-te be- ne-di-cti pa-tris me- i

Versuksen tekstivalinta seuraa Missale Aboensea. Joissakin perinteissä versuksena lauletaan Ps. 95: 1; *Cantate Domino canticum novum: cantate Domino omnis terra.*⁷⁵

31. / 27v *dominica in oct. pascha*

VI **Halatca sen selkiän iärghielisen** (A. 1. Piet. 2: 2ab / V. Ps. 81: 2)

Quasi modo geniti (A. 1. Petri 2: 2ab / V. Ps. 80: 2)

G44, Bf 6ar

Ha- lat-ca sen sel-ki-än iär-ghie-li-sen Qua-si mo-do ge- ni-ti in-fan-tes

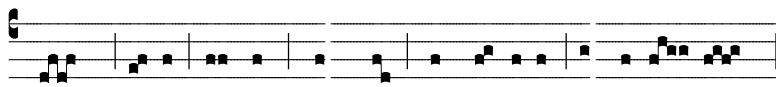
Suomenkielisessä antifonissa on Agricolan tekstiin kuulumaton *ilman petosta* -sanojen lisäys. *Halatca sen selkiän iärghielisen* -introitussovitusta on tarkasteltu s. 224–225.

⁷⁵ Ks. esim. GR, 206.

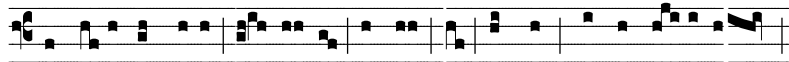
32. / 28r *dominica 2da post pascha*

IV **Maa ombi täynnäns Herran laupiutta** (A. Ps. 33: 5b,6a / V. Ps. 33: 1)

Misericordia domini (A. Ps. 32: 5b,6a / V. Ps. 32: 1)



Maa ombi täyn-näns Her-ran lau- pi-ut-ta. Ha-le-lu- jah.
G44, Bf 6a v



Mi-se-ri-cor-di-a do- mi- ni ple-na est ter- ra al- le- lu- ya

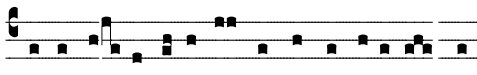
33. / 28r *dominica 3 post pascha*

VIII **Ihastucat Jumalalle caicki maa** (A. Ps. 66: 1,2 / V. Ps. 66: 3)

Jubilare Deo (A. Ps. 65: 1,2 / V. Ps. 65: 3)



G 37, 10r



Ihastucat Jumalalle caicki maa, Halelujah Ju-bi-la- te de-o om-nis ter-ra al-le-lu- ya

34. / 28v-29r *dominica 4 post pascha*

VI **Weisacat Herralle yxi usi weisu** (A. Ps. 98: 1a,2b / V. Ps. 98: 1bc)

Cantate domino (A. Ps. 97: 1a,2b / V. Ps. 97: 1bc)



Wei-sa-cat Her-ral-le y-xi u-si wei-su Ha-le- lu- jah.

G37, 10v



Can-ta -te do-mi-no can-ti-cum no-vum al- le- lu - ya

35. / 29r *dominica 5 post pascha*

III **Kiittäkät meidhen Jumalatan** (A. Ilm.19: 5bc, Luuk.1: 68b,69a / V.

Ps.66:1,2 / *aliud vers* Ilm.19: 6b,7a)

Sävelmä: **Vocem iocunditatis** (A. Isai.48: 20bcd / V. Ps.65: 1,2)

Kij-tä- kät mei-dhen Ju-ma-la-tan	G 44, Bf 3b v Vo-cem io-cun-di-ta-tis
--	---

Agricolan teosten VT:n käänöksissä ei ole alkuperäistä *Vocem iocunditatis* -introituksen raamatunkohtaa (Jes.48: 20). Ilmestyskirjasta ja Luukkaan evankeliumista otetut katkelmat vastaavat kuitenkin sisällöltään varsin hyvin alkuperäistä tekstiä. Gunnærus on myös lisännyt introitukseen vaihtoehtoisen, Ilmestyskirjasta otetun versussäkeen. Introituksen alkurubiikkiin Gunnærus on kirjoittanut virheellisesti *Esa 44*, vaikka antifonin alkuperäinen teksti on Jesajan kirjan 48. luvusta.

HEN, 63r–63v: *Vocem iocunditatis annuntiate et audiatur Alleluia nuntiate usque ad extremu(m) terrae liberauit dominus populum suum Alleluia Alleluia* (Jes. 48: 20).

Raamattu 1992: Jes. 48: 20bcd Kertokaa tästä riemuiten, kuuluttakaa, viekää viesti maan ääriin asti. Sanokaa: ”Herra on lunastanut palvelijansa...!”

A-II, 709: Ilm.19: 5 Kijtekēt meiden Jumalatan caiki hene paluelians / ia iotca hende pelkätte seke pienet / ette Swret.

A-II, 165: Luuk.1: 68b: Sille hen on etzynyt ia lunastanut henen Canssans.

GOM 29r–29v: Kijttäkät meidhen Jumalatan caicki hänen palwelians ja weisacat Halelujah. Ja iotca händä pelkätte sekä pienet että suuret. Sillä hän on etzynnyt ia lunastanut hänen canssans Halelujah. Halelujah.

36. / 29v *die ascensionis Domini*

VII **Te Galilean miehet** (A. Ap.t. 1: 11bd / V. Ap.t. 1: 10)

Viri galilei (A. Act. 1: 11bd / V. Act. 1: 10)

Te Ga-li-le-an Mie-het	GT, 60v–61r Viri Ga-li-le-i
-------------------------------	---

Versuksen tekstivalinta seuraa Missale Aboensea. Joissakin perinteissä versuksena lauletaan Ps. 96:2; *Omnes gentes plaudite manibus: iubilare Deo in voce exsultationis.*⁷⁶

30r

aliud (51) Caicki cansat paucuttacat käsiän

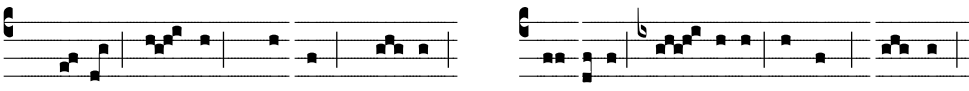
⁷⁶ GR, 235.

37. / 30r *dominica 6 post pascha*

I **Herra cuule minun änen** (A. Ps. 27: 7ab,8,9a / V. Ps. 27: 1ab)

Exaudi domine vocem meam (A. Ps. 26: 7ab,8,9a / V. Ps. 26: 1ab)

GT, 62r-v (GU, 43r-v, HEN, 65v)



Her-ra cuu-le minun ä- nen Ex-au-di do- mine vo-ce(m) me-a(m)

M 51, f. 7r



Ex- au-di domine vo-ce(m) me-a(m)

Officia Missæn aluke eroaa sävelmältään huomattavasti GT:n, GU:n ja HEN:n vastaavista alukkeista ja muistuttaa enemmän Missale 51:n sävelmämuotoa.

38. / 30v *die pentechostes*

VIII **Maan pijri ombi täynnäns** (A. Viis. 1: 7 / V. Ps. 68: 29b,30a)

Spiritus domini repleuit (A. Sap. 1: 7 / V. Ps. 67: 29b,30a)



Maan pij-ri ombi täynnäns Her- ran hen- ges-tä.

GU, 45r



Spi-ri - tus Do- mi - ni rep-le-vit orbe(m) terrarum

Spiritus domini repleuit -sävelmän pohjalta Gunnærus on laatinut helluntai-päivälle kolme erilaista introitusta, joista toisessa antifonin ja kolmannessa sekä antifonin että versuksen tekstit ovat eri raamatunkohdasta *Spiritus domini repleuit* -introitukseen verrattuna. *Maan pijri ombi täynnäns* -antifonin tekstiä ei ole Agricolan teoksissa, joten Gunnærus on kääntänyt tekstin itse tai ottanut käännöksen jostakin muusta lähteestä.

39. / 31r *aliud*

VIII **Minä tahdon vlgoswodhatta** (A. Joel 3: 1 / V. Ps. 68: 29b,30a)
 Sävelmä: *Spiritus domini repleuit* (A. Sap. 1: 7 / V. Ps. 67: 29b,30a)



Mi-nä tad-hon vl- goswodhatta minun hengestem sano Herra caiken
 GU, 45r



Spi-ri - tus Do-mi - ni rep-le-vit orbe(m) terrarum

Ks. edellä kohta 38.

40. / 31v *aliud*

VIII **Ja äkistä tapachtui taiwahast** (A. Ap.t. 2: 2,3, / V. Ap.t. 2: 4)
 Sävelmä: *Spiritus domini repleuit* (A. Sap. 1: 7 / V. Ps. 67: 29b,30a)



Ja ä- kis - tä tapachtui taiwahast y - xi humaus
 GU, 45r



Spi-ri- tus Do-mi - ni rep-le- vit orbe(m) terrarum

Ks. edellä kohta 38.

41. / 32r *feria 2da pentechostes*

II **Herra roocki heitä parahilla Nisuilla** (A. Ps. 81: 17 / V. Ps. 81: 2)
Cibauit eos (A. Ps. 80: 17 / V. Ps. 80: 2)



Herra roocki hei- tä parahil-la Nisuil-la Ha-le- lu- jah
 HEN, 66r



Ci-ba- uit e- os ex a-di-pe fru- men- ti Al-le- lu- ia

42. / 32v *feria 3 pentechostes*

VIII **Herra sisältoij heitä** (A. Ps. 78: 54 / V. Ps. 78: 1,2)

Sävelmä: *Accipite iucunditatem* (A. 4 Esdr. 2: 36b,37b / V. Ps. 77: 1)



Her- ra si-säl-toij heitä hänen pyhydhens Ra-io-hin, tämän mäen tygge

HEN, 66v



Ac-ci-pite iu-cun-di- ta- tem glo-ri- æ

Suomenkielinen versus on hieman latinankielistä laajempi.

43. / 33r *feria 4 pentechostes*

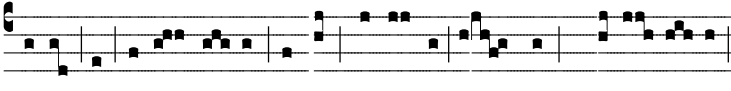
VIII **Jumala coskas sinun canssas edelkäwit** (A. Ps. 68: 8,9a,c,d / V. Ps. 68: 2)

Deus dum egrederis (A. Ps. 67: 8,9,20⁷⁷ / V. Ps. 67: 2)



Ju-ma- la cos- kas sin-un can-sas e-dhelkäwit Ha-le- lu- jah.

HEN, 67r



Deus dum e-gre-de- ris co-ram po-pu-lo tu- o al-le- lu- ia

Alukkeen Jumala-sanan f-g -sävelkulku saattaisi olla myös Gunnæruksen kirjoittama virhe. Yleisesti latinankielisissä lähteissä tässä kohtaa alaspäisen kvartti-intervallin jälkeen seuraa nouseva astekulku. Latinankielinen antifoniteksti on muodostettu kyseisten psalmin kohtien pohjalta, mutta Gunnærus seuraa tarkasti Agricolan Psalttarin tekstimuotoa.

Vulgata: Ps. 67: 7 Deus inhabitare facit unius moris in domo qui educit vinctos in fortitudine similiter eos qui exasperant qui habitant in sepulchris

67: 8 Deus cum egredereris in conspectu populi tui cum pertransieris in deserto diapsalma

67: 9 terra mota est etenim caeli distillaverunt a facie Dei Sinai a facie Dei Israel

67: 20 benedictus Dominus die cotidie prosperum iter faciet nobis Deus salutarium nostrorum diapsalma

HEN, 67r–76v: DEus dum egredereris cora(m) populo tuo, Alleluia, iter faciens eis, Alleluia, habitans in illis, Alleluia, Alleluia.

⁷⁷ Parvio on merkinnyt Ps. 67:8a,7 (Parvio 1988, 557), GR: Ps. 67:8-9,20 (GR, 244).

A-III, 304: Ps. 68: 8–9 Jumala / coskas sinun Canssas edelkeuit / Coskas waelisit Coruesa. Sela. Nin Maa wapisi / ia ne Taiuahat tiukuidh / temen Jumalan edes Sinais / sen Jumalan edes / ioca Israelin Jumala on.

GOM, 33r: Jumala coskas sinun cansas edhelkäwit Halelujah. Ja coskas waretit korwissa Halelujah. Nin maa vapisi Jumalan edhes joca IsraElin Jumala on Halelujah Halelujah.

44. / 34r *festo sancte trinitatis*

VIII **Hywästisiugnattu olcon** (A. Tob. 12: 6bcd / V. Kijttäkäm)

Benedicta sit (A. Tob. 12: 6bcd / V. Benedicamus patrem)

GT, 65v	
	
Hywästisiugnattu olcon	Be-ne- dic - ta sit san - cta

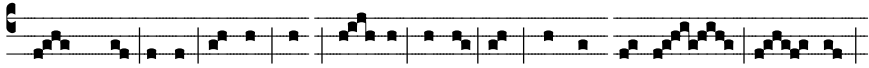
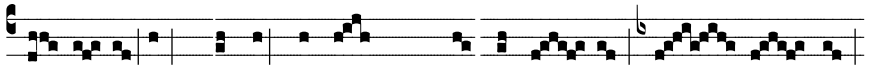
Introituksesta on olemassa varhaisempi suomenkielinen sovitus jo Westhin koodeksissa.⁷⁸ GOM:ssa käännös on joko Gunnæruksen oma tai hän on ottanut sen jostakin muusta lähteestä. Ks. myös s. 124–127.

34v	die corporis Christi (23) O te caicki janowaiset
34v	vel ut (41) Herra roocki heitä parahilla Nisuilla

45. / 34v *dominica 1 post trinitatis*

V **Herra minä toiwon sen päällä** (A. Ps. 13: 6 / V. Ps. 13: 2)

Domine in tua (A. Ps. 12: 6abc / V. Ps. 12: 1⁷⁹)

	
Her- ra minä toiwon sen pä-lä et-täs nin Ar-mo-li-nen o- let	
GT, 66v	
	
Do-mi-ne in tu- a mi-se- ri-cor-di- a spe- ra- ui	

46. / 35r *dominica 2da post trinitatis*

I **Herra on minun turwani** (A. Ps. 18: 19b,20 / V. Ps. 18: 2,3a)

⁷⁸ CW, f. 98r.

⁷⁹ Sekä antifonin että versuksen latinankielinen ja suomenkielinen teksti vastaavat toisiaan, huolimatta raamatunkohtamerkinnästä.

Factus est dominus (A. Ps. 17: 19b,20 / V. Ps. 17: 2,3a)

A-III, 233: Ps. 18: 19b HERRA tuli minun Turuaxeni.

GOM 25a: Herra on minun turwani.

HEN, 68v	
Her-ra on mi-nun tur-wa-ni	Fac-tus est Do-mi-nus pro-tec-tor me- us

47. / 35v *dominica 3 post trinitatis*

VI Käännä sinuas Herra minun pooleni (A. Ps. 25: 16,18 / V. Ps. 25: 1,2)

Respice in me (A. Ps. 24: 16,18 / V. Ps. 24: 1,2)

Käännä sinuas Her- ra minun pooleni ja ole minulle		Ar-mo- li-nen
GT, 69r		
Respice in me et		misere- re me-i domine

Suomenkielinen antifoni päättyy Agricolan Psalttarista poikkeavaan lisäykseen *Herra minun Jumalani*, joka vastaa latinankielistä antifonin päättävää lausetta *Deus meus*.

Vulgata: Ps. 24: 16 respice in me et miserere mei quia unicus et pauper sum ego

24:18 vide humilitatem meam et laborem meum et dimitte universa delicta mea

HEN, 68v–69r: Respice in me et miserere mei Domine quoniam unicus et pauper sum ego vide humilitatem meam, et laborem meum et dimitte omnia peccata mea Deus meus.

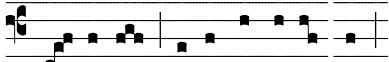
A-III, 244: Ps. 25: 16 Käenne sinuas minun poleeni / ia ole minulle Armolinen / Sille mine olen Yxineinen ia Radholinen. Ps. 25: 18 Catzos minun Waiuasudheni ia Radholisudheni poleen / ia andexianna caiki minun Syndini.

GOM, 35v: Käännä sinuas Herra minun pooleni ja ole minulle Armolinen Sillä minä olen yxinäinen ia Radholinen. Catzo minun waiwaisudeni ja radholisudheni polen ja andexianna caicki minun syndyni Herra minun Jumalani.

48. / 36r *dominica 4 post trinitatis*

II **Herra on minun walistoxe(n)** (A. Ps. 27: 1,2 / V. Ps. 27: 3ab)

Dominus illuminatio (A. Ps. 26: 1,2cd / V. Ps. 26: 3ab)

HEN, 69v	
	
Her-ra on minun walistoxe(n)	Do-mi-nus il-lu-mi-na-ti - o

GOM:n intonaation kaksi ensimmäistä säveltä on kirjoitettu, ehkä epähuomiossa, kaksi sävelaskelta korkeammalle kuin latinankielisessä antifonissa. Latinankielisessä antifonissa ei ole suomenkieliseen antifoniin sisältyvää toisen jakeen alkuosaa *sentehden ehkä ne pahat minun wainoliseni ja wiholiseni lähestywät minun lihain sömän* (*dum adpropiant super me nocentes ut edant carnes meas*).

Vulgata: Ps. 26: 1 David priusquam liniretur **Dominus inluminatio mea et salus mea quem timebo Dominus** protector **vitae meae a quo trepidabo** 26: 2 dum adpropiant super me nocentes ut edant carnes meas **qui tribulant me et inimici mei ipsi infirmati sunt et ceciderunt**

HEN, 69v: Dominus illuminatio mea et salus mea quem timebo Dominus defensor vitae meae a quo trepidabo qui tribulant me inimici mei, ipsi infirmati sunt et ceciderunt.

A-III, 246: Ps. 27: 1 HERRA on minun Walijstoxen ia minun Terueydhen / ketä mine pelken? HERRA on minun Hengeni wäkewys / Kennen edes mine wapisen?
27: 2 Senteden ehke ne Pahat / minun Wainoliseni ia Wiholiseni / lehestyuet minun Lihani sömen / heiden teuty heitens loukata ia langeta.

GOM, 36r: Herra on minun walistoxe(n) ia minun Terweydhen Ketä minä pelkän. Herra on minun hengeni wäkewys kenen edes minä wapisen. Sentehden ehkä ne pahat minun wainoliseni ja wiholiseni lähestywät minun lihain sömän, heidän täyti heidäns loukata ja langeta.

49. / 36v *dominica 5 post trinitatis*

IV **Herra kuule minun änen** (A. Ps. 27: 7ab,9cdef / V. Ps. 27: 1ab)

Exaudi domine ...adiutor (A. Ps. 26: 7ab,9cdef / V. Ps. 26: 1ab)

HEN, 70r	
	
Herra cuule minun änen coska	EX-au-di do-mi-ne vocem meam qua

50. / 36v *dominica 6 post trinitatis*

II **Herra on hänen cansans wäkevyys** (A. Ps. 28: 8,9 / V. Ps. 28: 1)

Dominus fortitudo (A. Ps. 27: 8,9 / V. Ps. 27: 1)

GT, 72v	
Herra on hänen cansans wäkevyys	Dominus for-ti-tu-do ple-bis su-æ

51. / 37r-v *dominica 7 post trinitatis*

VI **Caicki cansat paucuttacat käsiän** (A. Ps. 47: 2 / V. Ps. 47: 4)

Omnes gentes plaudite (A. Ps. 46: 2 / V. Ps. 46: 4)

Caic - ki cansat pau-cut-ta-cat kä- si-än. Ja i- has-tu-cat
G37, 11r
Om- nes gen-tes plau-di-te manibus iu-bi-le-te

Ks. myös s. 225–228.

37v *die transfiguratione Christi*
(67) Josko minä cuulin
37v vel (68) Jumala on ihmellinen

Kirkastussunnuntain vietosta ks. luku 4.1 Kirkkovuosikalenteri, s. 99–100.

52. / 37v *dominica 8 post trinitatis*

I **Jumala me odhotamme** (A. Ps. 48: 10,11 / V. Ps. 48: 2)

Suscepimus Deus (A. Ps. 47: 10,11 / V. Ps. 47: 2)

Ju-ma-la me o- dho- tam-me si-nun hy-wyt- täs
G37, 11v
Sus- ce-pi-mus de- us mi- se-ri- cor-di-am

Ks. *Suscepimus Deus* -antifoneista myös s. 140–144.

53. / 38r *dominica 9 post trinitatis*

V **Catzos Jumala auttapi minua** (A. Ps. 54: 6,7 / V. Ps. 54: 3)

Ecce deus addiuuat me (A. Ps. 53: 6,7 [Ps. 58: 12d]⁸⁰ / V. Ps. 53: 3)

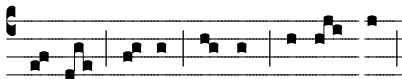
GT, 75r	
	
Cat-zos Ju-ma-la aut-ta-pi mi-nu-a	ECCE DE- VS ad-iu- uat me

Antifonin päättävä lause *Herra minun wäkewydhén* ei ole psalmista 54, kuten ei myöskään latinankielisen antifonin vastaava kohta *protector meus Domine*. Vastaava kohta Agricolan Psaltrarissa on käännetty *HERRA ombi meiden Kilpen* (Ps. 59: 12).⁸¹

54. / 38v *dominica 10 post trinitatis*

III **Minä tahdon huuta** (A. Ps. 55: 17,19b,20abc,23a / V. Ps. 55: 2,3a)

Dum clamarem (A. Ps. 54: 17-20,23a / V. Ps. 54: 2,3a)

GT, 76r	
	
Minä tadhon huuta Jumalan	Du(m) clamare(m) ad D(omi)nu(m)

Gunnæruksen sovituksen teksti seuraa jossakin määrin tarkemmin Agricolan käännoästä kuin latinalainen antifoniteksti Vulgatan tekstimuotoa. Kuitenkin myös Gunnærus on hieman muotoillut Agricolan tekstiä ja lisännyt kohdan: *...Se ioca on alghusta*.

HEN, 71v–72r: Dum clamarem ad Dominu(m) exaudiuit vocem meam ab his qui appropinquant mihi et humiliavit eos qui est ante saecula et manet in æternum iacta cogitatum tuum in Domino et ipse te enutriet.

Vulgata: Ps. 54: 17 ego autem; **ad Deum clamavi et Dominus** salvabit me

54: 18 vespere et mane et meridie narrabo et adnuntiabo et **exaudiet vocem meam**

54: 19 redimet in pace animam meam **ab his qui adpropinquant mihi** quoniam inter multos erant mecum

54: 20 exaudiet Deus **et humiliabit illos qui est ante saecula** diapsalma non enim est illis commutatio et non timuerunt Deum

54: 21 extendit manum suam in retribuendo contaminaverunt testamentum eius

⁸⁰ Ps. 58: 12d (58: 12 Deus ostendet mihi super inimicos meos ne occidas eos nequando obliviscantur populi mei disperge illos in virtute tua et depone eos **protector meus Domine**) tekstilähdettä ei mainita GR:ssä (GR, 307) eikä Parvion luettelossa (Parvio 1988, 558).

⁸¹ A-III, 293; Ps. 59: 12.

54: 22 divisi sunt ab ira vultus eius et adpropinquavit cor illius molliti sunt sermones eius super oleum et ipsi sunt iacula

54: 23 **iacta** super **Dominum** curam tuam **et ipse te enutriet** non dabit in aeternum fluctuationem iusto

A-III, 288–289: Ps.55: 17 Mutta **mine tadhon hwta Jumalan tyge / ia HERRA autapi minua.**

55: 18 Ectona / ia amulla / ia polipeiuene tadhon mine walitta ia idke / ia nin hen cwldelepi minun äneni.

55: 19 Hen lunastapi minun Sieluni **nijste / iotca sotiuaat minun wastani** / ia rauhan henelle saattapi / waicka monda ouat minun wiholiseni.

55: 20 **Jumala site cwlkan / ia heite neuritteköön / ioca alati pysypi.** Sela. Sille eipe he paranna heitens / ia euet Jumala pelke.

55: 21 Sille he laskeuat kädhense henen Rauhalistens päle / ia riuaat henen Lijtonsa.

55: 22 Liuckambi quin Woi / on heiden Swns / ia piteuet quitengin Sodhan mielisens / Heiden sanans ouat siliemmet quin Oliu / ia ouat quitengin paliat Miecāt

55: 23 **Loota sinun Surus HERRAN päle / hen elettepi sinua** / Ja ei hen salli sen Wan-hurskan olla culcuiana ijancaikisesta.

GOM, 38v: Minä tahdon huuta Jumalan tyghe, ia Herra auttapi minua nijstä iotca sotiwaat minun wastan Jumala sitä culcan ja alati nöyrittäkön, Se ioca on alghusta ia alati pysypi. Loota sinun surus Herran pällä, hän elättäpi sinua.

55. / 39r *dominica 11 post trinitatis*

V **Jumala ombi hänen pyhässä asumisessans** (A. Ps. 68: 6b,7a,36c / V. Ps. 68: 2)

Deus in loco sancto (A. Ps. 67: 6b,7a,36bc⁸² / V. Ps. 67: 2)

GT, 77r

Jumala ombi hänen pyhässä asumisessans Deus in loco sancto su-o

56. / 39r *dominica 12 post trinitatis*

VII **Riennä Jumala minua wapactama(n)** (A. Ps. 70: 2,3ab / V. Ps. 70: 3cd,4)

Deus in adiutorium (A. Ps. 69: 2,3 / V. Ps. 69: 4a)

G37, 4r

Riennä Jumala minua wapactama(n) De-us in adiutori-um me-um in- ten-de

Latinankielinen ja suomenkielinen antifoni vastaavat toisiaan jamerkinnästä huolimatta. Versuksessa on latinankielisestä introituksesta poik-

⁸² Suomenkielinen antifoniteksti vastaa latinalaista.

keavasti myös 4. jakeen jälkisäe *Ette he iellens häpien ala tulisit iotca minun ylizeni huutawat, Ninpä Ninpä.*

Vulgata: Ps. 69: 2 Deus in adiutorium meum intende Domine ad adiuuandum me festina;
69: 3 confundantur et revereantur qui quaerunt animam meam
69: 4 avertantur retrorsum et erubescant qui volunt mihi mala avertantur statim erubescen-
tes qui dicunt mihi; euge euge

HEN, 72v: Deus in adiutorium meum intende, Domine ad adiuuandum me festina confun-
dantur et revereantur inimici mei qui quaerunt animam meam V. Auerta(n)tur retrorsum et
erubescant qui cogitant mihi mala.

A-III, 310: Ps. 70: 2 Rienne Jumala minua wapactaman / HERRA (kijrucdha) minua aut-
taman .

70: 3ab Häwetkön ia häueistäkön / iotca minun Sieluni ielkin seisouat .

70: 3cd Tacaperin he kietkön / ia tulcon häueistetyxi / Jotca minulle pahoia souat .

70: 4 Ette he iellens häpien ala tulisit / iotca minun ylitzeni hwtat / Ninpe / Ninpe.

GOM, 39r: Riennä Jumala minua wapactama(n) Herra (.kijruhda.) minua auttama(n) häe-
wetkön ja häwäistäkön iotca minun Sieluni jälken seisowat. Ver: Takaperin he kierkön ia
tulcon häwäistetyxi iotca minulle pahoia sowat Että he jällens häpiän ala tulisit iotca minun
ylizeni huutawat, Ninpä Ninpä.

57. / 39v *dominica 13 post trinitatis*

VII **Herra muista sen lijtos päällä** (A. Ps. 74: 20a,19b,22a [23a] / V. Ps.
74: 1)

Respice domine (A. Ps. 73: 20a,19b,22a,23a / V. Ps. 73: 1)

GT, 70r	
Herra muista sen lij-tos pääl-lä	Respice D(omi)ne in testame(n)tum tu-um

Gunnærus on korvannut Ps. 74: 23a suomennoksen sanoin *älä ylenanna niytä iotca sinun tyges huutawat*, joka Agricolaalla on *Ele wnodha sinun wi-
holistes parghuia* (A-III, 318, Ps. 74: 23)

Vulgata: Ps. 73: 19 ne tradas bestiis animam confitentem tibi **animas pauperum tuorum ne obliviscaris in finem**

73: 20 **respice in testamentum tuum** quia repleti sunt qui obscurati sunt terrae domibus iniquitatum

73: 21 ne avertatur humilis factus confusus pauper et inops laudabunt nomen tuum

73: 22 **exsurge Deus iudica causam tuam** memor esto inproperiorum tuorum eorum qui ab insipiente sunt tota die

73: 23 **ne obliviscaris voces** inimicorum tuorum superbia eorum qui te oderunt ascendit
simper

HEN, 73r–73v: Respice Domine in testamentum tuum et animas pauperum tuorum ne
derelinquas in finem Exurge Domine et iudica causam meam [!, GT ja GR: tuam] et ne
obliviscaris voces quaerentium te.

A-III, 318: Ps. 74: 19 Ele sis anna Pedhoille sinun Mettises Sielu / ia **ele nin ratki wnodha sinun Kieuhie Eleimites** .

74: 20 **Muista sen Lijtos päle** / Sille ette Maa ombi iocapaicas surkiasti häuitetty / Ja Hoonet ouat serietyt .

74: 21 Ele anna ne honot poismenne häpien cansa / Sille ne Kieuhet ia Radholiset kijtteuet sinun Nimees .

74: 22 **Ylesnouse Jumala ia wariele sinun Syys** / Muista ninen häueistyxin päle / iotca sinulle iocapeiue nilde Hulluilda tapactuuat .

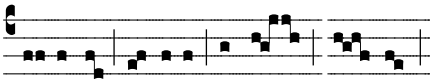
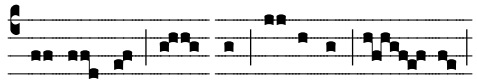
74: 23 **Ele wnodha sinun wiholistes parghuia** / sinun wainolistes metele tule ieriestens swremmaxi .

GOM, 39v: Herra muista sen lijtos päällä ia älä nin ratki unohda sinun rievhie Eläimitäs. Ylönouse Jumala ja wariele sinun sys ja älä ylenanna niittä iotca sinun tyges huutawat.

58. / 40r *dominica 14 post trinitatis*

IV Catzele Jumala meidhän kilpen (A. Ps. 84: 10,11a / V. Ps. 84: 2)

Protector noster (A. Ps. 83: 10,11a / V. Ps. 83: 2,3a)

GT, 80r	
	
Catzele Jumala meidhän kil- pen	Pro-te-ctor n(o-ste)r as-pi-ce De- us

Missale Aboensessa versus päättyy psalmin kolmanteen jakeeseen⁸³, kuten myös GR.⁸⁴ Gunnæruksen ja myös HEN:n⁸⁵ ja GT:n⁸⁶, versus käsittää vain toisen jakeen.

MA, 279: Protector noster aspice deus et respice i facie(m) ...milia Ps. Qua(m) dilecta tabernacula tua domi(n)e virtutu(m) / co(n)cupiscit et deficit a(n)i(m)a mea in atria D(omi)ni. Gloria patri.

59. / 40v *dominica 15 post trinitatis*

I Callista Herra sinun korwas (A. Ps. 86: 1ab,2cd,3 / V. Ps. 86: 4)

Inclina domine (A. Ps. 85: 1ab,2cd,3⁸⁷ / V. Ps. 85: 4)

GT, 80v	
	
Cal- lis-ta Her-ra si-nun korwas	In-cli-na do- mi-ne aurem tu- am ad me

⁸³ MA, 279.

⁸⁴ GR, 323.

⁸⁵ HEN 74r.

⁸⁶ GT 80r.

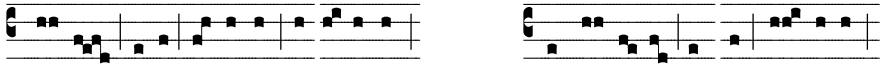
⁸⁷ Parvio on merkinnyt 3ab. Parvio 1988, 559.

60. / 41r *dominica 16 post trinitatis*

VIII **Herra ole minulle armolinen** (A. Ps. 86: 3,5 / V. Ps. 86: 1)

Miserere michi domine ..quoniam ad te (A. Ps. 85: 3,5 / V. Ps. 85: 1)

GT, 81v



Her-ra O-le minulle armolinen Mi-se-re-re mi-chi Do-mi-ne

Agricolan Psalttarissa kolmas jae alkaa sanoilla *Herra ole minun armolinen*.⁸⁸ Gunnæruksen käsikirjoituksessa on vastaavassa kohdassa nähtävissä korjaus, jossa todennäköisesti *minun*-sanana päälle on kirjoitettu sanan *minulle*.

Ks. luku 5.5.4 s. 239–242

61. / 41r *dominica 17 post trinitatis*

I **Wanhurskas sinä olet Herra** (A. Ps. 119: 137,124a / V. Ps. 119: 1)

Justus es domine (A. Ps. 118: 137,124a / V. Ps. 118: 1)



Wanhurskas sinä olet Herra, ia oikea ombi sinun sanas.

GT, 82r



Justus es Do(m)ine et r(e)ct(um) iu-di-ci-um tu-um

62. / 41v *dominica 18 post trinitatis*

I **Laina Herra Rauha** (A. Siir. 36: 18 / V. Ps. 122: 1)

Da pacem domine (A. Eccli 36: 18 / V. Ps. 121: 1)



Laina Herra Rau-ha niillä iotca si-nu-hun turwawat

GT, 83r



Da pacem Do-mi- ne sus-ti- nen-ti- bus te

⁸⁸ Agricola III, 336.

Da pacem domine -introitusantifonin⁸⁹ teksti on muokattu Siirakin kirjan tekstin pohjalta. Vastaava Siirakin kirjan suomenkielinen teksti on Agricolan rukouskirjassa, mutta Gunnærus on käyttänyt sovituksessaan erilaista käännöstä. Latinankielisen tekstilähteen Gunnærus on ilmaissut introitusta edeltävässä rubriikissa *Domi 18 post Trinit. Off: Da pacem*.

Vulgata: Eccli 36: 18 da mercedem sustinentibus te ut prophetae tui fideles inveniantur et exaudi orationes servorum tuorum
36:19 secundum benedictionem Aaron de populo tuo et dirige nos in via iustitiae et sciant omnes qui inhabitant terram quia tu es Deus conspexor saeculorum

HEN, 75r: Da pacem Domine sustinentibus te ut prophetae tui fideles inveniantur, exaudi preces servi tui et plebis tuæ Israel.

A-I, 343–344: Siir 36: 18 Maxa sinun odhottaidhes palca / ette sinu(n) noidhas wagaxi leyteisijn / Herra cuule heidhen rucouxes / iotca sinua auxenshwtauat / Aaronin siunauxen ielken.

GOM, 41v–42r: Laina Herra Rauha nijllä iotca sinuhun turwawat, että sinun palwelias vskolisna leuttäesin. Cule sinun palwelias Rucous Ja sinun cansas IsraElin.

63. / 42r *dominica 19 post trinitatis*

IV Herra Sinä olet minun kilpeni (A. Ps. 3: 4a,5b,9 / V. Ps. 3: 2)

Sävelmä: **Salus populi** (A. Ps. 34: 3c, 33: 18⁹⁰ / V. Ps. 77: 1)

Her- ra si-nä o-let mi-nun kilpe- ni Cule

G61, 1r

Sa-lus popu- li e- go sum di- cit domi- nus de qua-

Latinankielinen antifoniteksti ei ole suoraan psalmiteksteistä. Gunnærus on päättänyt muokkaamaan antifonitekstin kokonaan toisesta psalmista.

Vulgata: 34: 3 effunde frameam et conclude adversus eos qui persequuntur me dic animae meae salus tua ego sum
33: 18 clamaverunt iusti et Dominus exaudivit et ex omnibus tribulationibus eorum liberavit eos

⁸⁹ Antifonia ei tule sekoittaa yleisesti tunnettuun samannimiseen vesperin Magnificat-antifoniin (*Da pacem, Domine, in diebus nostris...*; Sir. 50: 23, Ex. 14: 4 V. 2. Makk.1: 4). Luterilaisessa perinteessä kyseinen antifoni tunnetaan Lutherin muokkaamana versiona *Verleih uns Frieden gnädiglich*. Suomenkielisenä antifoniteksti on mm. Agricolan rukouskirjassa (A-I, 690) sekä Westhin koodeksissa (f. 90r; *Suo Jumala meille laupiaasti*) ja myös vuoden 1986 virsikirjassa virsi 586: 1 (*Jumala, meille armossa*). Tuppurainen 2003, 133-137. Ks. myös Kurvinen 1929, 248-249.

⁹⁰ GR (s. 339) mainitsee tekstilähteeksi Ps. 36:39,40,28.

HEN, 75v: Salus populi ego sum dicit dominus de quacumque tribulatione clamaverunt ad me exaudiam eos et ero illorum Dominus in perpetuum.

A-III, 217: Ps. 3: 2 WOy HERRA / mixi ouat minun Wiholiseni nin monda? ia nin wseat carkauat minua watan.

3: 3 Monet puhuuat minun Sielustani / Ei ole henelle apua Jumalan tyköne. Sela.

3: 4 Mutta **sine HERRA olet minun Kilpeneni** / ioca minun Cunniahan saatat / ia minun Pääni yleskohennat.

3: 5 Änelleni mine HERRAN tyge hwdhin / nin hen **cwli minua henen pyheste Wores-tans.**

3: 6 Mine macasin ia nukuin / ia hereitzin / Sille HERRA minua ylespiteli.

3: 7 Em mine pelke monda sata Tuhatta Cansoist / iotca minua ymberipiritteuet.

3: 8 Ylesnouse HERRA / ia auta minua / minun Jumalan / Sille sine caikia minun Wiho-lisiani poskelle paiskat / Ja murennat Jumalattomain hambat.

3: 9 **HERRAN tyken Apu leuten / ia sinun Siugnauxes ylitze sinun Canssas.**

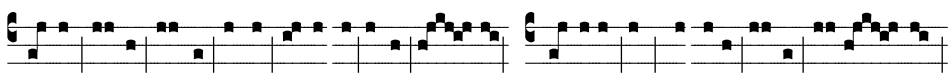
GOM, 42r: Herra sinä olet minun kilpeni Cule sinä minua sinun pyhästä worestas Sinun tykenäns apu leutän. Ja sinun siugnauxes ylitze sinun Cansas.

64. / 42v *dominica 20 post trinitatis*

III Sinun sanas Herra (A. Ps. 119: 160,137,124a / V. Ps. 119: 1)

Sävelmä: ***Omnia quae fecisti*** (A. Dan. 3: 31,29,43b,42b / V. Ps. 118: 1)

GT, 84r



Sinun sanas Herra ombi algusta totus ol- lut, Omnia que fecisti nobis do-mi- ne

Agricolan Raamatun käännösteksteihin ei sisälly Danielin kirjan 3. lukua. Gunnærus on valinnut antifoniin tekstin psalmista 119.

65. / 43r *dominica 21 post trinitatis*

IV Sinun oikeudhes päin minä halajan (A. Ps. 119: 16,15,40,12b / V. Ps. 119: 1)

Sävelmä: ***In voluntate tua*** (A. Esth. 13: 9bc,10,11a / V. Ps. 118: 1)

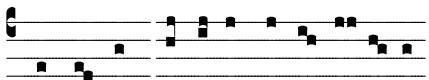
GT, 85r-v



Sinun oikeudhes päin minä halajan Herra In volu(nte)te tu-a D(o-mi)- ne

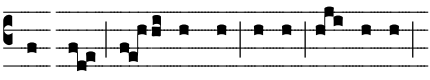
Agricolan teoksissa ei ole käännöstä latinankielisen antifonin tekstistä.

66. / 43v *dominica 22 post trinitatis*
 III **Jos sinä Herra** (A. Ps. 130: 3,4a / V. Ps. 130: 1,2a)
Si iniquitates (A. Ps. 129: 3,4a / V. Ps. 129: 1,2a)

G37, 12r	
	
Jos si-nä Her-ra soi-mit syn-di-ä?	Si i - ni- qui-ta-tes ob-ser-va-ve-ris

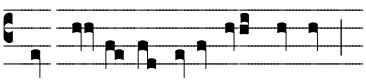
Gunnærus on päättänyt antifonin latinankielisen antifonin tavoin psalmiin 130 sisältymättömillä sanoilla *sinä IsraElin Jumala (Deus Israel)*.

67. / 43v *dominica 23 post trinitatis*
 VI **Josko minä cuulisin** (A. Ps. 85: 9ab,10a,8 / V. Ps. 85: 2)
 Sävelmä: ***Dicit dominus ego*** (A. Ier. 29: 11bc,12ad,14ce / V. Ps. 84: 2)

GT, 86v	
	
Josko mi- nä cuulisin	Di- cit Do- mi-nus: E-go co-gi-to

Agricolan teokset eivät sisällä latinalaisen antifonin tekstin suomennosta.
 Ks. myös luku 5.5.2 s. 233–237.

68. / 44r *dominica 24 post trinitatis*
 V **Jumala on ihmellinen** (A. Ps. 68: 36abc,35,36d / V. Ps. 68: 33,34a)
 Sävelmä: ***Miserere michi domine...tribulor*** (A. Ps. 30: 10a,16b,18a / V. Ps. 30: 2)

M63, 1r	
	
Ju- mala on Ihmelinen	Mi-se-re-re michi do- mi-ne

MA osoittaa 24. ja 25. kolminaisuuden päivän jälkeisille sunnuntaipäiville edellisen sunnuntain introituksen *Dicit dominus ego*. Tästä käytännöstä poiketen Gunnæruksen kokoelmassa on introitukset edellämainittujen pyhäpäivien lisäksi myös 26. kolminaisuuden päivän jälkeiselle sunnuntaille. Vaikuttaa siltä, että sovittaja on laatinut näille pyhäpäiville kolme ”uutta” introitusta ja käyttänyt sävelmämateriaalina aineksia todennäköisesti introituksista *Miserere michi domine...tribulor*, *Ego clamavi*, *Nunc scio vere quia* ja *Introduxit vos Dominus*. Ilmeisesti tähän viittaa *Jumala on ihmellinen* -introitusta edeltävä rubriikki *Officia hinc inde congesta*. Ks. myös luku 5.5.5 s. 243–246.

69. / 44v *dominica 25 post trinitatis*

III **Minäpä Herra taidhan** (A. Jer. 17: 10 / V. Jer. 17: 7)

Sävelmä: **Ego clamavi** (A. Ps. 16: 6,8bc / V. Ps. 16: 1ab) ja

Nunc scio vere quia (A. Act. 12: 11bc / V. Ps. 138: 1,2a)

Mi-nä-pä Her- ra taidhan	
HEN, 80v	G52, 3r
Nunc sci-o ve- re, qui-a	E-go cla- ma- ui quo- ni -

Ks. kohta 68 ja s. 207–209.

70. / 45r *dominica 26 post trinitatis*

VIII **Nin totta quin minä elän** (A. Hes. 33: 11 / V. Ps. 106: 1)

Sävelmä: **Introduxit vos** (A. Ex. 13: 5ac,9b / V. Ps. 105: 1)

Nin totta quin minä elän	G 44, 19v
	In-tro-du-xit uos Do-mi-nus

Ks. kohta 68. Antifoniin sisältyy yksi GOM:n kolmesta alennusmerkistä.

45v

dominica 27 post trinitatis

(61) Wanhurskas sinä olet Herra

71. / 45v *festo dedicationis ecclesiae*

I **Catzo Jumalan maja** (A. Ilm. 21: 3 / V. Ps. 84: 2,3ab)

Sävelmä: **Suscepimus, Deus** (A. Ps. 47: 10,11 / V. Ps. 47: 2)

Catzo Jumalan ma-ja In- hi- mis-ten seass.
G37, 11v
Sus- ce-pi-mus de- us mi- se- ri- (cor-di-am)

MA osoittaa kirkon vihkimisen juhlaan introituksen *Terribilis est locus V. Quam dilecta tabernacula* (A. Gen. 28: 17 / V. Ps. 83: 2,3a). On mahdollista, että Gunnærus on valinnut juhlaan Ilmestyskirjan tekstikatkelman, koska *Terribilis est locus* -antifonin teksti ei sisälly Agricolan raamatunkäännösteksteihin.⁹¹ Gunnæruksen valitsema antifoniteksti on osa MA:n ja Juusten messun juhlaan osoittamaa epistolatekstiä.⁹² Versuksen teksti vastaa *Terribilis est locus* -introituksen versusta. Ks. *Suscepimus Deus* -antifoneista myös s. 140–144.

72. / 46r *aliud*

VI **Minä sisäl menen sinun honeses** (A. Ps. 5: 8,9 / V. Ps. 5: 4ab)

Sävelmä: ***Dicit dominus ego*** (A. Ier. 29: 11bc,12ad,14ce / V. Ps. 84: 2)

HEN, 77v	
Mi-nä si- säl-me-nen si-nun ho-ne-ses	Di-cit Dó- mi-nus: Ego co-gi-to

Ks. myös luku 5.5.2 s. 233–237.

73. / 46v *aliud*

VI **Tänäpäivä terveys ombi** (A. Luuk. 19: 9bc,10 / V. Jer. 7: 3bc)

Sävelmä: ***Dicit dominus ego*** (A. Ier. 29: 11bc, 12ad, 14ce / V. Ps. 84: 2)

HEN, 77v	
Tä-nä pä- nä ter- we- ys	Di-cit Dó- mi-nus: Ego co-gi-to

Antifonin teksti on katkelma MA:n ja Juusten messun kirkon vihkimisen juhlaan osoittamasta evankeliumitekstistä.⁹³ Ks. myös luku 5.5.2 s. 233–237.

74. / 47r *Ta proskatablemata (kr.) Corollarij vice quædam officia quando de tempore agitur, adjecta. Ex psalmo 12 propter clamore(m) pauperum e*

I **Että nyt ne köyhät häwitetään** (A. Ps. 12: 6 / V. Ps. 12: 2)

Sävelmä: ***Factus est dominus*** (A. Ps. 17: 19b,20 / V. Ps. 17: 2,3a)

HEN, 68v	
Et- tä nyt ne köyhät hä-wi-te- tän	Fac-tus est Do-mi-nus pro-tec-tor me- us

⁹¹ Ks. Ikola 1988, 14.

⁹² Parvio 1968, 34, 41.

⁹³ Parvio 1968, 34, 41.

GR:n introitussävelmä *Stabant iuxta crucem* muistuttaa myös *Että nyt ne köyhät hävitetään* -sävelmää, mutta todennäköinen juurisävelmä lienee kuitenkin *Factus est dominus*, sisältyyhän se *Stabant iuxta crucem* -introituksesta poiketen myös MA:een. Ks. s. 81 ja 98.

75. / 47v *ex psalmo trigesimonono*

VIII **Quinga juri tyhiät owat caicki Inhimiset** (A. Ps. 39: 6c,7 / V. Ps. 39: 2ab)

Sävelmä: **Miserere michi domine ..quoniam ad te** (A. Ps. 85: 3,5 / V. Ps. 85: 1)

HEN, 74v



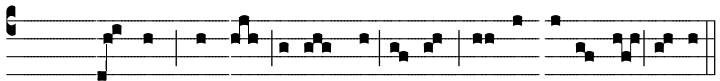
Quin-ga ju-ri tyh-iät Mi-se-re-re mi-hi Do-mi-ne

Sävelmä kuuluneen alun perin introitukseen *Miserere michi domine ..quoniam ad te*, joka on Gunnæruksen kokoelmassa *Herra ole minulle armolinen* (nro 60). Vaikuttaa siltä, että Gunnærus on epähuomiossa kirjoittanut versuksen 2. moodiin, vaikka yleisesti⁹⁴ tässä introitussävelmässä versus lauletaan 8. moodin psalmisävelmällä. Ks. luku 5.5.4 s. 239–242.

76. / 48r *aliud ex psalmo 116*

I **Minä tadhon Herralle minun lupauxeni maxa** (A. Ps. 116: 14,15,17 / V. Ps. 116: 12,13)

Sävelmä: **Suscepimus Deus** (A. Ps. 47: 10,11 / V. Ps. 47: 2)



Mi-nä tad-hon Her-ral-le mi-nun lu-pa-u-xe-ni ma-xa,
G37, 11v



Sus-ce-pi-mus de-us mi-se-ri-cor-di-am

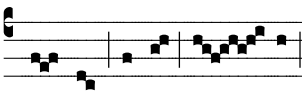
Ks. *Suscepimus Deus* -antifoneista myös s. 140–144.

⁹⁴ Ks. esim. GR, s.330; HEN, 75r, GOM, 31r.

77. / 49r *die festo S. Andrea (30.11.)*

I **Coska Jesus käwi** (A. Matt. 4: 18ab,19 / V. Matt. 4: 20)

Dominus secus mare (A. Matt. 4: 18ab,19⁹⁵ / V. Matt. 4: 20)

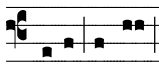
HEN, 78v	
	
Cos-ka Je-sus kä- wi	Domi- nus se-cus ma- re

49r item (78) Quinga callihit owat

78. / 49v *die festo S. Thoma (21.12)*

II **Quinga callihit owat** (A. Ps. 139: 17 / V. Ps. 139: 1,2a)

Michi autem nimis (A. Ps. 138: 17 / V. Ps. 138: 1,2a)

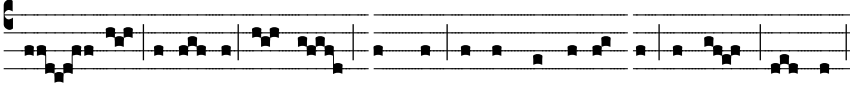
G44, 31r			
			
Quinga callihit o- wat minun e-dhessäni	Michi autem ni- mis	ho-no-ra-ti sunt	

Tuomaan päivälle GOM:ssa osoitetaan kolme vaihtoehtoista introitusta. Ensimmäisenä näistä on perinteisesti tälle päivälle nimetystä *Michi autem nimis* -introituksesta laadittu sovit. MA osoittaa *Michi autem nimis* -introituksen juhliin Andree, oct Andree, Thome ap, Mathie, Barnabe, Diuisio apostolorum, Jacobi, Bartholomei, Mathei ja Simonis et Iude. GOM:ssa *Quinga callihit owat minun edhessäni Jumala* -introitus on sijoitettu ainakin vaihtoehtoisena juhliin S. Andrea, S.Thoma, S.Johannis, conversionis Pauli, Matthia apostoli, Philippi & Jacobi, Petri & Pauli, S.Jacobi Apostoli, Barthollomai Apostoli, S.Matthæi ja apostolorum Simonis & Judæ.

79. / 49v *aliud*

VI **Herra andapi sanan** (A. Ps. 68: 12,19ab / V. Ps. 68: 2)

Sävelmä: **Omnes gentes plaudite** (A. Ps. 46: 2 / V. Ps. 46: 4)

G37, 11r			
			
Her- ra an-da-pi sa- nan suu-ren E-van-ge-lis-te-rin iou-kon cans-sa			
			
Om- nes gen- tes plau-di- te manibus			

⁹⁵ Parvio ei mainitse jaetta 19. Parvio 1988, 558.

Ks. myös s. 225–228.

80. / 50r *aliud*

VI **Catzo minä vloslähdetän monda calamiestä** (A. Jer. 16: 16 / V. Ps. 68: 34, alius vers: 68: 18)

Sävelmä: **Esto michi** (A. Ps.30: 3b, 4 / V. Ps.30: 2)

HEN, 54r

Catzo minä v- los-läh-de- tän monda Es-to mihi in De- um pro-te- cto-rem et

81. / 50v *die festo S. Stephani* (26.12)

I **Istuwat möskin ne pämiehet** (A. Ps. 119: 23,24 / V. Ps. 119: 1)

Etenim sederunt (A. Ps. 118: 23ab, 86b, 23c, Ps. 108: 26⁹⁶ / V. Ps. 118: 1)

G44, 21r

Is-tu- wat mös-kin ne pämiehet ja E- te- nim se- de- runt principes

Latinankielinen antifoniteksti on koostettu useista psalmin katkelmista. Gunnærus on käyttänyt antifonissa latinankielisestä antifonista poiketen vain psalmin 119 jakeita 23 ja 24. GOM:n antifoniin on merkitty yksi käsi-kirjoituksen kolmesta alennusmerkistä.

Vulgata: Ps. 118: 23 **etenim sederunt principes et adversum me loquebantur servus autem tuus exercebatur in iustificationibus tuis**

118: 86 omnia mandata tua veritas **inique persecuti sunt me adiuva me**

118: 1 alleluia aleph **beati immaculati in via qui ambulant in lege Domini**

108: 26 **adiuva me Domine Deus meus** salvum fac me secundum misericordiam tuam

HEN, 49r–49v: Etenim sederunt principes et adversum me loquebantur et iniqui persecuti sunt me: adiuva me Domine Deus meus quia servus tuus exercebatur in tuis iustificationibus.

GOM, 50v: Istuwat möskin ne pämiehet ja puhuvat minua wastan Mutta sinun palwelias puhupi sinun oikiuxistas. Sillä sinun Todhistoxias minä halajan ne owat minun Neuwonandajat.

A-III, 393: Ps. 119: 23 Istuuat möski ne Pämiehet / ia puhuuat minua wastan / Mutta sinun Paluelias puhupi sinun Oikiuxistas.

119: 24 Sille sinun Todhistoxias mine halaian / ne ouat minun Neuuonandaiat.

50v

die festo Johannis (27.12)

(78) Quinga callihit owat minun edhessäni

⁹⁶ Parvio (1988, 558) ei mainitse GR:stä (s. 632) poiketen Ps. 108:26.

MA määrää apostoli Johanneksen päivälle introituksen *In medio ecclesie*, jonka sovitus on Gunnæruksen kokoelmassa seuraavana vaihtoehtoisena introituslauluna.

82. / 51r & item..

VI **Sinua minä tadhon ylystä** (A. Ps. 22: 26 / V. Ps. 22: 23)

Sävelmä: *In medio ecclesie* (A. Eccli 15: 5 / V. Eccli 15: 6a)

 Si-nu-a minä tadhon y- lys-tä	G44, 21v In me-di-o eccle- si-e a-pe- ru-it
-----------------------------------	--

83. / 51v *die festo Ss. innocentium* (28.12.)

II **Noorten lasten ia imewäisten suusta** (A. Ps. 8: 3a / V. Ps. 8: 2)

Ex ore infantium (A. Ps. 8: 3a / V. Ps. 8: 2a)

 Noorten lasten ia imewäisten suusta pe-	G44, 22v Ex o- re in- fan-ci-um de-us et
---	---

Gunnærus on laajentanut versuksen koko jakeen mittaiseksi.

52r *die festo conversionis Pauli* (25.1.)
(78) Quinga callihit owat minun edhessäni

MA määrää *die festo conversionis Pauli* -juhlaan introituksen *Letemur omnes in domino*, jonka sovitus on Gunnæruksen kokoelmassa seuraavana vaihtoehtoisena introituslauluna.

84. / 52v *die festo conversionis Pauli* (25.1.)

VII **Herra sinä sitä toimitat** (A. Ps. 139: 5,6 / V. Ps. 139: 1,2a)

Sävelmä: *Letemur omnes in domino* (A. MA 328a / V. Ps. 118: 1,2)

 Her-ra si-nä si-tä toi-mi-tat	G112, 5v Le-te-mur omnes in do-mi- no
-----------------------------------	--

Letemur omnes -antifonin sanat eivät ole Raamatusta. Gunnærus on valinnut alkuperäistekstin sijaan tekstin psalmista 139. GR ei sisällä *Letemur omnes* -introitusta, mutta MA:n ohella sen sisältää mm. HEN (79r-v).

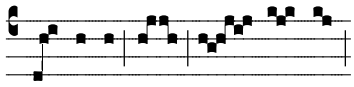
52v *die festo purificationis Mariæ* (2.2.)
(52) Jumala me odhotamme sinun hywyttäs

52v *die festo Matthia apostoli* (24.2.)
(78) Quinga callihit owat minun edhessäni

85. / 52v *die festo annunciationis Maria virg.* (25.3.)

I **Tiuckucat te taiwahat ylhältä** (A. Jes. 45: 8abc / V. Jes. 45: 8de)

Rorate celi desuper (A. Isai. 45: 8abc / V. Isai. 45: 8de)

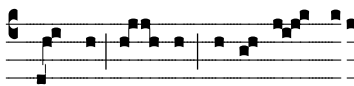
 Tiuckucat te Tai- wa- hat	HEN, 46v  Ro-ra-te coe- li de su- per
--	---

Rorate celi desuper -sävelmän pohjalta Gunnærus on laatinut Marian ilmes-tyksen juhlalle kaksi erilaista introitusta, joista jälkimmäisessä teksti on psalmista 24. *Tiuckucat te taiwahat ylhältä* -antifonin tekstiä ei ole Agrico-lan teoksissa, joten Gunnærus on kääntänyt tekstin itse tai ottanut käännök-sen jostakin tuntemattomasta lähteestä. Ks. luku 4.1, s. 101. MA osoittaa *Rorate*-introituksen *annunciatio marie* - ja *commem marie* -juhlien lisäksi 3. adventtisunnuntain jälkeiselle keskiviikolle, mutta ei 4. adventtisunnun-taille, kuten GOM:ssa.⁹⁷ Ks. *Rorate celi* -introituksen sävelmävertailu s. 100–103.

86. / 52v *aliud*

I **Tehkät portit awaraxi** (A. Ps. 24: 9 / V. Ps. 24: 10)

Sävelmä: **Rorate celi desuper** (A. Isai. 45: 8abc / V. Isai. 45: 8de)

 Teh-kät por- tit a-wa -ra- xi	HEN, 46v  Ro-ra-te coe- li de su- per
--	---

53r *die festo Philippi & Jacobi* (1.5.)
(78) Quinga callihit owat minun edhessäni

MA:ssa on *die festo Philippi et Jacobi* -juhlalle introitus *Exclamauerunt ad te*. Introituksesta on sovitus GOM:ssa seuraavana vaihtoehtoisena introitus-lauluna. Antifoniin on apokryfikirjan tekstin sijaan valittu psalmiteksti.

⁹⁷ Parvio 1988, 559-560.

87. / 53r *die festo Philippi & Jacobi* (1.5.) *aut*

I **Coska ne wanhurskat hutawat** (A. Ps. 34: 18,20 / V. Ps. 33: 1)

Sävelmä: **Exclamauerunt ad te** (A. 2 Esdr. 9: 27cd / V. Ps. 32: 1)

G37, 13r	
	
Coska ne wanhurskat hutawat nin Herra culepi, Exclamaueru(n)t ad te do- mi- ne	

53v *festa crucis* (inventiones; ristin löytämisen päivä
3.5.) (24) Kerskacam ainoastans

88. / 53v *die sancti Johanne baptista* (24.6.)

II **HERRA ombi cutzunnut minun** (A. Jes. 49: 1cd,2 / V. Jes. 49: 1abc)

De ventre matris (A. Isai. 49: 1d,2 / V. Isai. 49: 1abc⁹⁸)

GT, 93r	
	
HER-RA om-bi cut- zun-nut	De ven- tre m(at)ris me- e

Vulgata:

49: 1 audite insulae et attendite populi de longe Dominus ab utero vocavit me de ventre matris meae recordatus est nominis mei

49: 2 et posuit os meum quasi gladium acutum in umbra manus suae protexit me et posuit me sicut sagittam electam in faretra sua abscondit me

HEN, 80r: De ventre matris meae vocabit me Dominus nomine meo, et posuit os meum ut gladium acutum sub tegumento manus suae protexit me, posuit me quasi sagitam electam. V. Audite insulae et attendite populi de longe. Dominus ab utero vocabit me.

GOM, 53v–54r: HERRA ombi cutzunnut minun äitin cohdusta Ia muisti minun Nimen pällä. Ia pani minun Suuni ninquin Teräwän miekan Hänen kädhens warion ala hän minun peitti. Hän pani minun kijltäwäxi nolexi. V. Culcat minua te lodhot ja te caucaiset cansat wariottacat / Äitin cohdust ombi Herra cutzunnut minun.

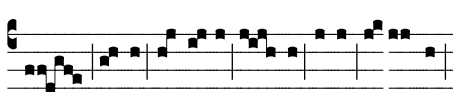
A-III, 130: Jes. 49: 1b, 2 HERRA ombi Eitin Cocdhusta minun cutzunut. Hen muisti minun nimen päle / Ja pani minun Suuni ninquin Tereuen Miecan. Henen Kädhens warion ala hen minun peitti. Ja pani minun kijlteuexi Noolexi. Jes. 49: 1a Cwlcat minua te Lodhot / ia te caucaiset Canssat wariottacat. HERRA ombi Eitin Cocdhusta minun cutzunut.

54r *die festo Petri & Pauli* (29.6.)
(78) Quinga callihit owat minun edhessäni

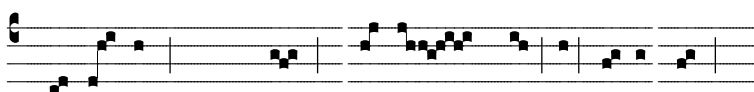
MA määrää *die festo Petri et Pauli* -juhlaan introituksen *Nunc scio vere quia*, josta on sovitus GOM:ssa seuraavana vaihtoehtoisena introituslauluna.

⁹⁸ GR:ssä, s. 570, *De ventre matris* -introituksen versuksena on Ps. 91:2.

89. / 54r *die festo Petri & Pauli (29.6.) aut*
 III **Nyt minä totisest tiedhän** (A. Ap.t. 12: 11bc / V. Ps. 139: 1,2a)
Nunc scio vere quia (A. Act. 12: 11bc / V. Ps. 138: 1,2a)

GT, 94r	
	
Nyt minä totisest tiedhän että Her-ra	Nu(n)c sci-o ve- re qui(a) mi- sit

90. / 54v *die festo visitationis Maria (2.7.)*
 I **Iloitcam nyt HERRASA** (A. Iloitcan / V. Ps. 45: 2ab)
Gaudeamus omnes in domino (A. Gaudeamus omnes / V. Ps. 44: 2ab)

	
I-loit-cam	nyt HER-RA- SA ia pi-tä- kän
G37, 14v	
	
Gau-de-a-mus om-nes in	do- mi- no di- em fes-tum

Marian etsikkopäivän juhlaan Gunnæruksen introituskokoelmassa osoite-
 taan kaikkiaan seitsemän vaihtoehtoista introituslaulua, joista kaksi ensim-
 mäistä on *Gaudeamus*-introituksesta laadittuja sovituksia. *Herrasa*-san
her-tavulla oleva *a*-sävel vaikuttaa kirjoitusvirheeltä (yleensä *g*).

Iloitcan nyt HERRASA -antifonin teksti on todennäköisesti Gunnæruksen
 oma käännös *Gaudeamus omnes in domino* -antifonista. Käsikirjoituksen
 marginaaliin on kirjoitettu *Item Die festo omnium Sanctorum*. Ilmeisesti
 tästä syystä antifonin tekstiin on jätetty tyhjä tila kohtiin, missä *Gaudeamus*-
 antifonissa on teksti *sub honore Mariae Virginis*, sekä *solemnitate / festivi-*
tate. Näin laulajalla on mahdollisuus täydentää sanat vietettävän muistopäi-
 vän mukaan. MA osoittaa *Gaudeamus*-introituksen kaikkiaan 21:een eri
 juhlaan, ja näistä 16:ssa versuksena on Ps. 44:2ab. *Omnium sanctorum* -
 juhlaan on versukseksi Gunnæruksen kokoelmasta poiketen osoitettu Ps. 32:
 1. Gunnæruksen kokoelma sisältää monia selvästi katolisiksi luokiteltavia
 juhlapäiviä. Kuitenkin on mielenkiintoista havaita, että keskiaikaisen Suo-
 men suojelupyhimyksen, Pyhän Henrikin juhlaa ei mainita. MA määrää
 Henrikin juhlaan *Gaudeamus*-versukseksi Ps. 96: 6. *Gaudeamus omnes* -
 introituksesta on jo Westhin koodeksissa noin 60 vuotta varhaisempi suo-
 menkielinen sovitus *Iloikamma caickin Herrasa*.⁹⁹

⁹⁹ HYK C III 19 f.99^v. Ks. myös Taitto 1998, 26.

91. / 55r *aliud*

I **Riemuicat Herrasa te wanhurskat** (A. Ps. 33: 1,4 / V. Ps. 84: 2,3ab)

Sävelmä: **Gaudeamus omnes** (A. Gaudeamus omnes / V. Ps. 44: 2ab)



Riemutcat Herrasa te wan- hurs- kat ne toimetiset

G37, 14v



Gaudeamus omnes in do- mi- no di-em fes-tum

55v *vel ut* (52) Jumala me odhotamme
55v *vel ut* (63) Herra Sinä olet minun kilpeni
55v *vel ut* (67) Josco minä kuulin
55v *vel ut* (68) Jumala on ihmellinen
55v *vel ut* (93) Minä pysyn ninquin

55v *festo Mariæ Magdalena* (22.7.)

(59) Callista Herra sinun korwas
55v *vel ut* (60) Herra oli minulle armollinen
55v *vel ut* (66) Jos sinä Herra

55v *die festo S. Jacobi Apostoli* (25.7.)
(78) Quinga callihit owat minun edhessäni

92. / 55v *die festo S. Laurentij* (10.8.)

III **Hän vloshaiotta** (A. Ps. 112: 9 / V. Ps. 112: 1)

Dispersit dedit (A. Ps. 111: 9 / V. Ps. 111: 1)

G89, 1r



Hän vloshaiotta ja anda ninen waiwaisten.



Di-sper- sit de- dit paupe-ri- bus

Dispersit dedit on MA:ssa määrätty juhlaan *vigilia Laurencij*. MA osoittaa *Laurencij*-juhlaan introituksen *Confessio et pulcritudo*, josta Gunnæruksen kokoelmassa ei ole sovitusta.

- 56r *festo Barthollomai Apostoli* (24.8.)
 (78) Quinga callihit owat minun edhessäni
- 56r *festo crucis* (exaltationis; pyhän ristin kohotuk-
 sen muistop.; 14.9.)
 (24) Kerskacam ainoastans
- 56r *die festo S. Matthæi* (21.9.)
 (78) Quinga callihit owat minun edhessäni

93. / 56r *die festo S. Matthæi* (21.9.) *vel ut*
 III **Minä pysyn ninquin hedhelmäinen oliopw**
 (A. Ps. 52: 10:11bc/ V. Ps. 52: 3a)
Ego autem sicut oliua (A. Ps. 51: 10,11bc / V. Ps. 51: 3¹⁰⁰)

G37, 14v

Mi-nä py- syn ninquin hedhelmeli- nen E- go au- tem si-cut o- li- va

94. / 56v *die festo S. Michaelis Arcangeli* (29.9.)
 III **Kijttäkät Herra te hänen Engelins** (A. Ps.103: 20 / V. Ps.103: 1)
Benedicite domino¹⁰¹ (A. Ps.102: 20 / V. Ps.102: 1)

G44, 29v

Kijttäkät Herra te hänen En-ge-lins Benedicite Dominu(m) omnes an-ge- li e-ius

- 57r *die festo apostolorum Simonis & Judæ* (28.10.)
 (78) Quinga callihit owat minun edhessäni
- 57r *die festo Omnium Sanctorum* (1.11.)
 (90) Iloitcan nyt HERRASSA

¹⁰⁰ Versuksen suomenkielinen ja latinankielinen teksti vastaavat jaamerkinnästä huolimatta toisiaan.

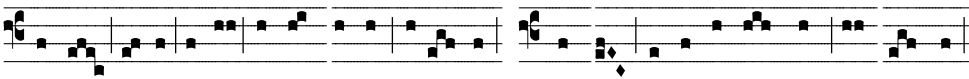
¹⁰¹ Tai *Benedicite Dominum*, mm. GR, 607 ja G44, 29v.

95. / 57r *Officium de Sanctis Martyribus*

II **Palio paha sillä wanhuskalle tapactu** (A. Ps. 34: 20,21 / V. Ps. 34: 2)

Multe tribulaciones (A. Ps. 33: 20,21 / V. Ps. 33: 2)

GI, 83v



Pal-io pa-ha sil-lä wanhurskalle ta-pac-tu Mvl-te tri-bu-a- cio¹⁰²- nes iu- stor(um)

Gunnæruksen kokoelman viimeinen introitus *Palio paha sillä wanhurskalle tapactu* on määrätty juhlaan *Officium de Sanctis Martyribus*. Juustenin mesukirjassa vastaavaa juhlaa ei mainita. Introituksen latinalainen vastine *Multe tribulaciones* on MA:ssa osoitettu marttyyrijuhliin *Johannis et pauli* (26.6.) ja *De XIV adiutoribus* (8.8., neljäntoista auttajapyhimyksen juhla).¹⁰³ Kumpaakaan näistä juhlista Gunnærus ei mainitse. GR:ssä *Multæ tribulationes* -introitus on osoitettu juhlaan *pro pluribus martyribus*.¹⁰⁴ Baijerilaisen Hofin kirkon Officia Missæ vuodelta 1605 osoittaa Multæ tribulationes -introituksesta laaditun saksankielisen introituksen *Die Anfechtung sind gros De Martyribus* -juhlaan.¹⁰⁵

¹⁰² Käsikirjoituksessa ei *ci*-tavulle ole sijoitettu erillistä f-nuottia.

¹⁰³ Parvio 1988, 560; Taitto 1992, 185-186.

¹⁰⁴ GR, 451.

¹⁰⁵ Ameln 1941, 553.

5 SÄVELMÄMUOKKAUS OFFICIA MISSÆN ANTIFONEISSA

5.1 Sentonisointi ja adaptointi

Tekstin ja sävelmän luonteva yhdistäminen on eittämättä ollut Gunnæruksen keskeinen ongelma hänen sijoittaessaan suomenkielistä tekstiä sävelmiin, joihin alkuaan on kuulunut latinankielinen teksti. Muokkaustyössään Gunnærus on muunnellut kaikkia sävelmiä ja useissa tapauksissa myös Agricolan kääntämiä raamatuntekstejä. Tämän tutkimuksen keskeisin kysymys on Gunnæruksen käyttämien muokkausmenetelmien tarkastelu. Tapa, jolla Gunnærus on muokannut gregoriaanisia sävelmiä, vaikuttaa Officia Missæn ainutlaatuiselta piirteeltä.

Domitze minua Jumala- ja latinankielisen *Judica me Deus* -introitusten vertaaminen osoittaa, kuinka vapaasti Gunnærus on materiaaliaan tarvittaessa käsitellyt. Antifonin intonaatiossa esiintyvä sävelmämuunnos voidaan tulkit- ta tekstiin pohjautuvaksi. Tietenkin muunnos on voinut syntyä myös epä- huomiossa.

GU, 21r	GOM, 22v
	
Iu- di-ca me De- us	Do-mit-ze mi- nu -a Ju-ma-la

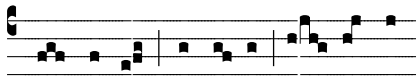
Sekä *judica-* että *domitze*-sanat voitaisiin kolmitavuisina ja tavupainoiltaan samantapaisina laulaa alkuperäisellä melodialla fgf-f-efg. Tuntuu epätoden- näköiseltä, että Gunnæruksen käyttämässä latinalaisessa lähteessä olisi ollut erilainen aluke kuin nyt vertailtavissa lähteissä.¹ Gunnærus on mahdollisesti halunnut esimerkiksi sanojen painotuksen² vuoksi säilyttää saman sävelen

¹ Mm. Graduale Strigoniensen vastaava intonaatio on myös fgf-f-efg (GS, 80) ja GR:ssa egf-f-efg (GR, 120). Sekä Graduale Strigoniensen että GR:n Judica-introitus on sijoitettu 4. moodiin. Vertailtavissa Suomessa käytetyissä lähteissä introitus on 3. moodissa. Itse alukkeeseen asialla ei tässä tapauksessa liene merkitystä.

² Varsin yleisesti käsitteitä sanapaino ja tavupaino käytetään synonyymeinä tarkoittaen ta- vujen painotuksen erottelua. Toisaalta käsitteillä tarkoitetaan joskus myös joko tietyn tavun tai tietyn sanan painottamista, jolloin paino voi viitata joko tavupainoon (painotetaan tiettyä tavua sanassa) tai sanapainoon (painotetaan tiettyä sanaa virkkeessä). *Paino* tarkoittaa ni- mensä mukaisesti jonkin äänteen painottamista, yleensä suuremmalla teholla tai muuttu- neella äänenkorkeudella. <http://www.cs.tut.fi/sgn/arg/8003051/fonetiikka.pdf> (tarkistuspäi- vä 21.10.2005) Tässä tutkimuksessa sanapainolla viitataan sanan painotukseen virkkeessä. Suomen kielessä tavupaino on aina sanan ensimmäisellä tavulla. Jos tavuja on neljä tai enemmän, tulee sanaan myös sivupaino(ja). Sivupaino esiintyy pääpainon ohella enemmän kuin kolmitavuisissa sanoissa kolmannella tai neljännellä tavulla ja sen jälkeen edelleen joka toisella tavulla, mutta ei viimeisellä. Neljännellä (6:nnella, 8:lla j.n.e.) tavulla on sivu- paino yleensä vain viisi- ja useampitavuisissa sanoissa silloin kun sanan kolmas tavu on

toiston ensimmäisen ja toisen sanan välillä, ja tästä syystä muuttanut melodiaa siirtämällä kolmen säveln muodostaman asteikon sävelaskelta ylemmäksi. Mikäli Gunnærus olisi halunnut sijoittaa *Jumala*-sanin samanlaiselle ligatuurille kuin *Deus*-sanalla on, se olisi ollut mahdollista laajentamalla *me*-sanin yksittäistä säveltä laajemmaksi kuvioksi. Siinä tapauksessa tekstin ja sävelmän välinen suhde olisi kuitenkin muodostunut aivan toisenlaiseksi.

JH 2003



Do-mit-ze mi-nu- a Ju- ma- la

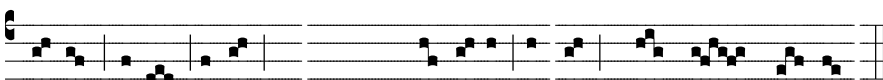
Edellinen esimerkki osoittaa, että tekstin vaikusta sovittajan ratkaisuihin on vaikea pitävästi osoittaa, mutta tekstin vaikutus tuntuu kuitenkin ilmeiseltä. Latinankielisen ja suomenkielisen tekstin mahdollinen erilainen tavumäärä ei aina näytä olevan syynä sävelmän muokkaukseen. Syynä ovatkin ilmeisesti olleet kielen ominaisuuksiin tai kielenmukaisuuteen liittyvät tekijät. *Judica*-introituksen päätöksessä sekä latinalaisen että suomalaisen tekstin tavujen määrä on sama 15 tavua. Kuten seuraava esimerkki (JH) osoittaa, Gunnæruksella olisi ollut mahdollisuus säilyttää gregoriaaninen sävelmä alkuperäisessä asussaan, ja sijoittaa suomenkielinen teksti suoraan siihen. Tämä ei kuitenkaan ilmeisesti ole ollut hänen mielestään tarkoituksenmukaista, vaan suomenkielinen teksti on vaatinut sävelmän muokkaamista hyvin paljon alkuperäisestä poikkeavaksi.

GU, 21v



qui- a tu es De-us me- us, et for-ti- tu- do me- a.

GOM, 23r



Sil-lä si-nä o-let Ju-ma-la mi-nun wä- ke- wy-dhen.

JH

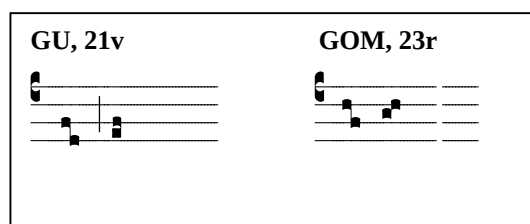


Sil-lä si- nä o- let Ju- ma-la mi-nun vä- ke- vyy-dhen.

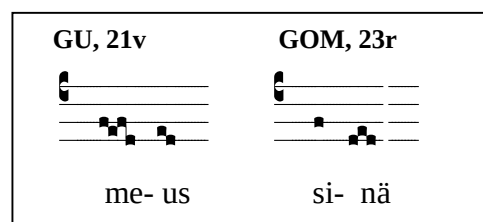
lyhyt. Pitkien sanojen sivupainojen sijainnissa ilmenee horjuvuutta.
<http://www.ling.helsinki.fi/kit/2002k/vfo251/nv/leksikko-09.shtml>
 (tarkistuspäivämäärä 21.10.2005);
http://www.helsinki.fi/puhetieteet/projektit/Finnish_Phonetics/sanapaino.htm
 (tarkistuspäivämäärä 21.10.2005)

Gunnærus on muokannut *Judica*-antifonin loppuosan melodiaa, eikä alkupe-
räissävelmän kanssa yhteisiä piirteitä oikeastaan ole ensimmäistä *ga*-
sävelkulkua ja antifonin lopuketta lukuun ottamatta. Latinalainen *quia tu es*
Deus meus -melodia on laskeva, kuten tekstin luonteeseen tuntuu sopivan-
kin. Yhtä luonteva on Gunnæruksen *Sillä sinä olet Jumala* -lauseen loppu-
osastaan nouseva melodia, jossa *Jumala*-sanalla on selkeä paino ja tähtäys-
piste.

Jumala-sanalla saattaa olla yhteys vastaavaan *Deus*-sanaan, sillä *ma*-tavulla
näkyvä *ga*-sävelkuvio esiintyy myös latinankielisen antifonin *Deus*-san-
an *us*-tavulla. *Jumala*-sanalla esiintyvä *af-ga* voi olla *et fortitudo* -sanoilla
esiintyvän *fd-ef* -kuvion siirto terssiä ylemmäksi.



On myös mahdollista, että sävelmäaiheita on vaihdettu eri järjestykseen.
Deus-san-
an jälkeisen *meus*-kuvio lienee tarkasteltavan lauseen *sinä*-sanalla
siten, että *me*-tavun *ef*-sävelet on poistettu ja *d*-sävel siirretty seuraavaan
ligatuuriin.



Gregoriaanisia sävelmiä tarkasteltaessa ei voi olla huomaamatta sävelmissä
toistuvasti esiintyviä, sävelmätyypeille ja moodeille tyypillisiä sävelkuvioi-
ta. Sekä yksinkertaisimmat että sävelkieleltään rikkaammat sävelmät muo-
dostuvat lainautuvista sävelmäkaavoista tai kuvioista, joita muuntelemalla
on luotu uusia sävelmiä. Näitä sävelmän lainautuvia osia kutsutaan sävel-
mäpartikkeleiksi tai migraatioiksi. Uuden sävelmän muodostamista olemas-
sa olevista migraatioista kutsutaan *sentonisoinniksi* (lat. cento = tilkkupeite).
Lainautuvat sävelkuviot helpottivat sävelmien korvakuulolta oppimista sil-
loin, kun sävelmät pysyivät muistissa suullisena traditiona ennen nuottikir-
joituksen kehittymistä. Toisinaan migraatiot näyttävät liittyvän johonkin
painotettuun sanaan, esim. *Dominus* tai *ascendit*, jonka mukana migraatio
kulkeutuu.³

Varsinkin rukoushetkien antifoneille on tyypillistä, että antifonit muodosta-

³ Ekenberg 1995b, 13; 29. Ks. myös Taitto, 1988, 95, 98-99 ja Hiley 1995, 74-75.

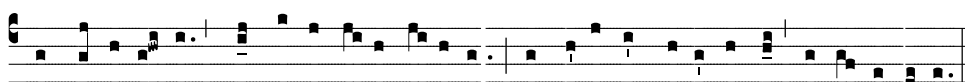
vat keskenään eräänlaisia sävelmäperheitä. Sävelmät näyttävät muodostuneen jostakin juurisävelmästä. Toisintosävelmien pysyessä lähes muuttumattomina käytetään uuden tekstin sijoittamisesta olemassa olevaan sävelmään nimitystä *adaptointi*. Sävelmätoisinoista esimerkkinä ovat rukoushetkiantifonit *Dum fortis armatus, Qui sequitur me* ja *Dum esset rex*.

AM, 363:



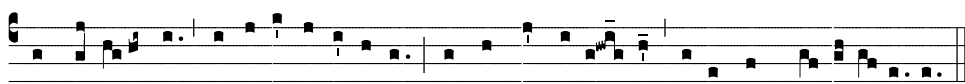
DUM fortis ar- má-tus * custó-dit átri-um su-um, in pace sunt ómni-a quæ póssi-det.

AM, 640:



QUI séqui-tur me, * non ámbu-lat in té-nebris: sed habé-bit lumen vi-tæ, di-cit Dómi-nus.

AM, 686 ja 706:



DUM esset rex * in accu-bi-tu su-o, nardus me-a de- dit odó-rem su-a-vi-tá-tis.

Introitussävelmät ovat rukoushetkiantifoneja itsenäisempiä, mutta lyhyiden sävelmäpartikkelien lainautuminen sävelmästä toiseen on hyvinkin tyypillistä.⁴ Myös introitusantifonien "mallisävelmien" adaptointia esiintyy satunnaisesti, erityisesti myöhemmin laadituissa uudemmissa propriumeissa.⁵ Varhaisempina aikoina introitussävelmien lainautuminen ei ollut yleistä ja kaiken kaikkiaan ne ovat klassisissa introitusantifonien sommitelmissa jokseenkin harvinaisia.⁶ Reformaatioajalta peräisin oleva Lucas Lossiuksen *Psalmodia* (*Psalmodia, hoc est, Cantica sacra veteris ecclesiae selecta*) vuodelta 1561 sisältää kaksi latinankielistä, samaan sävelmään pohjautuvaa pääsiäisintroitusta. *Resurrexi*-introitussävelmään on laadittu vaihtoehtoiseen käyttöön introitus *Resurrexit, Quid quæritis uiuentem*.⁷

⁴ Ks. esim. Brodde 1961, 439-440.

⁵ Esim. introitukset *Ecce advenit* / *Salve sancta Parens*. Introitukset sisältyvät myös Missale Aboenseen. *Salve sancta Parens* -introituksen loppuosa on säilynyt myös Graduale 44:n koosteessa (F.m. II n:o 44 f.41r).

⁶ Brodde 1961, 439-440.

⁷ Lucas Lossius 1561; 102r-103r. Alkuperäisessä lähteessä sävelmät on kirjoitettu germaanisella koraalinuottikirjoituksella.

RESVRRECTIONIS. INTROITVS, in die Paschatis. Psal. 138

Verba sunt Christi uel....

R E-sur-re-xi, & ad-huc te-cum sum, Hal-le - lu - ia, po-su-i- sti
su-per me ma-num tu-am, Hal- le- lu- ia, Mi-ra- bi- lis fa-cta est
sci- en-ti- a tu - a, Hal-le- lu- ia, Hal- le- lu- ia. Do-mi-ne ...

ALIVS INTROITVS, In die Paschæ. Luc. 24

Asseueratio Angeli, Luc. 24 de resurrectione Christi a morte, confirmata...

R E-sur-re-xit, Quid quæ-ri-tis ui-uen-tem, cum mor-tu- is Hal- le- lu- ia,
Re- cor- da- mi - ni si- cut di- xit uo- bis, Hal- le- lu- ia, quod
o-por- tu- e- rit Fi- li- um Ho-mi-nis cru- ci- fi - gi, & ter-ti-a di- e
re-sur- ge-re, Hal-le- lu- ia, Hal- le- lu- ia. Gloria...

Gunnærus on sanallisesti selvittänyt introitusmuokkausten musiikillisia periaatteitaan niukasti. Sävelmien sommittelua kuvatessaan hän on käyttänyt verbejä *accomodare*, *constituere*, *componere* ja *congerere*.⁸ Verbeille näyttää olevan yhteistä jo aikaisemman materiaalin uudelleen järjestäminen ja uuteen tilanteeseen soveltaminen.

Sävelmien sommitteluun viittaava maininta on introituksen rubriikissa 24.

⁸

congerere; haalia kokoon, koota, kasata, rakentaa
accomodare; soveltaa, mukailla, asettaa
constituere; asettaa, sijoittaa, järjestää, pystyttää, perustaa
componere; panna kokoon, laatia, rakentaa, sommitella, järjestää;
Suomi-latina-suomi -sanakirja; Pitkäranta 2001.

kolminaisuudenpäivän jälkeisen sunnuntain introituksen edellä. Kirkkovuoden viimeisten sunnuntaipäivien introituslaulujen syntytapaa on kuvailtu tekstillä *Officia hinc inde congesta*.⁹ Toinen muokkaustyötä koskeva maininta sisältyy käsikirjoituksen esipuheeseen. Esipuheessa on kuvaus moodeista ja viittaus Andreas Ornithoparchuksen "välttämättömiin sääntöihin." Gunnærus on siis mitä ilmeisimmin tuntenut laajalle Länsi-Eurooppaan levinneen teoksen *Musice active micrologus* vuodelta 1517, tai ainakin saanut joltakin taholta siitä tietoa. Gunnærus näyttää arvostavan Ornithoparchuksen esittämiä sääntöjä, koska hän kirjoittaa esipuheessa: *Siksi olen sovittanut nämä introitukset latinalaisiin moodeihin tai sävelmiin. Sillä ilman näitä ei kukaan arvostelukykyinen pysty laulamaan mitään harmoniaa, saati näiden tuntemusta vailla laatimaan tai muodostelemaan laulua taitellisesti. Tästä syystä Ornithoparchus asettaa ensimmäiseksi jokaiselle laulajalle välttämättömistä käskyistään: Ken haluaa jotakin laulaa, ottakoon ennen kaikkea tarkoin huomioon sen sävellajin ja repercussion [= moodille tyypillinen sävelkuvio]. Siksi ei ole kuljettava umpimähkään, minne jalat vievät, kuten sanonta kuuluu, (eikä meneteltävä) sokeiden lailla, jotka ampuvat maaliin tietämättä, mihin jousi on suunnattava. Mutta tästä on jo puhuttu kylliksi.*¹⁰

⁹ GOM, f. 44r. "Seuraavat introitukset on rakennettu."

¹⁰ GOM, f. 7r. "Ad Modos itaque seu Tonos haec officia accommodavi Latinorum. Absque his enim nemo cum iudicio harmoniam aliquam bene canere ne dum absque horum cognitione cantum artificiose constituere aut componere potest. Hinc Ornithoparchus in suis mandatis omni canenti necessariis primum hoc ponit: cupiens quicquam decantare, ait, prae omnibus Tonum & repercussionem eius diligenter animadvertat. Non itaque temere ut in proverbio dicitur quo pedes ferunt instar caecorum ad scopum iaculantium quo Arcus sit dirigendus nescientium est eundum. Sed de his satis."

Bernhard Meierin mukaan 1500-luvulla kehittyi kaksi tapaa kuvata *reperkussio*-käsitettä. Ensimmäisessä kuvauksessa *reperkussio* on intervalli, joka on moodin perussävelen ja psalmin *differentian* ensimmäisen sävelen välillä. Intervalli on siis sama, joka määrittää moodin. Toinen kuvaus, joka on paljon yleisempi ja merkittävämpi, määrittää *reperkussio*-termin intervalliksi, joka on usein toistettu, luonteen omainen kullekin moodille. Tämä *reperkussion* kuvaus saa erityisen merkityksen polyfonisessa musiikissa, sen melodiarakenteissa ja kadensseissa. *Reperkussio* määrittää pohjimmiltaan jokaisen moodin luonteen, "lausuntatavan" ja ilmaisuuden.

Reperkussio-intervalli liikkuu aina finaaliksesta ylöspäin seuraavaan moodille tärkeään säveleeseen, niin sanottuun "reperkussaan". 1500-luvulla Ranskassa tämä *reperkussa* kantoi myös nimeä *dominantti*. Mutta vain autenttisissa moodeissa - ja tästäkin poikkeuksena on kolmas moodi - tämä melodinen *dominantti* on viides sävel finaaliksesta. Plagaalisissa moodeissa *reperkussa* on kolmas tai neljäs sävel finaalin yläpuolella. Meier 1988, 39-41.

Reperkussiot antavat moodeille niiden tunnusomaiset piirteensä. Ornithoparchus 1517 (Reese 1973, 18): ...*Secundo, pence repercussionem, qua(m) quis(quae) tonorum habet propriam, vt supratex qua, solo auditu, cuius toni sit cantus, quiuis dinoscitur*. John Dowlandin käännös (Reese 1973, 133) ... *Repercussion, which is proper to every Tone, as before was seyd; by which at first hearing you may iudge of whart kinde a Song is*. Dowland laati käännöksen *Musice active micrologus* -teoksesta vuonna 1609.

Kun alukkeessa melodia nousee useimmiten perussävelestä lähtien kohti tenoria, termi *reperkussio* (lat. = heijastus; *repercuti* = kimmahtaa, heijastua, *re-* = uudelleen, vastaan, *percu'ssio* = isku) kuvaa luontevasti perussävelen ja tenor-sävelen intervallin luonnetta ja moodeille tyypillisiä, toistuvia sävelkuvioita.

Oletettavasti Gunnærus sovelsi Ornithoparhuksen oppeja työskentelyssään. *Musice active micrologus* sisältää luvun *De repercussionibus Tonorum*, jossa Ornithoparchus kuvailee Guido Arezzolaiseen viitaten moodien tyyppisiä sävelkulkuja.¹¹ Toisaalla Ornithoparchuksen teoksessa kuvataan perusteellisemmin moodeja.¹² Ornithoparchus esittelee eri moodien tunnusomaisia piirteitä seuraavan laulun avulla.¹³

Reperkussio-intervalli on näin syytä erottaa ns. reperkussiosävelistä eli samalla tavulla laulettavista saman sävelen toistoista. Joidenkin tulkintojen mukaan nämä reperkussiosävelet voidaan myös sitoa yhteen pitkäkestoisemmaksi säveleksi. Ks. esim. Ekenberg 1998, 20, 228; Taitto 1992, 51.

¹¹ Reese 1973, 17-18. Ks. myös Fransén 1940, 104-111. Esitellessään renessanssin ajan moodijärjestelmää ja Ornithoparchuksen reperkussio-laulua Fransén on jättänyt selittämättä reperkussio-termin. Syystä tai toisesta hän on myös siirtänyt kyseisen laulun faksimilekuvaan ilman perustetta ”De repercussionibus Tonorum” -otsikon tilalle Ornithoparchuksen seuraavana oleva sanallisen kappaleen otsikon ”Regule de Tonis” (Moodien säännöt).

¹² Reese 1973, 37-46.

¹³ Reese 1973, 17-18. Ornithoparchuksen sävelmäesimerkit edustavat tyyppillistä germaanisista sävelmämurretta, jonka eräänä tunnusmerkkinä on esim. 1. moodin *ac*-terssi. Gunnærus käyttää kuitenkin vastaavissa 1. moodin alukkeissa romaanisen sävelmämurteen *ab*-sekunti-intervallia. John Dowlandin on tehnyt Ornithoparchuksen laulusta myös englanninkielisen käännöksen. Reese 1973, 132.

Re la giues the first, Re fa giues the second,

Mi mi giues the Third, Mi la giues the Fourth,

Vi sol giues the Fift, The Sixt giues Fa la,

Vi sol vneuen Tetartos, vt fa doth giue the last.



Re la sit Pri-mi Re fa dat nor-ma se-cun-di

Mi mi dat ternus Mi la poscit si-bi quartus

Ut sol q(ui)nt(us) petit Sextus fa la si-bi querit

Ut sol impar tetrardus Ut fa postremus habebit

De repercussionibus Tonorum.

¶ Unde repercussio: que et Trop⁹ a Guidone dicitur: est cuiuslibet toni propria et adequata melodia. Vel est proprium cuiusq; toni intervallum. vt in sequentibus patet exemplis.

Prothus

Re la sit Pri-mi Re fa dat noua secundi

Deuterius

Mi mi dat ternus Mi la poscit si bi quartus

Tritius

Ut sol qnt⁹ petit Sextus fa la si bi querit

Tetrardus

Ut sol impar tetrardus Ut fa postremus habebit

Moodien reperkussioita havannoiva laulu teoksesta *Musice active micrologus*.

Gunnæruksen käsitykseen introitusantifonin musiikillisesta luonteesta on saattanut vaikuttaa myös Ornithoparchuksen määritelmä sävelmien jaosta kahteen luokaan; *accentus* ja *concentus*. Accentus käsittää tavupainoista johdetut resitatiiviset sävelmämuodot, joita ovat esimerkiksi rukouksissa ja

lukukappaleissa käytettävät puhelaulukaavat. Concentus-sävelmät ovat pääasiallisesti musiikillisten periaatteiden mukaan muodostettuja lauluja, Ornithoparchuksen mukaan esimerkiksi introituksia.¹⁴ Näin antifonisävelmän muokkauksessa merkittävää olisi nimenomaan säilyttää sävelmän musiikillinen luonne, ja esimerkiksi tekstin tavupainojen merkitys olisi näin ollen vähäisempi kuin accentus-sävelmämuodoissa.

Vain harvoissa tapauksissa Gunnærus on säilyttänyt antifonin sävelmän lähes muuttamattomana ja tyytynyt siirtämään suomenkielisen tekstin latinan-kielisen tekstin sijaan. Tämän tyyppisestä adaptaatiosta on esimerkkinä joulupäivän introitus *Pilti on meille syndynnyt* (ks. s. 52–54). Yleensä Gunnærus on muokannut introitusantifoneja varsin vapaasti, sentonisoimalla keinoin. Hän on toiminut alkuperäisten gregoriaanisten sävelmien kannalta varsin tyyppillisellä ja tyylinmukaisella tavalla, mutta toisaalta reformaatioajan näkökulmasta katsoen hyvin poikkeuksellisesti. Vastaavaa ei ilmeisesti tavata muissa reformaatioajan luterilaisissa sävelmistöissä, ja tässä suhteessa Gunnæruksen sävelmämuokkaukset ovatkin ainutlaatuisia. Gunnærus ei ole tyytynyt sijoittamaan suomenkielistä tekstiä vanhaan sävelmään pohtimatta sitä, miten sävelmä sopii kyseiseen tekstiin, vaan on muokannut sävelmää siinä määrin kuin on ollut tarpeellista tekstin luontevan laulamisen kannalta. Anders Ekenbergin mukaan sävelmän rakentaminen sentonisoimalla vaatii hyvää perehtyneisyyttä gregoriaaniseen lauluun, koska sentonisoinnissa melodian elementtejä ei voi yhdistellä miten tahansa ja kunkin moodin aloitus-, väli- ja lopetuselementit täytyy erottaa tarkoin. Musiikillisen fraasin täytyy virrata luonnollisesti, mikä vaatii joskus luomaan siltoja elementtien välille.¹⁵

Introitusten *Ego clamaui*, *Nunc scio vere* ja *Minäpä Herra* vertailulla pyritään kuvaamaan Gunnæruksen menetelmää luoda uusi antifonisävelmä käyttäen moodille tyyppillisiä migraatioita. *Ego clamaui* -introituksen tekstin mukainen vastine on Officia Missæn 5. loppiaisen jälkeisen sunnuntain introitus *Minä huudan sinun tygges*.¹⁶ Missale Aboense osoittaa *Ego clamaui* -introituksen 3. paastonajan sunnuntain jälkeiselle tiistaille.¹⁷ *Nunc scio vere* on Pietarin ja Paavalin muistopäivän (29.6.) introitus.¹⁸ Tämän introituksen vastine on Officia Missæn introitus *Nyt minä totisest tiedhän*.¹⁹

Minäpä Herra -antifonin (GOM, 44v-45r) latinalainen esikuva on vain vai-
voin määriteltävissä, ja sävelmä vaikuttaakin toisinnon asemasta itsenäiseltä
melodialta. Gunnæruksen edellisen introituksen yhteyteen kirjoittama *Offi-
cia hinc inde congesta* -maininta selittyy, mikäli latinalaisiksi esikuviksi
otetaan kaksi eri antifonia. *Minäpä Herra* sisältää jossakin määrin piirtei-

¹⁴ Reese 1973, 81, 188-189.

¹⁵ Ekenberg 1995a, 237-238.

¹⁶ GOM 12; ff. 18r-v

¹⁷ Parvio 1988, 558.

¹⁸ Parvio 1988, 560.

¹⁹ GOM 89; f. 54r.

tä *Ego clamui* -introituksen ohella myös *Nunc scio vere* -introituksesta. Itse asiassa kaikki *Minäpä Herra* -introitusantifonin sävelmäpartikkelit voidaan havaita ainakin toisesta latinalaisesta esikuvastaan. Esimerkiksi intonaation *Minäpä*-sanana sävelmä seuraa *Nunc scio vere* -aluketta, mutta jo seuraavan *Herra*-sanana melodia muistuttaa enemmän *Ego clamui* -antifonin sävelmää. *Hedhelmän*-sanana *he*-tavun *fdga*-sävelkuvio näyttäisi liittyvän *Nunc scio vere* -antifoniin, vaikka tavulle sijoittuva ligatuuri kokonaisuudessaan muistuttaakin vahvasti *Ego clamui* -antifonin *custodi*-sanana sävelmää. Kyseinen *fdga*-sävelkuvio voi *f*-sävelen osalta olla kirjoitusvirhe. Myös suomenkielisen antifonin päätöksessä voidaan nähdä yhteisiä piirteitä molempiin vertailusävelmiin. Sävelmäpartikkelien järjestys vaihtelee siten, että tietyt partikkelit esiintyvät *Minäpä Herra* -antifonissa eri järjestyksessä kuin latinalaisissa esikuvissaan. Seuraavassa sävelmäesimerkissä kuvataan sävelmäpartikkelien esiintymisiä sekä latinalaisissa ja suomenkielisissä sävelmässä. Vertailtavat antifonisävelmät ovat 3. moodissa, jolloin päätössävel on *e*- ja tenor *c*-sävel.²⁰ Moodin luonteelle hyvin ratkaisevia ovat asteikon puolisävelaskeet *e-f* ja *h-c*. Kyseisissä antifoneissa vallitsevana sävelenä on *c*, johon melodia tyypillisesti nousee heti intonaatiossa.

Nunc vere scio -introitukseen viittaavat seuraavat seitsemän *Minäpä Herra* -introituksen sävelmäpartikkelia:

- 1) *Nunc sci*:- *ffdgfe-g*
- 2) *Suum*-sanana kadenssin kaksi *e*-säveltä, vastaavaa ei ole *Ego clamaui* -introituksessa
- 3) *an*(-gelorum): *acc*
- 4) *(e)*ripuit: *a-g-aha*
- 5) *de*: *ffdg*
- 6) *(exspecta-)*tione : *c-cg-g*
- 7) *deorum*: *gefgfe-e*

Ego clamaui -introitukseen viittaavat seuraavat kymmenen *Minäpä Herra* -introituksen sävelmäpartikkelia:

- 1) *(cla-)*maui quoni(-am): *acag-acc-c-chca*
- 2) *(quoni-)*am: *hcag*
- 3) *(quoni-)*am exaudi(-sti): *a-g-a-c -> a-g-cc*
- 4) *(exau-)*disti me: *cc-ag-a*
- 5) *exaudi*: *gach-cc-a -> agac-caa*
- 6) *mea*: *afgaga-ag*
- 7) *(cus-)*todi: *g-ac*
- 8) *(do-)*mine: *dcc-ch*
- 9) *(o-)*culi: *cacg-g*
- 10) *(prote-)*ge me: *gefgfe-e*

²⁰ Varhaisempina aikoina 3. moodin keskisävel eli tenor oli *h*.

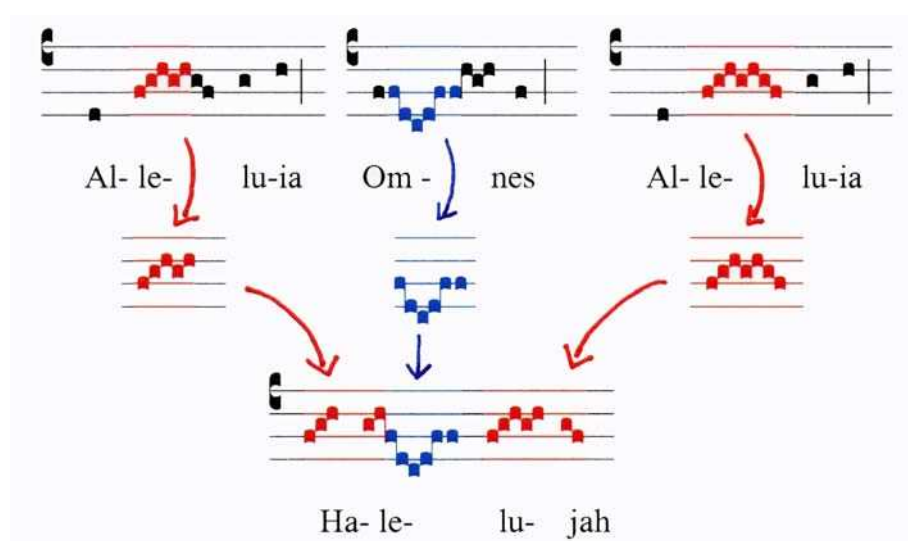
Sävelmävertailu **Nunc scio - Minäpä Herra - Ego clamui**

HEN, 80v **GOM, 44v-45r:** **G52, 3r**

Nunc sci-o ve- re, qui-a Mi-nä-pä Her- ra taidhan E-go cla-ma-ui quo-ni-
 mi- sit do- mi-nus sydhemmet v-los-tut-ki-a am exaudisti me deus
 an- ge- lum su- um ia ne munuskat coe- tella, inclina aurem tuam et
 et e- ri- pu-it me de manu ia annan iocaitzen ex - au-di uer-ba me- a
 He- ro- dis et de omni tööns iälken, henen tekoins custodi me domi- ne ut
 ex-spec-ta-ti-o- ne he- dhel- män iäl- ken. pupillam o- cu- li sub
 ple- bis lu-de-o- rum. umbra a-la- rum tu-a- rum
 pro-te - ge me.

Toinen esimerkki Gunnæruksen sentonisointimenetelmällä suorittamasta sävelmän muodostamisesta on *Asucan Jumalan sana* -antifoniin liittyvä *halleluja*-säe. Antifonin lopussa laulettavan hallelujan melodia on ilmeisesti muodosteltu seuraavaan tapaan. *Hal*-tavun fga-sävelet on otettu *Omnes gentes* -antifonin toisen *alleluia*-sanan *le*-tavun melodian alusta. *Le*-tavun kaksi ensimmäistä säveltä ovat *le*-tavun ligatuurin keskeltä ja fdcdff-loppuosa tulee antifonin intonaatiosta. *Hallelujah*-sanan *lujah*-tavujen melodia on sama kuin latinankielisen antifonin toisen *alleluia*-sanan *le*-tavun ligatuuri kokonaisuudessaan.

Asucan Jumalan sana -introitusantifonin (f. 18v) lopun *Hallelujah*-sanan varsin symmetrinen melodia näyttää syntyneen osin intonaation ja osin latinankielisen antifonin toisen *alleluia*-sanan melodia-aiheista.



Asucan Jumalan sana -introitusantifoni on muodostettu *Omnes gentes* -antifonin pohjalta.²¹ Näin muodostettu antifoniin liitetty *halleluja*-säe on siirretty myös kirkon vihkimisen muistopäivän introitusantifonin *Minä sisälmenen sinun honeses* -antifonin (GOM f. 46r–v) loppuun, jonka sävelmä taas on muodostettu *Dicit Dominus ego* -sävelmän pohjalta.

²¹ Ratkaisematta on, mistä syystä 6. loppiaisen jälkeiselle sunnuntaille osoitettuun introitukseen on liitetty *halleluja*-säe. Gunnærus ei ole osoittanut introitukselle muuta esitysajan kohtaa. On mahdollista, että laulua kirjoittaessaan Gunnærus on ajatellut sen sopivan myös johonkin pääsiäisajan palvelukseen.

5.2 Introitusten tunnusomaisten piirteiden säilyminen *Officia Missæssa*

Gunnærus on säilyttänyt introituksissaan gregoriaaniselle introitusohjelmistolle tyypillisen ja perinteisen selkeän rakenteen. Laulujen tunnusomaisia piirteitä voidaan arvioida tarkastelemalla muodon ohella esimerkiksi sävelmien melismaattisuutta, ambitusta, säveltasojakautumaa ja intervallikoostumusta. Sävelmien luonteeseen vaikuttaa myös tapa, jolla laulujen deklamaatio eli sanojen ja tavujen sijoitus on suoritettu ja miten sävelmiä on muokattu suhteessa tekstiin. Seuraavassa pyritään tarkastelemaan sitä, missä määrin Gunnærus on onnistunut säilyttämään gregoriaanisille introitusantifoneille tyypillisiä piirteitä.

Pintapuolisenkin sävelmien vertailun perusteella voidaan todeta, että GOM:n introitusten melismaattisuudessa, säveltasojakautumissa ja intervallikoostumuksissa ei ole tapahtunut merkittäviä muutoksia verrattuna latinalaisiin introituksiin. Samaan tulokseen päädytään myös laskemalla kyseisiä arvoja. Myös GOM:n antifonisävelmien ambitukset vastaavat latinalaisten antifonien ambituksia.

Gregoriaanisessa ohjelmistossa tiettyyn laulutyyppiin liittyy tälle ryhmälle ominainen melismaattisuus. Melismaattisuuden on ajateltu liittyvän vietetävän palveluksen juhla-asteeseen. Messun laulut ovat hetkipalvelusten lauluja melismaattisempia. Tämä tulee esille mm. palveluksissa käytetyissä psalmisävelmissä. Melismaattisuuden huipentumana on messun *halleluja*-laulun *jubilus*, jossa *halleluja*-sanan viimeisellä tavulla laulettava pitkä melisma saa jopa soittimellisen luonteen.²² Rukoushetkien antifoneihin verrattuna introitusantifonit ovat melismaattisempia edellisten ollessa lähes syllabisia. Latinankielisten introitusantifonien melismaattisuuseroin on yleensä hieman yli kaksi eli jokaista tavua kohden on keskimäärin noin kaksi säveltä.²³ Kertoimia tarkastelemalla voidaan selvittää yhden introitussävelmille tyypillisen piirteen säilymistä tai muuntumista kansankielisissä versioissa.

Seuraavassa taulukossa esitetään latinalaisen *Resurrexi*-antifonin ja muutamien siitä laadittujen kansankielisten sävelmien melismaattisuuskertoimia. *Officia Missæ*n introituksissa melismaattisuus on säilynyt lähes latinankielisten sävelmien mukaisena. Ero on tuskin korvin kuultava. Müntzerin laatumia käännösintrouksia lukuun ottamatta saksalaisille kansankielisille introituksille on tyypillistä varsin merkittävä melismaattisuuden väheneminen. Böömin veljien introitukset ovatkin lähes syllabisia.

Melismaattisuuskertoimia

²² Hieronymuksen (n. 341-420) mukaan hallelujan ”jubilus lauletaan sen tähden, ettei sanoin eikä tavuin eikä kirjaimin eikä äänellä voi ilmaista tai ymmärtää niin paljoa kuin ihmisen kuuluu ylistää”. Taitto 1992, 164.

²³ Melismaattisuuskertoimella ilmaistaan laulun yksittäisten sävelien ja tekstin tavujen lukumäärän suhde, eli montako kertaa enemmän laulussa on säveliä kuin tavuja. Täysin syllabisen laulun melismaattisuuseroin on näin ollen yksi.

(Reperkussiosävelet laskettu yhdeksi säveleksi)

	Lähde ²⁴	Tavuja	Säveliä	Melismaattisuus
Resurrexi				
v. Domine probasti				
Resurrexi	HEN 60r	50	120	2,40
Resurrexi	GS	50	116	2,32
Resurrexi	Psd Los. 1561	50	118	2,36
Resurrexit Quid	Psd Los. 1561	58	124	2,14
Ich bin wieder	DM Müntzer 1524	47	115	2,45
De Sten, den de ...	OdKD Riga 1537	70	127	1,81
Ich hab den Herren	Bringhaufen 1560	58	120	2,07
Der gekreuzigte Jesus	GB Böhm. Br. 1566	96	121	1,26
Sinä Herra	GOM, 24v-25r	82	169	2,06
Minun palwelian ombi	GOM, 25r-v	69	143	2,07
Kijtetty olcon Jumala	GOM, 25v-26r	85	166	1,95
Ich bin auferstanden	Off Hof 1605	41	67	1,63
Ich bin die Auferstehung	Off Hof 1605	52	83	1,60
Fel tamattam	GEHE 1635	55	86	1,56
Der gecreützigte Jesus	GB Lúbica 1600-l.	96	117	1,22

Sävelmän säveltasojakautumaa tarkastelemalla voidaan havaita, mitkä sävelet ovat sävelmässä suosittuja. Moodin perussävelen ja keskisävelen välisen jännitteen antaessa moodille sille tyypillisen luonteensa, on luonnollista, että juuri näille kahdelle sävelelle ja niiden ympärille keskittyy merkittävä osa antifonin sävelistä. Vertailemalla säveltasojakautumaa voidaan kuvata sävelmän luonteen muuntumisen yhtä piirrettä.

Seuraavista esimerkkisävelmistä laadittu taulukko osoittaa, että Gunnæruksen muokkaamissa antifoneissa ei ole tapahtunut merkittäviä muutoksia säveltasojakautumassa latinalaisiin *Omnes gentes* - ja *Cantate*-introituksiin verrattuna.

Säveltasojakautumia

²⁴ Vertailussa on käytetty seuraavia lähteitä:

DM Müntzer 1524	Deutsche Messe Müntzer 1524 (Ameln 1941, 82)
GB Böhm. Br. 1566	Gesangbuch Böhm. Brüder 1566 (Ameln 1941, 84)
GB L 1500-l.	Gesangbuch aus Lúbica 1600-l. (Ferenczi-Hulková 1980, 364-365)
GEHE 1635	Graduale Ecclesiae Hungaricae Epperiensis 1635 (Ferenczi 1988, 229)
GOM	Michael Bartholdi Gunnærus: Officia Missæ 1605 (GOM, 24v-26r)
GS	Graduale Strigoniense 1400-1500-l. (Unkari) (Szendrei 1990, 126-127)
GT	Graduale Tammelense, ÅAB, havd. D 71/163, ff. 54r-v
GU	Graduale Uskelense, HYK, A ^o II 41, ff. 31v-32r
HEN	Henricus Thomæ -käsikirjoitus (Skara mus. hskr. nr. 5), f. 60r
Hf Ag Bringhaufen 1560	Handschrift Agende Bringhaufen um 1560 (Ameln 1941, 452-453)
OdKD Riga 1537	Ordnung des Kirchendienstes Riga 1537 (Ameln 1941, 83)
Off Hof 1605	Officia Missæ Hof 1605 (Ameln 1941, 451-452)
Psd Lossius 1561	Psalmodia, Lucas Lossius 1561 (Lossius 1561, ff. 102-103)

(Vertailussa reperiussiosävelet on laskettu eri säveliksi)

Omnes gentes VI / Caicki cansat paucuttacat käsiän

		G37		GOM	
		kpl	%	kpl	%
d		0	0	0	0
c		2	3,13	2	3,57
h/b		1	1,56	1	1,79
a	tenor	11	17,19	8	14,29
g		10	15,63	9	16,07
f	päätössävel	27	42,19	21	37,50
e		2	3,13	3	5,36
d		9	14,06	10	17,86
c		2	3,13	2	3,57
		64	100	56	100

Cantate VI / Weisacat Herralle

		Gr 37		GOM	
		kpl	%	kpl	%
d		0	0	0	0
c		0	0	0	0
h/b		2	1,77	3	2,78
a	tenor	10	8,85	11	10,19
g		29	25,66	26	24,07
f	päätössävel	49	43,36	47	43,52
e		6	5,31	6	5,56
d		15	13,27	11	10,19
c		2	1,77	4	3,70
		113	100	108	100

Myös intervallikoostumuksia tarkkailemalla voidaan todeta, että Gunnæruksen sovituksissa ei tässä suhteessa ole merkittäviä eroavaisuuksia vastaaviin latinalaisiin introituksiin.

Intervallikoostumuksia

(Reperiussiosäveliä ei ole laskettu priimeiksi. Ylös ja alas suuntautuvia intervaleja ei ole eroteltu)

<i>Omnes gentes VI / Caicki cansat</i>			<i>Cantate VI / Weisacat Herralle</i>		
	Gr 37	GOM		Gr 37	GOM
kvintti	0	0		0	0
kvartti	2	2		1	1
terssi	21	16		19	18
sekunti	27	28		55	54
priimi	9	7		26	21

5.3 Alukkeet

Introitusantifonin aloittaa intonaatio, jolla esilaulaja ilmoittaa kuorolle antifonin sävelkorkeuden ja tempon. Alukkeesta käytetään myös nimitystä *incipit* (lat. = se alkaa). Intonaatio ja välittömästi sitä seuraavat melodiaosuudet ovat kullekin moodille tunnusomaisia ja koostuvat varsin usein introituksesta toiseen lainautuvista sävelmäpartikkeleista. Andreas Ornithoparchus määrittelee Guido Arezzolaiseen viitaten moodin säännöksi laulun tyypillisestä aloituksesta, keskiosasta ja päätöksestä sekä melodian kaarroksesta.²⁵ Jokaisen moodin sävelmillä onkin niille tyypillisiä tapoja aloittaa sävelmä ja nousta aloituksessa keskisävelelle. Sävelmän jatkuessa se muotoutuu moodille tunnusomaisista sävelkuvioista ja myös tyypillisestä tavasta päättää sävelmä päätössäveleen. Alukkeilla on siis suuri merkitys antifonin tunnistettavuudessa ja sävelmän luonteenomaisten piirteiden esilletuomisessa.

Seuraavat aluke-esimerkit osoittavat Gunnæruksen pyrkineen sommittelemaan alukkeet siten, että niissä säilyvät tyypilliset piirteet ja suomenkielinen teksti sijoittuu niihin luontevasti. Alukkeiden alussa myös tavupainot sijoittuvat tavallisesti vastaavasti kuin latinankielisissä introituksissa. Moodille tyypilliset piirteet ovat säilyneet. Alukkeiden sävelmistä voitaneen myös päätellä, mitä sanoja Gunnærus on halunnut korostaa.

Ensimmäisen moodin alukkeille on usein tyypillistä mm. *Factus est* -, *Suscepimus*-, *Rorate*- ja *Gaudeamus* -alukkeiden tapaan ensimmäisen painollisen tavun sijoittuminen *dab*-ligatuurille. Myös Gunnærus on yleensä sommitellut alukkeet vastaavalla tavalla. Alukkeita lukuun ottamatta Gunnærus ei säännönmukaisesti näytä sijoittaneen tavupainoja latinankielisten antifonien tapaan. *Factus est* -antifoniin perustuvissa sovituksissa *protector*-sanain painolliselle tavulle sijoittuva *aga*-porrectus on poistettu molemmista suomenkielisistä antifoneista. Tavupainot sijoittuvat pääosin samoille sävelille kaikissa kolmessa alukkeessa. Kuitenkin *Dominus*-sanalla painoton *mi*-tavu on *gf*-cliviksellä, mutta samalle ligatuurille sijoittuu painollinen *köy*-tavu.

²⁵ Tonus: ut Quido refert; est regula in fine cantum diiudicans: vel est cognitio principium, medium, ac finis cuiuslibet cantus: ascensum et defcensium indicans. Reese 1973, 15. John Dowlandin käännös: Of Tones in Generall. A Tone (as Guido faith) is a rule iudging the Song int the end, or it is a knowledge of the beginning, middle, and end of euery Song, shewing the rising and falling of it. Reese 1973, 130.

HEN, 68v

Fac-tus est Do-mi-nus pro-tec-tor me-us

GOM, 35r

Her-ra on mi-nun tur-wa-ni

GOM, 47r

Et-tä nyt ne köy-hät hä-wi-te-tän

Että nyt ne köyhät -antifonissa Gunnærus on ilmeisesti halunnut korostaa *että-* ja *häwitetän*-sanoja sijoittamalla kyseiset sanat alukkeen tunnusomaisille sävelkuvioille. Mikäli sovittaja olisi halunnut korostaa esimerkiksi *köyhät*-sanaa, hän olisi voinut sommitella alukkeen *Catzo Jumalan maja* -antifonin tapaan esimerkiksi seuraavasti:

JH 2003

Et-tä nyt ne köy-hät hä-wi-te-tän

Gunnæruksen *Suscepimus*-sovituksissa alukkeen cd-sävelet on säilytetty vain *Catzo Jumalan maja* -antifonissa. Intonaatiota on laajennettu lisäämällä alkuun sävelet d-d-e ja näin tekstin kannalta keskeinen *maja*-sana on sijoittunut alukkeen tunnusomaiselle sävelkuvioille. Latinankielisessä antifonissa vastaavaan kohtaan sijoittuu *suscepimus*-sanon painollinen tavu. Myös *Jumala me odhotamme* - ja *Minä tadhon* -antifoneissa samaan sävelkuvioon sijoittuvat aloittavien sanojen painolliset tavut. Tämän jälkeen deklamaatio on suoritettu tavupainojen kannalta vapaammin. Esimerkiksi *Deus*-sanon painollinen tavu sijoittuu *aca*-clivikselle, mutta suomenkielisissä sommitelmissa kyseiselle ligatuurille sijoittuvat sanojen painottomat tavut.

G37, f. 11^v

Sus-cordiam) ce-pi-mus de - us mi - se-ri- (-

GOM, 37v

Ju-ma- la me o- dho- tam-me si-nun hy-(-wyttäs)

GOM, 45v - 46r

Cat-zo Ju-ma-lan ma- ja In- hi- mis- ten se-ass.

GOM, 48r - 48v

Mi-nä tad- hon Her-ral- le mi-nun

Rorate-antifonisävelmän pohjalta laadituissa *Tiuckucat* - ja *Tehkät portit* - antifoneissa tavupainot ovat alukkeen tyypillisillä *dab*- ja *acca*-ligatuureilla, ja näissä kohdissa tavujen kestot ovat vaihtelevia. Tämän jälkeen suomenkielisten sovitusten deklamaatio on muodostunut yhdistämällä tai jakamalla ligatuureja. *Awaraxi*-sanalla on poistettu kaksi nuottia (cd). Ensimmäisten sanojen jälkeen tavupainojen paikat määräytyvät vapaasti.

HEN, 46v-47r

Ro- ra- te coe- li de su- per et nu- bes

GOM, 52v

Tiuc-ku-cat te Tai - wa- hat yl-häl-tä päin.

GOM, 52v

Teh - kät por- tit a-wa-ra- xi Ja o- wet

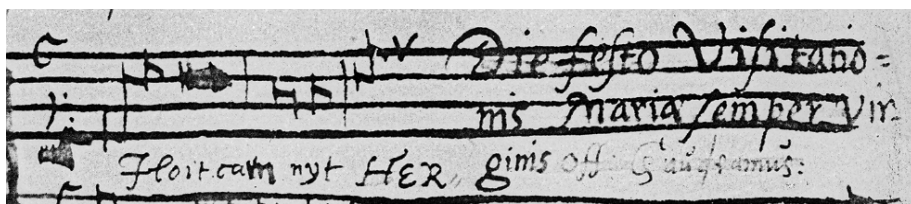


Tiuckucat te Taiwahat -introitus. GOM, 52v

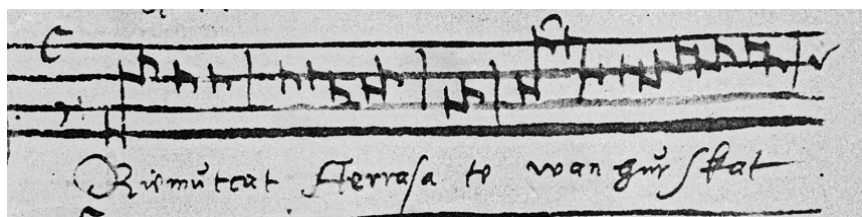
Iloitcam nyt Herrasa -introituksen (*Gaudeamus*) käsikirjoituksessa on näkyvissä korjaus, joka osoittaa deklamaation askarruttaneen joko Gunnærusta itseään tai mahdollista kirjan myöhäisempää käyttäjää. Alun perin aluke on kirjoitettu *Riemutcat nyt Herrasa* -intonaation tavoin *dab-a-a*. Korjauksessa, joka on epäselvä, tavut on sijoitettu *cd-dab-a*. Tällöin antifonin melodia noudattaa latinalaisen antifonin melodiaa, mutta painollisen *a*-tavun kohdalle sijoittuu painoton *loit*-tavu ja deklamaatio on Gunnæruksen alukesommittelmien joukossa poikkeuksellinen. Tunnusomaiselle *dab*-ligatuurille ei sijoitu alkuperäistä intonaatiota vastaavasti sanan painollinen tavu, mutta toisaalta aluke on lähempänä alkuperäistä sävelmää. Käsikirjoituksessa näkyvien tavujen sijoittelun perusteella vaikuttaa siltä, että aluksi tarkoitus on ollut sijoittaa *iloitcam*-sanatavut *dab-a-a* seuraavan *Riemutcat Herrasa* -introituksen tavoin. Korjatussa asussa painoton *loit*-tavu tuntuu saavan ai-

heettoman suuren painon. Myös *iloitcam*-sanon *m*-kirjain vaikuttaa jälkeensä tehdyllä korjaukselta (alunperin *iloitcat*?).

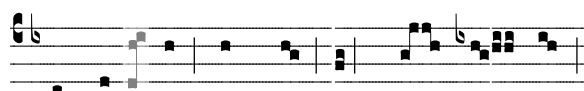
GOM f. 54v



GOM f. 55r

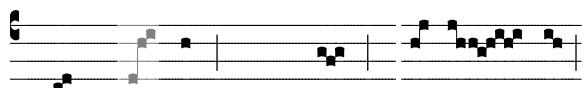


GI, 91r



Gau-de-a-m(us) o(m)-nes in Do-mi-no

GOM, 54v



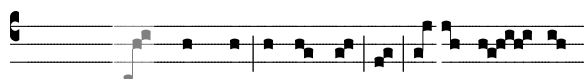
I- loit-cam nyt HER-RA-SA

tai:



I- loit-cam

GOM, f. 55



Rie-mut-cat Her-ra-sa te wan-hurs- kat

Tavupainojen sijoitus alukkeiden tyypillisissä ensimmäisissä sävelkuvioissa ei aina toteudu säännönmukaisesti. Tätäkin merkittävämpää tuntuu olevan tyypillisten sävelkuvioiden säilyminen tunnistettavina. Ligatuurien yhdistämisellä tai jakamisella sekä yksittäisten sävelien lisäyksillä tai poistoilla deklamaatio on usein toteutettu siten, että teksti sijoittuu sävelmään luontevasti ja korostettavat sanat sijoittuvat tarkoituksenmukaisesti sävelmään. *Spiritus domini* -antifonista laadituissa introituksissa tavupainojen sijoitukset vaihtelevat alusta lähtien ja samoille sävelkuvioille sijoittuu sekä lyhyitä että pitkiä tavuja. Esimerkiksi *fag*-ligatuurilla on latinankielisessä antifonisissa lyhyt ja painoton *ri*-tavu, mutta suomalaisissa antifoneissa pitkä ja painol-

linen *pij*-tavu, lyhyt painollinen *mi*-tavu, sekä *ja*-sana, jolla seuraavaan *äkis-tä*-sanaan verrattuna on oikeastaan lyhyen ja painottoman tavun luonne.

GU, 45r



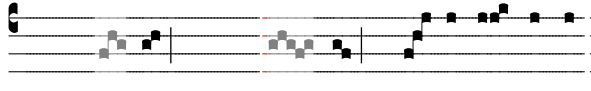
Spi- ri- tus **Do-** mi- ni rep-le- vit

GOM, 30v



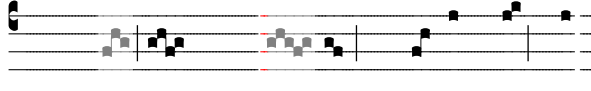
Maan **pij**-ri **om**-bi täyn-näns **Her-** ran

GOM, 31r-31v



Mi-nä **ta-** dhon vl- gos-**wo**-dhat-ta

GOM, 31v-32r



Ja **ä-** kis- tä **ta**-pa- ctui **tai**-(-wahast)

5.4 Deklamaatio ja tekstisisällön vaikutus sävelmään

Uuden kansankielisen tekstin sijoittaminen olemassa olevaan sävelmään reformaatioajan kansankielisissä laulukokoelmissa tapahtui yleensä jakamalla yhdellä tavulla laulettavia ligatuureja useampaan osaan tai yhdistämällä yksittäisiä nuotteja uusiksi ligatuureiksi tai toistamalla samaa säveltä. Yleensä menettelyyn oli syynä vain tekstin erilainen tavumäärä, mutta ei niinkään tekstin merkitys ja kielenmukaisuus (idiomaattisuus) tai musiikilliset perusteet. Samantapainen ligatuurien uudelleen muotoilu on myös Gunnæruksella hyvin tavallista. Kuitenkin muutamat *Officia Missæ*n esimerkit osoittavat, että suomenkielisen ja latinankielisen tekstin erilainen tavumäärä ei ole ainakaan aina ollut syynä melodian muokkaukseen. Syynä muokkauksiin näyttävät olleen kielen muut ominaisuudet.

Teksti ja sen sisältö vaikuttavat säveltäjän ratkaisuihin teoksen sommittelussa. Pohdinta tekstin vaikutuksesta työskentelyn perusteena on kuitenkin vähintäänkin spekulatiivista. Samoin tulkinnallisina voidaan pitää mahdollisia tekstin teologisten merkityssisältöjen vaikutusta komponointiin. Nuottiteksteissä on asioita, joita voidaan havaita, mutta ratkaisujen syiden pohdinta on

tulkinnanvaraista. Sakari Vainikka myöntää melodian ja tekstin suhteen teologiset pohdinnat spekulatiivisiksi, vaikka pyrkiikin niitä tekemään.²⁶ Godehard Joppich näkee varhaisten neumimerkintöjen välittävän kirkkoisiltä perittyä teologista ajattelua.²⁷ Neumien sisältämät viitteet esityskäytäntöön lienevät kuitenkin 1600-luvulle tultaessa jo tyystin unohtuneet. Tästäkin johtuen sävelmien teologinen tarkastelu vaikuttaa perusteettomalta.

Officiumohjelmiston adaptaatiosävelmissä tulee esille antifonien moni-ilmeisyys. Samaan juurisävelmään voidaan sijoittaa sisällöltään hyvinkin erityyppisiä tekstejä. Sävelmää muunnellaan vain kielenmukaisuuden vaatimilla muutoksilla. Gunnæruksen antifonisävelmien analyysissä tekstin ja sävelmän suhteen pohdinnalle antaneekin varmimman pohjan kielenmukaisuus. Voidaan pohtia, ovatko melodiat sommiteltu siten, että suomenkielinen teksti sijoittuu niihin luontevasti. Tarkastelussa voidaan tietenkin huomioida myös selkeä ”sävelmaalailu”.

Gregoriaanisten sävelmien laulutavalla voidaan katsoa olevan vaikutusta deklamaatioon.²⁸ Myöhäiskeskiaikaisen näkemyksen mukaan yksiaanisessä ns. *musica plana* eli *cantus planus* -esitystavassa kirkkosävelmät laulettiin nuottien yhtäläisillä aika-arvoilla. Nykyisin tätä kutsutaan ekvaaliteoriaksi.²⁹ Ekvalistiseen laulutapaan viitannee myös Ornithoparchuksen kuvaus *cantus planus* -sävelmistä. Yksinkertaiset sävelmät muodostuvat mensuraalinuotein muodostetuista sävelmistä poiketen nuoteista, joita ei voi harventaa eikä tihentää.³⁰ Ilmeistä myös on, että Gunnæruksen ajan Helsingissä introitusantifonit laulettiin ekvalistisesti. Näin yksittäisen tavun kestolla ei ole *concentus*-sävelmissä siinä määrin merkitystä kuin ekvalistista laulutapaa edeltäneessä rytmisesti vivahderikkaammassa laulutavassa.

Gunnæruksen sävelmämuokkausratkaisujen perusteiden tarkastelu on mielekästä, vaikka niistä ei voitaisikaan esittää muuta kuin oletuksia. Seuraavassa tarkastellaan Gunnæruksen tapaa muokata gregoriaanisia sävelmiä ja pyritään selvittämään, että sijoittuuko suomenkielinen teksti niihin idiomaattisesti sävelmän luonteen siitä kärsimättä ja siten, että tekstin sisältö ei ole ristiriidassa sävelmän kanssa.³¹

²⁶ Vainikka 2001, 96-103.

²⁷ Joppich 1994, 1; Joppich 1995, 91.

²⁸ Deklamaatiolla tarkoitetaan tässä yhteydessä sanojen ja tavujen erottelua tekstin sävelmään sijoittamisessa.

²⁹ Taitto 1992, 50, 357. Ekvalistisesta laulutavasta ks. myös Gable 1995, 173-184.

³⁰ *De musica Mensurali*. Mensuralis musica est notarum diuersa quantitas, figurarum inequalitas. Quoniam augentur ac minuuntur iuxta modi, temporis, ac prolotionis exigentiam, de qua latius in secundo huius. *De Plana musica*. Plana musica (vt diuus Berhardus regularis ac vere concinentie singularis inquisitori in principio Musice sue scribit) est regula, natura(m) Berhardus forma(m) cantuu(m) regulariu(m) determinans. Natura quidem in dispositione, harforma autem in progressionem ac compositionem consistit. Uel plana musica dus. est: notaru(m) simplex et vniformis prolatio: que nec augeri, nec minui po(n)t. Reese 1973, 9.

³¹ Deklamaation kannalta on merkittävää, että sekä latinan että suomen kielessä painollisen

Toivo Haapanen huomioi Gunnæruksen *Officia Missæta* käsittelevässä artikkelissaan sanapainojen aiheuttamat melodiamuutokset. Haapanen esittelee *Lux fulgebit* -introituksen (GU, 9r) ja Gunnæruksen *Yxi suuri walkeus* -introituksen (GOM, 4v–5r) suhdetta. Sanat *ihmelinen* ja *admirabilis* saavat introitusantifonissa hieman toisistaan poikkeavan toteutuksen tavujen painotuksista johtuen. *Ihmelinen*-sanain paino on suomen kielen mukaisesti ensimmäisellä tavulla ja *admirabilis*-sanassa korostetaan *ra*-tavua.³²

GU, 9r	GOM, 15r
	
Ad-mi-ra-	bi-lis
	Ih- me- li- nen

Mahdollista yksittäisten sanojen vaikutusta melodian muodostamiseen kuvannee esimerkki samaisen *Yxi suuri walkeus* -introitusantifonin päätöksestä. *Loppumata*-sana on saattanut innostaa sävelmän muokkaajaa lisäämään *pu*-tavulle vielä muutaman sävelen.

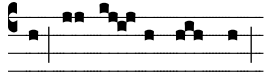
HEN, 48r–v	GOM, 15r
	
e- rit	py-sy
fi- nis.	ai-na lop- pu- ma- ta.

*Officia Missæ*n introitusantifonit sisältävät edellisen esimerkin tavoin viitteitä Gunnæruksen pyrkimyksistä kuvata sävelkuvioilla tekstiä. Nämä voivat tietenkin olla tahattomia tai tarkoituksellisia, mutta jollakin tavoin kuitenkin ilmeisiä. *Officia Missæ* sisältää lukuisia kohtia, joissa esiintyy yksittäisenä sanana tai yhdyssanan osana joko *ylös* tai *alas*. Näyttää siltä, että kaikissa näissä Gunnærus on sijoittanut kyseiset sanat kohtiin, joissa sanat eivät ole ristiriidassa sävelmän kanssa. *Ylös*-sana on sijoitettu joko nousevaan sävelkulkuun tai antifonin melodiakaaren huippuun. Vastaavasti *alas*-sanojen sävelmä suuntautuu alaspäin.

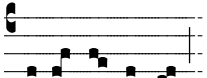
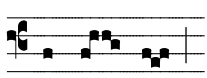
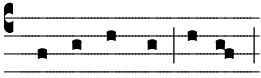
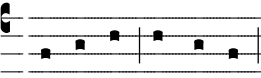
tavun jälkeen seuraa tavallisesti yksi tai kaksi painotonta tavua. Suomen kielessä painollinen tavu on sanan ensimmäinen tavu ja sivukorollisia ovat yleensä parittomat tavut. Latinan kielessä painollinen tavu on sanan kolmanneksi viimeinen tavu, ellei toiseksi viimeinen tavu ole ns. pitkä tavu. Tavu on silloin pitkä, kun siinä on pitkä vokaali tai vokaalin jälkeen seuraa kaksi konsonanttia. Linkomies 1979, 2. Suomenkielisissä teksteissä on pitkiä tavuiksi tässä tutkimuksessa käsitetty tavut, joissa on kaksi vokaalia (tai kahtena vokaalina ääntyvä pitkä vokaali) ja tavut, jotka päättyvät konsonanttiin. Laulamisen kannalta tavut, joissa on kaksi vokaalia, ääntyvät toki pitempinä kuin konsonanttiin päättyvät tavut, joissa on vain yksi vokaali. Samankaltaisuudesta johtuen gregoriaanisen sävelmistön piirteet sopinevat hyvin myös suomenkieliseen toteutukseen.

³² Haapanen 1930a, 135 - 137.

Catzo Herran Engeli - ja *Että nyt ne köyhät* -introituksissa *ylesnouse*-sana on sijoitettu antifonin melodiakaaren huippuun. Vertailtavissa sävelmäkatkelmissa latinankielinen teksti ei millään tavalla vastaa suomenkielistä tekstiä.³³

GOM, 15v-16r  y-les-nou-se ia	HEN, 50v  i-ter ha-be- ret
GOM, 47r  nyt mi-nä y-les-nou-sen	HEN, 68v  in la- ti- tu-di- nem

Seuraavissa esimerkeissä *ylös*-sanalla on ylöspäinen sävelkulku. Kolmatta esimerkkiä lukuun ottamatta suomenkielinen teksti vastaa likimain latinankielistä.³⁴

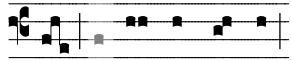
GOM, 19v-10r  Y-lös-he-räit-ze	HEN, 53r-v  Ex-sur- ge
GOM, 19v-10r  Y-lös-nou-se au-ta	HEN, 53r-v  ex-sur-ge Do-mi-ne
GOM, 25v-16r  Chris-tu- xen y-lesnousemisen	HEN, 60r  fac-ta est sci- en- ti-a
GOM, 39v-40r  Y- lös-nou-se Ju-ma-la	HEN, 73r-v (Respice Domine)  ex-sur- ge Do- mi- ne

³³ *iter* = matka, reitti; *habere* = omistaa, olla jollakulla; pitää hallussaan; pitää jonakin *et nox in suo cursu medium iter heberet* = yö nopeassa kulussaan oli ehtinyt puoliväliin (Viisauden kirja 18:14)

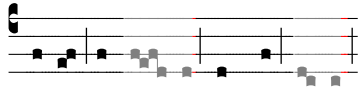
et eduxit me in latitudinem = ja päästi minut vapauteen (Ps. 18: 20b)

³⁴ *factum* = tosiasia; *scientia* = tieto

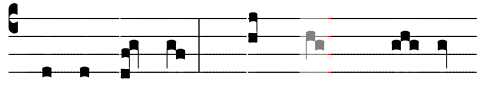
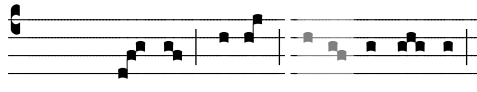
Sävelmiä on mahdollisesti tekstin merkityssisällön vuoksi hieman muunneltu. Seuraavassa esimerkissä c-sävelen jälkeen on lisätty d-sävel, jotta yles-tavuille sijoittuu ylöspäinen sävelkulku.³⁵

GOM, 36v–37r  ja y- les- cor-gho-ta	HEN, 70v  us-que (in seculum)
---	--

Ylösheraitze Herra -introituksessa alaspäistä maahan asti suuntautuvaa liikettä kuvaillaan sekä *painettu-* että *asti*-sanoilla jopa vastaavaa latinalaista sävelmää selkeämmin.³⁶

GOM, 19v–20r  a-las pai- <u>net-</u> tu ma-han <u>as-ti</u>	HEN, 53r–v  ad-hæ-sit in ter- ra
---	---

Introduxit uos -introituksen pohjalta laadituissa suomenkielisissä *Herra ombi alasastunnut* -antifoneissa vaikuttaa *alasastunnut*-sanalla melodian laskeutuminen f-sävelelle saakka sävelmaalailulta, kun sekä *Introduxit-* että *Nin totta quin* -antifonissa melodia pysyttäytyy vastaavassa kohtaa ag-sävelillä. Tulkinta selittää melodiaeroavaisuuden samasta sävelmästä laadittujen *Herra ombi* - ja *Nin totta* -introituksien välillä.

G41, 32v–33r  In-tro-du - xit uos <u>Do-</u> mi-nus
GOM, 26r  Her-ra om-bi <u>a-las</u> -as-tun-nut
GOM, 45r  Nin tot- ta quin <u>mi-nä</u> e- län

³⁵ *usque* = yhä

³⁶ *adhaesit in terra* = riippuu maata koskettaen.

Seuraavassa esimerkissä sanat *pienet* ja *suuret* sijoittuvat sävelmään varsin osuvasti.³⁷

GOM, 16v	HEN, 51v
se- kä <u>pie-net</u> et-tä <u>suu-ret</u>	ec-ce cu-ius im- pe- ri- um

Hywästisiugnattu olcon isä Jumala (Benedicta sit sancta) -introituksen päätökseen Gunnærus on *ijancaickisudhest*-sanalle lisännyt poikkeuksellisesti jopa viisi peräkkäistä a-säveltä. Gunnærus on ehkä halunnut tällä poikkeuksellisella tavalla kuvata iankaikkisuutta. Yleensä Gunnærus on tarvittaessa laajentanut sävelmiä lisäämällä sävelmään sopivia melodialiikkeitä.

GOM, 34r	HEN, 67v
Hänen olcon Kijtos aijna <u>ijancaickisudhest</u>	mi-se- ri- cordiam su-

Antifonin *Halatca*³⁸ *sen selkiän iärghelisen Rieskan*³⁹ *iälken* (nro 31 / f. 27v) sävelmämuoto tarjoaa tekstin sijoittelun kannalta mielenkiintoisen näkökulman. Vastaavan latinankielisen *Quasi modo geniti* -antifonin ensimmäisessä säkeessä on 10 tavua ja kaikkiaan 13 erillistä säveltä. Säkeessä on siis ainoastaan yksi kolmen sävelen ja yksi kahden sävelen ligatuuri. Vastaavan sävelmäkohtaan sijoitetussa suomenkielisessä tekstissä on 15 tavua. Sovittaja olisi voinut sijoittaa tekstin jakamalla ligatuurit ja lisäämällä sopiviin kohtiin kaksi säveltä. Näin ensimmäisen säkeen melodia olisi voitu säilyttää lähes alkuperäisessä muodossaan. Kuitenkin Gunnærus "tuhlaa" ensimmäisen *halatca*-sanon ensimmäiselle tavulle alkuperäisen melodian seitsemän säveltä (punainen) ja tämän jälkeen laajentaa melodiaa sen uusilla sävelkuvioilla (sininen) tekstin vaatimusten mukaan huomattavasti. Ratkaisu voidaan selittää sävelmaalailuksi. Latinankielisen tekstin painolliset sanat ovat *geniti* ja *infantes*. Gunnæruksen on ehkä halunnut korostaa *halatca*-sanaa. Siinä hän onnistuukin erinomaisesti muotoillessaan sanalle pitkän nousevan melisman. Ensimmäisen *halelujah*-sanon melodiaa on hieman yksinkertaistettu.

Melodian jälkiosaa on muokattu varsin paljon. Gunnærus on toisaalta luonut uutta melodia-ainesta ja toisaalta lyhentänyt *dolo lac concupistite* -sanojen

³⁷ *ecce cuius imperium (nomen est in aeternum)* = katso, (nimesi) herruus (on ikuinen)

³⁸ *Halatca* [halatkaa] tarkoittaa tässä kiihkeästi haluamista tai vaatimista. Latinalaisessa antifonissa vastaava *concupistite*-sana sijoittuu aivan antifonin loppuun.

³⁹ *Rieska* = nykysuomessa *maito* (lat. *lac*)

melodiaa. Vastaavassa kohdassa *ilman petosta* -sanojen melodia huippu käy vain d-sävelessä, kun latinankielisen sävelmän melodiahuippu sijoittuu e-sävelelle. Kysymyksessä voisi olla myös osittainen melodia-aiheen siirto aikaisemmaksi *lapsucaiset*-sanalle (vihreä). Antifonin päätöksen *halleluja*-säkeet ovat yhtä säveltä, joka todennäköisesti on kirjoitusvirhe, lukuun ottamatta samanlaiset kuin Henricus Thomae -käsikirjoituksessa. OM:n viimeistä edellisen *Halelujah*-sanana ensimmäinen sävel on g, kun kaikissa muissa tarkastelluissa lähteissä on vastaavassa kohdassa a-sävel.

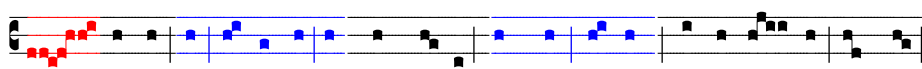
Quasi modo / Halatca sen selkiän -antifonien sävelmävertailu

HEN, 61v

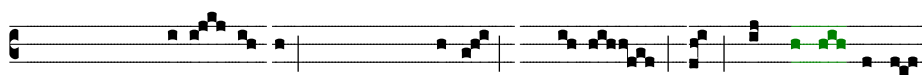


Qva-si mo-do ge- ni-ti in-fan-tes al-le lui - a ra-ti-

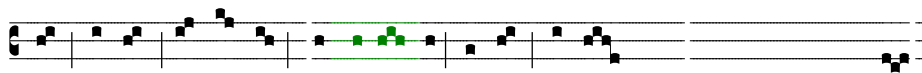
GOM, 27v



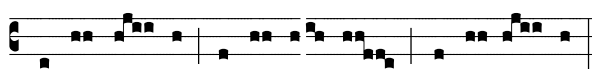
Ha - lat-ca sen sel-ki-än iär-ghie-li-sen Ries-kan iäl-ken. Ha-le- lu - jah. Nin-quin



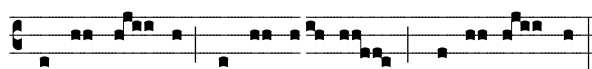
-o-na -bi-les si-ne do-lo lac con-cu-pi- sci-te



ne äs-ken syn-dy-net lap-su-cai-set il-man pe-tos- ta.



al- le - lu- ia al- le- lu- ia al- le- lu- ia.



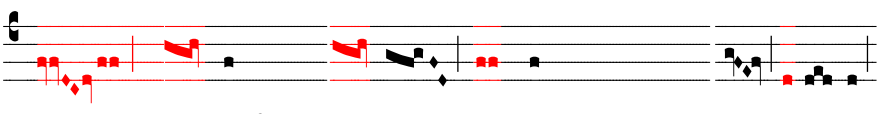
Ha-le- lu- jah Ha-le- lu- jah Ha-le-lu- jah.

Seuraavassa tarkastellaan Gunnæruksen kolmen *Omnes gentes* -introitus-antifonin pohjalta laaditun antifonin deklamaatiota. Tavumäärän suhteen Gunnæruksella olisi ollut mahdollisuus säilyttää *Omnes gentes* -antifonin alkuosan sävelmältään samanlaisena kuin latinalaisessa antifonissa (esimerkki 5. JH 2003). Se olisi ollut mahdollista lisäämällä esimerkiksi yksi lisäsävel *paukuttakaat*-sanalle (sininen). Tästä huolimatta Gunnærus on

muokannut sävelmää suhteellisen paljon (esimerkki 2). *Caicki kansat* – introituksessa intonaation *aga*-sävelkuvio on poistettu. Gunnæruksen käytännössä latinalaisessa lähteessä kyseiset sävelet ovat toki olleet, koska muissa suomenkielisissä versioissa kyseiset sävelet ovat säilyneet. Antifonin alkuosassa tunnusomaiselle *ffdcdf*-sävelkuviolle on sijoittunut kaikissa tapauksissa painollinen tavu, samoin *gentes*-sanana *aga*-sävelkuviolle. Kuten seuraavista esimerkeistä voidaan todeta, muut painolliset tavut näyttävät sijoittuvan vaihtelevasti (painolliset tavut on lihavoitu ja vastaavat sävelet on merkitty punaisella).

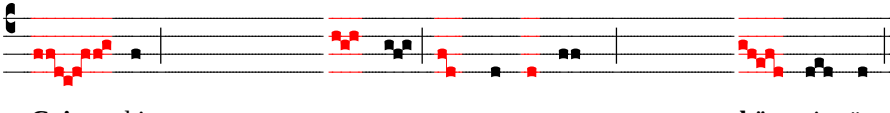
Omnes gentes -sävelmävertailu

1. G37, 11r



Om- nes⁴⁰ gen- tes plau-di- te ma-ni-bus

2. GOM, 37r-v



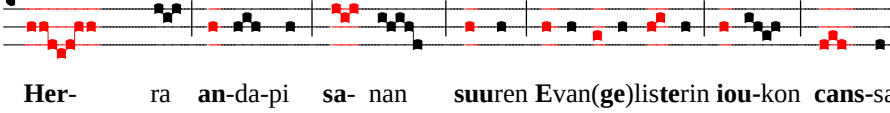
Caic- ki can- sat pau-cut-ta-cat kä- si- än.

3. GOM, 18v



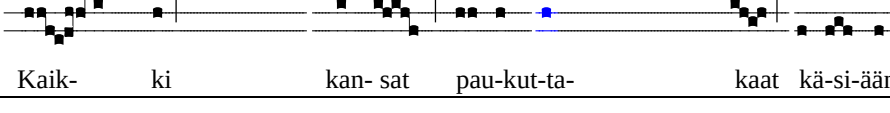
A-su- can Jumalan sana run- sas- ti teissä cai-cen wij-sa-u-dhen cans-sa,

4. GOM, 49v-50r



Her- ra an-da-pi sa- nan suuren Evan(ge)listerin iou-kon cans-sa

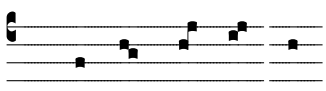
5. JH 2003



Kaik- ki kan- sat pau-kut-ta- kaat kä-si-ään.

⁴⁰ *Omnes*-sanalla on sanaviiva (*linea*-viiva) sanan keskellä. Näiden pystysuorien viivojen, jotka on piirretty joko yksittäin (*linea*) tai kaksi vierekkäin (*duplex linea*), tehtävänä on havainnollistaa 1) deklamaatiota (sanojen ja tavujen erottelua), 2) melisman jakoa pienemmiksi osiksi, 3) musiikillisia säkeitä tai 4) sävelmän aluketta, jolla esilaulaja ilmoittaa kuorolle äänen tason sekä tempon. Taitto 2002a, 213. *Officia Missæssa* *linea*-viivat esiintyvät säännönmukaisesti vain ja ainoastaan havainnollistamassa sanojen sijoittumista sävelmään, eli yksi kokonainen sana on aina kahden *linea*-viivan erottamana.

Saman antifonin seuraavalle *jubilare*-sanalle sijoittuva sävelmäkatkelma osoittaa, että Gunnærus on sijoittanut painollisia tavuja sävelmään vapaasti. Kaikissa kolmessa introituksessa hän on jakanut *jubilare*-sanän painollisella *la*-tavulla laulettavan *achc*-ligatuurin kahteen osaan. Vain *ylesastuit*-sanalla *ac*-sävelkuviolle on sijoitettu painollinen tavu. Muulloin ligatuurille sijoittuu sanan painoton tavu. *Jubilare*-sanän sävelmäosuudesta voimme havaita, että suomenkielisen tekstin painolliset tavut ovat sijoittuneet kaikille muille ligatuureille paitsi jaetun *achc*-ligatuurin jälkiosalle. Näin tavujen painoilla ei siis näytä olevan merkitystä niiden sijoittelussa.



1. iu- bi - la- te
 2: **ja** i - has- tu- cat
 3: o- pet- ta- cat ja
 4: si- nä y- les- **as-** (tuit)

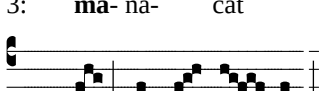
Jubilare-sanää seuraavan *Deo*-sanän melodia on säilynyt ainoastaan *manacat*-sanän kohdalla. Siinä kuitenkin sijoittuu *fagfagfgf*-ligatuurille painoton tavu. *Jumalalle*-sanalla kyseinen ligatuuri on jaettu ja siitä on vähennetty säveliä. *Astuit korkeuxen* [korkeukseen]-sanoilla melodian sommittelu vaikuttaa sävelmaalailulta. Alkuperäiseen sävelmään verrattuna säveliä on lisätty ja *korkeuxen*-sanalle on sommiteltu mäkeä muistuttava sävelkuvio. Ylöspäiselle fa-terssihypylle sijoittuu latinalaista antifonia vastaavasti painollinen tavu vain *Jumalalle*-sanalla.



1: de- o

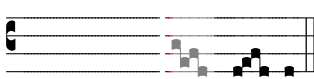


2: Ju- ma-lal- le

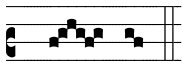


3: ma- na- cat

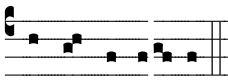
Antifonien alukkeiden tavoin myös antifonien päätökset on *Officia Missæ*-sa pyritty säilyttämään sävelmiltään esikuviansa kaltaisina. Painollisten tavujen sijoitus näyttää kuitenkin tapahtuneen alukkeita vapaammin. Myöskään tavujen kestot eivät ilmeisesti ole vaikuttaneet kadenssien muotoiluun (vrt. esim. dex-te-**ra** tu-a / **sar**-na-ta).

HEN, 71r  dex- te- <u>ra</u> tu- a.	GOM, 38r  wan-hurs- <u>ka</u>- ut- ta.
GOM, 46r  hei- dän <u>Ju</u>- ma-lans.	GOM, 48v  <u>sar</u>- na- ta.

Mikäli latinankielisessä tekstissä toiseksi viimeisenä tavuna on painollinen tavu ja sille sijoittuu monisävelinen ligatuuri ja vastaavassa suomenkielisessä kohdassa on kolmitavuinen sana, niin kolmitavuisen sanan painollinen tavu on yleisesti sijoitettu ligatuurin eteen lisätylle punctumille. Vastaava sanapainon siirto on tyypillistä myös latinankielisissä sävelmissä.

HEN, 78r  lo- cis	GOM, 34r  e- the - ni.
GOM, 36v  mai tä	GOM, 36v  o li

Vastaavasti edeltävä painollinen punctum-sävel on tarvittaessa poistettu (esim. *ja weisit*).

HEN, 54r  e- nu- tri-es me.	GOM, 20r  ia wei-sit.	GOM, 50r  ki- wi- ra- oi- sta.
---	---	---

5.5 Esimerkkejä

5.5.1 *Resurrexi* - Gunnæruksen pääsiäispäivän introitukset

Pääsiäispäivälle Gunnærus on laatinut kolme vaihtoehtoista introitusta *Resurrexi*-introituksen pohjalta. Ensimmäisen, *Sinä Herra sitä toimitat* -introituksen antifonin teksti on Ps. 139: 5,6 ja psalmisäe Ps. 139: 1,2a, joten tekstiltään se vastaa osittain latinalaista *Resurrexi* -introitusta (Ps. 138: 18b,5c,6a / V. Ps. 138: 1,2a). Myös sävelmä on pääpiirteissään samanlainen vastaavan latinalaisen laulun kanssa. Kahden muun pääsiäisintroituksen melodiat on muokattu ensimmäisen pohjalta. Vastaavat toisintosarjat on Officia Missæssa osoitettu myös helluntaille (kolme introitusta), Marian ilmestyksen juhlalle (kaksi introitusta) ja Marian etsikkopäivän juhlalle (kaksi introitusta). Saman sävelmän kolme sangen erilaisiksi muokattua varianttia tarjoavat havainnollisen mahdollisuuden tarkastella Gunnæruksen tapaa käsitellä gregoriaanisia sävelmiä.

Kolmessa suomenkielisessä toisinnossa sävelmän perusrakenne on säilynyt latinalaista antifonia vastaavana. Alukkeet ja varsinkin halleluja-säkeet ovat lähes samanlaiset. Gunnærus näyttää myös halunneen säilyttää antifonille tunnusomaiset ligatuurit ja melodiakulut ennallaan (ks. sanat *resurrexi*, *sum*, *alleluja*, *alleluja*, *mirabilis*, *alleluja*). Tarvittaessa Gunnærus on lisännyt yksittäisiä säveliä, esim. kahdessa ensimmäisessä introituksessa intonaation alkuun d-sävelen ja *Kiitetty olcon* -introituksessa *Jumala*-sanalle f-sävelen. Tekstin pituuden takia Gunnærus on laajentanut sävelmiä kokonaan uusilla, joissakin tapauksissa varsin pitkälläkin melodiajaksoilla. Näin on tehty esimerkiksi *Kiitetty olcon* -introituksessa sanoilla *meidän Herran Jesuxen Christuxen Isä*. Sävelmää on laajennettu muutamien kohdin myös säveltoistoin, esimerkiksi *Minun palvelian* -introituksen sanoilla *hänen elämänsä* on viisi peräkkäistä g-säveltä. *Posuisti*-sanon *su-* ja *i-*tavujen sävelet on yhdistetty yhdeksi ligatuuriksi *Sinä Herra* -introituksen *pidhät*-sanalla. Yksittäisiä säveliä on myös poistettu, esimerkiksi *mirabilis*-sanon peräkkäisiä f-nuotteja. Alkuperäisen melodian sävelmäpartikkelit ovat kuitenkin suurimmaksi osaksi erotettavissa jokaisessa introituksessa, ensimmäisessä lähes täydellisesti. Ainoa poikkeus tässä suhteessa on *facta est* / *tieto* -sanojen melodiakulku, jossa Gunnæruksen muoto muistuttaa eniten M231:n ja Ilmajoen gradualen sävelmää hieman lyhennettynä. Muissa tarkastelluissa latinalaisissa versioissa tavun melodia kaartuu f-sävelen kautta alas (defedcd).

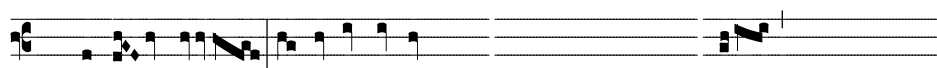
Facta est -yksityiskohdan melodiamuotoja:

	efg-defedcd / dc	(GT, URJ, HEN, GU)
	efg-dedcd / dc	(M231, GI)
	fac-ta est	
(Sencaltai-)	efg/dedc - c nen tie - to	GOM, nro 25
(Ai-)	efgde-dc wo - tus	GOM, nro 26
(Chris-)	efgde-dc tu - xen	GOM, nro 27

Resurrexi-antifonin suomenkielisissä versioissa alukkeiden tavupainot sijoittuvat samoille kohdille latinalaisen antifonin kanssa. Alukkeissa kiinnittää kuitenkin huomion *sur*-tavun *pes subbipunctis* -kuvion yhdistäminen seuraavaan f-säveleen, jolle latinalaisessa antifonissa sijoittuu painollinen *re*-tavu. Näin suomenkieliset *Herra-*, *palwelian-* ja *Kijtetty*-sanojen painolliset tavut on voitu sijoittaa toisaalta painollisena sävelenä pidettävälle f-sävelelle ja toisaalta alukkeelle tunnusomaiselle *dfed*-sävelkuviolle. Kyseisiä sanoja on mahdollisesti haluttu myös korostaa, sillä tarvittaessa alukkeiden alkuun on lisätty d-säveliä.

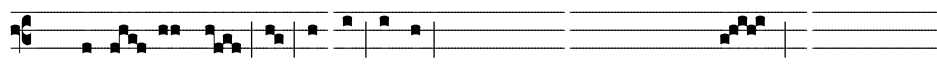
Resurrexi-introitusantifonien vertailua ⁴¹

1) M231, 7r



Resur-re- xi et adhuc tecum sum.

2) URJ, 12r-v



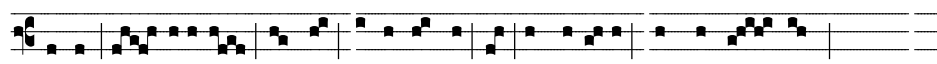
RE-sur- re- xi et adhuc tecum sum.

3) GOM, 24v-25r



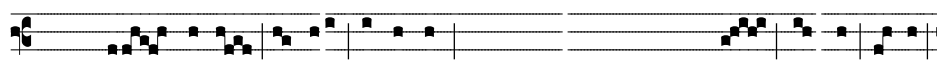
Sinä Her- ra si- tä toi-mi-tat mi-tä mi- nä en- nen e- li

4) GOM, 25r-25v



Minun pal-weli-an om- bi ahdistoxest ia doomiosta pois-o-tet- tu.

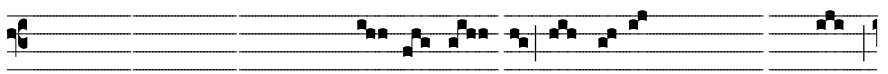
5) GOM, 25v-26r



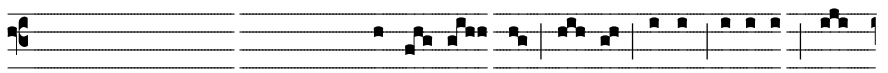
Kij- tet-ty ol-con Ju-ma-la ia meidän Herran

⁴¹ Alkuperäisissä käsikirjoituksissa merkityt klaavivaihdokset on tässä yhteydessä jätetty pois luettavuuden helpottamiseksi.

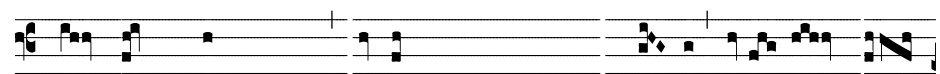
1)  Al- le- lu- ja po- su- i- sti

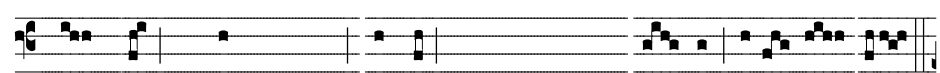
2)  Al- le- lu- ja po- su- i- sti

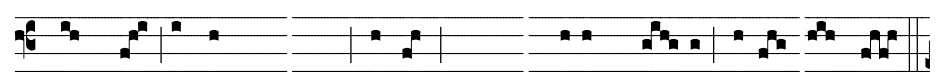
3)  iäl-kin teen. Ha- le- lu- jah. Ja pid- hät

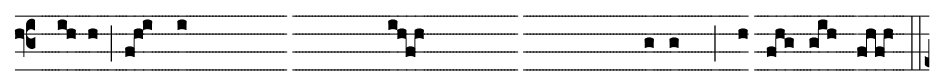
4)  Ha-le- lu- jah. Cu- ka hänen elämäns pi-

5)  Jesuxen Christuxen I- sä. Ha- le- lu- jah. Jo- ca on meitä hänen suuren

1)  su- per me manum tu- am Al-le-lu- ja

2)  su- per me manum tu- am Al-le-lu- ja

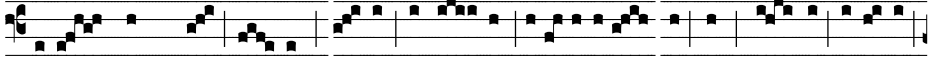
3)  (s)i- nun kä-dhes minun y-lit- ze- ni. Ha-le- lu - jah.

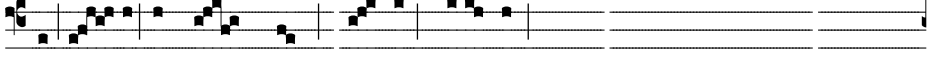
4)  -tudhen v- los- pu- hu-pi Ha-le-lu - jah.

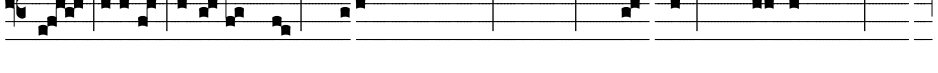
5)  laupiudhens caut-ta jällens synnyttänyt yhten e-läwän toi- won Ha-le-lu - jah.

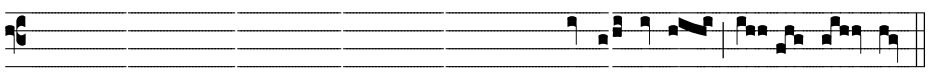
1) 
mi-ra-bi-lis fac-ta est sci-en-ci-a tu- a

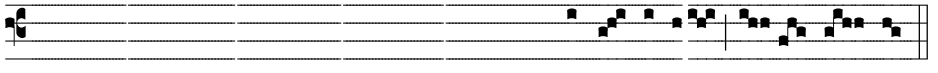
2) 
mi-ra-bi-lis fac-ta est sci-en-ti-a tu- a

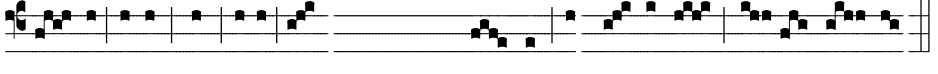
3) 
Sencal-tai- nen tie- to om-bi mi-nul- le ylenihmeli-nen ia y- len cor-ki-a.

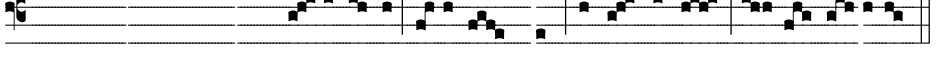
4) 
Ja Herran Ai- wo- tus pi- tä hä - nen

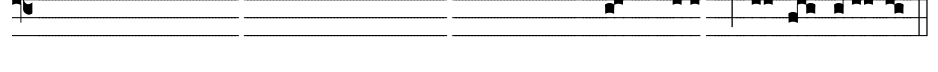
5) 
Sen Jesuxen Christuxen ylesnousemisen cautta nijltä cool-leil-ta.

1) 
Al-le- lu- ja Al- le- lu- ja.

2) 
Al-le- lu- ja Al- le- lu- ja.

3) 
Ei- pä minä woij sitä kä- sit- tä. Ha-le-lu-jah, ha- le- lu- jah.

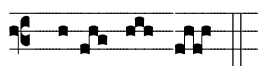
4) 
kädhessäns menestymän. Ha-le -lu- jah, Ha- le- lu- jah.

5) 
Ha-le-lu-jah, Ha- le - lu -jah.

Yksittäisten *Officia Missæ*n kirjoitusvirheiden osoittaminen on monissa tapauksissa mahdotonta, koska Gunnærus on muuntanut sävelmiä muutenkin

varsin paljon. Todennäköiset kirjoitusvirheet voivat kuitenkin paljastua sävelmissä, joita Gunnærus on käyttänyt useammin kuin kerran. Esimerkiksi pääsiäispäivän kolmessa *Resurrexi*-introitusävelmään pohjautuvassa introitusantifonissa toistuu sama *halleluja*-säe. *Minun palwelian* -antifonissa on toisen *hallelujah*-sanana *lu*-tavulle fgf-ligatuurin sijaan kirjoitettu egf-ligatuuri. Sävelmän muuntaminen tässä tapauksessa ei liene ollut tarkoituksellista.⁴²

GOM 24v



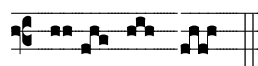
Ha-le- lu - jah.

GOM 25r



Ha-le-lu - jah.

GOM 25v



Ha-le- lu - jah.

5.5.2 Dicit Dominus

Gunnærus on laatinut *Dicit dominus ego* -introitusantifonin sävelmästä kolme introitusta, joissa missään ei ole sävelmään alun perin kuulunutta Jeremiaan kirjasta otettua tekstiä. MA osoittaa *Dicit dominus ego* -introituksen kirkkovuoden päätökseen 23., 24. ja 25. kolminaisuuden päivän jälkeisille sunnuntaipäiville.⁴³ *Dicit dominus ego* -sävelmän pohjalta Gunnæruksen laatimista muokkauksista ensimmäinen, *Josko minä cuulisin*, on *Officia Missæssa* osoitettu 23. kolminaisuuden päivän jälkeiselle sunnuntaille ja Kirkastussunnuntaille (*die transfiguratione Christi*). *Minä sisälmenen sinun honeses* ja *Tänäpä nä terweys ombi* -introitukset on osoitettu vaihtoehtoisina kirkon vihkimisen juhlaan (*festo dedicationis ecclesia*).

Suomenkielisten antifonien alkuosien sävelmäjaksot ovat säilyneet selkeästi tunnistettavina ja yhdistettävissä *Dicit dominus ego* -antifoniin. Antifonien alukejaksot a-afg-agccd-c ovat kaikissa neljässä alukkeessa samanlaiset ja sanojen painolliset tavut sijoittuvat samoille kohdille. Tavujen kesto ei näytä vaikuttavan deklamaatioon (ks. *Dicit* - josko - minä - tänä), vaan esimerkiksi ensimmäiselle a-sävelelle on sijoittunut sekä lyhyitä (tä- ja mi) että pitkiä (di- ja jos-) tavuja. Ensimmäinen tavupainon vaihtuminen on tapahtunut *Tänäpä nä*-antifonissa, jossa *cogito*-sanalla *co*-tavun torculus-kuviolle sanalla *terweys* on sijoittunut pitkän painollisen tavun sijaan lyhyt painoton tavu. Torculus on myös muuttunut pes subbipunctis -kuvioksi (cedc). *Cogitationes*-sanana *co-gi* -tavujen kohdalla tavupainot ovat vastaavia suomenkieli-

⁴² Suomessa käytetyissä latinalaisissa lähteissä on yleisesti tässä kohtaa fgf-ligatuuri. Mainittakoon, että egf-ligatuuri esiintyy kyseisellä *alleluja*-sanalla esim. Lucas Lossiuksen Psalmodiassa (LLPs ff. 102 ja 103). G44:n koosteen näköispainoksen liitteeseen on translitteroitu *Resurrexi*-sävelmästä M231 mukainen täydennys (Taitto 2002b, 249). G44:ssä sävelmä on pahoin vaurioituneella lehdellä (F.m. II nro 44 f. 19^r). Translitterointi (f-f-fgff-dffdf) näyttää tältä osin laaditun virheellisesti, koska kyseisessä M231:n *Resurrexi*-sävelmässä *alleluya*-sanalla (F.m. I nro 231 f. 7^r) ovat sävelet f-dfe-fgff-dffdf, ja näin translitteroinnin sävelmä poikkeaa M231:n sävelmästä. Toinen ilmeinen näköispainoksen translitterointivirhe on *facta*-sanalla sävelet efg-defedcd, joiden tulisi olla efg-dedcd.

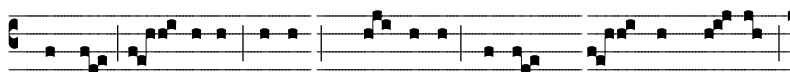
⁴³ Parvio 1988, 557.

sissä versioissa (*mitä, Herra, ombi*). Tavujen kestot kuitenkin vaihtelevat. Tämän jälkeen muutokset sekä deklamaatiossa että sävelmän sommittelussa ovat yleisempiä. *Cogitationes*-sanan *o-nes* -tavut vastaavat tavupainoltaan ja tavujen kestoiltaan *suuren*-sanaa. Myös sävelkulku on samanlainen (cde-ec). Kahdessa muussa antifonissa *scandicus-clivis* -yhdistelmä on muuntunut *pes subbipunctis* -kuvioksi (cedc). Kuviolle sijoittuu sekä painoton että painollinen (ma-, ta-) tavu. Tämän yksityiskohdan perusteella näyttäisi siltä, että Gunnærus on halunnut sijoittaa pitkänä ääntyvän painollisen tavun *scandicus*-kuviolle, mutta lyhyt tavu on vaatinut kuvion muuntamisen *pes subbipunctis* -kuvioksi.

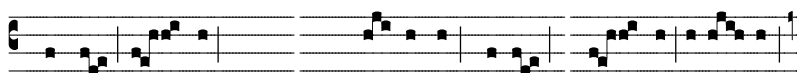
Sävelmän sommittelun kannalta avoimeksi kysymykseksi jää *hän rauhan / sinun pyhän Templis / poolest että hän mös* -sanojen kohdilla pienin muunnoksien esiintyvä *cchagac*-sävelkulku, jota vertailluissa latinalaisissa lähteissä ei *Dicit dominus eco* -introituksen yhteydessä esiinny. Mielenkiintoista on, että sävelkulku on kaikissa Gunnæruksen *Dicit Dominus ego* -toisinoissa, mutta ei vastaavassa latinalaisessa laulussa. Gunnærus onkin mahdollisesti laatinut *Minä sisälmenen sinun honeses* ja *Tänäpä nä terweys ombi* -antifonit jo laatimansa *Josko minä cuulisin* -antifonisävelmän pohjalta. *Minä sisälmenen sinun honeses* -introituksessa on kaksi pääsiäisaikana käytettävää *halleluja*-säettä. Jälkimmäisen näistä Gunnærus on laatinut *Omnēs gentes* -introitusantifonin sävelmäpartikkeleista (ks. s. 210).

Dicit Dominus -introitusantifonien vertailua

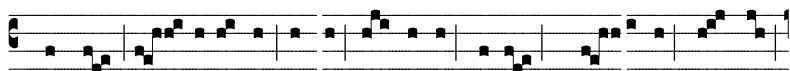
1) HEN, 77v–78r (Ier. 29: 11,12,14)



Di- cit Do- minus: E-go co-gi-to co-gi- ta- ti- o- nes
2) GOM, 43v–44r (Ps. 85: 9,10,8)



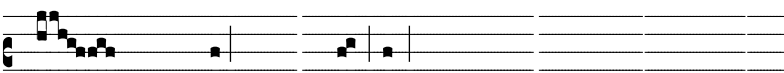
Jos-ko mi- nä cuu-li-sin mi-tä Her- ra Ju-ma-la
3) GOM, 46r–46v (Ps. 5: 5,8,9)

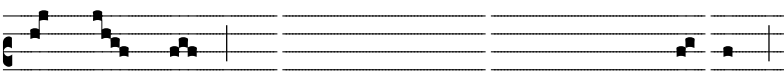


Mi- nä si- säl-menen sinun ho- neses Her-ra si- nun suu-ren
4) GOM, 46v (Luuk. 19: 9,10)

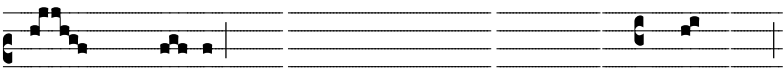


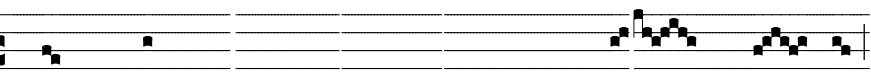
Tä-nä- pä- nä ter- we- ys ombi tällä hoonelle ta-

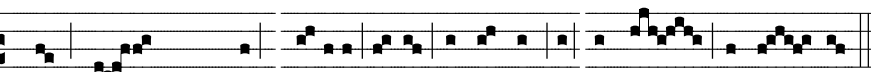
1) 
 pa- cis et non

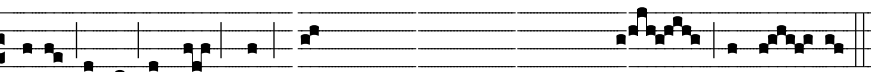
2) 
 pu- hu- ne Et-tä

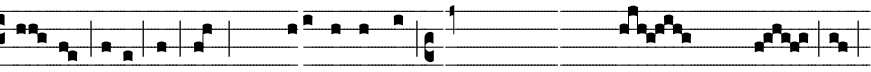
3) 
 lau-piu-dhes teh-den Hallelujah. Ja cumarrhan

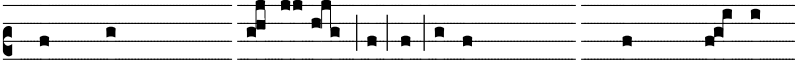
4) 
 pach- tun-nut sen

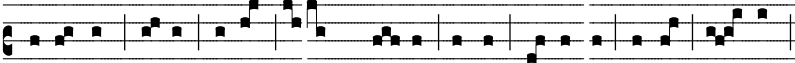
1) 
 aff- li- cti- o- nis,

2) 
 hän rau- han lupaisi hänen cansallens ia hä-nen py-hil- lens.

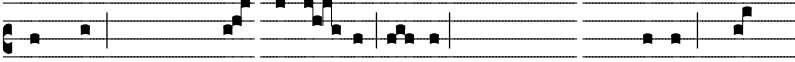
3) 
 sinun pyhän Templis päin, si- nun pel-ghos- sas

4) 
 poolest että hän mös Abra-hamin poi- ca on.

1)  In- uo- ca-bi-tis me et e-go ex- au-di-

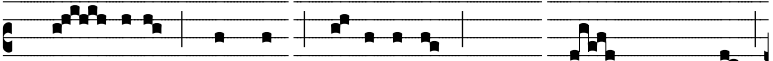
2)  Quitenhin ombi hänen a- punsa nijnen tykenä iotca hendä

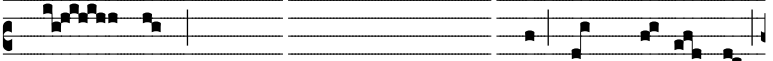
3)  Herra saa- ta mi-nu-a sinun wan- -hurs-ka-

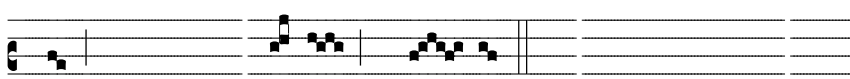
4)  Sil- lä In- hi-mi- sen poica tu- li et-

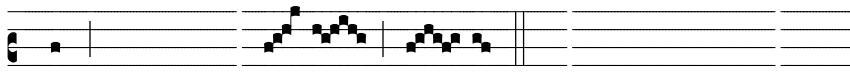
1)  am vos et re- du-cam captiuitatem ve- stram

2)  pel-kä- wät. Her-ra o-so- ta meil-lä si-nun ar- mos

3)  ud- hes-sas mi-nun wiholistein teh- den.

4)  zi- män ia wa- pa- ta- man

1) 
de cunctis lo- cis

2) 
ia au- ta mei- tä.

3) 
O-jen-na sinun Ties mi-nun et- he- ni. Ha-le- lu- jah.

4) 
io- ca ca-dhon-nut o- li.

5.5.3 *Domine ne longe*

Valtaosa Officia Missæ introituksista on säilyttänyt latinalaisiin introitus-lauluihin verrattavan teksti-sävelmä -yhteyden ja sävelmiä on muokattu tekstin vaatimusten mukaan siinä määrin vähän, että sävelmä on helposti tunnistettavissa ”juurisävelmänsä” variantiksi. Palmusunnuntain introituksen *Sinā Herra älā caukanna ole* latinalainen vastine on *Domine ne longe*. Sävelmävertailusta voimme todeta, että suomenkielinen toisinto vastaa varsin läheisesti latinalaista sävelmää.

Sävelmäesimerkki vahvistaa jossakin määrin oletusta, että Gunnæruksen käyttämä latinalainen sävelmistölähde on ollut jokin Turun hiippakunnalle tyypillinen dominikaaninen graduale tai missale. Toivo Haapanen ajoittaa G64:n 1400-luvulle ja otaksuu sen olevan peräisin fransiskaanisäätökunnan mukaisesta gradualesta.⁴⁴ G64:n *Domine ne longe* -sävelmä poikkeaa sanoilla *domine, tuum; meam, libera me, leonis, unicornium* ja *humilitatem* G44:n ja muiden myöhäiskeskiaikaisten turkulais-dominikaanisten käsikirjoitusten sävelmistä, jotka puolestaan ovat erittäin yhteneväisiä. Gunnæruksen *Sinā Herra älā ole kaukana* -antifonisovitus näyttää liittyvän turkulaiseen sävelmämuotoon. Tästä ovat osoituksena *tuum; meam, libera me* ja *humilitatem* -sanojen sävelmapartikkelit. Kuitenkin sanoilla *leonis / koirain* (ahc) ja *humilitatem / käsistä minun* (gfgac) migraatiot saattaisivat viitata myös G64:n mukaiseen sävelmistöön.

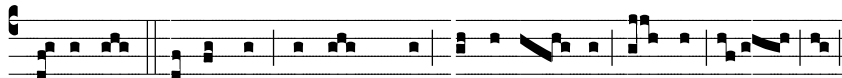
Palmusunnuntain introitusantifonin *Sinā Herra älā ole kaukana* (Ps. 22: 20,

⁴⁴ Haapanen 1925, 39.

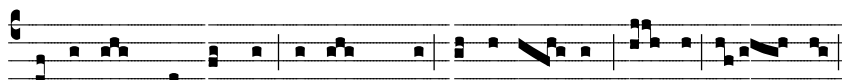
21) teksti vastaa vain osittain latinalaisen *Domine ne longe* (Ps. 21: 20, 22) tekstiä. Jakeen 21 leijonat ja yksisarviset ovat vaihtuneet jakeen 22 suomalaisista kirkkokansaa tavanomaisemmin uhkaaviin miekkoihin ja koiriin.

Domine ne longe -introitusantifonien vertailua

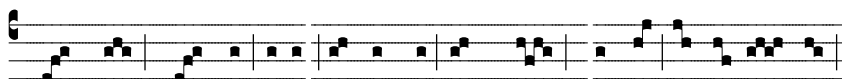
1) G64, 1r



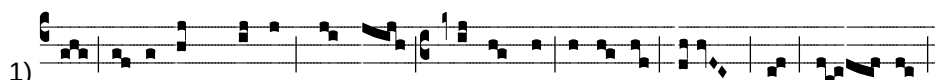
Do-mi-ne ne lon-ge fa- ci- as au- xi-li- u(m) tu- um a me
2) G44, 13r⁴⁵ (HEN, 59r; GU, 22v-23r; GI, 4v; GT, 45r; G62, 1r; G105, 2r)



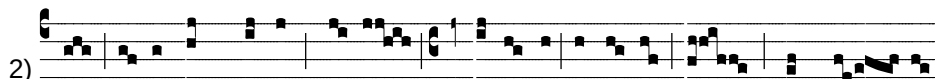
Do-mi-ne ne lon-ge fa- ci- as au- xi-li- u(m) tu- um a me
3) GOM, 23r-v



Si- nä Her- ra ä-lä cau-kan- na o- le mi-nun wä-ke-wy- dhen.



1) ad de-fen-si- o- nem me-am a-spi- ce: li-be- ra me de o- re



2) ad de-fen-si- o-ne(m) me-am a-spi-ce: li- be-ra me de o- re



3) Rien-nä minun au-xe- ni Pe-las-ta mi-nun sie-lun mie-kas-ta ia koi-

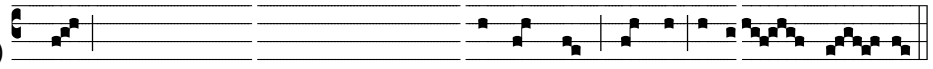
⁴⁵ Taitto 2002a, 55.

1) 
le-o- nis et a cor-ni- bus u-ni-cor-ni-um hu-mi-li- ta- tem me- am.

G62, 1r (muuten kuten G44):


le-o- nis et a cor-ni- bus u- ni-cor-ni- um

2) 
le-o- nis et a cor-ni- bus u- ni-cor-ni- um hu-mi-li- ta-tem me- am.

3) 
-rain kä-sis- tä mi-nun ai-no- cai- sen.

5.5.4 *Miserere michi...ad te*

Introitukset *Miserere michi Domine...ad te* ja sitä vastaava Gunnæruksen sovitus *Herra ole minulle armolinen* ovat MA:ssa ja GOM:ssa sijoitettu 16. kolminaisuudenpäivän jälkeiselle sunnuntaille. Lauluissa on myös toisiaan vastaava teksti.⁴⁶ Gunnærus on laatinut samasta sävelmästä toisen muokkauksen *Quinga juri tyhiät owat caicki Inhimiset* (Ps. 39: 6b,7 V. Ps. 39: 1). Introituksen käyttötarkoitus on jäänyt epäselväksi, mutta kysymyksessä voisi olla paastonaikojen votiivimessuihin tarkoitettu laulu. Gunnærus on sijoittanut *Quinga juri tyhiät* -introituksen versuksen 2. moodin psalmisävelmään. Ratkaisu vaikuttaa virheeltä, johon ovat saattaneet houkutellessa 8. ja 2. moodin psalmisävelmien esisäkeitten samanlaiset melodiat.

Vertailtavat latinankieliset antifonit ovat sävelmiltään Graduale Tammelen-sea lukuun ottamatta täysin samanlaisia. Graduale Tammelensen antifonissa *misericordia*-sanana *mi*-tavulla ovat sävelet *ga*, muissa lähteissä vain *g*. Antifonin lopussa *invocatibus*-sanana *ti*-tavun sävelkuvio on *cchchaaghg*, muissa *cchchahahg*.

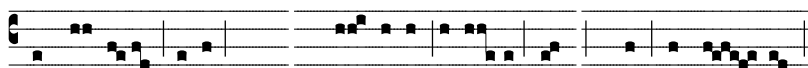
Kumpaakin suomenkielistä antifonia on muokattu runsaasti vertailusävelmään verrattuna. Kun muutokset vielä kohdistuvat sävelmän eri kohtiin, on suomenkielisistä antifoneista muotoutunut huomattavasti toisistaan poikkeavat. Tästä huolimatta sävelmien yksityiskohtat liittävätkin molemmat sävelmät *Miserere mihi Domine...ad te* -antifoniin. Suomenkieliset antifonit eivät myöskään sisällä sellaisia yksityiskohtia, jotka poikkeaisivat vertai-

⁴⁶ Vulgata: Ps. 85: 3,5 V. Ps. 85: 1; GOM: Ps. 86: 3,5 V. Ps. 86: 1.

lusävelmästä selkeästi kummassakin antifonissa samalla tavalla. Tästä on poikkeuksena intonaatio, jonka aloittava g-sävel on poistettu kummastakin Gunnæruksen *Miserere*-variantista. *Miserere*-sanaa vastaa molemmissa kaksitavuinen sana ja *re-re* -tavujen ag-af -sävelkuvio on yhdistetty yhdeksi ligatuuriksi. Tavupainojen kannalta *miserere*- ja suomenkieliset *Herra*-, sekä *quina* -sanat poikkeavat toisistaan. Oletettavasti g-sävelen poisto antifonien alukkeista on tapahtunut luontevasti kielenmukaisen tavupainotuksen aikaansaamiseksi. *Miserere*-alukkeessa painollinen tavu sijoittuu ag-clivikselle, mutta Gunnærus on sijoittanut aloittavat painolliset tavut c-nuoteille. Ratkaisu vaikuttaa kielen kannalta luontevalta, joskin aalue on muuttunut varsin paljon latinankieliseen antifoniin verrattuna.

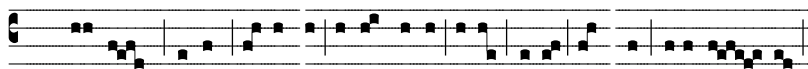
Miserere michi ...ad te -introitusantifonien vertailua

1) HEN, 74v–75r (GI, 50r, GT, 81v, GU, 70r)



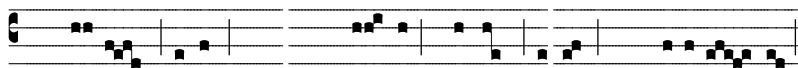
MI-se- re-re mihi Domine quoniam ad te cla - ma - ui

2) GOM, 60 / 41r



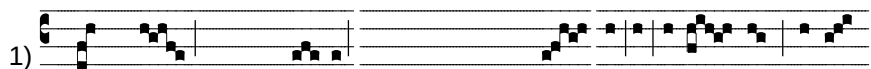
Her-ra o-le minulle armolinen Sillä minä hudhan y-li-päi - wä

3) GOM, 75 / 47v–48r



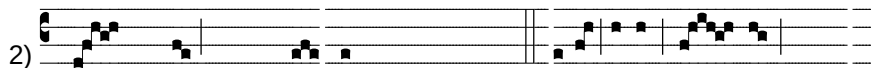
Quinga juri tyh-iät owat caicki Inhi-mi – set

1)



to- ta di- e qui- a tu Domi- ne su-a-

2)

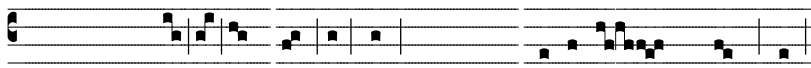


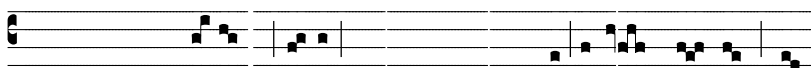
si- nun ty- ges. Sillä sinä Her - ra

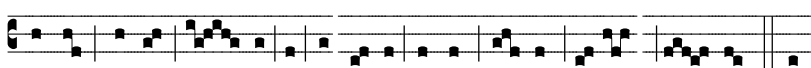
3)



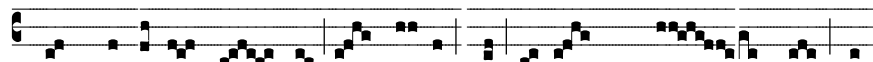
iot-ca quitengin nin irdha- li- sest e-lä-wät. O- ho quin- ga he poisme-

1)  uis ac mi- tis es et co-pi-o- sus in

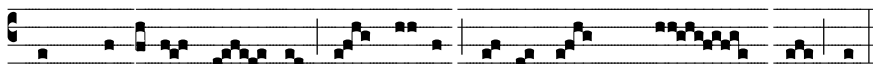
2)  o-let hyvä ia ar-mo- li - nen ia

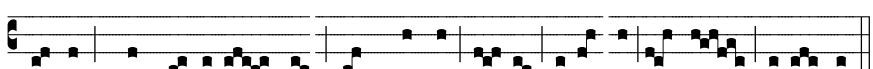
3)  newät, ninquin wari- o ja tekewät huckan heillens suuren murhen. He

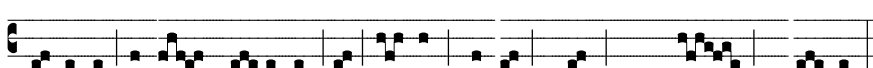
GT:

 mi- se-ri-cor- di- a om- ni-bus in vo- can- ti- bus te

HEN (GI, GU):

1)  mi- se-ri-cor- di- a om- ni-bus in-uo- can- ti- bus te

2)  Ri-cas lau- pi-u-dhes- ta. Cai- kil-le iot-ca Si-nu-a au- xens hu-ta-wat.

3)  cokowat Ric-ka- ut- ta ja eiwät tiedhä cu-ka sen saa - pi.

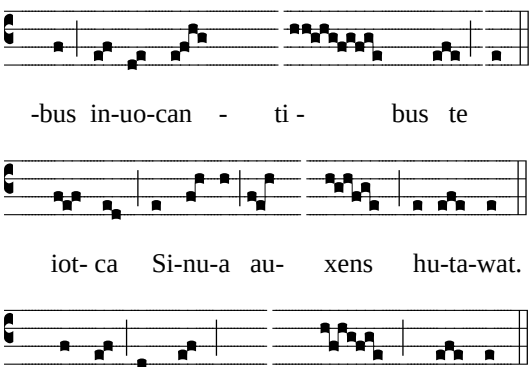
Verrattaessa *Miserere ...ad te* -introitusta vastaaviin suomalaisiin antifoneihin voidaan havaita tavujaon aiheuttamien ligatuurien muutoksia, yksittäisten sävelten ja sävelmäkatkelmien lisäyksiä ja poistoja sekä erityisesti antifonin lopussa pieniä melodiamuutoksia. Vaikka *Herra ole minulle armollinen* -introitus vastaa teksti-sävelmä -yhteydeltään *Miserere*-introitusta, voidaan *Quinga juri tyhiät* -introituksesta havaita yksityiskohtia, jotka ovat lähempänä latinankielistä antifonia kuin ensiksi mainitun suomenkielisen laulun vastaavat kohdat.

<i>Miserere</i>	<i>Herra ole minulle</i>	<i>Quinga juri tyhiät</i>
gachc-c quia c- hcd - sua(uis)	g-ac / c-c Sillä sinä [hcd puuttuu kokonaan]	gachc-c Oho h / c-d- he poisme(newät)
g in (misericordia...)	gf ja (Ricas)	g He (cokowat...)
g-a-ac-aga-fgagfg-gf misericordia	ga-a/a-fg-g-gagfg-gf Ricas laupiudhest (coko)wat rickautta	g/a-acaga-fgagfg-gf
gach-cc- omni-(bus)	fa-c-c Caikille	ga / cac-c ja eiwät

Seuraavissa yksityiskohdissa *Herra ole minulle armolinen* -antifonisävelmä lähempänä *Miserere*-antifonia kuin *Quinga juri tyhiät* -sävelmä:

a / a-agagfg-gf te clamaui	a-a-agagfg-gf ylipäiwä	a-a-gagfg-gf Inhimiset
hd / ch-ah / h ac mitis es	hd-ch / ah-h olet hyvä	(dh)cdch-h / a / h wario ja te(-kewät)
g-a-cacaaga-ag copiosus	g / a-caca-aga-ag ia armolinen	ga-cac / ahaga-ag suuren murhen

Antifonien päätökset poikkeavat toisistaan erityisen paljon:



-bus in-uo-can - ti - bus te

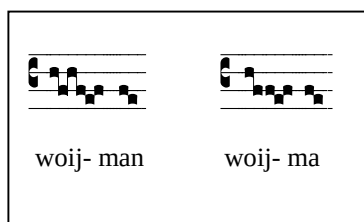
iot- ca Si-nu-a au- xens hu-ta-wat.

tie-dhä cu-ka sen saa- pi.

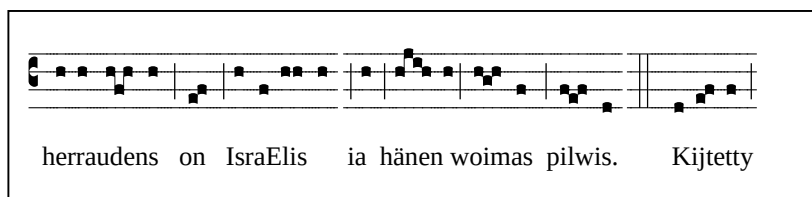
5.5.5 *Miserere michi...tribulor*

Jumala on ihmelinen -introituksen yhteys *Miserere michi...tribulor* -introitukseen on mielenkiintoinen. Vertailtavien antifonien tekstit eivät vastaa toisiaan ja laulut sijoittuvat eri kirkkovuoden aikaan. MA osoittaa *Miserere michi...tribulor* -introituksen palmusunnuntaita edeltävien perjantain ja lauantain palveluksiin.⁴⁷ *Jumala on Ihmelinen* on Gunnæruksen kokoelmassa osoitettu 24. kolminaisuudenpäivän jälkeiselle sunnuntaille.

Gunnæruksen merkintä *Officia inde congesta* introituksen *Jumala on Ihmelinen* edellä näyttää tässä yhteydessä tarkoittavan tyypillisesti sentonisointia. Olemassa olevaan tekstiin on luotu uusi sävelmä käyttämällä moodille tyypillisiä sävelpartikkeleita eli migraatioita. Sävelmä on ilmeisesti rakennettu *Miserere michi...tribulor* -sävelmän pohjalta, koska sävelmä on säilyttänyt juurisävelmänsä perusrakenteen jokseenkin havaittavasti. Muokkauksessa yksittäisiä migraatioita on varioitu, toistettu ja sijoitettu suhteellisen vapaasti. Gunnærus on jopa muotoillut antifonissa esiintyvien *woijman* ja *woijma* -sanoille samantapaiset sävelkuviot. Latinalaisessa antifonissa kuvio esiintyy vain kerran. Sentonisoinnille onkin tyypillistä, että tietyt sävelkuviot kulkeutuvat tiettyjen sanojen mukana.

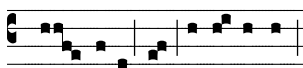
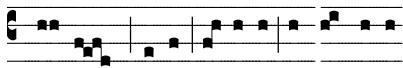


Jumala on ihmelinen -sävelmään sisältyy myös varsin pitkä juurisävelmään kuulumaton sävelmäjakso, joka on rakennettu tyypillisesti 5. moodiin sävelmiin kuuluvista migraatioista. Esimerkiksi *hänen*-sanalle sijoittuva cedc-ligatuuri esiintyy samassa antifonissa aikaisemmin kolme kertaa.



Alukkeen muodostamisessa Gunnærus lienee pyrkinyt johdonmukaisuuteen ja suomen kielelle luontevaan tavupainojen sijoitteluun sommitellessaan samantapaiset alukkeet *Jumala on Ihmelinen* ja *Herra ole minulle armolinen* -introituksiin poistamalla latinalaiset antifonit aloittaneen g-sävelen.

⁴⁷ Parvio 1988, 559. Mm. tämä osoittaa sen, että Gunnæruksen käytössä on ollut missale tai graduale, joka on sisältänyt laulut myös paastonajan arkipäivien messuja varten. Myöhäiskeskiaikaiset GT, GI, GU, HEN eivät tätä aineistoa sisällä.

GOM, 41r  Ju- mala on Ihmelinen	HEN, 74v–75r  Mi-se-re-re michi do- mi-ne
GOM, 44r–45v  Her-ra o-le minulle armolinen	M63, 1r  MI-se-re-re mihi Domine

Vaikka Gunnæruksen sävelmämuoto poikkeaa varsin paljon vertailusävelmistä, sävelmällä näyttää kuitenkin olevan riittävästi yhteisiä piirteitä. Haapasan mukaan käsikirjoitusfragmentti M63 on mahdollisesti peräisin Lundin arkkihiippakunnasta.⁴⁸ Fragmentti on antifonin kohdalta osittain vioittunut, ja osa nuoteista ja sanoista on hankautunut pois.⁴⁹

Miserere michi ... tribulor -introitusantifonien vertailua

1) M63, 1r



Mi-se-re-re michi do- mi-ne quo- ni- am [tribulor: libera me,

2) GR, s. 130; *Tempus quadragesimæ, feria sexta, IN.V:*



MI-se-ré-re mi-hi Do-mi-ne, * quó- ni- am trí- bu- lor: lí- be- ra me,

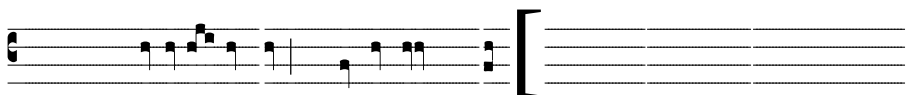
3) GOM, 44r–45v

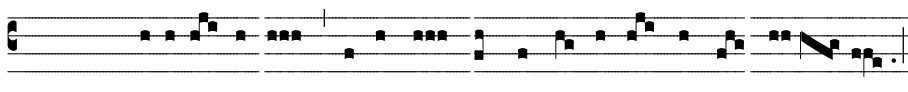


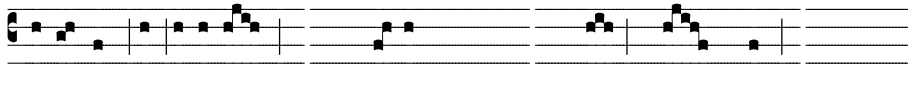
Ju- mala on Ihmelinen henen pyhy- dessäns, hän on IsraElin

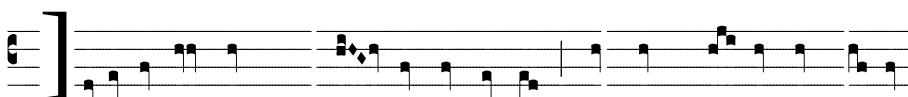
⁴⁸ Haapanen 1922, XXXIII ja 31.

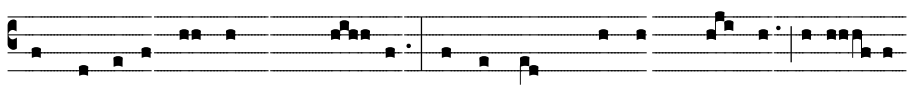
⁴⁹ HYK, F.m. I nro 63.

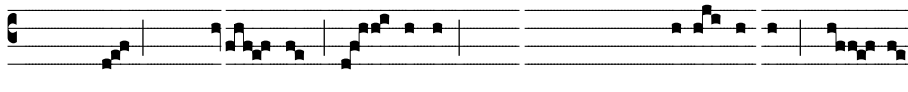
1)  et e-ri-pe] me de ma-ni-245 b(us) inimicorum me orum

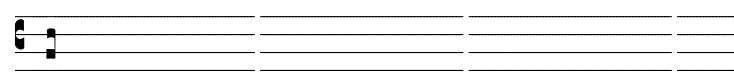
2)  et é-ri- pe me de má-ni- bus in- i- mi-có- rum me ó - rum

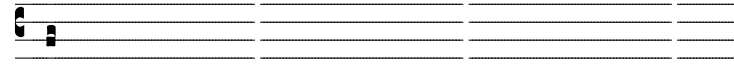
3)  Jumala, hän andapi Cansal- le wä- en

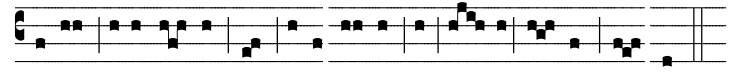
1)  et a perse-quen-ti- bus me Do-mi- ne non (con)-fun-dar quo-ni-am

2)  et a perse-quén-ti- bus me: Dó-mi- ne non con- fún-dar quo-ni-am

3)  ia woi-j- man An- dacat Juma-lal-le woi- ma,

1)  in-

2)  in-

3)  hänen herraudens on IsraElis ia hänen woimas pilwis.

1)

uo-ca - ui te. In te D(omi)ne.....

2)

vo-cá - vi te. Ps In te D(omi)ne.....

3)

Kijtetty olcon Jumala. Ver: Te kuningain waldacunnat....

6 OFFICIA MISSÆ KANSANKIELISEN GREGORIANIIKAN HARVINAISENA ESIMERKKINÄ

Michael Bartholdi Gunnæruksen elämästä ja opinnoista ennen toimintaa Helsingin koulumestarina ei ole säilynyt tietoja. *Officia Missæ*n esipuheen perusteella hän oletettavasti kävi koulunsa Viipurissa. Introituskokoelman synty sijoittuu suomalaisen jumalanpalveluselämän kehityksessä reformaatioajan ja puhtasoppisuuden ajan väliseen levottomaan murrosvaiheeseen. Upsalan kokouksessa vuonna 1593 oli päätetty luopua Juhana III:n liturgias- ta, mutta seuraava, kokouksen päätösten mukainen käsikirja ilmestyi vasta vuonna 1614. Upsalan kokouksen jälkeen luterilainen kirkko pyrki erottautumaan katolisiksi mielletyistä piirteistä ja jumalanpalveluselämä muuntui puhtasoppisuuden ajan käytäntöjen mukaiseksi. Gregoriaaninen laulu messun propriumosien osalta korvautui vähitellen kansankielisellä virsilaululla, ja introitus poistui messujärjestyksestä uuden käsikirjan käyttöönoton myötä. Yhdeksän vuotta ennen käsikirjan käyttöönottoa Gunnærus suoritti laajan ja paljon vaivannäköä vaatineen introitusaineiston muokkaustyön.

Mahdollisia vaikuttimia Gunnæruksen työlle on voinut olla useita. Juustenin vielä käytössä ollut messujärjestys (1575) sisälsi introituksen, mutta suomenkielisiä introituksia ei kuitenkaan ollut niiden gregoriaanisessa asussa käytettävissä. Latinankielinen kirkkolaulu oli lähinnä koulujen ansiosta sitä vastoin vielä varsin yleistä. Introituslaulun asemasta Viipurin hiippakunnassa muistuttaa vielä vuonna 1618 piispa Olavus Elimæuksen evankeliumikirjaan sisältyvä psalmin 134 tekstiin laadittu introitustekstikokonaisuus. Laajan introituskokoelman laatiminen saattaa olla seurausta Gunnæruksen halusta säilyttää reformaatioajalla ilmeisen vahvana säilynyt käytäntö ja tarjota siihen aineistoa kansankielisessä muodossa.

Officia Missæ saattoi olla myös yritys vastustaa uudessa käsikirjassa tapahtuvaa introitusosan poistoa. On mahdollista, että Gunnærus on ollut tietoinen uuden käsikirjan valmistelusta ja siinä tapahtuvasta introituslaulua koskevasta uudistuksesta. Mahdollisesti hän halusi jo tehdyistä päätöksistä huolimatta säilyttää introituksen messujärjestyksessä. Gunnæruksella onkin *Officia Missæ*n esipuheessa ollut ilmeinen tarve vakuuttaa työnsä luterilaisen opin mukaisuutta ja ehkä samalla hälventää tai jopa peittää katolilaisuuteen viittaavia epäilyksiä. Olihan varsinkin Suomessa myös uskonnollista muutosvastarintaa. Vastustuksella olivat myös poliittiset syynsä. Katolisella Sigismundilla oli kannattajia Suomessa, erityisesti Helsingissä sekä Viipurissa.

Esipuheen perusteella Gunnærus mieltää tehtävänsä vahvasti luterilaisen ajattelun mukaiseksi. Hän puolustaa voimakkaasti kansankielistä laulua jumalanpalveluksissa ja hyökkää katolisen kirkon latinankielistä messukäytäntöä vastaan. Tämä viitanee myös siihen, että suomen kielen asema kirkkolaulussa ei ollut vielä mitenkään itsestään selvä. Tunnetaanhan piispa Isaacus Rothoviuksen *paljon latinankielisen laulamisen* (mycken latinsk

sång) paheksuminen vuodelta 1627. Kansankielen hylkääminen on Gunnæruksen mukaan Antikristuksen aikaansaannosta. Vaikka kokoelma sisältääkin introituksia joihinkin katolisiksi miellettyihin juhliin, introituskokoelmaa voidaan pitää selkeästi luterilaisena laulukirjana. Gunnærus tunsii introitusperinteen erittäin hyvin, ja Officia Missæen esipuheessa hän mainitsee, että niitä oli siihen saakka laulettu vain latinaksi.

Koulujen latinankielen opetus piti yllä katoliselta ajalta periytyvien laulujen käyttöä, ja toisaalta vanhoista tavoista pidettiin mielellään kiinni. Näin myös latinankieliset introitukset säilyivät ainakin jossakin määrin käytössä pitkälle 1600-luvulle. Vaikuttaa myös siltä, että erityisesti Viipurin hiippakunnassa Juhana III:n liturgian kannatus tai ainakin joidenkin liturgisten käytäntöjen suosio säilyi muuta valtakuntaa pitempään.

Officia Missæen syntyyn ovat voineet vaikuttaa myös muualta, lähinnä Saksasta tulleet virtaukset. Monissa maissa luterilaisen kirkon alueella introituksia julkaistiin joko keskiaikaisessa muodossaan latinankielisinä tai uusina kansankielisinä muokkauksina. Officia Missæen esipuheeseen sisältyvät maininnat viittaavat siihen, että Gunnærus olisi ainakin jossakin määrin saanut työlleen saksalaisperäisiä vaikutteita. Officia Missæen yhteiset piirteet muihin luterilaisiin introituskokoelmiin ovat kuitenkin lähinnä satunnaisia. Näihin piirteisiin voidaan lukea uusien introitustekstien adaptointi olemassa oleviin sävelmiin ja introitustekstien joskus varsin merkittävätkin poikkeamat keskiaikaisesta käytännöstä. Yksittäisinä viitteinä saksalaisiin vaikutteisiin saattaisivat olla *Rorate celi* - ja *Multe tribulationes* -introituksista tehtyjen sovituksien sijoittaminen kirkkovuosi- ja juhlapäiväkalenteriin. Saksassa ja Unkarissa *Rorate celi* näyttää olleen suosittu yleensä adventtiaikana laulettava introitus. Gunnærus on sijoittanut laulun Missale Aboensen osoittamasta perinteestä poiketen 4. adventtisunnuntaille. Lucas Lossiuksen Psalmodiassa on 4. adventtisunnuntaille Officia Missæen tavoin sijoitettu *Rorate celi* -introitus, kun taas Franz Eler ja Niels Jespersen osoittavat laulukokoelmissaan kyseiselle pyhäpäivälle *Memento nostri* -introituksen. *Multe tribulationes* -introitussovituksen Gunnærus on osoittanut Missale Aboensesta poiketen, mutta saksalaisen Hofin kirkon *Officia Missæen* (1605) tapaan, *de Sanctis Martyribus* -juhlaan. Mielenkiintoinen yhtäläisyys on myös sinänsä harvinaisen *Officia Missæ* -nimityksen esiintyminen Saksassa samoihin aikoihin. Laajuudessaan ja sävelmien muokkaustavoiltaan Officia Missæ on ainutlaatuinen. Reformaatioajalta ei tietävästi tunneta kansankielistä kokoelmaa, joka sisältäisi introituslaulut yhtä kattavasti koko kirkkovuoden ajalle. Gunnæruksen tapa käsitellä gregoriaanisia sävelmiä on omaperäinen ja hän on pystynyt säilyttämään onnistuneesti gregoriaanisten introitusten tyylin ja kielenmukaisuuden.

Tutkimuksessa verrattiin Gunnæruksen introituksia erityisesti Suomessa käytettyihin myöhäiskeskiaikaisiin ja reformaatioajan introituslauluihin. Officia Missæen sävelmien ei havaittu sisältävän Suomessa yleisesti vallinneesta ”romaanisesta” sävelmämurteesta poikkeavia piirteitä. Suomalaiseen

käytäntöön kokoelman liittää myös dominikaaninen perinne. Kaikki kokoelman sävelmät sisältyvät Missale Aboensen mukaisiin introituksiin. Gunnæuksen käyttämänä sävelmälähteenä voidaankin pitää jotakin Suomessa käytettyä keskiaikaista gradualea tai missalea. Mahdollinen saksalainen vaikutus ei siis ilmeisesti ole ulottunut Gunnæuksen introitusten sävelmiin. Kotimaisten lähteiden käyttöä tukee myös se, että Gunnærus ei ilmeisesti ole opiskellut ulkomailla.

Gunnæuksen esikuvana ollutta latinankielistä gradualea tai missalea ei voinut tutkimuksessa käytetyn varsin hajanaisen vertailuaineiston perusteella tarkemmin selvittää. Latinankieliset lähteet ovat sävelmämüodoiltaan varsin yhteneväisiä. Sävelmissä ja niiden pienissä migraatioissa todetut eroavaisuudet eivät johdonmukaisesti liitä Gunnæuksen introitussävelmiä mihinkään vertailussa käytettyyn latinankieliseen lähteeseen. Kansalliskirjastossa säilytettävistä gradualefragmenteista ilmeisesti lähinnä Officia Missæn sävelmiä muistuttavat Graduale 37:n introitussävelmät, joskin niissäkin esiintyy myös ratkaisevia eroavaisuuksia. Psalmiversusten sävelmät noudattavat täysin myöhäiskeskiaikaista suomalaista käytäntöä.

Officia Missæn 95 introitusta on järjestetty keskiaikaisen perinteen mukaisesti temporale- ja sanctorale-osastoihin. Sisällöltään kokoelma noudattaa pääpiirteissään Missale Aboensen osoittamaa introitusohjelmistoa. Temporale-osasto on kuitenkin Missale Aboensen vastaaviin osastoihin verrattuna hieman laajempi ja sanctorale-osasto huomattavasti suppeampi. Gunnærus on täydentänyt temporalea uusilla introituksilla muutamien loppiaisen jälkeisten ja kolminaisuusajan loppupuolen sunnuntaiden osalta. Missale Aboensen mukainen teksti ja sävelmän yhteys on säilynyt 61 introituksessa. Muihin introituksiin Gunnærus on adaptoinut uuden, aikaisemmin sävelmään kuulumattoman tekstin. Uusi teksti on sijoitettu tavallisesti introituksiin, joihin Agricolan raamatunkäännökset eivät ole sisältäneet tekstejä, tai temporale-osaston täydennykseksi laadittuihin ”uusiin” introituslauluihin. Erityisen merkillepantavia ovat myös muutamien juhlapyhien vaihtoehtoiset laulut. Kaikkia Officia Missæn sävelmiä on muunneltu kielenmukaisuuden vaatimalla tavalla.

Officia Missæ näyttää liturgisessa mielessä liittyvän vahvimmin Juustenin messun (1575) osoittamaan käytäntöön. Kokoelman kirkkovuosirakenne seuraa varsin tarkasti Juustenin evankeliumikirjan mukaista rakennetta. Juustenin tavoin Gunnærus korostaa esipuheessaan seurakuntalaisille jaettavan ehtoollisen merkitystä, mikä mahdollisesti näkyy myös Kristuksen ruumiin -juhlan (*Die Corporis Christi*) mukanaolossa. Todennäköisesti Juustenin messukirjaan sisältyvän evankeliumikirjan vaikutus on ulottunut myös joidenkin adaptaatiomenetelmällä laadittujen introituksien tekstivalintoihin.

Aikaisemmissa Officia Missæta käsittelevissä esityksissä on mainittu, että sen tekstit ovat Agricolan raamatunkäännöksistä. Vertailtaessa Gunnæuksen käyttämiä tekstejä Agricolan käännöksiä ohella myös vastaavien lati-

nalaisten introituksien teksteihin ja Paavali Juustenin evankeliumikirjan teksteihin, käsitys Gunnæruksen introitusteksteistä on tarkentunut. Gunnæruksen tekstien vertailu Agricolan ja Juustenin julkaisemiin raamatunteksteihin osoittaa, että Gunnærus on pääosin käyttänyt Agricolan teoksia *Se Wsi Testamenti* (1548), *Messu eli Herran Echtolinen* (1549), *Davidin Psaltari* (1551) sekä *Weisut ia Ennustoxet* (1551). Vaikuttaa siltä, että Gunnærus ei ole käyttänyt lainkaan Agricolan rukouskirjaa (*Rucouskiria Bibliasta*, 1544), vaikka introituskokoelma sisältääkin rukouskirjan kanssa samoja raamatunkohtia. Psalmitekstien ohella muut Vanhasta Testamentista peräisin olevat tekstikatkelmat on otettu joko kirjoista *Weisut ia ennustoxet* tai *Messu eli Herran Echtolinen*. Tätä käsitystä vahvistaa myös introituksien *Laina Herra rauha* ja *Nin totta quin minä elän* rukouskirjasta huomattavasti poikkeava tekstimuoto.

Joissakin Gunnæruksen introitusteksteissä esiintyy kuitenkin eroavaisuuksia verrattuna Agricolan teksteihin. Vaikuttaa siltä, että Gunnæruksen kieliasuun ovat jossakin määrin vaikuttaneet myös Juustenin evankeliumikirjaan sisältyvät raamatunkohdat. Eroja esiintyy nimenomaan niissä introituksissa, joiden tekstit Agricolan teoksissa ja Juustenin evankeliumikirjassa poikkeavat toisistaan. Saattaa olla, että Gunnærus on muokannut tekstien kieliasua sekä Agricolan että Juustenin pohjalta. Samassakin tekstikatkelmassa voi esiintyä piirteitä sekä Agricolan että Juustenin teksteistä. Antifoni *Herra minä toiwon sen päällä* (45. / 34v–35r) seuraa erityisen silmiinpistävästi Juustenin psalmitekstiä.

Gunnæruksen kokoelma sisältää myös kahdeksan tekstijaksoa, joiden kääntäjää ei tunneta. On mahdollista, että Gunnærus on laatinut käännökset itse tai ne ovat syntyneet jo Viipurin koulussa oppilaiden käännösharjoituksien yhteydessä. Mainitseehan jo Juusten piispainkronikassaan kouluissa psalmiteksteistä tehdyistä käännösharjoituksista.¹ Ei ole myöskään mahdotonta, että vuonna 1602 asetetun raamatunkäännöskomitean työn tuotoksia olisi jo ollut käytettävissä. Uskottavaa on, että Gunnæruksella on ollut yhteyksiä raamatunkäännöskomitean jäseniin ja että hän on ollut tietoinen komitean mahdollisesta työskentelystä. Muiden kuin Gunnæruksen laatimiin käännöksiin saattaisi viitata se, että osassa niistä introituksista, joihin Agricolan teokset eivät tarjoa käännöstekstiä, Gunnærus on sijoittanut uuden käännöksen, mutta osaan hän on vaihtanut toisen, Agricolan käännösten mukaisen raamatunkohdan.

Gunnærus ei ole aina käsitellyt tekstejä johdonmukaisesti samalla tavalla. Tämä tulee esille erityisesti niissä introituksissa, joissa vastaava latinankielinen teksti poikkeaa Vulgata-käännöksestä. Gunnærus on usein muokannut Agricolan tekstiä siten, että se vastaa sisällöltään latinankielistä Vulgatasta tekstistä poikkeavaa introitustekstiä. Osassa introituksia hän on taas seurannut tarkoin Agricolan mukaista tekstiä. Vaikuttaa siltä, että menettelytapa on ollut aina hyvin tapauskohtainen.

¹ Heininen 1999, 9.

Tässä tutkimuksessa ei tarkemmin tarkastella niitä syitä, jotka ovat vaikuttaneet Gunnæruksen tekstivalintoihin yleensä. Jo Haapanen mainitsee, että Gunnærus on tehnyt tekstivaihdoksen usein ilman näkyvää syytä. Hän viittaakin tämän tyyppisissä asioissa reformaation jälkeen vallinneeseen varsin suureen vapauteen.² Gunnæruksen valinnat poikkeavatkin varsin usein Missale Aboensen introitusteksteistä, ja joillekin juhlapyhille Gunnærus on sijoittanut monia vaihtoehtoisia lauluja. Vaikuttaa siltä, että niiltä osin, kuin Missale Aboensen osoittama perinne ei ole tarjonnut sopivaa ratkaisua, Gunnærus on valinnut vapaasti eri pyhä- ja juhlapäivien aiheisiin sopivia raamatunkohtia.

Lukuun ottamatta psalmi- ja muilla kantilointikaavoilla laulettuja raamatuntekstejä, Gunnæruksen muokkaamat introitukset ovat ilmeisesti ensimmäisiä suomenkielisiä lauluja, joiden teksti on otettu suoraan Raamatusta. Westhin koodeksi vuodelta 1546 sisältää kolme introituslaulua, mutta niiden teksti ei suoraan seuraa Raamatun tekstiä. Myöskään muista varhaisemmista säilyneistä käsikirjoituksista ei tiettävästi tunneta lauluja, joiden teksti olisi suoraan Agricolan raamatunkäännöksistä.

Käsillä olevassa tutkimuksessa on selvitetty kokoelman sisältöä, ja vertailtu sen introituksia keskiaikaisiin Suomessa käytössä olleisiin latinankielisiin käsikirjoituksiin. Näin on saatu kuva myös Gunnæruksen tavasta muokata gregoriaanisia sävelmiä. Tutkimuksessa on selvitetty sävelmien latinalaiset esikuvat, ”juurisävelmät”. Gunnærus ei esipuheessaan kuvaile laajasti sovittustapaansa eikä käyttämiään lähteitä.

Gunnæruksen introitusten persoonallisin piirre on tapa, jolla hän on muokannut latinalaisia antifonien sävelmiä. Sovittaja on käsitellyt antifonimelodioita varsin vapaasti. Antifonien perusrakenne on tavallisesti selvästi hahmotettavissa latinalaisten esikuviansa kaltaiseksi ja sävelmien luonne sekä tyypilliset sävelkulut on pyritty säilyttämään. Antifoneja on muunneltu kielenmukaisuuden kannalta mielekkäiksi lisäämällä tai poistamalla yksittäisiä säveliä ja moodille tyypillisiä sävelkuvioita. Lisäksi on luotu uusia, jopa hyvinkin pitkiä sävelmäjaksoja, vaihdettu sävelaiheiden järjestystä tai poistettu osia alkuperäisestä sävelmästä. Joissakin tapauksissa on myös siirretty sävelmäjaksoja antifonista toiseen. Lisäksi on jaettu ligatuureja useammalle tavulle tai sidottu yksittäisiä säveliä ligatuureiksi. Muutoksien myötä sävelmät ovat saaneet enemmän tai vähemmän uuden, joskus jopa aivan itsenäisen ilmeen. Samaa melodiaa on joissakin tapauksissa käytetty useissa eri yhteyksissä. Muutaman adaptaatiotekniikalla laaditun antifonin yksityiskohdat muistuttavat tarkemmin alkuperäistä latinankielistä antifonia kuin teksti-sävelmä -yhteytensä säilyttänyt suomenkielinen sovitus. Vaikuttaa siltä, että Gunnærus on onnistunut säilyttämään sovituksissaan gregoriaaniselle introitussävelmistölle luonteenomaiset piirteet.

² Haapanen, 1930a, 134-135.

Gunnæruksen tapa sovittaa melodiat suomenkielisiin sanoihin on mielenkiintoisella tavalla omaleimainen.

Tutkimuksessa on selvitetty sanojen ja erityisesti tavujen painon mukaista sijoittumista sävelmiin. Gunnærus on yleisesti säilyttänyt alukkeet ja sävelmien päätökset lähellä latinaisten esikuviansa sävelmääsua, mutta niihin on kuitenkin tehty tavupainoista johtuvia muutoksia. Tavujen kestot eivät näytä vaikuttaneen sävelmän muodostamiseen. Yksittäiselle sanalle on pyritty etsimään aina tilanteeseen sopiva kielenmukainen sävelasu. Lauseen merkittävät sanat on myös sijoitettu sävelmään merkittäville paikoille. Kielenmukaisuuden ja tekstin merkityksen vaikutus sävelmän muokkaukseen vaikuttaa ilmeiseltä.

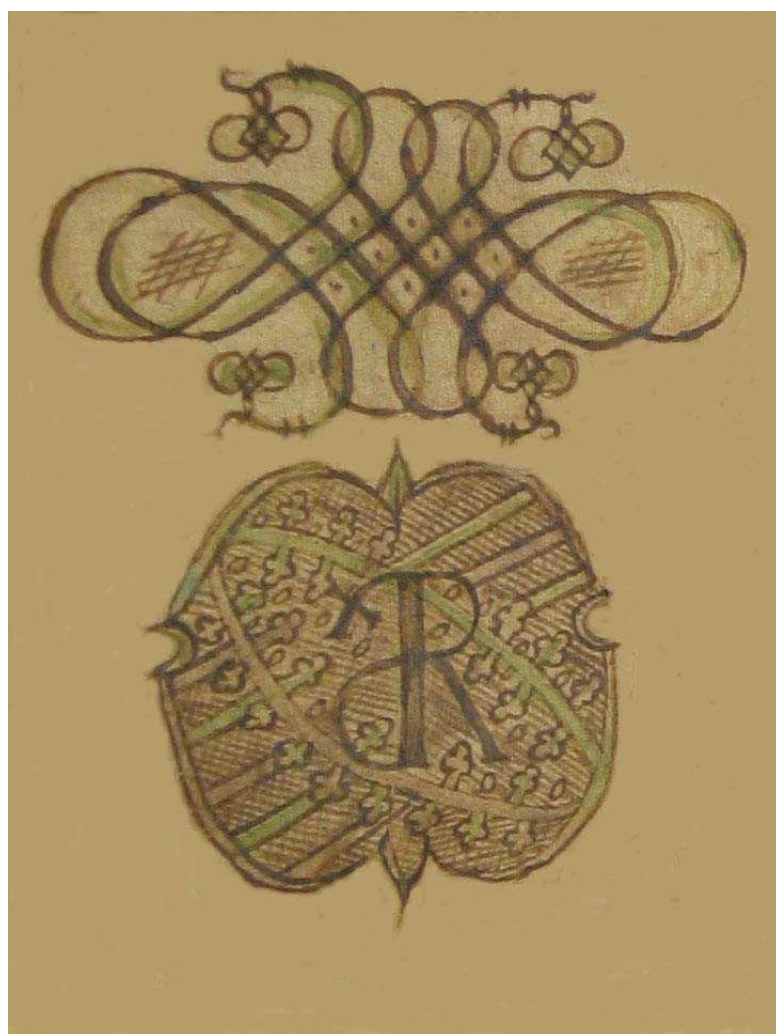
Esipuheessa Gunnærus mainitsee Andreas Ornithoparchuksen käyttämän reperiussio-termin kuvatessaan moodien tuntemisen tärkeyttä sävelmien muodostamisessa. Reperiussioilla Gunnærus Ornithoparchuksen tavoin tarkoittaa moodille tunnusomaisia sävelkuvioita. Näitä käyttämällä Gunnærus on muokannut ja jopa luonut uusia sävelmiä tyylinmukaisesti ja taitavasti. Näin hän on osoittanut hallitsevansa gregoriaanisten sävelmien luonteen ja muodostustavan oman aikansa tunnustetuimpien käsityksien mukaisesti.

Officia Missæn introitussovitukset osoittavat Gunnæruksen merkittävää musiikillista taitoa. Monissa antifoneissa lähestytään jo itsenäistä sävellystyötä. Gunnærus näyttää pitäneen ehdottoman tärkeänä sävelmän ja tekstin luontevaa yhteyttä. Tässä suhteessa Gunnæruksen sovitukset näyttävät poikkeavan edukseen niin muista suomalaisista reformaatioajan gregoriaanisista kansankielisistä sovituksista kuin myös muissa maissa tehdyistä vastaavista sovituksista. Muualla yleisenä periaatteena tuntuu olleen joko sävelmän säilyttäminen mahdollisimman alkuperäisessä asussaan, kuten Thomas Müntzerin työskentelyssä, tai, kuten esimerkiksi Unkarissa näyttää tapahtuneen, sen selkeä yksinkertaistaminen ja yhdellä tavulla laulettavien ligatuurien jakaminen syllabisiksi sävelkuluiksi. Gunnærus on osoittanut tuntevansa gregoriaanisen sävelmien tyylin ja on pystynyt muokkaamaan sävelmiä sentonisaatiomenetelmällä, siis tavalla, joka on ollut tyyppillinen myös gregoriaanisen perusohjelmiston syntymisen aikoina.

Käsillä olevassa tutkimuksessa ei ole selvitetty Officia Missæn esipuheen mahdollisia esikuvia. Esipuhetta olisi mahdollista verrata erityisesti reformaatioajan virsikirjojen ja muiden laulukokoelmien esipuheisiin. Myös suomenkielen tutkimukselle Gunnæruksen käsikirjoituksessaan käyttämä kieli voisi antaa lisäaineistoa.

Gunnæruksen ansiokas työ näyttää valuneen jumalanpalveluselämän kanalta hukkaan introituksen jäätyä 1600-luvulla vähitellen kokonaan pois käytöstä. Kokoelmaa voidaan kuitenkin pitää merkittävänä suomalaisen kirkkomusiikin muistomerkkinä ja myös taitavasti laadittuna laulukirjana, joka voisi soida nykyisinkin gregoriaanisen musiikin harrastajien laulamana.

Gregoriaanisten introituslaulujen sovittaminen toiselle kielelle tuottaa monenlaisia ongelmia. Alkuperäisten sävelmien artikulaatio perustuu tunnon-tarkasti latinankieliselle raamatuntekstille, ja kansankielisissä sovituksissa alkuperäinen sanan ja sävelmän yhteys on vaikea saavuttaa. Kuitenkin gregoriaaninen laulu ja sen vaikutus on osoittautunut merkittäväksi aikamme jumalanpalveluselämässä. Monet Suomen evankelis-luterilaisessa kirkossa vuonna 2000 käyttöön otetun Jumalanpalvelusten kirjan musiikilliset ratkaisut perustuvat gregoriaanisen laulun periaatteisiin. Hiljattain on Suomen kirkossa käynnistetty hanke, jossa uuteen evankeliumikirjaan sisältyviin antifoniteksteihin luodaan sävelmät gregoriaanisten periaatteiden mukaisesti. Gunnæruksen Officia Missæ tarjoaa edelleenkin mielenkiintoisen näkökulman gregoriaanisen sävelmistön soveltamiseen tämän ajan jumalanpalvelusmusiikissa.



LÄHTEET JA KIRJALLISUUS

Painamattomat lähteet:

Borgå lyceums bibliotek

Gunnærus, Michael Bartholdi: Officia Missæ

Kansalliskirjasto, Helsinki

Antiphonale Ilmolense, HYK, A^o II 29

Codex Westh, HYK C III 19

Graduale Antonii Canuti, HYK, A^o II 33

Graduale Ilmolense, HYK, A^o II 55

Graduale Uskelense, Liber Ecclesie Sancti Bartholomei, HYK, A^o II 41

Graduale-fragmentit HYK, F.m. II n:o 2, 15–66, 77–98, 105–116, 120.

Gunnærus, Michael Bartholdi: Officia Missæ (kopio), HYK AA IV I

Missale-fragmentit, HYK F.m. I n:o 48–55, 63, 77–88, 95–99, 110, 141, 142, 231;

Urjalan laulukirja, HYK Cö IV 12

Skara stifts- och landsbibliotek

Ms. musikhandskrift nr. 5 (*Henricus Thomæ* -boken)

Turun maakunta-arkisto

Marttilan käsikirjoitus, TMA, Ttkad Gu I:6

Vöyrin kirkonarkisto

Gustavus Gabrielis Gammalin käsikirjoitus

Åbo Akademis bibliotek

Graduale Tammelense, ÅAB, havd. D 71/163

Painetut lähteet:

Agricola, Mikael

Mikael Agricolan teokset I–III. Näköispainos 1931. Uudistettu näköispainos 1987. Helsinki.

Antiphonale monasticum

1934 *Antiphonale monasticum* pro diurnis horis, juxta vota RR. DD. Abbatum, congregationum confederatur, ordinis Sancti Benedicti, a Solesmensibus Monachis, restitutum.[...] Parisiis, Tornaci, Romæ.

Apokryfikirjat

1938 *Vanhan testamentin apokryfikirjat*. Kahdennentoista, v. 1938 pidetyn kirkolliskouksen käytäntöön ottama käännös.

Biblia

1642 *Biblia. Se on Coco Pyhä Ramattu Suomexi*. Näköispainos. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Porvoo 1971.

Eler, Franz

1588 *Cantica Sacra*, partim ex sacris Literis desumta, partim ab orthodoxis patribus et piis Ecclesiae Doctoribus composita, et in vsum Ecclesiae et iuventutis scholasti-

cae Hamburgensis collecta, atque ad duodecim modos ex doctrina Glareani accommodata edita ab Hafronico Eberlyssio Accersentino Psalterii & aliorum ejus seculi Doctorum, itidem Modis applicati. Hamburgi. Excudebat Jacobus Wolff 1588.

Ericus Erici

1621 *Postilla I.* Näköispainos, toimittanut Martti Parvio. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki, 1988.

1625 *Postilla II,* Näköispainos, toimittanut Martti Parvio. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki, 1990.

Graduale Arosiense impressum.

1492 Faksimile. Schmidt, Toni (red.). Laurentius Petri Sällskapets urkundsserie VII. Lund 1959–1965.

Graduale Ecclesiae Hungaricae Epperiensis

1635 Edited and introduced by Ilona Ferenczi. Musika Danubiana 9. Budapest 1988.

Graduale Romanum (Graduale triplex)

1979 Abbaye Saint-Pierre de Solesmes, Sablé sur Sarthe, France.

Graduale Strigoniense (s. XV / XVI).

Vol. 2. Edited and introduced by Janka Szendrei Musicalia Danubiana 12. Budapest 1990–1993.

Hellemaa, Lahja-Irene et al. (toim.)

1987 *Mikael Agricolan teokset. Tekstien selvennys.* Porvoo.

Evangeliumikirja (2000)

Suomen evankelis-luterilaisen kirkon kirkkokäsikirja II. Evangeliumikirja. Hyväksytty kirkolliskokouksessa 8. toukokuuta 1999. Kirkkopalvelut. Suomen kirkon sisälähetysseura. Pieksämäki.

Jumalanpalvelusten kirja (1968)

Suomen evankelis-luterilaisen kirkon kirkkokäsikirja II. Jumalanpalvelusten kirja. Hyväksytty 20. varsinaisessa kirkolliskokouksessa vuonna 1968. 3. painos 1975. Suomen Kirkon Sisälähetysseura. Pieksämäki.

Jumalanpalvelusten kirja (2000)

Suomen evankelis-luterilaisen kirkon kirkkokäsikirja I. Jumalanpalvelusten kirja. Hyväksytty kirkolliskokouksessa 12. tammikuuta 2000. Kirkkopalvelut. Suomen kirkon sisälähetysseura. Pieksämäki.

Juusten, Paavali

1575 *Se Pyhä Messu. Somen kielen ei Pauin Mutta pyhän Euangeliumin ia Christilisen Seuracunnan tauan iälken. Stocholmis 1575.* Toimittanut ja jälkikirjoituksella varustanut Martti Parvio. Näköispainos. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki 1978.

Leimontinus, Israel Olai

1675 *Koralbok skriven av Israel Olai Leimontinus.* Red. Jan Redin. Laurentius Petri Sällskapets Urkundsserie VI, Lund 1956.

Lossius, Lucas

1561 *Psalmodia, hoc est, Cantica sacra veteris ecclesiae selecta.* Wittenberg. Näköispainos 1996, Wolfgang Schäfer, Stuttgart.

Missale Aboense

1488. *Missale Aboense*. Näköispainos, Toim. Martti Parvio. 1988. Porvoo.

Ornithoparchus, Andreas

1517 *Musice active micrologus*. Compendium of Musical Practice. *Musice active micrologus* by Andreas Ornithoparchus. Andreas Ornithoparchus His Micrologus, or Introduction: Containing the Art of Singin by John Dowland. With a new Introduction, List of Variant Readings and Table of Citations of Theorists by Gustave Reese and Steven Ledbetter. New York 1973.

Raamattu.

1992 *Pyhä Raamattu*. Suomen evankelis-luterilaisen kirkon kirkolliskokouksen vuonna 1992 käyttöön ottama suomennos. Suomen Pipliaseura.

WWW-sivut, tekstitiedostot ja mikrofilmit:

Barbara von Roll (Autor: unbekannt; Quelle: Unterlagen Webmaster)

<http://www.solothurn.cc/barbaravonroll.html>

(tarkistettu 3.12.2005)

Bartleby.com. *Great Books Online* / hakusana: Zoilos

<http://www.bartleby.com/81/17748.html>

<http://www.bartleby.com/81/17747.html>

(tarkistettu 27.4.2002).

Biographisc-Bibliographisches Kirchenlexikon (Autor: Thomas Miller)

<http://www.bautz.de/bbkl/g/glareanus.shtml>

(tarkistustettu 4.12.2005)

Caligula 2/2004. Universitas Turkuensis. Palladion.

org.utu.fi/tyyala/palladion/caligula/cali2_04/caligula_2_04.pdf

(tarkistettu 31.10.2005)

Catholic Encyclopedia: Psalms

<http://www.newadvent.org/cathen/12533a.htm>

(tarkistettu 18.5.2002)

Fonetiikkaa. Tampereen teknillinen yliopisto. Tietotekniikan osasto.

<http://www.cs.tut.fi/sgn/arg/8003051/fonetiikka.pdf>

(tarkistettu 21.10.2005)

Geschichtskalender Ziegelheim

<http://www.ziegelheimer.de/Ortschronik-Dateien/Dorfchronik5.htm>

(tarkistettu 4.12.2005)

Gunnærus, Michael Samuelis

1655 *Oratio de encomio officii sacerdotalis*. Mikrofilmi HYK RV. Mf. 1044/1.

Ikalensis, Abraham

1673 Abraham Ikalensiksen Kyrön kirkkoherra Johannes G. Favorinuksen hautajaisissa pidetty puhe. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen tekstitiedosto.

256

- Leksikon toteutus.* Helsingin yliopisto. Yleisen kielitieteen laitos
<http://www.ling.helsinki.fi/kit/2002k/vfo251/nv/leksikko-09.shtml> (tarkistettu 21.10.2005);
- Ovidius: *Epistulae ex Ponto*.
 The Latin Library. The Classics Page at Ad Fontes Academy.
<http://www.thelatinlibrary.com/ovid/ovid.ponto3.shtml>
 (tarkistettu 31.10.2005)
- Parallel Latin/English Psalter
<http://members.tripod.com/%7Egunhouse/psalmstxt/pshome.htm>
 (tarkistettu 18.5.2002)
- Roomalaista rakkausrunoutta -kurssin kalvot.* Kevät 2004.
 Turun yliopisto. Klassiset kielet ja antiikin kulttuuri.
<http://www.hum.utu.fi/klassiset/runoilijat.htm>.
 (tarkistettu 31.10.2005)
- Savolainen, Erkki
 1998 Oikeinkirjoituksen kehitys
<http://www.internetix.fi/opinnot/opintojaksot/8kieletkirjallisuus/aidinkieli/kirjasuomi/ortograf.html>
 (tarkistettu 20.2.2002)
- Solhaug, Arne J.
 2003 *An Icelandic Gradual Manuscript.* Introduction by Arne J. Solhaug.
<http://www.kb.dk/elib/mss/graduale/index-en.htm>
 (tarkistettu 10.9.2004)
- Suomen fonetiikkaa. Sanapaino.
http://www.helsinki.fi/puhetieteet/projektit/Finnish_Phonetics/sanapaino.htm
 (tarkistettu 21.10.2005)
- Thesaurus Precum Latinarum: Psalmi (Psalms)
<http://unidial.com/%7Emartinus/thesaurus/Psalmi.html>
 (tarkistettu 18.5.2002)
- Vulgata
 The On-line Book Initiative text of the Latin Vulgate
[gopher://ftp.std.com/11/obi/book/Religion/Vulgate](http://ftp.std.com/11/obi/book/Religion/Vulgate)
 (tarkistettu 9.5.2002)

Kirjallisuus

Painettu

- Abrahamsen, Erik
 1919 *Liturgisk musik i den danske kirke efter reformationen.* København.
- Adell, Arthur
 1954 *Två kyrkomusikhandskrifter i Hälsingland. Hälsingerunor.* Västerås. S. 38–47.
- Akiander, Matthias
 1866 *Skolverket inom fordna Wiborgs och nuvarande Borgå stift.* Helsingfors.
- 1868 *Herdaminne för fordna Wiborgs och nuvarande Borgå stift. I Delen.* Helsingfors.

Ala-Könni, Erkki et al. (toim.)

1976–1979. *Otavan iso musiikkitietosanakirja 1-5*. Keuruu.

Ameln, Konrad et al.

1941 *Handbuch der deutschen evangelischen Kirchenmusik*. I. Band. Der Altargesang. 1. Teil. Die einstimmigen Weisen. Nach den Quellen herausgegeben von Konrad Ameln, Christhard Mahrenholz und Wilhelm Thomas unter Mitarbeit von Carl Gerhardt. Göttingen.

Arffman, Kaarlo

2000 Katolisesta lähetysalueesta Ruotsin luterilaisen kirkon osaksi. Keskiaika ja uskonpuhdistus, n. 1060–1593. *Kristinuskon historia 2000* [osa 3]. Kristinuskon Suomessa. Toimituskunta Eino Murtorinne, Kaarlo Arffman, Mikko Malkavaara, Hannu Mustakallio, Jussi Nuorteva ja Riitta-Liisa Kuosmanen. Weilin+Göös Oy, Porvoo. S. 8 - 51.

Bohlin, Folke

1955 Två sångboksfragment från Johan III:s tid. *Svensk tidskrift för musikkforskning* 37. S. 133–145.

Brodde, Otto

1961 Evangelische Choralkunde (Der gregorianische Choral im evangelischen Gottesdienst). *Leiturgia. Handbuch des Evangelischen Gottesdienstes*. Mit einem Geleitwort der Lutherischen Liturgischen Konferenz Deutschlands herausgegeben von Karl Ferdinand Müller, Walter Blankenburg. Vierter Band: die Musik des Evangelischen Gottesdienstes. Johannes Stauda-Verlag zu Kassel.

Dahlström, Fabian & Salmenhaara, Erkki

1995 *Suomen musiikin historia 1*. Ruotsin vallan ajasta romantiikkaan. Porvoo. S. 116–122.

Danzeglocke, Klaus

1995 Deutsche Gregorianik in der Evangelischen Tradition. *I.A.H. Bulletin* 23. Publikation der Internationalen Arbeitsgemeinschaft für Hymnologie. Rijksuniversiteit Groningen Instituut voor Liturgiewetenschap. (Red. Hedda T. Durnbaugh, USA; Dr. Jan R. Luth, Die Niederlande). Berlin, Deutschland. S. 61 - 88.

Dom Eugène Cardine

1982 *Gregorian Semiology*. Translator: Robert M. Fowels. Abbaye Saint-Pierre de Solesmes. Sablé-sur-Sarthe.

Drake, Knut

1976 Vanajan kirkko. *Vanajan historia I*, toim. Koskimies, Y.S. – Lampinen, Pekka. Wanaja-seuran julkaisu XX. Hämeenlinna. S. 235 - 285.

Edwall, Pehr

1943 Liber cantus 1620 och 1623. *Svenskt gudstjänstliv*. Adertonde årgången. Stockholm. S. 105–111.

Ekenberg, Anders

1995a *Musik till tidegården, kyrkans dagliga bön: lördagens och söndagens vesper*. Stockholm.

1995b Den gregorianska sången. *Tro & Tanke. Svenska Kyrkans forskningsråd 1995:4. Gregorianik*. Uppsala.

- 1998 *Den gregorianska sången. Teori - historia - praxis.* Stockholm.
- Erbacher, Rhabanus
1995 Das "Münsterschwarzacher Modell" Deutsche Gregorianik im Stundengebet. Neukonzeption nach den Prinzipien authentischer lateinischer Gregorianik. *I.A.H. Bulletin* 23. Publikation der Internationalen Arbeitsgemeinschaft für Hymnologie. Rijksuniversitet Groningen Instituut voor Liturgiewetenschap. (Red. Hedda T. Durnbaugh, USA; Dr. Jan R. Luth, Die Niederlande). 89–123. Berlin, Deutschland.
- Ferenczi Ilona
1988 Introduction. *Graduale Ecclesiae Hungaricae Epperiensis* (1635). Edited and introduced by Ilona Ferenczi. *Musika Danubiana* 9. Budapest 1988. S. 41–76.
- 1996 *Protestáns graduál. Szemelvények a 16–17. századi protestáns graduálok anyagából istentiszteleti és oktatási célra.* Készítette: Ferenczi Ilona, Dobszay László. Bódiss Tamás és Farkas Zoltán közreműködésével. Kiadja a Református Egyházzenészek Munkaközössége. Budapest.
- Ferenczi, Ilona – Hulková, Marta
1980 Gemeinsame ein- und mehrstimmige Stücke in dem Gradual von Eperjes und in dem Gesangbuch aus L'ubica (17. Jh.). *Studia Musicologica. Academiae Scientiarum Hungaricae.* Redigit J. Ujfalussy. Tomus XXII.
- Forsman, Väinö I. et al.
1951 *Messusävelmistö.* Toim. Taneli Kuusisto, Aaro Siljamäki, Väinö Forsman ja Ossi Elokas. Helsinki.
- Fransén, Natanael (red.)
1927 *Laurentii Petri Nericii Archiepiscopi Sviogothici Ordo Officiorum Ecclesiasticorum / Årkebiskop Laurentius Petri d. ä:s gudstjänstordning.* Efter den enda tillhöriga handskriften utgiven och översatt av Nat. Fransén. *Liturgia Suecana* II. Stockholm.
- Fransén, Nat(anael)
1936 Henricus Thomæ-boken (Skara mus. hskr. nr. 5), *Suomen kirkkohistoriallisen seuran vuosikirja XIX-XX 1929–1930.* Helsinki. S. 1–59.
- 1940 *Koralbok till Then Swenska Ubsala Psalmboken 1645.* Sveriges äldsta bevarade koralbok. Enligt Mönsteråshandskriften 1646. Med understöd av allmänna medel utgiven av Nat. Fransén. Första delen. *Liturgia Suecana. Ser. B. Vol. III:2.* Stockholm.
- Gable, Frederick
1994 Rhythm in 17th-Century German Chant. *Proceedings of the Göteborg International Organ Academy 1994.* Edited by Hans Davidsson and Sverker Jullander. Göteborg 1995. S 173–185.
- Gevaert, Fr[ancois]-Aug[uste]
1895 *La Mélopée antique dans le chant de l'église latine.* Suite et complément de l'histoire et théorie de la musique de l'antiquité. Gand 1895.
- Granit-Ilmoniemi, Eeli
1904 *Codex Cumoensis, Suomen Museo* XI. Helsinki.
- 1907 *Kirkkomusiikin vanhoja lähteitä. Säveletär 15–16/1907.*

- Göransson, Harald
 1994 Kyrkans musik. Reformationstiden. *Musiken i Sverige I*. Stockholm. S. 231–246.
- 1999 Musiken under reformationstiden. *Sveriges kyrkohistoria. 3. Reformationstid*. Åke Andrén (Huvudredaktör: Lennart Tedberg). Trelleborg. S. 260–270.
- Gummerus, Jaakko
 1912 Eräs kirjalöytö Turun tuomiokapitulin arkistosta. *Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran Pöytäkirjat Liitteineen, X (1909–1910)*. SKHS. Helsinki. S. 81–124.
- 1913 Piirteitä jumalanpalveluksesta Turun tuomiokirkossa keskiajan lopulla. *Tutkimuksia Suomen kirkkohistorian alalta*. Piispa Herman Råbergh`ille juhlaulkaisuna omistanut Suomen Kirkkohistoriallinen Seura. Helsinki. S. 60–93.
- Haapalainen, T. I.
 1976 *Die Choralhandschrift von Kangasala aus dem Jahre 1624. Die Melodien und ihre Herkunft*. Acta Academie Aboensis. Ser A. Huminiora Vol. 53. Diss. Åbo.
- Haapanen, Toivo
 1922 *Verzeichnis der mittelalterlichen Handschriftenfragmente in der Universitätsbibliothek zu Helsingfors. I, Missalia*. Helsingin yliopiston kirjaston julkaisuja, IV. Helsingfors 1922.
- 1925 *Verzeichnis der mittelalterlichen Handschriftenfragmente in der Universitätsbibliothek zu Helsingfors. II, Gradualia, Lectionaria missae*. Helsingin yliopiston kirjaston julkaisuja, VII. Helsingfors 1925.
- 1927 Vieraita vaikutteita Suomen vanhimmassa musiikkikulttuurissa. *Juhlakirja Ilmari Krohn`ille 8.XI.1927*. Suomen Musiikkitieteellinen Seura. Helsinki. S. 25–40.
- 1930a Eine Introitensammlung in finnischer Sprache vom Jahre 1605. *Internationale Gesellschaft für Musikwissenschaft*. Kongressbericht. Lüttich. S. 132–137.
- 1930b Uskonpuhdistusajan muunnoksia katolisista kirkkolauluista. *Juhlaulkaisu Jaakko Gummerukselle ja Martti Ruuthille*. Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran toimituksia XXVIII. Helsinki. S. 93–103.
- 1936 Agricolan messu. *Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran vuosikirja 1925–1928*. Suomen Kirkkohistoriallinen Seura. Helsinki. S. 223–242.
- 1940 *Suomen säveltaide*. Helsinki.
- Hanho, J. T.
 1947 *Suomen oppikoululaitoksen historia I*. Ruotsin vallan aika. Porvoo.
- Heininen, Simo
 1999 *Mikael Agricola Raamatun suomentajana*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki.
- Hiekkanen, Markus
 1994 *The Stone Churches of the Medieval Diocese of Turku. A Systematic Classification and Chronology*. Suomen muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja 101. Diss. Vammala 1994.
- 2003 *Suomen kivikirkot keskiajalla*. Keuruu

- Hiley, David
1995 *Western Plainchant. A Handbook.* Oxford, 1995
- Holmquist, Hjalmar
1933 *Svenska kyrkans historia.* III:2. Uppsala.
- Häkkinen, Kaisa
1994 *Suomen kirjakielen historia. Agricolasta nykykieleen.* Porvoo–Helsinki–Juva.
- Ingebrand S.G.
1998 *Swenske Songer 1536. Vår första bevarade evangeliska psalmbok.* Acta Universitatis Upsaliensis. Uppsala, Sweden.
- Ikola, Niilo
1988 Mikael Agricolan suomentamat Raamatun kohdat ja niiden osuus koko Raamatus-
ta. *Mikael Agricolan kieli. Tietolipas 112.* Toimittanut Esko Koivusalo. Suomalai-
sen Kirjallisuuden Seura. Helsinki. S. 229–248.
- Jacobsson, Jacob
1958 *Mässans budskap.* Enn studie i de fasta sångpartierna i svenska mässan under
reformationstiden. Bibliotheca theologiae practicae 7. Lund.
- Joppich, Godehard
1995 Vom Schriftwort zum Klangwort. *I.A.H. Bulletin* 23. Publikation der Internationa-
len Arbeitsgemeinschaft für Hymnologie. Rijksuniversitet Groningen Instituut
voor Liturgiewetenschap. (Red. Hedda T. Durnbaugh, USA; Dr. Jan R. Luth, Die
Niederlande). 89–123. Berlin, Deutschland.
- Jumalan kansan juhla.
1992 *Jumalan kansan juhla.* Suomen evankelis-luterilaisen kirkon kirkolliskokouksen
vuonna 1988 asettaman käsikirjakomitean välimietintö. Suomen evankelis-
luterilaisen kirkon keskushallinnon Sarja A 1992:1. Helsinki.
- Jumalanpalveluksen opas
2000 *Palvelkaa Herraä iloiten. Jumalanpalveluksen opas.* Suomen ev.lut.kirkon kirk-
kohallituksen julkaisuja 2000:6. Kirkkohallitus. Kirkon jumalanpalvelus- ja mu-
siikkitoiminnan keskus. Jyväskylä.
- Jäppinen, Jere
2003 Harpun helähdys arkistossa. Ääniä Helsingin musiikin historian hiljaisilta vuosisa-
doilta 1550–1812. *Harpunkielistä shimmykarkkiin. Helsingin musiikkielämää vii-
dellä vuosisadalla.* Toim. Jere Jäppinen. Helsingin kaupungin museo. Helsinki. S.
9–149.
- Kiuru, Silva
1988 Hakemisto Agricolan raamatunjakeisiin. *Mikael Agricolan kieli. Tietolipas 112.*
Toimittanut Esko Koivusalo. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki. S. 249–
268.
- Klemetti, Heikki
1909 Gregoriaanisuus Suomen protestanttisessa kirkkomusiikissa. *Säveletär.* Neljäs
vuosikerta. N:o 18. 30.9.1909. Helsinki. S. 173–176, 338–340.
- 1921 Suomen kirkkomusiikki protestanttisuuden alkuaikoina, *Suomen Kirkkohistorialli-
sen seuran Toimituksia XVI,* Helsinki. S. 25–64.

- Knuutila, Jyrki
1987 Liturgisen yhdenmukaistamisen toteutuminen Suomessa reformaatiokaudella 1537–1614. *Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran vuosikirja* 77. Helsinki. S. 9–40.
- 1997 Messukirjat ja kirkolliset käsikirjat. *Vanhimman suomalaisen kirjallisuuden käsi-kirja*. Toimittanut Tuija Laine. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki. S. 102–134.
- Krohn, Ilmari
1920 Suomen kirkkomusiikin tutkimuksen saavutuksista ja tehtävistä. *Suomen Kirkko-historiallisen Seuran vuosikirja III, 1913*. Suomen Kirkkohistoriallinen Seura. Helsinki. S. 56–69.
- 1946–50 *Psalttari*. I vihko. Psalmi 1–6. Gregoriaanisella pohjalla sävelittänyt Ilmari Krohn. Suomen Luterilainen Evankeliumiyhdistys. Julkaistu laajennetun piispainkokouksen avustamana 1972.
- Kroon, Sigurd
1953 *Ordinarium missae*. Studier kring melodierna till Kyrie, Gloria, Anctus och Agnus Dei t.o.m. 1697 års koralpsalmbok. Lunds Universitets års-skrift. N.F. Avd. 1. Bd 49. Nr 6. Lund.
- Kurvinen, P. J. I.
1929 *Suomen virsirunouden alkuvaiheet v:een 1640*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki.
- Leinberg, K. G.
1903 *Åbo stifts herdaminne 1554–1640*. Finska Kyrkohistoriska Samfundets handlingar / Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran toimituksia V. Helsingfors.
- 1906 *Finlands territoriala församlingars namn, ålder, utbildning och utgrening*. Andra reviderade och tillökta upplagan. Finska Kyrkohistoriska Samfundets handlingar / Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran toimituksia VII. Helsingfors.
- Lempiäinen, Pentti
1967 *Liturgista kehitystä Suomessa uskonpuhdistuksen ja puhtasoppisuuden aikana valaisevia lähteitä*. Luther-Agricola-Seuran julkaisuja B 5. Diss. Helsinki.
- Les moines de Solesmes
1991 *La Notation musicale des chants liturgiques latins* (The Musical Notation of Latin Liturgical Chants). Abbaye Saint-Pierre de Solesmes, France.
- Lindberg, Gustaf
1937 *Kyrkans heliga år. En historisk-principiell undersökning med särskild hänsyn till det svenska kyrkoåret*. Svenska Kyrkans Diakonistyrelses Bokförlag. Stockholm.
- Linkomies, Edwin
1979 *Latinan kielioppi*. Jyväskylä.
- Lönnqvist, Bo & Rönkkö, Marja-Liisa
1988 *Helsinki. Kuninkaankartanosta Suomen pääkaupungiksi*. Helsinki 1988.
- Marvia, Einari
1959 Teiniemme musiikinharjoituksesta 1600-luvulla. *Suomen musiikin vuosikirja 1958–59*. Helsinki. S. 58–83.

- Meier, Bernhard
1988 *The Modes of Classical Vocal Polyphony*. Described According to the Sources. With Revisions By the Author. Translated By Ellen S. Beebe. Broude Brothers Limited. New York.
- Murtorinne, Eino
2000 *Kristinuskon historia 2000* [osa 3]. Kristinuskon Suomessa. Toimituskunta Eino Murtorinne, Kaarlo Arffman, Mikko Malkavaara, Hannu Mustakallio, Jussi Nuorteva ja Riitta-Liisa Kuosmanen. Weilin+Göös Oy, Porvoo.
- Mäkinen, Timo
1964 *Die aus frühen böhmischen Quellen überlieferten Piae Cantiones-Melodien*. Studia historica Jyväskylän II. Diss. Pieksämäki.
- 1968 *Piae cantiones -sävelmien lähdetutkimuksia*. Acta Musicologica Fennica I. Suomen Musiikkitieteellinen Seura. Helsinki.
- Nikkola, Tuomo
2003 Psalmilaulu. *Kirkkomusiikin käsikirja*. Toim. Lasse Erkkilä, Ulla Tuovinen ja Erkki Tuppurainen. Kirjapaja. Helsinki. S. 313–340.
- Nohrström, Holger
1927 *Borgå gymnasie bibliotek och dess föregångare bland Finlands läroverksbibliotek*. Ett bidrag till Finlands biblioteks- och kulturhistoria. Helsingfors.
- Nuorteva, Jussi
1997 *Suomalaisten ulkomainen opinkäynti ennen Turun akatemian perustamista 1640*. Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran toimituksia 177. Diss. Helsinki.
- Nyberg, Folke
2002 *Katolska mässånger. Borgå Gymnasii Bibliotek – möten med böcker och människor*. Utgivare Borgå Gymnasiums Bibliotek. Tavastehus. 103–104.
- Paarma, Jukka
1980 *Hiippakuntahallinto Suomessa 1554–1604*. Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran toimituksia 116. Diss. Helsinki.
- Pahlmblad, Christer
1998 *Mässa på svenska*. Den reformatoriska mässan i Sverige mot den senmedeltida bakgrunden. Bibliotheca theologiae practicae 60. Lund.
- Pajamo, Reijo
1976 *Suomen koulujen laulunopetus vuosina 1843–1881*. Acta musicologica Fennica 7. Diss. Helsinki.
- Pajamo, Reijo – Tuppurainen, Erkki
2004 *Suomen musiikin historia. Kirkkomusiikki*. WSOY. Helsinki. S. 14–105, 645–652.
- Palmroth, W[ilhelm]
1929 *Hauhon seurakunta*. Muistojulkaisu 600 vuotisjuhlaa varten. Hämeenlinna.
- Parvio, Martti
1959 *Isaacus Rothovius. Turun piispa*. Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran toimituksia 60. Helsinki.

- 1968 Kirkon vihkiminen Suomessa uskonpuhdistuksen jälkeen ja varhaisimmat vihkimiskaavat. *Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran Vuosikirja 54–57, 1964–1967*. Suomen Kirkkohistoriallinen Seura. Helsinki. S. 31–62.
- 1978 Paavali Juusten ja hänen messunsa. *Paavali Juusten, Se Pyhä Messu 1575*, toim. ja jälkikirjoituksella varustanut Martti Parvio. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki.
- 1986 Luterilaisen liturgian juuret I. *Puheenvuoroja jumalanpalveluksesta*. Toim. Esko Koskenvesa. Helsingin yliopiston käytännöllisen teologian laitos. Käytännöllisen teologian julkaisuja C 8 / 1989. Helsinki. S. 7–19.
- 1988 Postscriptum. *Missale Aboense 1488*, Näköispainos, toim. Parvio, Martti. Porvoo.
- 1990 Piispa Ericus Erics (Sorolainen) ja hänen Postillansa. *Ericus Erics. Postilla II*, toimittanut Martti Parvio. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1990. Helsinki. S. 989–1132.
- Pirinen, Hanna
2000 Reformaation jälkeinen kirkkotila – jatkuvuutta ja muutosvaikutuksia. *Kirkko kulttuurin kantajana*. Toimittaja Nina Lempa. Kirkkohallitus. Vammala. S. 65–75.
- Pirinen, Kauko
1985 Vanajan kirkon ja seurakunnan vaihteita. *Vanajan kirkko*. Toim. Pentti Ala-Harja, Pekka Lampinen, Kerttu Loukojärvi ja Helena Räikkä. Hämeenlinna. S. 2–29.
- 1991 *Suomen kirkon historia*. 1. Keskiaika ja uskonpuhdistuksen aika. Werner Söderström osakeyhtiö. Porvoo.
- Pitkäranta, Reijo
2001 *Suomi – latina – suomi -sanakirja*. Helsinki.
- Pohjolan-Pirhonen, Helge
1960 *Suomen historia 1523–1617*. VII osa. Porvoo.
- Reese, Gustave & Ledbetter, Steven
1973 *Ornithoparchus / Dowland. A Compendium of Musical Practice. Musice active micrologus by Andreas Ornithoparchus. Andreas Ornithoparchus His Micrologus, or Introduction: Containing the Art of Singing by John Dowland*. With a new Introduction, List of Variant Readings and Table of Citations of Theorists. New York.
- Rimpiläinen, Olavi
1980 *Päiväjumalanpalvelus Viipurin hiippakunnassa puhdasoppisuuden aikana*. Suomalaisen teologisen kirjallisuusseuran julkaisuja 117. Helsinki.
- Ruuth, J.W
1982 *Viipurin kaupungin historia*. I osa vuoteen 1617. Kirjoittanut J.W.Ruuth ja uudistaneet Ragnar Rosén, Erkki Kuujo, Gunvor Kerkkonen, Aito-Veikko Koskivirta, Viljo Nissilä sekä V.A.Tjulenev. Torkkelinsäätiö. Lappeenranta.
- Rytönen, Raili (toim.)
1992 *Vanajan historia II*. Vanajan ja Hämeenlinnan maaseurakunnan historia uuden ajan alusta kunnallishallinnon alkuun 1868. Hämeenlinnan kaupungin julkaisuja. Jyväskylä.

- Sadie, Stanley (ed.)
1980 *The New Grove Dictionary of Music and Musicians*. London.
- Salminen, Seppo J.
1970 *Johannes Raumannus. Biografinen tutkielma*. Suomen kirkkohistoriallisen Seuran toimituksia 81, Helsinki.
- Salomies, Ilmari
1944 *Suomen kirkon historia I*. Suomen kirkko keskiaikana. Helsinki.
1949 *Suomen kirkon historia II*. Uskonpuhdistuksen ja puhtasoppisuuden aika. Helsinki.
- Schalin, Olav D.
1946 *Kulthistoriska studier till belysande av reformationens genomförande i Finland I*, Svenska litteratursällskapet, Helsingfors.
1947 *Kulthistoriska studier till belysande av reformationens genomförande i Finland II*, Svenska litteratursällskapet, Helsingfors.
- Setälä, E.N. & Wiklund K.B.
1993 *Monumenta linguae fennicae. I. Suomen kielen muistomerkkejä. I*. Mikael Agricola-
lan käsikirja ja messu. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia, 82. Helsinki.
- Schmidt, Toni (red.)
1959-1965 *Graduale Arosiense impressum*. Laurentius Petri Sällskapet's urkundsserie VII.
Lund.
- Suolahti, Eino
1950 Vantaan Helsinki. *Helsingin kaupungin historia I*. Toim. Eirik Hornborg, Eino
Jutikkala, Ragnar Rosén ja Heikki Waris. Helsinki. S. 109–274.
- Suvanto, Seppo
1976 Vanajan keskiaika. *Vanajan historia I*, toim. Koskimies, Y.S. – Lampinen, Pekka.
Wanaja-seuran julkaisuja XX. Hämeenlinna. S. 113–223.
- Szendrei, Janka
1993 *Graduale Strigoniense (s. XV / XVI). Vol. 1*. Edited and introduced by Janka Szen-
drei. Musicalia Danubiana 12. Budapest 1990–1993.
- Taitto, Ilkka
1988 Antifonian käsitteistä ja antifonien musiikillisista ominaisuuksista. *Musiikki 3–4 /*
1988. S. 72–99.
1992 *Documenta gregoriana. Latinalaisen kirkkolaulun lähteitä Suomessa*. Porvoo
1992.
1998 *Missa et officium Sancti Henrici. Suomen suojelupyhimyksen liturgian keskeiset*
lauluosat. Toim. Ilkka Taitto. SULASOL, Suomen Laulajain ja Soittajain Liitto
r.y. Helsinki.
2002a *Graduale Aboense. Näköispainos käsikirjoituskatkelmasta 1397–1406*. Suomalai-
sen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 856. Vammala.

- 2002b *Fragmenta membrabea IV. Inventory of Sources of Medieval Latin Chant in Finland.* Studia Musica 15. Sibelius Academy. Diss. Helsinki.
- Tuppurainen, Erkki
 1997a Suomen 1500- ja 1600-lukujen messusävelmät. *Hymnos. Hymnologian ja liturgiikan vuosikirja 1997.* Hymnologian ja liturgiikan seura. Kirkon jumalanpalvelus- ja musiikkitoiminnan keskus. Helsinki. S. 38–51.
- 1997b Iisalmen nuottikäsikirjoitus Suomen 1600-luvun jumalanpalvelusmusiikin esimerkkinä. *Teologinen aikakauskirja 1/ 1997.* Forssa. S. 26–38.
- 2000 Messu järjestys ja musiikki Suomessa 1546–1809. *Krohn-symposium 1999.* Kirkkomusiikin osaston julkaisuja 22. Sibelius-Akatemia. Helsinki. S. 117–128.
- 2003 Da pacem Domine – ”rauhanvirsi” 1500-luvun käsikirjoituksissa ja virsikirjoissa. *Ain’veisatkaam’ Herrall’.* Vanha virsikirja 300 vuotta. *Hymnologian ja liturgiikan seuran vuosikirja Hymnos 2002.* Toimittanut Reijo Pajamo. Helsinki
- Wagner, Peter
 1927 Romanische und germanische Choraltradition. *Juhlakirja Ilmari Krohn`ille 8.XI.1927.* Suomen Musiikkitieteellinen Seura. Helsinki. S. 143–148.
- Vainikka, Sakari
 2001 *Radices canorum.* Näkökulmia gregoriaanisten Kyrie- ja Gloria-melodioiden muotoutumiseen. Acta Universitatis Tampereensis 800. Tampereen yliopisto. Kansanperinteen laitos. Diss. Tampere.
- Vapaavuori, Hannu
 1994 Katsaus Suomen luterilaisen kirkon messusävelmistön vaiheisiin. *Näkökulmia Suomen kirkkomusiikkiin.* Kirkkomusiikin osaston julkaisuja 6. Toim. Reijo Pajamo. Sibelius-Akatemia. Helsinki.
- 1997 *Virsilaulu ja heräävä kansallinen kulttuuri-identiteetti. Jumalanpalveluksen virsilaulua ja -sävelmistöä koskeva keskustelu Suomessa 1800-luvun puolivälistä vuoteen 1886.* Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran toimituksia 173. Diss. Helsinki.
- Viergutz, Gudrun
 1998 Daniel Friderici ja Piae cantiones -kokoelman 1625 painos. *Virsin, lauluin, psalttarein.* *Juhlakirja Reijo Pajamon 60-vuotispäivänä 27.9.1998.* Kirkkomusiikin osaston julkaisuja 17. Toim. Erkki Tuppurainen. Sibelius-Akatemia. Kuopio.
- 2005 *Beiträge zur Geschichte des Musikunterrichts an den Gelehrtschulen der östlichen Ostseeregion im 16. und 17. Jahrhundert.* Jyväskylä studies in humanities 33. Jyväskylän yliopisto. Diss. Jyväskylä.
- Wilhelms, Eino
 1957 *Päiväjumalanpalvelus.* Helsinki 1957
- Äikää, Ermo
 1995 *Hymnus angelicus.* Turun hiippakunnan keskiaikaisen messusävelmistön Gloria-melodiat, niiden tekstipohja ja käyttö. Suomen Kirkkohistoriallinen Seuran toimituksia 170. Diss. Helsinki.

Painamattomat

- Hartala, Erja
1991 1900-luvun suomenkieliset johdantovuorolaulukokoelmat. Kirkkomusiikin koulutusohjelman tutkielma. Sibelius-Akatemia.
- Joppich, Godehard
1994 Osmo Vatasen laatimat muistiinpanot Godehard Joppichin luennoista (Vom Schriftwort zum Klangwort. Die Theologie des Gregorianischen Chorals.) Deutsche Gregorianik -symposiumissa Bonnissa 16.–18.9.1994. Moniste, kirjoittajan hallussa.
- 2005 Kokous antifonihankkeen merkeissä 6.–7.5.2005 KK:ssa Järvenpäässä. Osmo Vatasen laatimat muistiinpanot professori Joppichin puheenvuoroista. Moniste, kirjoittajan hallussa.
- Mäkinen, Martti
1997 Gunnæruksen Officia Missæ latinankielisen esipuheen suomennos. Kirjoittajan hallussa.
- Ravolainen, Kaija
1999 Laulajan asema kirkon hierarkiassa 300-luvulla. Painamaton lisensiaatintutkimus. Sibelius-Akatemia. Kirkkomusiikin osasto. Helsinki.
- Thurén, Jukka – Jouko N. Martikainen, Martti (suom.)
2006 Gunnæruksen Officia Missæ latinankielisen esipuheen translitterointi ja suomennos. Kirjoittajan hallussa.
- Tuppurainen, Erkki
2002 Reformaatio ja kirkkomusiikki. Käsikirjoitus. Kirjoittajan hallussa.

Kirjeet ja suulliset tiedonannot:

- Fil. maist. Ilkka Taitto, kirje tekijälle 5.12.1997.
Diakoni Markku Virta, keskustelu 22.11.1997.
Prof. Erkki Tuppurainen, keskustelu 9.4.2002.
Fil. maist. Ilkka Taitto, keskustelu 10.5.2002.

Liite I

Michael Bartholdi Gunnæruksen *Officia Missæ* tekstit

Esipuheen (2r-10r) transkription ovat laatineet ja kääntäneet Jukka Thurén ja Jouko N. Martikainen. Hakasulkeet ja kolme pistettä [...] merkitsevät kohtaa, joka on ollut liian korruptoitunut luettavaksi. Puuttuvan tai epäselvän tekstiosuuden sijaan on sijoitettu hakasulkeisiin rekonstruktio todennäköisellä tekstillä. Introituslaulujen osalta hakasulkeisiin on saatettu merkitä myös joko introituskokoelman muista kohdista siirretty tai Agricolan teoksiin sisältyvä vastaava teksti. Välimerkitys on lähes alkupe- räisen mukainen. Isojen alkukirjaimien käyttöä on nykyaikaistettu. Lehdet on numeroitu Kansalliskir- jastossa säilytettävän kopion mukaisesti. Introituslauluihin liittyvät latinankieliset rubriikit on merkitty kursiivilla.

2r Ne Latinan kieliset Officia Missæ nimite- tut iocaitzen sunnuntain, säkä pyhä päi- wän, nin mös corkeain juhlain pällä ym- bäri ajastajan, Soomexi, Soomalaisten tehden, sijnnä Christilises seuracunnas, veisattavaksi käätyt. Helsingfors: Anno Salutis humane MDCV Sermo Dei ignitus penetrantior quovis gladio ancipiti. Ad Hebr: cap. 4	Ihmisten autuuden vuonna 1605. Jumalan tulinen sana on läpitunkevampi kuin mikä tahansa kaksiteräinen miekka. Hebr. 4.
2v Rom 15. v. 2 <i>Hekastos gar heemoon too pleesion aresketoo eis to agathon pros oikodomeen</i> (kr.) H(oc) E(st) Unusquisque. n(am) nostrum proximo placeat in bonum ad Aedifica- tionem. psalm: 121 Auxilium meum a Domino, qui fecit caelum & terram.	Tämä merkitsee: Sillä kukin meistä olkoon lähimmäiselle mie- liksi (hänelle) hyväksi (ja) rakennukseksi. Apuni tulee Herralta, joka on tehnyt taivaan ja maan.
3r [ylhäällä vas.] Sicut Moses exaltavit serpentem	Niin kuin Mooses ylensi käärmeen
[ylhäällä oik.] Consummatum est. Et inclinatio cap(ite)	Se on täytetty. Ja taivutettuaan pää(nsä)
[alhaalla vas.] Psallite, psallite Deo, Psall(ite) D(omi)no	Laulakaa, laulakaa Jumalalle, Laula(kaa) H(erra)lle
[alhaalla oik.] Sicut [homines in diebus Noe ed]ebant	Niin kuin (ihmiset Nooan päivinä sö)ivät
[ylhäällä] Jesus Nazarenus Rex Judaeorum	Jeesus Nasaretilainen juutalaisten kuningas
[alhaalla] Vespera jam venit nobiscum Chr(ist)e maneto	Ilta on jo tullut. Jää, Kristus, luoksemme

[vasemmalla] Sic dilexit Deus mundum ut filium suum unigenitum [oikealla] Et sua riserunt tempora Maeoniden [keskellä] Peculium Ecclesiae Dei, quae est in H[au]go Abalienatori hanc S[criptionem/cripturam] Nil [nisi] funest[um] precor [...] inter [...] ve nisi olim Ambiat ut col- lam longa catena ... M. B. Gunnaerus A[nno] D[omini] 1605	Niin on Jumala rakastanut maailmaa, että ai- nutsyntyisen poikansa Ja omat aikalaiset pitivät pilkkanaan Mai- onidesta (tark. Homerosta) Kuuluu Jumalan seurakunnalle, joka on Hau- hossa Sille, joka tämän kirjoituksen vie, toivotan pelkkää pahaa [?]
3v REVERENDO, Eruditionis splendore, Authoritatis, pietatis, prudentiae caetera- rumque virtutum excellentissimo viro, Domino THOMAE pastori Haugoensium fidelissimo dignissimoque. Maecenati patrique fide et benevolentia unice vene- rando: Multi-jugae doctrinae, Religiosae pietatis, praestantis integritatis viro, Domino Tho- mae A. amico probato & sincero: Cele- berrimo, commemorabilis pietatis, erudi- tionis probatae viro, Domino Christopho- ro, Harchapeo condiscipulo suo <i>too pa- laioo</i> (kr.), quo cum mihi cum amicitia olim arcissima, tum sensus conjunctis- simi: Symmystis et cooperarijs in Hauho fide- lissimis fautoribusque imo fratribus in Christo dilectissimis	KUNNIOITETTAVALLE, oppineisuutensa yn- nä arvovallan, hurskauden, ymmärryksen ja kaikkien muiden hyveittensä loiston vuoksi ylen maineikkaalle Herra TUOMAALE, hau- holaisten mitä uskollisimmalle ja arvollisim- malle paimenelle, mesenaatilleen ja isälleen, joka uskollisuudellaan ja suopeudellaan on ansainnut ainutlaatuisen kunnioituksen, Monipuolisesti oppineelle, uskossa hurskaal- le, oivallisen nuhteettomalle Herra Tuomas A:lle, koetellulle ja vilpittömälle ystävälle, Sangen kuuluisalle, muistettavan hurskaalle Herra Kristoffer Härkäpäälle, <i>vanhalle</i> opiske- lutoverilleni, jota minuun yhdistää sekä van- ha, mitä läheisin ystävyys että yhteiset nä- kemykset, mitä uskollisimmille virkaveljilleen, Hauhossa palveleille työtovereilleen, suosijoilleen, niin, omille rakkaille veljilleen Kristuksessa.
4r Nec-Non Generosae Nobilique Pros- apiae in Schyttelae <i>tois filois skhedon tois agnosois</i> (kr.) Item: Toti honestissimae familiae Juttelensi, aliisque piis tam No- bilibus quam plebeijs paroeciam eandem inhabitantium viris, Salutem Annosque cum plurimos tum prosperrimos exoptat M. B. Gunnærus.	Sekä myös jalosukuiselle Skyttelän aatelis- suvulle <i>lähes tuntemattomille ystävilleen</i> [kr.]. Samoin: koko kunnialliselle Juttelan talonvä- elle sekä muille samassa seurakunnassa asuville hurskaille, niin aatelisille kuin rah- vaallekin toivottaa terveyttä sekä monilukui- sia, menestyksellisiä vuosia M.B.Gunnærus.
4v <i>prologos</i> (kr.) Admodum prudenter (in sua generatione ut Christi verbis utar) Regno suo cavere voluit Sathanas, dum laicis Hoc est iis omnibus qui non ex clero pontificio erant adeoque etiam personis Caesarea	Johdanto. Sangen älykkäästi (omaa sukukuntaansa kohtaan, käyttääkseni Kristuksen sanoja), on Saatana tahtonut varjella valtakuntaansa, kun hän on kieltänyt Pyhän Raamatun lukemisen maallikoilta, se on, kaikilta niiltä, jotka eivät

Regiaque Majestate sublimibus scripturae sacrae interdixit lectionem: Sic enim, pie lector, totum negotium Religionis ad omne suum libitum Diabolus inflectere, cuncta evolvere & versare ut volebat, licentius potuit atque adeo caelum terrae & summa imis miscere. Verum de scriptura sacra longe aliud Dei quam papistarum est iudicium. Ideo namque mandat legem suam a parentibus diligenter legi [?] & inculcari posteris. Ipsi quoque regibus tradi voluit ut ex eius quotidiana lectione Deum [...] Et David non solos Clericos sed indifferenter [omnium] virorum coetu[s] praedicat: Beatos qui meditantur in le[ge eius] ac nocte. Christus ipse ad promiscuam 5r multitudinem & turbam <i>erorate (p.o. ereunate) tas grafas</i> (kr.) scrutamini scripturas ait. Pii quoque Reges Josaphat Hischias & Josias iuxta legem Domini Religionem reformandam cultum[que] Sacrorum instituendam curabant. Ad hanc Tyrannidem Barbaricam pontificiorum & hoc accedit ut cum latinae linguae usus iam vernaculus esse desiit & popularis, Translationem ex fontibus ipsis in illas linguas quae hoc tempore in nostris Regionibus usitatae sunt, ac late patent ferro flammaque tantum pro latina translatione eaque vulgari dimicantes persequuntur. Sed Deus Doctrinam suam, Legem & Evangelium non Latinis tantum, de quo dimicant papicolae, verum linguarum gentium cunctarum notam & annunciantem vult esse hominibus. Et Hebraicae Graecaeque linguae in quibus Sacri libri originaliter scripti sunt linguis Maiorem esse dignitatem nemo non videt. Quare igitur in his solis linguis originalibus Homunciones (sive Homillos dicas istos) Sacram Scripturam potius esse legendam non contendunt. Sed forsan ideo hoc fit quia maior ipsorum pars cum accur[at]ione dicit: Graeca sunt, legi non possunt.	olleet paavilaista papistoa, vieläpä ylhäisiltä keisarillisen ja kuninkaallisen majesteetin omaavilta henkilöiltäkin. Sillä näin, hurskas lukijani, Perkele pystyi ihan mielivaltaisesti vääristämään koko uskonnonharjoituksen täysin oman mielensä mukaiseksi, kääntämään ja vääntämään kaiken nurin niskoin niin kuin tahtoi, niin, jopa sotkemaan taivaan maahan ja korkeudet syvyyksiin. Mutta Jumalan arvio Pyhästä Raamatusta on aivan toinen kuin paavilaisten. Sillä sitä varten hän käskee vanhempien huolellisesti lukea [?] hänen lakiaan ja painaa sitä jälkeentulevaisten mieleen. Sitä varten hän tahtoi, että se annettaisiin myös kuninkaiden käteen, jotta nämä sen jokapäiväisestä lukemisesta [oppisivat oikein palvelemaan] Jumalaa. Eikä Daavid ylistä autuaiksi ainoastaan kleerukseen kuuluvia vaan erottelematta [kaikkien] miesten seurakunna[t], jotka mietiskelevät Jumalan lakia päivin ja öin. Kristus itse lausuu sekalaiselle väenpaljoudelle ja kansanjoukolle: "Tutkikaa kirjoituksia!" Myös hurskaat kuninkaas Josafat, Hiskia ja Joosia huolehtivat siitä, että uskonto reformoitiin ja pyhien toimitusten kultti järjestettiin lain mukaiseksi. Tähän paavilaisten barbaariseen tyranniaan tulee lisäksi vielä tämäkin. Kun latinan kielen käyttö on jo lakannut olemasta jokapäiväistä ja kansanomaisista, he vainoavat (Raamatun) kääntämistä alkulähteistä niihin kieliin, joita tähän aikaan miedän seuduillamme käyte-tään ja laajalti ymmärretään. Ainoastaan latinalaisen, kaiken kukkuraksi vulgaarilatalaisen käännöksen puolesta he taistelevat tulella ja miekalla. Mutta Jumala tahtoo, että hänen oppinsa, laki ja evankeliumi, on tuttu ja sitä julistetaan kaikkien kansojen kieliä, ei yksin latinaa puhuville ihmisille, mistä paavin palvojat taistelevat. Mutta jokikinen näkee, että suurempi arvo on heprean ja kreikan kielellä, joilla pyhät kirjat on alun perin kirjoitettu. Miksi nuo ihmisparat (vai ihmisrukiksiko heitä sanoisi) eivät siis vaadi, että Pyhää Raamattua on mieluummin luettava ainoastaan alkukielillä? Ehkäpä se johtuu siitä, että suurin osa heistä sanoo tarkkaan lainaten näin: "Se on kreikkaa, ei sitä voi lukea."
---	--

5v

Praetendunt etiam hi male-feriati Majestatem Scripturae, si in barbaras transferant linguas, coinquinari. Verum hae nugae sunt merae: Non enim violata fuit Doctrinae caelestis Majestas quando in Pentechoste variis Barbariis linguis ab Apostoliis tradita & proposita fuit. Ergo nec versione in quamcumque linguam quantumvis Barbara habeatur (modo vera sanaque sit versio) inquinabitur omnium enim gentium linguae a Spiritu Sancto ut Magnalia sonent Dei sunt dedicatae

Addo quod Sacra / lingua nostra vulgari popularique sub fulmine excommunicationis (Anathema sit) peragenda prohibeant. Hoc quid aliud quam ipsissima Tyrannis ipsissimi est Anti-Christi, homines innocentes tantum ob hanc causam quod lingua sibi nota Magnalia sonent Dei cultumque Deo praestent debitum Tyrannice Anathematizare atque necare.

Lectiones enim ideo recitantur u[t] erudiatur populus, psalmi & hymni canuntur ut per verbum devotio populi excitetur. Publi[cae] preces & Eucharistiae debent Sacerdoti communes esse non tantum cum clericis sed cum omni fidei populo.

Salvator celebrationem coenae mandavit expresse fieri [in suam] commemorationem ita ut mortem Domini simul annuntiarent: [...] Christus ea usus est lingua quae tunc erat

6r

popularis & ab omnibus intelligi poterat. Et Ambrosius ait: Si-utique ad aedificandam Ecclesiam convenitis ea debent dici quae intelligent audientes. Nam quid prodest, ait, ut quis lingua loquatur quam solus scit ut qui audit nihil proficiat. Hanc Doctrinam Antiquitas tota consensu magno observavit diligentissime in sacris ea lingua, quae singulis in locis si non popularis erat, tamen ab Ecclesia intelligebatur utens.

Quo itaque incitatori ludio (?) Satanam in theatrum Ecclesiae suos Histriones fal-

Esittävätpä nämä pahasti tärähtäneet vielä tekosyyksi, että Raamatun Majesteetti saastuu, jos se käännetään barbaarikielille. Mutta moinen puhe on pelkkää hölynpölyä. Eihän taivaallisen opin majesteetti yhtään kärsinyt siitä, kun apostolit helluntaina välittivät ja esitivät sitä monenlaisilla barbaarikielillä. Ei se siis saastu siitäkään, että se käännetään mihin tahansa kieleen, pidettäköön sitä kuinka sivistymättömänä tahansa, kunhan käännös on totuudenmukainen ja oikea. Sillä Pyhä Henki on vihkinyt kaikki kielet kaiuttamaan Jumalan suuria tekoja.

Mainitsen vielä, että he koettavat estää kirkonkirouksen salamalla ("Kirottu olkoon!") suorittamasta pyhiä toimituksia meidän tavallisella kansankielellämme. Mitä muuta se on kuin itsensä Antikristuksen ominta hirmuvaltaa, että tyrannin tavoin kirotaan ja tapetaan viattomia ihmisiä yksinomaan siitä syystä, että he tuntemallaan kielellä julistavat Jumalan suuria tekoja ja suorittavat Jumalalle palvelusta, johon ovat velvoitettuja.

Lukukappaleitahan resitoidaan kansan opettamiseksi, psalmeja ja hymnejä lauletaan, jota sanalla herätettäisiin kansassa hurskasta mieltä. Julkisten rukousten ja ehtoollisliturgian tulee olla yhteisiä liturgiaa toimittavalle papille ja koko uskovalle kansalle, ei vain hänelle ja muulle papistolle.

Vapahtaja käski nimenomaan viettää ateriaa hänen muistokseen niin, että kaikki yhdessä julistaisivat Herran kuolemaa. [...] Kristus käytti sitä kieltä, joka silloin oli

kansankieltä ja jota kaikki voivat ymmärtää. Ja Ambrosius sanoo: "Jos kerran olette koontuneet rakentamaan seurakuntaa, on puhuttava sitä, mitä kuulijat ymmärtävät. Sillä mitä hyötyä siitä on, hän sanoo, että joku puhuu kielellä, jota hän yksin osaa, niin että kuulija ei siitä mitään hyödy?" Tätä oppia on koko vanhan ajan Kirkko täysin yksimielisesti noudattanut käyttäen mitä huolellisimmin pyhissä toimituksissa kieltä, jota kussakin paikassa seurakunta ainakin ymmärtäisi, vaikkei se olisi kansan kieltä ollutkaan.

Kuta kiihoitetummalla miiminäyttelijällä (?) me siis näemme ja kuulemme Saatanan tuovan

sos doctores, producere videmus, audimus, eo impensius ipsis Diabolicis conatibus obluctemur. Quod fit: cum piis ad Deum precibus tum veritatis asserendae ac retinendae pio sanctoque zelo. Idcirco & ego, licet insufficiens servusque inutilis ob causas commemoratas Officia ut vocant Missae quae hactenus in congressibus sacris Latine decantata passimque in p[atria] nostra charissima trita sunt Suecicae & Finicae ex textu inquisitionis notatisque locis verba desumens Biblico horis successivis ad tonos priores accommodando coaptavi: (Non ut Latina ex templis eliminarem aut e manibus excuterem, quod absit si quidem nihil ad me, sed ut Suecica Finnonicaque cum iis coniungam.) Ad tonos inquam familiariter	Kirkon teatteriin omia näyttelijöitään, väärä opettajia, sitä innokkaammin torjukaamme juuri niitä perkeleellisiä yrityksiä. Se onnistuu sekä rukoilemalla hurskaasti Jumalaa, että varsinkin todistamalla hurskaalla ja pyhällä kiivaudella totuuden puolesta ja pitämällä siitä kiinni. Siksi myös minä, vaikka olen vajaamittainen ja palvelijana kelvoton, olen mainituista syistä (ottanut työstäkseni) ns. <i>Officia Missae</i>, joita tähän saakka on pyhissä kokoontumisissa laulettu latinaksi ja aivan yleisesti rakkaassa isänmaassamme uupumukseen saakka käytetty. Etsittyäni ja merkittyäni paikat ruotsiksi ja suomeksi käännetystä Raamatun tekstistä olen säännönmukaisia rukoushetkiä varten muokannut ja mukauttanut ne aikaisemmin käytettyihin moodeihin. (Tarkoitukseni ei ole karkottaa latinaa kirkoista tai poistaa sitä käytöstä, pois se minusta, vaan liittää latinalaisiin teksteihin ruotsalaiset ja suomalaiset.) Tarkoitin
6v tantum octo cum re vera duodecim ut & hoc <i>parergoos</i> (kr.) addam (decimo tertio decimoque quarto, tonis propter intervalla prohibita exclusis) praestantissimorum Musicorum calculo comprobato numerentur. Considerata enim Arte & septem speciebus Diapaswn toni duo ex singulis oriuntur speciebus. Quem numerum nemo mentis sanoe qui Artem usum & exempla considerabit veterum reiiciet quod ex tabula sequenti patet dilucide. [Margin.:] Typus octo vulgarium modorum seu tonorum. [Margin.:] Toni [...] Reliquorum sex modorum typus inter quos duo (ultimi) propter vinosam meditationem Norgi ideoque reiecti appellantur.	ainoastaan kahdeksaa tuttua ja tavallista <i>tonusta</i>, vaikka niitä todellisuudessa etevimpien musiikkimiesten hyväksytyn laskutavan mukaan luetellaan kaksitoista, lisätäkseni sivumennen tämänkin (kolmastoista ja neljästoista ovat kiellettyjen intervallien vuoksi poissuljettuja). Kun näet otetaan huomioon <i>Ars</i> ja oktaavin seitsemän säveltä, lähtee kustakin sävelestä kaksi tonusta. Tätä lukumäärää ei kiistä kukaan tervejärkinen, joka ottaa lukuun vanhojen <i>Arsin</i>, käytännön ja esimerkit. Tämä käy selvästi ilmi seuraavasta taulukosta: Kahdeksan tavallisen moduksen eli tonuksen kaava. Kuuden jäljellä olevan moduksen kaava. Näiden joukossa kahta viimeistä kutsutaan niiden huumaavan vaikutuksen vuoksi Norguksiksi ja sen tähden hylätyiksi.
7r Ad Modos itaque seu Tonos haec officia accommodavi Latinorum. Absque his enim nemo cum iudicio harmoniam aliquam bene canere ne dum absque horum cognitione cantum artificiose constituere aut componere potest. Hinc Ornthoparchus in suis mandatis omni canenti necessariis primum hoc ponit: cupiens quicquam decantare, ait, prae omnibus Tonum & percussionem eius diligenter animadvertat. Non itaque temere ut in proverbio dicitur quo pedes ferunt instar	Siksi olen sovittanut nämä introitukset (<i>officia</i>) latinalaisiin moodeihin eli tonuksiin. Sillä ilman näitä ei kukaan arvostelukykyinen pysty laulamaan mitään harmoniaa, saati näiden tuntemusta vailla laatimaan tai muodostelemaan laulua taitellisesti. Tästä syystä Ornthoparchus asettaa ensimmäiseksi jokaiselle laulajalle välttämättömistä käskyistään: Ken haluaa jotakin laulaa, ottakoon ennen kaikkea tarkoin huomioon sen sävellajin ja percussion [= moodille tyypillinen sävelkuvio]. Siksi ei ole kuljettava umpimähkään, minne jalat

caecorum ad scopum iaculantium quo Arcus sit dirigendus nescientium est eundum. Sed de his satis.	vievät, kuten sanonta kuuluu, (eikä meneteltävä) sokeiden lailla, jotka ampuvat maaliin tietämättä, mihin jousi on suunnattava. Mutta tästä on jo puhuttu kylliksi.
Ad has rationes propositi suscepti commemoratas accedit, cum honesta & pia tum taediosa quasi virorum amicorum circumspectorumque quorundam in diversis paroeciis habitantium petitio quibus reluctare officiumve denegare aequum esse non iudicavi ut enim publici iuris (cum hactenus intra parietes privatos quasi delituer unt) <i>poieemation</i> (kr.) opusculumque fieret petiverunt, suntque cohortati. Horum petitioni instanti annuens commune volui esse petentibus. Non enim nobis solum nati sumus sed ortus nostri partem patriae partem amici venditant.	Näiden mainittujen toimeen tarttumisen perusteiden lisäksi tuli eräiden ystävällisten, tunnettujen, eri seurakunnissa elävien miesten kunniakas ja hurskas anominen, joka alkoi jo olla kiusallinen, niin etten katsonut kohutuulliseksi enää hangoitella vastaan enkä kiistää velvollisuuttani. He näet pyysivät ja kehoittivat, että tämä teelmä ja kirjanen julkaistaisiin, ne kun ovat tähän saakka ikään kuin pii-leskelleet neljän seinän sisällä. Myöntyen näiden hartaan sinnikkääseen pyyntöön tahdoin antaa (nämä) pyytäjien käyttöön. Emmehän me ole syntyneet vain itseämme varten, vaan meidän syntymistämme kiitellen hyödyntävät osaksi isänmaa, osaksi ystävät.
Me vero viri magnifici venerandique quod attinet Deum <i>kardiognoosteen</i> (kr.) qui corda scr[utatur]	Jalot ja kunnian arvoiset miehet! Mitä minuun tulee, kutsun todistajaksi Jumalan <i>sydänten tuntijan</i>, joka [tutkii] syd[ämet] ja]
7v omnium conscientiam propriam cum Horatiano illo. Non ego ventosae plebis suffragia venor, occino contestorque sed cum causis supra commemoratis tum apostolico illo <i>panta eis doxan theou poieite</i> (kr.) adductus permotusque. Res etsi vilis momenti inutilisque Momis quibus nihil praeter sua placent videatur aliquidque in his studii collocare infrugiferum tamen cum summa ecclesiae nomina Moses David Simeon aliique Sancti Dei in IsraEl multum operae in huiusmodi studium impendere, a proposito me detertere non sum passus. Hoc itaque qualicuncque officio Altare Domini ornare sum conatus. Ut enim apes singulae in Alveolis conferunt labores suos ad communem utilitatem, ita singuli qui a Christi nomine nomen habent omnia studia & labores suos, quantum in ipsis est, ad gloriam Dei reipublicaeque utilitatem impendere debent. Ego meo loco facio quantum possum: in magnis enim voluisse sat est.	jokaisen omantunnon, tuon Horatiuksen sanan mukaisesti: "En kalastele haihattelevan rahvaan ääniä" en sille hirnu, en kutsu sitä apuun (vaan toimin) sekä mainituista syistä että varsinkin tuon apostolin sanan taivuttamana ja pakottamana: "Tehkää kaikki Jumalan kunniaksi". Vaikka asia näyttää mitättömältä ja hyödyttömältä Momoksista, joille ei kelpaa mikään muu kuin heidän omat aikaansaannoksensa, ja vaikka näyttää hedelmättömältä panna melkoisesti vaivaa näihin tutkimuksiin, en ole kuitenkaan antanut sen karkottaa itseäni puuhasta. Ovathan Kirkon suurimmat nimet Mooses, Daavid, Simeon ja muut Jumalan pyhät Israelissa, uhranneet paljon vaivaa tällaiseen harrastukseen. Niinpä olen tällä palveluksella – millainen se sitten onkaan - koettanut kaunistaa Jumalan altaria. Sillä niin kuin yksittäiset mehiläiset kokoavat kennoihin töittensä tulokset yhteiseksi hyödyksi, niin on jokainen, joka on saanut kristityn nimen Kristuksen nimestä, velvollinen uhraamaan kaikki harrastuksensa ja vaijojensa hedelmät mahdollisuuksiensa mukaan Jumalan kunniaksi ja valtion hyödyksi. Omalla paikallani teen, mitä voin: Suurissa asioissa riittää sekin, että on yrittänyt.
[Margin.:] Zoilo nil pulcrum.	Zoilokselle mikään ei ole kaunista.
Et ut apertius dicam, ita iam mores sunt hominum atque haec tempora plurimos	Ja puhuakseni avoimemmin: tällaisia ovat jo ihmisten tavat ja ajat: näemme useimpien

aliorum, quantumvis honesta carpere potius facta quam imitari, videmus utque cum comico dicam: - - - ut qui tantummodo sua Admirantur sua praedicant sibi placent Solis neque quicquam nisi quod sibi placet probant. Nam ut vulgo fit cuique suum, ut sit pulcerrimum	mieluummin näykkien halventavan toisten tekoja, olkoot kuinka kunniallisia tahansa, kuin jäljittelevän niitä. Eli koomikon sanoin: ”- kuten ne, jotka ainoastaan omaansa ihailevat, omia tekojaan ylistävät, itse yksin itseään miellyttävät eivätkä hyväksy mitään muuta kuin sen, mikä heitä miellyttää.” Sillä niinhän yleensä käy: itse kustakin hänen omansa [näyttää] kauneimmalta.
8r Evanidis itaque malevolorum cogitationibus praematuris iniquis temerariisque iudiciis hominum in hunc modum ogganientium (quod de malis dictum puta). Hominis vide vanitatem, quam in rebus nihili vilissimis imo fervolis evulgan- dis nominis sui celebritatem quaerit. Non meis sed virorum clarissimorum, disertis- simorum praestantissimorumque, imo ip- sius Salvatoris, rationibus his respondere collibet. Ait enim inprimis orator: Quo quisque animo studio, benevolentia fe- cerit ponderandum est: multi enim multa faciunt temeritate quadam, sine iudicio vel modo in omnes vel repentino quodam quasi vento impetu animi incitati. Quae beneficia aequae magna non sunt ha- benda, atque ea quae iudicio considerate constanterque delata sunt. Beneficia ita- que potissimum animo dantis metienda sunt. Et poeta inquit: Ut desint vires tamen est laudanda vol- untas, / Hac ego contentos auguror esse Deo / Haec facit ut venit pauper quoque gratus ad aras / Et placeat caeso non minus agna boue. Placet itaque voluntas aequaliter eorum qui inaequaliter offerunt. Sed quid pro- fana - - -	Kun siis pahansuopaisten ihmisten epäkypsät ajatukset ovat turhanpäiväisiä, kohtuuttomia ja umpimähkäisiä, ja kun niiden ihmisten ar- vostelut, jotka tähän tapaan hirnuvat – katso tämä sanotuksi pahoista ihmisistä... Katso ihmisen turhanpäiväisyyttä, kun hän etsii nimelleen mainetta julkaisemalla mitä- töntä, aivan arvotonta ja jopa myrkyllistä ta- varaa. Moisille sopii vastata seuraavin, ei mi- nun itseni, vaan kuuluisimpien, kaunopuheis-impien ja etevimpien miesten, jopa itsensä Vapahtajan esittämin perustein. Ensiksi lau- suu puhuja: ”On punnittava sitä, millä mielel- lä, millä innolla ja millä hyvällä tahdolla kuka mitään tekee. Sillä monet tekevät monia (hy- viä tekoja) umpimähkään, vailla arvosteluky- kyä tai kohtuutta, joko kaikille tai ikään kuin mielensä äkkinäisen tuulenpuuskan yllyttämi- nä. Niitä hyviä tekoja ei sovi pitää yhtä suuri- na kuin niitä, joita on tehty arvostelukykyises- ti, harkitusti ja kestävästi.” Ja runoilija lausuu: - Vaikka voimia puuttuukin, tahtoa on silti ylis- tettävä. Ennustan, että jumalat ovat siihen tyytyväisiä.
Salvatorem ipsum apud Gazophylacium sedentem concionantemque audiamus: Aspiciebat (cordium scrutator Christus) quomodo turba aes iactabat & multi di- vites iactabant multa. Cumque venisset vidua quaedam pauper misitque minuta 8v duo. Accersitisque ad se discipulis suis dicit illis: Amen dico vobis, quod vidua haec, pauper <i>pleion</i> (kr.), plus, misit, quam omnes qui miserunt, nam omnes	Tästä johtuu, että köyhäkin tulee alttareiden eteen mieluisna ja karitsainen on ainakin yhtä otollinen (uhri) kuin teurastettu härkä. Siksi niiden tahto, jotka uhraavat eriarvoisia uhreja, miellyttää Jumalaa yhtäläisesti. Mutta miksi (esittäisin) epäpyhiä (todisteita)? Kuulkaam- me itseään Vapahtajaa, joka istuu aarre- kammion luona puhumassa kansalle: Hän (Kristus, sydänten tutkija) katseli, kuinka kan- sanjoukko heitteli kolikoita (uhritorveen) ja monet rikkaat heittelivät paljon. Mutta kun eräs köyhä leskivaimo tuli ja heitti kaksi ropoa niin kutsuen luokseen opetuslapsensa, hän sanoi heille: ”Totisesti, minä sanon teille, että tämä köyhä leskivaimo heitti <i>enemmän</i> (kr.), enemmän, kuin kaikki jotka heittivät, sillä

ex eo quod ipsis supererat miserunt, at haec e penuria sua, omnia quaecumque habebat, misit, totam substantiam suam. Leviusculum itaque licet hoc munus esse videatur, bonos tamen & synceros probaturos non diffido. Magnos vero magna decent. Sed de Magnis istis Magnatibus [...] quibusdam, (probis, honestis, piis, patriaeque patribus semper exclusis) hoc commune Germanorum proverbium <i>Pfaffengut Raffengut</i> verissimum, non sine malo maximo quorundam nostrum esse testatur. Innuunt enim verba, ecclesiarum bona rapinis ubique exposita esse. Unde non immerito maloque suo edoctus quisquis is fuerit, haec rhythmica post se nobis ruminanda reliquit: Quas aedes sacras pietas construxit avorum, has nunc haeredes devastant more luporum. [Margin.:] Eheu, quam prisca nobilitas a praesenti multum diversa. Hinc & magnus ille Theander: <i>Die Armen müssen das Crossen tragen. Die Reichen geben nichts, Taus es hat nicht, Dess Zinck gibbt nicht, Quater Drey helfen frey.</i> 9r Sed qui ecclesiarum bona per fas & nefas rapta, suis bonis admiscunt, isti & quod rapuerunt, perdunt, & iis quae ante habuerunt, bonis, perniciem afferunt. Solatur autem nos, Deum clementissimum, aliquot Reges, nutritores, reginasque nutrices etiam nunc suscitaturum nobis, de quo etiam sequens non invenusta illepidave notetur narratio. In pago quodam rustici decimas parrocho offerre gravabantur, quos comes eius pagi Dominus, cum ad se accersivisset eorumque causas, quas praetendebant, audivisset, liberi, inquit, eritis a decimis parrocho offerendis eas enim a me accipiet, vos autem eas mihi duplicatas exhibebitis. Ea iustissima fuit principis sententia.	kaikki heittivät siitä, mitä heille oli jäänyt yli, mutta tämä heitti puutteestaan, kaiken mitä hänellä oli, koko olemisensa.” Siksi luotan siihen, että vaikka tämä lahja näyttää ylen vähäpätöiseltä, tulevat vilpittömät kunnon ihmiset kumminkin ottamaan sen hyväksyen vastaan. Suurten miesten sopii kuitenkin (antaa) suuria (lahjoja). Mutta tietyistä Suurista Mahtimiehistä (kunnollisia, kunniallisia, hurskaita ja Isänmaan Isiä tämä ei tietenkään koske) todistaa kaikkien saksalaisten tuntema peräti totuudenmukainen sananpars: <i>Pfaffengut Raffengut</i> – mikä on koitunut erälle meistä mitä suurimmaksi vahingoksi. Sillä nuo sanat antavat ymmärtää, että kirkkojen omaisuus on kaikkialla alistettu ryöstelylle alttiiksi. Niinpä on joku – kuka lieneekään – täydellä syyllä, oman onnettomuutensa opettamana, jättänyt jälkeensä nämä säkeet meille märehdittäväksi: ”Pyhiä temppeleitä, jotka isovanhempien hurskaus rekensi, niitä nyt susien lailla perilliset raastavat” [marg.:] Voi kuinka erilaista olikaan entisajan aatelisto kuin nykyinen! Tästä syystä lausui myös tuo suuri Theander [Jumalan mies]: <i>Die Armen müssen das Crossen tragen. Die Reichen geben nichts, Taus es hat nicht, Dess Zinck gibbt nicht, Quater Drey helfen frey.</i> Mutta ne, jotka liittäivät oikein, väärin ryöstämänsä kirkkojen omaisuuden omaansa, ne sekä menettävät sen, mitä ovat ryövänneet, että tuottavat turmion sillekin omaisuudelle, mitä heillä ennestään oli. Mutta meitä lohduttaa se, että sangen lempeä Jumala on nytkin herättävä meille muutamia kuninkaita ja kuningattaria, jotka pitävät elatuksestamme huolta. Siitä huomattakoon myös seuraava soma ja nokkela kertomus: Eräässä kylässä maalaiset olivat kovin vastahakoisia maksamaan papinkymmenyksiä. Kreivi, sen kylän herra, kutsui heidät luokseen, kuunteli, mitä verukkeita heillä oli esitettävänä, ja lausui: ”Te olette vapaat papinkymmenyksistä – minä maksan ne hänelle. Mutta te tulette maksamaan ne minulle kaksinkertaisina.” Ruhtinaan ankaraus oli heille ihan oikein.
---	---

Cum vero huismodi <i>pragmatio</i> (kr.), opuscula in publicum prodire soleant, calumniatorum Zoilorumque (quibus nihil pulcrum) plerumque iniuriis exposita esse consueverunt: ideo necessum patronos mihi defensoresque quaerendos censui. Vos itaque viri magnanimi eruditi, generosi, ecclesiaeque praefatae cives, tam docentes quam discentes & auditores supra notati, cum plurimis aliis, me a malevorum quorumcumque insultibus oblocutibusque ut fortiter tueamini, flagito, peto, posco 9v Vobis enim coetuique vestro Hauhoensi, hoc quodcumque est officii, in peculium, dono, dedico, inscribo, adorno, destino &c. Demisse orans & obsecrans ut charitatem levidenseque hoc munus placido vultu & clementi animo accipere non dedignemini, recusetisve. Faxit deus cunctipotens, ut hic conatus non sit irritus in Domino, sed ut cedat ad nominis sui gloriam & multorum utilitatem, vosque quam diutissime florentes conservet, amen. Helsingforsiae Idib. Augusti Anno seculi ultimi 1605. V.V.V.O. [vestrum, vestrum, vestrum, omnium] <i>eumenees kai ho spoudaios</i> (kr.) MichaEL Bartholdi Gunnærus 10r Psalmo ultimo, v(ersu) ultimo: <i>kol ha-neshamah tehallel Jah Halelujah</i> (hepr.) Hoc est: Omnis spiritus, laudet Dominum, Halelu - jah.	Mutta aina kun tällaisia pragmatia (kr.) so. kirjasia julkaistaan, ne tavallisesti, enimmäkseen, joutuvat panettelijoiden ja zoilosten (viikolijoiden) väärämielisen arvostelun kohteeksi. Siksi olen katsonut välttämättömäksi etsiä itselleni suojelijoita ja puolustajia. Teitä siis, jalomieliset, oppineet, jalosukuiset mainitun seurakunnan täysivaltaiset jäsenet, niin opettajat kuin oppijat ja kuulijatkin, jotka on yllä mainittu, ynnä mahdollisimman monta muuta, minä anon, pyydän ja vaadinkin urheasti suojelemaan minua pahansuopaisten ihmisten pilkalta ja vastaväitteiltä, keitä he sitten ovatkaan. Sillä lahjaksi teille ja seurakunnallenne, Hauholle, minä tämän palveluksen, mitä ikinä se onkaan, lahjoitan, vihin, omistuskirjoituksella varustan ja määrään, jne... Nöyrästi rukoillen ja hartaasti anoen, ettette halveksisi ettekä torjuisi tätä ohkaista paperista lahjaa, vaan ottaisitte sen vastaan suopein kasvoin ja lempein mielin. Suokoon kaikkivoipa Jumala, että tämä yrittelmä ei olisi turha Herrassa, vaan koituisi hänen nimensä kunniaksi ja monien hyödyksi. Varjelkoon hän teitä hyvin kauan kukoistavina. Aamen. Helsingissä 13.8. viimeisen vuosisadan vuonna 1605. T(eidän) k(aikkien) aulis ja uuttera Mikael Bartolduksenpoika Gunnærus. Viimeisen psalmin viimeisessä jakeessa: Jokainen henki ylistäköön Herraa. Halleluja.
---	--

10v [tyhjä]

11r CUnnia olcon Isäl` ia pojal` ia Pyhäl` Hengel` / Ninquin ollut on algusta¹ ia nyt(t)² ia aina / Ia ijancaickisesta ijancaickisudhen Amen.

2 Toni

Cunnia olcon Isäl` ia pojal` ia Pyhäl` He[n]gel` / Ninquin ollut on alghusta ia nytt ia aina / [Ia ijancaickisesta ijancaickisu]dhen [Amen.]³

¹ Jäljempänä kirjoitettu ”alghusta”.

² Muut Gloria -säkeiden nytt -sanat kirjoitettu kahdella t -kirjaimella.

³ Hakasulkeisiin [] täydennetyt alueet ovat repeytyneet alkuperäisestä käsikirjoituksesta pois.

11v **3 Toni**
Cunnia olcon Isäl` ia Pojal` ia Pyhäl` Hengel` / Ninquin ollut on alghusta ia nytt ia aina /
ia ijancaickisesta ijancaickisudhen Amen.

4 Toni

Cunnia olcon Isäl` ia pojal` ia Pyhäl` Hengel` / Ninquin ollut on algusta ia nytt ia aina /
ia ijancaickisesta ijancaickisudhen Amen.

[5 Toni

Cunnia olcon Isäl` ia pojal` ia Pyhäl` Hen]

12r gel` / Ninquin ollut on algusta ia nytt ia aina / ia ijancaickisesta ijancaickisudhen Amen.

6 Toni

Cunnia olcon Isäl` ia pojal` ia Pyhäl` Hengel` / Ninquin ollut on algusta ia nytt ia aina /
ia ijancaickisesta ijancaickisudhen Amen.

7 Toni

Cunnia olcon Isäl` [ia pojal` ia] Py[häl`]

12v Hengel` / Ninquin ollut on algusta ia nytt ia aina / ia ijancaickisesta ijancaickisudhen
Amen.

8 Toni

Cunnia olcon Isäl` ia pojal` ia Pyhäl` Hengel` / Ninquin ollut on algusta ia nytt ia aina /
ia ijancaickisesta ijancaickisudhen Amen.

*De Nono, Decimo, Undecimo, Duodecimo, Decimo Tertio & Decimoquarto, Tonis, alias
alibi.*

13r **PARS HYBERNA**

Officiorum, ut nominantur, Missa cum de tempore agitur.

Dominica I Adventus, off. psalm:25

Sinun jälkes Herra minä ikäwöitzen, Minun Jumalain sinun pälläs minä turwan, älä salli
minua häwäistä, ettei minun wiholiseni iloitzi minun ylitzeni sillä ej yxikän häpiän ala
tule [ioca sinua]

13v odhotta. **Ver:** Herra osota minulle sinun ties, Ja opeta minulle sinun polghus. Cunnia
^{8ton} olcon Isäl iancaickisudhen.Amen.

Dominica 2^{da} Advent off. Esai: 62

Catzos Herra andapi izens culutta haman Mailman ärin asti: Sanocat Zionin Tyttäreille:
Catzo sinun wapactaias tulepi ja pitä hänen Cansans turwan oleman ja Herran [...]-
suman. **Ver:** Cuule sinä Isra-

14r Elin paimen, iocas saatat Josephin ninquin Lambat. Ilmoita sinus ioca istut Cherubin
päällä. Cunnia ^{7 toni} olcon Isall' ijancaickisudhen. Amen.

Dominica 3 Advent. off. Philip.4

Iloitcat aina Herrassa Ja taas minä sanon iloitcat. Olcon teidhän siveys caickein Inhi-
misten tiettäwä. Herra on läsnä, älkät hoolico, wan teidän anomus caikes rucouxes ja
pytämises kiitossanan kanssa olc[on caikissa asi]-

- 14v oissa tiettävä Jumalan edhessä. **Ver:** Ja se Jumalan Rauha, ioca caiken ymmärdhyxen ylitze-käypi, warelcon teidhän sydhämmen ja taidhon Christuxes Jesuxes. Cunnia ^{1 toni} olcon Isäl ia ijancaickisudhen. Amen.

Domin. 4 Advent. off: Rorate ut festo Annuntiationis Mariæ Virginis.

Die festo Nativitatis D(omi)ni nostri Jesu Chri(ste):

off: ad Auroram.

Yxi suuri walkeus ja kirkas paiste kirckasti walaisi meitä. Sillä meillä [...]t Herra, Ja hänen Nimens cutzutan

- 15r Ihmelinen, Jumala, Rauhan päämies, ijancaickinen Isä, Jonga Herraus pysy aina loppumata. **Ver:** Psal. 93. Herra ombi kuningas ja jalost kaunistettu Herra ombi kaunistettu ja on alcannut yhden waldacunnan. Cunnia ^{8 toni} ij. Amen.

Aliud ad Summam Missam: Puer natus: Esai:9.

Pilti on meille syndynnyt Ia Poic(a) ombi meill` annettu longa hartioss` Herraus ombi Ia hänen Nimens cutzutan Ih[melinen]

- 15v Rauhan päämies. **Ver:** Psal. 98 Weisacat Herralle yxi usi weisu / Sillä hän tekepi ihmeitä. Cunnia ^{7 toni} ij. Amen.

Dominica post Nat: Christi off. Matth. 2

Catzo Herran Engeli ilmestyi Josephil unessa sanodhen. Ylesnouse ia ota lapsi ia hänen äitins` ia pakene Ægyptin ja ole siellä siihen asti minä sanon sinulle. **Ver:** psal.93. Herra ombi Kuningas, [ja] jalost kaunistettu Herra ombi kaunistettu ja on

- 16r alcannut yhden waldacunnan. Cunnia. ijancaickisudhen. Amen.

Die festo Circumcisionis Domini ut festo Nativitatis Christi: Puer natus.

Dominica post Circumcisionis Domini ut Dominica 24 post Trinitatis

Die festo Epiphania officium psalmi 72

Ne Kuningat meren tykenä ia lootoin päällä, pitä lahioia edhescandaman Ne kuningat sijtä rickast Arabiast ia Sebast pitä annot tygetoman. **Ver:** Jumala anna sinun Domios sille kuningalle ia sinun wanhurskaudhes Kuningan [Poialle.]

- 16v Cunnia olcon Isäl`. ij. Amen.

Dominica post Epiphan: off: Apoc: 19

Ia yxi äni vloskäwi stolista sanodhen: kijttäkät meidän Jumalatan caicki hänen palwelians`, Ja iotca händä pelkätte sekä pienet että suuret. Sillä meidhän Herran on alcannut yhden waldacunnan. **Ver.** Psal. 100 Ihastucat Herralle caicki mailma Palwelcat Herra ilon canssa. [Cunnia] olcon Isäl` ia pojal`: ijancaickisudhen Amen.

- 17r *Dominica 1. post oct. Epiphan: off. psalm.66*

Caicki maa cumartacon sinua ja kijtos weisacan sinun Nimes, sinä se caickein ylin.

Ver: Ihastucat Jumalalle caicki maa, Kijtos weisacat hänen Nimens Cunniaksi. Ylistäcät händä herraten. Cunnia ^{4 toni} olcon Isäl` ia pojal`. ij. Amen.

Domin. 2da post oct. Epiphan: off. psalm.97

Cumartacat Herran ethen te caicki jumalat. Zion sitä cuule ja iloitze ja

- 17v ne Judan Tytteret owat riemusans. **Ver.** Herra on kuningas sitä maa iloitkan. Ja olcon riemuisat ne Saaret nin monda quin he owat. Cunnia ^{7 toni} ij. Amen.

Pro Dominicis sequentib. us(que) ad Septuagesim(am): aut præcedentia off. aut f(e)r(iæ) majoris sequentia.

Dom. 3 post octa: Epiphan: off. psalm: 25

Muista Herra sinun laupiudhes päällä ja sinun hyveydhes päällä, ioca mailman algusta on ollut. Älä muista minun noorudheni syndiä. Ja minun ylyze-

(Vasen marginaali:) *Vel ut Dominica 8 post Trinitatis.*

- 18r käymisetäin, mutta muista minun päleni Sinun laupiudhes iälken, sinun hywydhes tädhen, Herra. **Ver.** *Psalm: 57* Jumala ole minulle armollinen, ole minulle armollinen, sillä sinun pälles minun sieluin uscalda ja sinun sipeis warion ala minä turwan. Cunnia ^{1 to-} ij Amen.

Domi. 4⁴ post oct: Epiphan: psal: 17

Minä huudan sinun tygges että sinä Jumala minua cuulisit, cumardha sinun korwas minun [pole]-

- 18v ni cuule minun puheni Wariele minua ninquin silmämuna, sooiele minua sinun sipeis warion ala. **Ver:** Hallize Herra minun keundöin sinun polghuilles Ettei minun askeleni liukadhaisi. Cunnia ^{3.toni} ij Amen.

Domin. 5 post oct: Epiph. officiu(m) Coll. 3.

Asucan Jumalan sana runsasti teissä caicen wijsaudhen canssa, opettacat ia manacat teitä käskenen psalmille [ja] kijoswirsille ja hengeliselle lauluilla weisaten

- 19r armon cautta Herralle teidhän sydhämisen. (:Halelujah:.) **Ver:** Ja se Jumalan Rauha hallitcan teidhän sydhämisen, johonga te mös cutzutut oletta. Cunnia ^{6. 10-} olcon Isäl. ij Amen.

Dominica 6 post Epiphantias si evererit officium ut festo Matthiæ Apostoli vel ut Dominica 26 post Trinitat.

Dominica in Septuagesima off: psal: 18. Circumded:

Coleman siteet owat minun ymbärikärinnet, ia ne helwetin sitet kiedhoit minun, coska minä ahdistoxes o-

- 19v len nin minä Herra auxeni huudhan ia parghun minun Jumalani tyge nin hän cuule minun äneni. **Ver:** Minä racastan sydhämestäni sinua Herra, minun woimain / Herra ombi minun kallioin minun linnain jaminun wapachtajani. Cunnia ^{5to-} ij Amen.

Dom. in Sexagesima off: psalm: 44.

Ylösheräitze Herra mixis macat. Walwo ja älä meitä poissysä caiketicka. Mixis peität sinun casuos ja vnhodat meidhän

- 20r radholisudhen ja ahdistoxen. Sillä meiden sielun ombi alas painettu mahan asti, meiden watzan maassa kijnihippu. Ylönouse auta meitä ja lunasta meitä sinun laupiudhes tehden. **Ver:** Jumala me olemma corwillam cuulluet / meidhän isäm owat meille lueteluet. Cunnia ^{1to-} ij Amen.

Dom: in Quinquag: off: Esto mihi: psalm: 31

Ole minulle wahwa Callio, ja yxi linna, että minua auttaisit. Sillä sinä

- 20v olet minun callion ja minun linnan että sijs sinun nimes tedhen minua taluttaisit ia weisit. **Ver:** Herra sinun pälles minä vskalsin, älä minua ikänäns häpiähän laske, pästä minua sinun wanhurskaudhes cautta. Cunnia ^{6to-} ij Amen.

Carmina Dies Dominicas & cæteras ante & post festum SS. Pascha us(quæ) ad festum corporis Christi inclusive [...antia] Invora Rem, Oculi, Læ, Judica, Do. Resurrexi, Quasi

⁴ Käsikirjoituksessa on virheellinen merkintä: *Domi. 5 post oct: Epiphan: psal: 17*

Miser, Jubilat, Cantat, Rogationibus, Triumphat. Exaudit spiritum mittit Trinitas panis Almus.

Dominica Invocavit off. psalm: 91

Hän minua auxsens huuta sillä minä

- 21r hendä culdelen, hänen tykenäns minä olen tuskassa. Minä tahdon rawita hänen pitkällä ijällä ja osotan hänellä minun terweyteni. **Ver:** Joca sen corkeiman wareluxis istupi Ja sen Caickiwaltian warion alla wijpyi. Cunnia ^{8to-} ij Amen.

Dom. Reminiscere off. psalm: 25

Muista Herra sinun laupiudhes pälle Ja sinun hywydhes pälle joca mailman algusta on ollut. Älä muista

- 21v minun noorudheni syndiä ia minun ylitzekäymiseteini. Mutta muista minun pälleni sinun laupiudhes tädhen. **Ver:** Sinun iälkes Herra minä ikäwöitzen. Minun Jumalain sinun pälles minä turwan älä salli minua häwäistä. Cunnia ^{4to-} ij Amen.

Dominica Oculi officium psalm: 25

Minun silmeni Herran päin alati catzowat sillä hän kirwotta werkosta minun jalkani. Käännä sinuas minun

- 22r pooleni ia ole minulle armolinen, sillä minä olen yxinäinen ia Radholinen. **Ver:** Sinun iälkes Herra minä ikäwöitzen. Minun Jumalain sinun pälles minä turwan älä salli minua häwäistä. Cunnia ^{7to-} ij Amen.

Dominica Lætare officium Esai. 66

Iloitca Jerusalemin canssa ia ihastucat hänestä caicki te jotca händä racastat. Iloitca hänen

- 22v canssans caicki te jotca tähenasti oletta hänen tedhens urheliset ollet. Sillä sentedhen pitä teidhän imemän ia Rawittaman hänen lohdutoxens Nisistä. **Ver:** Ps. 122 Minä iloitzen nijstä quin minulle sanotut owat Että meidhän pitä sijhen Herran hoonesen sisälkäymän. Cunnia ^{5to-} ij Amen.

Dominica Judica off: Psalm: 43

Domitze minua Jumala ia ratcaise minun asian

- 23r wastan sitä pyhätöind cansa ia pästä minua nijstä wärist ia cawaloist Inhimisis. Sillä sinä olet Jumala minun wäkewydhen. **Ver:** Lehdetä sinun walkeudhes ia sinun totudhes. Että he minun saattaisit ia toisit sinun pyhän woress tyge ia sinun asumises tyge. Cunnia olcon ^{3to-} ij Amen.

Dominica in Ramis palmarum off. psalm: 22 Domine ne longe

Sinä Herra älä caukanna ole minun wäkewydhen. Riennä minun auxeni

- 23v Pelasta minun sielun miekasta ia koirain käsistä minun ainocaisen. **Ver:** Minun Jumalain, minun Jumalain mixis minun ylenannoit? Minä tosin parghun waan minun apun on caukana. Cunnia olcon ^{8to-} ij Amen.

Feria 5sen Die coena D(omi)ni Off. Esai: 55

O te caicki janowaiset tulcat wetten tygge. Tekin mös ioilla ei ole penningitä tulcat ostacat ia söökät. Tulcat (ma minä) ostacat ilman rahata ia ilman caiketa hinnata wina

- 24r ia rieska. **Ver:** Callistacat teidhän korwan ia tulcat minun tykeni cuulcat (ma minä) Nin teiden sielunna elämän pitä. Cunnia ^{3to-} olcon. **Alius versus** Eitzikät Herra coska hän taita leutta. Auxenne huutacat händä cosca hän lässä ombi. Cunnia olcon. ij. Amen.

Feria Crucifixionis Christi Off. Gal: 6. Nos autem.

Kerskacam ainoastans meiden Herran Jesuxen Christuxen Rististä, Jonga hawain cautta me olemma läkitudh. Sillä

- 24v armoass häness seiso caicki meiden terweys Elämä ia Autuus. **Ver:** psal.67. Jumala olcon meillen Armolinen ia siugnatcon meitä. Hän walistacon aina caswonsa meidhän pällem.Cunnia ^{4to-} olcon Isäl ij Amen.

*Die parasceves officium
vel ut Dominica 6 post Trinitatis
aut ut Dominica 17 post Trinitatis
vel ut festo Stephani prothomartyris*

Die festo S. pascha officium psalm 139.

Sinä Herra sitä toimitat mitä minä ennen eli iälkin teen. Halelujah. Ja pi-

- 25r dhät sinun kädhes minun ylitzeni. Halelujah. Sencaltainen Tieto ombi minulle ylenihme-
linen ia ylen corkia. Eipä minä woi sitä käsittä. Halelujah, Halelujah. **Ver:** Herra sinä
vlostutkit minua ia tunnet minun waicka minä istun eli ylesnouden nin sinä sen tiedhät.
Cunnia ^{4 toni} olcon ij Amen.

Aliud Esai: cap:53

Minun palwelian ombi ahdistoxest ia doomiosta poisotettu. Halelujah.

- 25v Cuka hänen elämäns pitudhen vlospuhupi Halelujah. Ja Herran Aiwotus pitä hänen
kädhessäns menestymän. Halelujah, Halelujah. **Ver:** Hän on meidhän syndien tedhen
vlosannettu, Ja meidhän wanhurskauden tedhen yles herätettu. Cunnia ^{4 toni} ij Amen.

Aliud i Pet: 1

Kijtetty olcon Jumala ia meidän Herran Jesuxen Christuxen Isä. Halelujah. Joca on
meitä hänen suuren laupiudhens cautta jällens

- 26r synnyttänyt yhten elävän toiwon Halelujah. Sen Jesuxen Christuxen ylesnousemisen
cautta niiltä coolleilta. Halelujah, Halelujah. **Ver:** Coolema minä tadhon sinulle yxi
myrcki olla. Helwetti minä tadhon sinulle yxi surma olla. Cunnia ^{4 toni} olcon ij Amen.

Feria 2da pascha offi. Exod: 2.

Herra ombi alasastunnut iodhattaman meitä yhiän hywän ia awaran mahan ioca wo-

- 26r tawa on Rieskast ja hoonast. Halelujah. Sillä hän on nähnyt Hänen cansans tuskan.
Halelujah, Halelujah. **Ver:** Psal. 106 Kijttäkät Herra sillä hän on Armachtaja. Ja hänen
laupeudhensa pysypi ijancaickisesta. Cunnia ^{8 toni} ij Amen.

Feria 3 pasch. officium Esai. 43.

Minä tadhon walmista ydhen tien Korpehen sano Herra Ja wesikosket Erämahan Hale-
lujah. Ja tadhon anda minun can-

- 27r sallen minun vloswalittududhen iodha. Halelujah, Halelujah. **Ver:** Esa. 11 Maa ombi
täynnäns Herran tunnosta Ninquin meri wedhellä peitetty. Cunnia ^{7 toni} ij Amen.

Feria 4 pascha Off. Matth. 25

Tulcat minun Isäni hywästisiugnatut omistacat se waldacunda Halelujah ioca teille on
walmistettu mailman algusta. Halelujah, Halelujah, Halelujah. **Ver:** Psal. 136 Kijttäkät
Herra että hän on Armachtaja / Sillä

- 27v hänen hywydhens pysypi ijancaickisesta. Cunnia ^{7 toni} ij Amen.

Dominica in Octava pascha off. quasimodegenti. 1. Pet:2.

Halatca sen selkiän iärghielisen Rieskan iälken. Halelujah. Ninquin ne äsken syndynet lapsucaiset ilman petosta. Halelujah, Halelujah, Halelujah. **Ver:** Weisacat iloisas Jumalalle ioca meiden wäkewydhen on / Ihastucat Jacobin Jumalalle. Cunnia ^{6 toni} ij Amen.

28r *Dom. 2da post pascha officium Misericordia: ps.33.*

Maa ombi täynnäns Herran laupiutta. Halelujah. Herran sanalla owat Taiwaat tedhyt Halelujah, Halelujah. **Ver:** Riemuitca Herrasa te wanhurskat Ne toimetiset pitä hendä kaunist kijttämän. Cunnia ^{4 toni} ij Amen.

Dom. 3 post pascha. Off: Jubilate: psal: 66.

Ihastucat Jumalalle caicki maa, Halelujah. Kijtos weisacat hänen Nimens Cunniaksi

28v Halelujah ylistäkät händä herraten Halelujah Halelujah Halelujah. **Ver:** Sanocat Jumalalle quinga Ihmeliset owat sinun Töös / Sinun wiholisilles pitä puuttuman sinun suuren wäes tedhen. Cunnia ^{8 toni} olcon ij Amen.

Dominica 4 post pascha. Off: Cantate: psalm: 98

Weisacat Herralle yxi usi weisu Halelujah. Sillä hän teke Ihmeitä Halelujah. Cansain et-hen andapi hän ilmoitta

29r hänen wanhurskauttans Halelujah, Halelujah. **Ver:** Hän woittapi oikealla kädhelläns woiton / Ja hänen pyhän Käsiwartens kanssa. Cunnia ^{6 toni} ij Amen.

Dominica 5 post pascha: Vocem jucunditatis: Esa 48. Apoc. 19.

Kijttäkät meidhen Jumalatan caicki hänen palwelians ja weissacat alelujah. Ja iotca händä pelkätte sekä pienet että suuret. Sillä hän on etzinnyt ia lunastanut hänen cansans Halelujah.

29v Halelujah. **Ver:** *Psal. 66* Ihastucat Jumalallen caicki maa Kijtos weisacat hänen Nimens Cunniaksi. Ylistäkät händä herraten. **Alius vers:** Caickiwaldias Jumala meidhen Herran ombi waldacunnan omistanut / Iloitcam ia riemutcam ja andacam Cunnia henelle. Cunnia ^{3 toni} ij Amen.

In die Ascensionis Domini Off. Act. 1:

Te Galilean Miehet mitä te seisotta ia catzotta Taiwaisen Halelujah. Hän ombi

30r nin tulewa quin te näittä hänen menewän Taiwaisen Halelujah Halelujah Halelujah. **Ver:** Ja quin he catzelit Taiwaisen hänen menessäns Catzo nin seisoi heidhen tykönäns caxi miestä walkeis waatteis. Cunnia ^{7 toni} ij Amen.

Aliud officium Omnes gentes plaudite infra Dominica Septima post S Trinit:

Domi: 6 post pascha off. Exaudi psalm 27.

Herra cuule minun änen coska minä hudhan sinun tyges Halelujah Minun sydhemmen sinulle sanopi

30v tämän sinun sanas. Kysykät minun casvoni jälkeen. Sentedhen minä mös etzin H(erra) sinun casvos jälkeen. Älä poispitä sinun caswoas minulda. Halelujah Halelujah. **Ver:** Herra on minun walistoxen ja minun Terweydheni. Ketä minä pelkän? Cunnia ^{1 toni} olcon ijancaickisudhen. Amen.

In Die S. Pentecostes Off. Spiritus Domini. Sap. 1.

Maan pijri ombi täynnäns Herran hengestä. Halelujah. Ja hän tunde

31r sydhämmet totisesta Ja se ioca puhen ymmärdä ombi totisesta iocapaicas Halelujah Halelujah. **Ver:** *Psal. 68* Wahwista sitä Jumala meissä quin on sinun tekos. Sinun Templis poolesta quin on Jerusalemis. Cunnia ^{8 toni} olcon ij Amen.

Aliud Joel: 2. Effundam.

Minä tadhon vlgoswodhatta minun hengesteni sano Herra caiken lihan päällä Halelujah.
Ja teidhän pojat ja

- 31v teidhän Tyttäret pitä propheteraman teidhän wanhemmat pitä vnä unestuman Ja teidhän Nooricaiset pitä näghyt näkemän Halelujah Halelujah Halelujah. **Ver:** *Psal. 68*
Wahwista sitä Jumala meissä sillä se ombi sinun tekos. Sinun Templis polesta quin on Jerusalemis. Cunnia ^{8 toni} ij Amen.

Aliud ex Act. Cap. 2. Factus est.

Ja äkistä tapactui taiwahast yxi humaus ja täytti caiken hoonen cus-

- 32r sa he olit istumas Halelujah. Ja heillä näwyty wijleskellyt kielet ninquin tuliset ja ne istuit itzecungin heidän pällens. Halelujah Halelujah Halelujah. **Ver:** Ja he täytettin caicki pyhä henge / Ja rupeisit puhuma(n) muilla kielillä. Cunnia ^{8 toni} ij Amen.

Feria 2da pentechost offi: psalm: 81.

Herra roocki heitä parahilla Nisuilla

- 32v Halelujah ja rawitzi heitä hunajalla calliosta Halelujah Halelujah Halelujah. **Ver:** Weiscat iloisast Jumalalle ioca meidhän wäkewydhen on / Ihastucat Jacobin Jumalalle. Cunnia ^{2 toni} ij Amen.

Feria 3. pentechostes officium psalm: 78.

Herra sisältöij heitä hänen pyhydhens Raiohin, tämän mäen tygge ionga hänen oikea kätens saannut oli

- 33r Halelujah. Ja hän poisheitti heidhän ethens pakanat Halelujah Ja heillä arwolla perimisen vlosiacoi Halelujah Halelujah Halelujah. **Ver:** Cuule minun cansan minun lakin callistacat teidhän korwanna minun suuni sanan tyghe / Minä awaian minun suuni sananlaskon ia wanhat tapaoxit mainitzen. Cunnia ^{8 toni} ij Amen.

Feria 4 pentechost. Offici. psal: 68.

Jumala coskas sinun cansas

- 33v edhelkäwit Halelujah. Ja coskas warelit korwissa Halelujah. Nin maa vapisi Jumalan edhes joca IsraElin Jumala on Halelujah Halelujah. **Ver:** Ylesnoscan Jumala että hänen wiholisens haiotettaisin Jaiotca händä wihawat paetcan hänen edhestäns. Cunnia ^{8 toni} olcon Isäl ja pojal ia pyhäl hengel Ninquin ollut on algusta ja nyt ja aina Ja ijancaickisesta ijancaickisudhen Amen.

- 34r **PARS ÆSTIVA**

Officiorum, cum de Tempore agitur.

Festo SS Triunitatis officium, Benedicta.

Hywästisiugnattu olcon isä Jumala ja poica. Ja se pyhä hengi iotca owat colme personat ja yx totinen Jumala. Hänen olcon Kijtos aijna ijancaickisudhest. **Ver:** Kijttäkäm ia cunnioittacam Isä ja poica / Ja pyhä Hengi.

- 34v Cunnia ^{8 toni} olcon Isäl. ij Amen.

Die Corporis Christi officium ut supra

Die Coena Domini, vel ut feria 2da pentechostes Cibavit e.

Dominica I post Trinitat: Off psalm 13.

Herra minä toiwon sen päällä että nin Armolinen olet Minun sydhämen riemuitze että nin kernast autat. Minä tadhon Herralle weisata että hän nijn hywästi minun wastani teke. **Ver:** Quincauwan Herra sinä tahdot caiketi minua

- 35r vnhotta / Quincauan sinä poispeität casvos minun edhestäni. Cunnia ^{5 toni} olco(n) ij Amen.

Dominica 2da post Trinitatis off. psalm 18.

Herra on minun turwani ja hän wei minun vlos lakialle Hän minun vlos temmasi sillä hän mielistui minuhun. **Ver:** Minä racastan sydhemesteni sinua Herra minun woiman. Herra ombi minun callion minun linnan ja minun wapactajain. Cunnia ^{1 toni} ij Amen.

- 35v *Dominica 3 post trinit. off. psalm: 25.*

Käännä sinuas Herra minun pooleni ja ole minulle Armolinen Sillä minä olen yxinäinen ia Radholinen. Catzo minun waiwaisudeni ja radholisudheni polen ja andexianna caicki minun syndyni Herra minun Jumalani. **Ver:** Sinun jälkes Herra minä ikäwöitzen / Minun Jumalani sinun pälles minä turwan älä salli minua häwäistä Cunnia ^{6 toni} olcon Isäl ja pojal ij Amen.

- 36r *Dominica 4 post trinitat. off. psalm: 27.*

Herra on minun walistoxe(n) ia minun Terweydhen Ketä minä pelkän. Herra on minun hengen wäkewys kenen edes minä wapisen. Sentehden ehkä ne pahat minun wainoliseni ja wiholiseni lähestywät minun lihain sömän, heidän täyti heidäns loukata ja langeta. **Ver:** Vaicka iocu sotawäki scantzaizi minua wistan / nin eipä minun sydhämmein senwoxi pelkäisi. Cunnia ^{2 toni} olcon Isäl ja pojal ij Amen.

- 36v *Domine exaudi vocem meam, cum clamavero*

Dominica 5 post trinitatis offici psalm: 27.

Herra cuule minun änen coska minä hudhan Sillä sinä olet minun apun älä minua ylenanna äläkä kätes minusta poiswedhä, minun Terweydhein Jumala. **Ver:** Herra on minun walistoxein ia minun Terweydhein / Ketä minä pelkän. Cunnia ^{4 toni} olcon ij Amen.

Dominica 6 post trinit.off: psalm: 28.

Herra on hänen cansans wäkewys, hän on se wäkwä ioca henen woidheltuns autta. Auta sinun

- 37r cansas ja siugna sinun perimises, ia rawitze heitä ja ylescorghota heitä ijancaickisesta. **Ver:** Coska minä hudhan sinun tyges Herra, minun vskalluxein, nin älä minulle waikene / Sen päällä, että (.coskas waikenet minusta.) minä tulen heidän caltaisixens iotca Helwettin menewät. Cunnia ^{2 toni} ij Amen.

Dominica Septima post trinitatis off: psalm: 47.

Caicki cansat paucuttacat käsiä. Ja ihastucat Jumalalle iloisen änen canssa. **Ver:** Hän alendapi cansat

- 37v meidhen ala(n)ne / Ja ne pacanat meidhen ialkani ala. Cunnia ^{6 toni} olcon ij Amen.

De Transfiguratione Christi officium ut Dom. 23 vel 24 post Trinitatis

Dominica 8 post trinit: off: psalm: 48.

Jumala me odhotamme sinun hywyttäs käskel sinun Templises. Jumala quin sinun Nimes on, nijn mös on sinun Kijtoxes haman mailman loppun asti Sinun oikea kätes on täynnäns wanhurskautta. **Ver:** Suuri on Herra ja sangen kijtettäpä / Meidän Jumala(n) Caupungis henen

- 38r pyhän worens päällä. Cunnia ^{1 toni} ij Amen.

Dominica 9 post trinit off: psalm: 54.

Catzos Jumala auttapi minua ja Herra tukepi minun Sieluni. Hänen pitä minun wiholiseni pahudhen costaman, haiota ne sinun wakudhes cautta. Herra minun wäkewydhen. **Ver:** Auta minua Jumala sinu(n) Nimes cautta / Ja saata minulle oikeus sinun wallas cautta. Cunnia ^{5 toni} olcon Isäl ja pojal. ij Amen.

- 38v *Dominica 10 post Trinitatis off: psalm: 55.*
Minä tahdon huuta Jumalan tyghe, ia Herra auttapi minua nijstä iotca sotiawat minun wastan Jumala sitä culcan ja alati nöyrittäkön, Se ioca on alghusta ia alati pysypi. Loota sinun surus Herran päällä, hän elättäpi sinua. **Ver:** Jumala cuuldele minun rucouxen ja älä peitä sinuas minun rukouxeni edhestä / Ota wari minusta ia cuuldele
- 39r minua. Cunnia ^{3 toni} olcon. ij Amen.
- Dominica 11 post Trinitatis off: psalm: 68.*
Jumala ombi hänen pyhässä asumisessans, ia andapi yxinäisten hoonen täynnäns lapsia. Hän andapi cansalle wäen ja woiman. **Ver:** Ylesnoscan Jumala että hänen wi-holisens haiotettaisin. / Ja iotca hende wihawat paetca(n) henen edhestäns. Cunnia ^{5 toni} olcon ij Amen.
- Dominica 12 post Trin: off: psalm: 70.*
Riennä Jumala minua wapactama(n) Herra (kijrudha) minua auttama(n) häwetkön ja häwäistäkön
- 39v iotca minun Sieluni jälken seisowat. **Ver:** Takaperin he kierkön ia tulcon häwäistetyxi iotca minulle pahoja sowat Että he jällens häpiän ala tulisit iotca minun ylizeni huutawat, Ninpä Ninpä. Cunnia ^{7 toni} ij Amen.
- Dom: 13 post Trinit off: psalm: 74.*
Herra muista sen lijtos päällä ia älä nin ratki unohda sinun rievhie Eläimitäs. Ylösouse Jumala ja wariele sinun sys ja älä ylenanna nijtä iot-
- 40r ca sinun tyges huutawat. **Ver:** Jumala mixis meitä ratki nijn pois söxät / Ja olet nin hirmulisesta wihainen sinun laitumens lammasten ylitze. Cunnia ^{7 toni} olcon ij Amen.
- Dominica 14 post Trinitatis officium psalm: 84.*
Catzele Jumala meidhän kilpen, catzo sinun Christuxes waldacunna(n) päällä Sillä yxi päiwä sinun Esicartanosas ombi parembi quin tuhatta muall. **Ver:** Quinga rackahat owat
- 40v sinun asumises Herra Zebaoth. Cunnia ^{4 toni} ij Amen.
- Dom: 15 post Trinit: off: psalm. 86*
Callista Herra sinun korwas ia cuuldele minua. Auta minua minun Jumalan sinun palwelias ioca itzeni sinun pälläs lootan. Herra ole minulle Armolinen sillä minä hudhan ylipäiwä sinun tyges. **Ver:** Ila(h)uta sinun palwelias Sielu / Sillä sinun iälkes Herra minä ikäwöitzen. Cunnia ^{1 ton} olcon Isäl ia pojal ia ij. Amen.
- 41r *Domi: 16 post Trinit: officiu(m) psalm. 86*
Herra ole minun armolinen Sillä minä hudhan ylipäiwä sinun tyges. Sillä sinä Herra olet hyvä ia armolinen ia Ricas laupiudhesta. Caikille iotca Sinua auxens hutawat. **Ver:** Callista Herra sinun korwas ia cuuldele minua / Sillä minä olen Radholinen ia keuha. Cunnia ^{8 ton} olcon ij. Amen.
- Domi 17 post Trinit: off: psalm. 119*
Wanhurskas sinä olet Herra, ia
- 41v oikea ombi sinun sanas. Toimita sinun palwelias canssa sinun armos perästä. **Ver:** Autuat owat ne quin wigattomasti eläwät / Ne iotca Herran laissa waeldawat. Cunnia ^{1 ton} olcon ij. Amen.
- Domi 18 post Trinit: off: Da pacem.*
Laina Herra Rauha nijllä iotca sinuhun turwawat, että sinun palwelias uskolisna leuttäesin. Cule sinun palwelias Rucous Ja sinun cansas IsraElin. **Ver:** Ps. 122 Minä iloitzen nijstä

- 42r quin minulle sanotut owat / Että meidhen pitä sijhen Herran hoonesen sisälkeumän.
Cunnia ^{1ton} ij. Amen.

Dom: 19 post Trinit. off: ex psalmo 3 desumrum.

Herra sinä olet minun kilpeni Cule sinä minua sinun pyhästä worestas Sinun tykenäns apu leutän. Ja sinun siugnauxes ylitze sinun Cansas. **Ver:** Woiij, Herra mixi owat minun wiholiseni nin monda / Ja nin vsiat carkavat minua wistan. Cunnia ^{4 toni} ij Amen.

- 42v *Dominica 20 post Trinit. officium psal:119 octo: 20 v. ultimo*

Sinun sanas Herra ombi algusta totus ollut, caicki sinun wanhurskaudhes oikiudhet py-sywät ijancaickisesta Sillä sinä olet yxi wanhurskas Herra. Ja oikea ombi sinun sanas. Wan toimita sinun palwelias canssa sinun armos perästä. **Ver:** *Octon: 1. v.1.* Autuat owat ne quin wighattomasti eläwät / Ne iotca Herran laissa waeldawat. Cunnia ^{3 toni} ol-con Isäl ia pojal ij Amen.

Vasemmassa marginalissa merkinnät: *Octon 18 v. 1.* ja *Octon 16 v. 1.*

- 43r *Domi: 21 post Trinit Off. psalm 119 Octon 2: v. ult*

Sinun oikeudhes päin minä halajan Herra ja en vnhodha sinun sanojas Minä puhun mitäs käskennyt olet ia catzelen sinun teidhes päällä. Catzo minä pydhän sinun käskyäs. Wirghoita minua sinun wanhurskaudhellas Herra, Ja opeta minulle sinun oikiuttas. **Ver:** *oct.1.v.1.* Autuat owat ne quin wigattomasti eläwät / He iotca Herran laissa waeldawat. Cunnia ^{4to-}

Marginaalissa merkinnät: *octon 2.v.1, octon 5.v.ult ja octo:2.v.4*

- 43v *Domi: 22 post Trin: off: psalm: 130*

Jos sinä Herra soimit syndiä? Herra cuka sijs pysypi? Sillä sinun tykenäs on synnein se andexiandamus sinä IsraElin Jumala **Ver:** Sywistä hudhan minä sinun tyges Herra, Herra cule minun änen. Cunnia ^{3 toni} ij Amen.

Domi: 23 post trinit. off. psalm: 85.

Josko minä cuulisin mitä Herra Jumala puhune Että hän rauhan lupaisi

- 44r hänen cansallens ia hänen pyhillens. Quitenhin ombi hänen apunsa nijnen tykenä iotca hendä pelkäwät. Herra osota meillä sinun armos ia auta meitä. **Ver:** Herra sinä quin muinoin olit armolinen sinun makundas cohtan / Ja ne fangit Jacobilta lunastit. Cunnia ^{6 toni} ij Amen.

Officia hinc inde congesta:

Dom: 24 post Trin: off: psal: 68

Jumala on Ihmelinen henen pyhydessäns, hän on Is-

- 44v raElin Jumala, hän andapi Cansalle wäen ia woiiman Andacat Jumalalle woima, hänen herraudens on IsraElis ia hänen woimas pilwis. Kijetty olcon Jumala. **Ver:** Te kunin-gain waldacunnat maan päällä weisacat Jumalalle Kijtos, weisacat Herralle / Se quin asupi Taiwahissa iocapaicas haman alghusta. Cunnia ^{5to-} ij Amen.

Domi: 25 post Trinit: officium Jerem: 17

Minäpä Herra taidhan sydhemmet vlostutkia ia ne munuskat coetella,

- 45r ia annan iocaitzen tööns iälken, henen tekoin hedhelmän iälken. **Ver:** Siugnattu on se mies ioca Herran päälle loottapi / Ja ionga turwa Herra ombi. Cunnia ^{3 toni} ij Amen.

Dom: 26 post Trin: off: Ezech. 33. Vivo.

Nin totta quin minä elän sano Herra Jumala en minä tahdo sen jumalattoman colema wan että se Jumalatoim kändä itzens hänen pahasta menostans ia sapi elä. **Ver:** Kijttäkät Herra sillä hen on armachtaja / Ja henen laupiudhens

45v pysypi ijancaickisesta. Cunnia ^{8ton} ij. Amen.

Dominica vigesima septima post Trinitatis officiu(m) ut Dominica 17 post Trinitatis Ex psalmo 119 octanarijs diversis

Festo Dedicationis Ecclesia officium Apoc 21.

Catzo Jumalan maja Inhimisten seass. Ja hänen pitä asuman heidhän canssans Ja he tulewat henen cansaxens. Ja itze Jumala henen canssa(n)s pitä oleman heidän Jumalans. **Ver:** *Psalm. 84* Quinga rackahat owat sinun asumises Herra Zebaoth / Minun sieluni ikäwöitse ia halupi Herran Esicartanoihin.

46r Cunnia ^{1ton} olcon ij. Amen.

Aliud officium ex psalmo 5.

Minä sisälmenen sinun honeses Herra sinun suuren laupiudhes tehden (:Halelujah.:) Ja cumarrhan sinun pyhän Templis päin, sinun pelghossas. Herra saata minua sinun wanhurskaudhessas minun wiholistein tehden. Ojenna sinun Ties minun etheni. (:Halelujah.:) **Ver:** Herra cuuldele warahin minun äändäni / warahin hangitzen

46v minä itzeni sinun tyges. Cunnia ^{6 toni} ij Amen.

Aliud Luc 19. de Zachæo.

Tänäpäni terweys ombi tällä hoonelle tapachtunnut Sen poolest että hän mös Abrahamin poica on. Sillä Inhimisen poica tuli etzimäniä wapataman ioca cadhonnut oli. **Ver:** *Jerem. 7.* Parandacat teidhän elämän ja menoin /Nin minä tadhon teidän tykenän asua tassä paicass. Cunnia ^{6 toni} ij Amen.

47r *Ta proskatablemata (kr.) Corollarij vice quædam officia quando de tempore agitur, adjecta. Ex psalmo 12 propter clamorem(m) pauperum e*
Että nyt ne köyhät häwitetän ja ne waiwaiset hookawat nyt minä ylesnouden, (ma Her-ra) minä tadhon awun saatta / että rohkiast pitä opetettaman.

47v **Ver:** Auta Herra sillä ne pyhät owat wähenneyt / Ja ne uskoliset owat harwat Inhimisten lasten seas. Cunnia ^{1 toni} ij. Amen.

Ex psalmo Trigesimonono:

Quinga juri tyhiät owat caicki Inhimiset iotca quitengin nin irdhalisest eläwät. Oho quinga he poismenewät, ninquin wario ja tekewät huckan heillens suuren murhen. He cokat Rickautta ja eiwät

48r tiedhå cuka sen saapi. **Ver:** Minä olen aighonnut waariottaxem Etten minä syndiätee minun kieleni canssa. Cunnia ^{2 to-} ij Amen.

Aliud ex psalmo 116:

Minä tadhon Herralle minun lupauxeni maxa, (:Halelujah.:) Caiken hänen canssans edhes. Se hänen pyhäins coolema ombi callis Herran edhes (:Halelujah.:) Sinulle minä tadhon kitos-uffrata ja sen Herran nimen sarnata.

48v **Ver:** Quinga minun pitä Herralle maxama(n) caicki hänen hywättegonsa iotca hän minulle teki. Minä tahdon sen terwelisen calkin otta ia sen Herran nimen sarnata. Cunnia olcon Isäl` ia pojal` ia pyhäl` Hengel` / Ninquin ollut on algusta ia nytt ia aina / ia ijancaickisesta ijancaickisudhen. Amen. *Telos (kr.)*

49r **PARS HYBERNA**

De Sanctis Anni Versarijs:

Die festo S. Andrea Apost: Off. Matth. cap. 4. Item Mihi autem pag. sequenti.

Coska Jesus käwi sen Galilean meren tykenä, näki hän caxi weliest Petarin ja Andrean ja cutzui heidhät: seuracat minua minä teghen teidhän Inhimisten calamiehixi. **Ver:** Nin cohta he jätit wercot / ja seuraisit händä. Cunnia. ^{1 toni} ij. Amen.

49v *Dieb. festis SS. Apostolorum.*

Die festo S. Thoma Apostoli officium Mihi autem psal: 139

Quinga callihit owat minun edhessäni Jumala sinun aiatoxes, oho quinga suuri on heidhän lucuns. **Ver:** Herra sinä vlostutkit minua ja tunnet minun Waicka minä istun eli ylesnouden nin sinä sen tiedhät. Cunnia ^{2ton} ij. Amen.

Aliud ex psal: 68. Dominus dat:

Herra andapi sanan suuren Evangelisterin ioukon canssa, Sinä ylesastuit

50r korkeuxen ia olet fangittannut sen fangiuxen. **Ver:** Ylesnoscan Jumala että hänen wiho-lisens haioitettaisin / Ja iotca händä wihawat paetkan hänen edhestäns. Cunnia ^{6ton} ol-con ij. Amen.

Aliud Jeremia cap. 16.

Catzo minä vloslähdetän monda calamiestä, sanopi Herra, ne pitä heitä calaman ja sij-tälähin minä vloslehdetän monda hakiata iotca heitä pitä fangitzeman

50v iocaitzest woresta caikista cuckuloista ia iocaitzest kiwiraosta. **Ver:** Ps.68 Se quin asupi Taiwahassa Jocapaicas haman algusta / Catzo hän andapi hänen Julinäns woi-man. **Alius versus ibidem:** Ne Jumalan Rattat owat monda tuhatta kerda tuhatt Se Herra ombi heissä sijnä pyhäss Sinaiss. Cunnia ^{6ton} ij. Amen.

Die festo S. Stephani prothomartyris officium psalmo 119 octon 3 v. penult:

Istuwat möskin ne pämiehet ja puhu-

51r wat minua wastan Mutta sinun palwelias puhupi sinun oikiuxistas. Sillä sinun Todhisto-xias minä halajan ne owat minun Neuwonandajat. **Ver:** Autuat owat ne quin wighatto-masti eläwät / Ne iotca Herra(n) laissa waeldawat. Cunnia ^{1 ton} ij. Amen.

Die festo Johan. Evang: & Apostoli off: Mihi autem & Item ex psalmo 22 ut sequitur.

Sinua minä tadhon ylystä suures seuracunnas. Minä maxan lupauxeni heidhän ethens iotca hendä pelkäwät. Ylistä-

51v kät Herra te iotca hende pelkät. **Ver:** Minä sarnan sinun Nimes welijlleni / Minä ylistän sinua käskel seuracunda. Cunnia ^{6 to} ij. Amen.

Die festo SS. Innocentium off. psalm: 8

Noorten lasten ia imewäisten suusta perustit sinä woiman sinun wiholistes tehd-hen. **Ver:** Herra meidhen haltia quinga ihmellinen on sinun Nimes caikess maassa / joca panit sinun cunnias Taiwahin ylitze. Cunnia ^{2ton} olcon ij. Amen.

52r *Die festo Conversionis Pauli Apostoli off. Mihi autem. sup: pag: 39b Item Sequens ex psalmo 139*

Herra sinä sitä toimitat mitä minä ennen eli iälken teen, Ia pidhät sinun kädhes minun ylitzeni sencaltaine(n) Tieto ombi minulle Ihmelinen ia ylencorkea Eipä minä woij sitä käsittä. **Ver:** Herra sinä vlostutkit minua ia tunnet minun / waicka minä istun eli yles-nouden nin sinä sen tiedhät. Cunnia ^{7toni} olcon Isäl ia pojal. ij. Amen

52v *Die festo purificationis Mariæ Semper virginis Officium ut dominica 8 post trinitatis supra pagina 27*

Die festo Matthia Apostoli: Mihi autem&c: supra pag: 39b.

Die festo Annuntiationis Maria Virg. Off: Rorate: Esai:45

Tiuckucat te Taiwahat ylhältä päin. Ja pilvest satacon wanhurskautta. Maa itzens awaitcan ja tottacon terveydhen. **Ver:** Ja wanhurskaus lisäntykön mös. / Minäpä Herra itze sen teen. Cunnia ^{1ton} ij. Amen.

Aliud ex psalmo 24 Tollite portas.

Tehkät portit awaraxi Ja owet mailmas cor-

- 53r keaxi että se Cunnian Kuningas sisälmenis. **Ver:** Cuca ombi se sama Cunnian Kuningas? Se on se Herra Zebaoth hän ombi se Cunnian Kuningas. Cunnia ^{1ton} olcon. ij. Amen.

Die festo Philippi & Jacobi AA. off. Mihi autem: pag: 39.b.

Aut simavis ex psalm: 34 sequens.

Coska ne wanhurskat hutawat, nin Herra culepi, ia pelasta heitä caikista heidän tuskistans. Palio paha sillä wanhurskalle tapactu, mutta Herra hänen nijstä caikesta

- 53v päästä Halelujah Halelujah. **Ver:** Riemutcat Herrassa te wanhurskat / Ne toimetiset pitä händä caunist kiittämän. Cunnia olcon ij. Amen.

Festa Crucis officium ut feria Crucifixionis Christi Nos autem supra pagina 14.

SEGUITUR PARS ÆSTIVA OFFICIORUM

De Sanctis Anniversarijs.

De Sancto Johannes Baptista off. Esai: 49.

HERRA ombi cutzunnut minun äitin cohdusta ia muisti minun Nimen päällä. Ia pani minun Suuni ninquin Teräwän miekan Hänen kädhens warion ala hän minun peitti.

- 54r Hän pani minun kijltäwäxi nolexi. **Ver:** Culcat minua te lodhot ja te caucaiset cansat wariottacat / Äitin cohdust ombi Herra cutzunnut minun. Cunnia ^{2 toni} olcon ij. Amen.

Die festo Apostolorum Petri et Pauli, officium Mihi autem & r. supra pag. 39 b aut simavis sequens desumrum ex Actis, cap. 12.

Nyt minä totisest tiedhän että Herra ombi lähdeittänyt hänen Engelins ia minun pätännyt Herodesen käsist ia caicken Juuttan Can-

- 54v san Toiwouxesta. **Ver:** Herra sinä vlostutkit minua ja tunnet minun / waicka minä istun eli nouden nin sinä sen tiedhät. Cunnia ^{3toni} ij. Amen.

Die festo Visitationis Maria semper Virginis off: Gaudeamus:

Item Die festo omnium Sanctorum

Iloitcam nyt HERRASA ia pitäkäm tätä luhla muistadhen

jonga (/ joidenga)iloitzewat Engelit ja neurästä cunnioittawat Jumalan poica.

- 55r **Ver:** Minun sydhemen tichterä yhden caunin weisun / Minä tahdon weisata yhdest Kuningasta. Cunnia ^{1 toni} olcon ij. Amen.

Aliud de ijsdem: psal: 33.

Riemutcat Herrassa te wanhurskat ne toimetiset pite hende kaunist kiittämän. Sillä että Herran Sana on totinen ia mitä hän lupapi sen hän wissinä pitä. **Ver: Psal: 84** Quinga rackahat owat sinu(n) asumises Herra Zebaoth /

- 55v Minun Sieluin ikäwöitze ia halapi Herran Esicartanoihin. Cunnia ^{1 toni} ij. Amen.

Vel ut:

Dominica 8 post Trinitatis
Dominica 19 post Trinitatis
Dominica 23 post Trinitatis
Dominica 24 post Trinitatis
Festo Matthæi Autumnati

Festo Mariæ Magdalenæ officia
vel ut:
Dominica 15 post Trinitatis
Dominica 16 post Trinitatis
Dominica 22 post Trinitatis

Die festo S. Jacobi Apostoli officium Mihi autem

Die festo S. Laurentij off: psal. 112

Hän vlohshaiotta ja anda ninen waiwaisten. Hänen wanhurskaudhes pitä oleman ijancaickisesta.

- 56r Hänen sarwens pitä ylescorghotettaman cunnialla. **Ver:** Autuas on se quin Herra pelkä / loca hänen käskyns sangen himoitze. Cunnia olcon ^{3 toni} ij. Amen.

Festo Barthollomæi Apostoli: off: Mihi autem: supra pag: 39. b. & r.

Festo Crucis officium ut feria Crucifixionis Christi supra pagina Decima quarta:

Die festo S. Matthæi Apostoli officium Mihi autem: sup. pag. 39.b. vel ut sequitur ex psalmo 52

Minä pysyn ninquin hedhmelinen oliopw Jumalan hoonessa.

- 56v Minä vskallan Jumalan laupiudhen päällä aijna ja ijancaickisesta, la minä odhotan sinun Nimeäs, sillä sinun pyhäs sijtä iloitzewat. **Ver:** Mitäs kerskat sijtä Tyranni / Että sinä taidhat wahingoita. Cunnia ^{3 toni} ij. Amen.

Die festo S. Michaëlis Archangeli officium ex psalmo 103.

Kijttäkät Herra te hänen Engelins te wäkwät Kempit iotca hänen Kä-

- 57r skyns vlostoimitatte että henen Sanans äni cuultaisin. **Ver:** Kijtä Herra minun sielun / la caicki mitä minussa on kijtä hänen pyhä Nimeänss. Cunnia ^{3 toni} ij. Amen.

Die festo Apostolorum Simonis & Judæ officium ut supra pag. 39 b Mihi autem, cum cæteris.

Die festo Omnium Sanctorum: officium ut festo Visitationis Maria cum cæteris ibidem sequentibus.

Officium de Sanctis Martyribus: ex psalmo 33 desumtum Multæ tribulationes justorum
Palio paha sillä wanhurskalle tapactu mutta Herra hänen niistä caikista päästäpi. Hän kätke hänelle caicki hänen luns, Ettei yxikän

- 57v heistä mureta. **Ver:** Minä kijtän Herra caikin aighoin Hänen kijtoxens pitä alati oleman minun suussani. Cunnia ^{2toni} olcon Isäl ja poja´. ij. Amen.

Jjo

Anno Salvatoris currente 1605. In Augusto.





GOM, 34r.



293



GOM, 58r.

Liite III

Sävelmävertailuja

1. Dum medium silentium / Catzo Herran Engeli

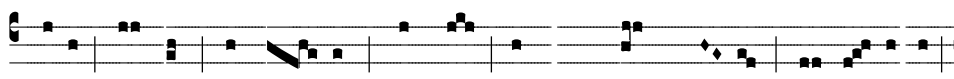
GI, (HYK, Aö II 29, f. 5r)



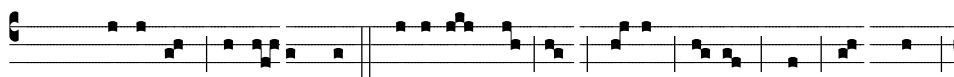
Dum me-di-u(m) si-len-ti-um te-ne-re(n)t o(m-)ni-a et nox in
GOM, 15v.



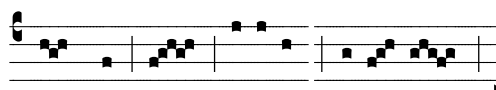
Cat-zo Her- ran En-ge-li il-mes- tyi Jo- sep-hil



suo cur-su me-di- u(m) i- ter ha- be- ret, om-ni-po-te(n)s



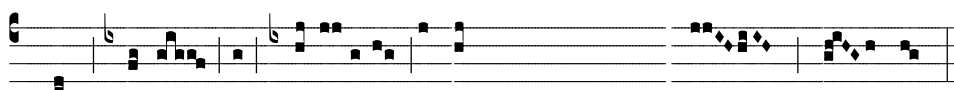
u-ne-sa sa-nod- hen. Y-les-noú-se ia o- ta lap-si ia hä- nen



äi- tins' ia pa-ke-ne Æ-gyp-tin



s(er)-mo tu-us, Do- mi- ne,



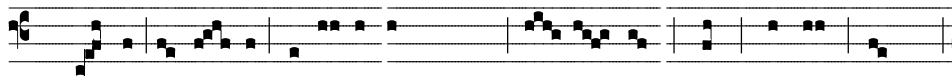
de c(a)e-lis a re-ga-li-bus se-di- bus ve- nit.



ja o- le siel-lä sij-hen as- ti mi-nä sa- non si-núl - le.

2. Ecce aduenit / Ne Kuningat meren tykenä

GU (HYK, A^o II 41), f. 12v

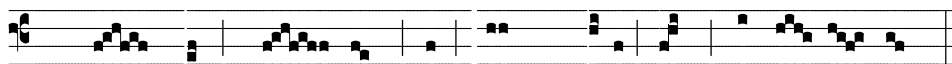


Ec-ce ad-ue- nit domi(n)ator Do-mi- nu(s) et regnu(m) in

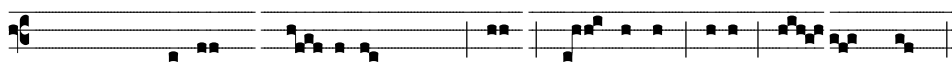
GOM, 16r *Die festo Epiphania officium psalmi 72*



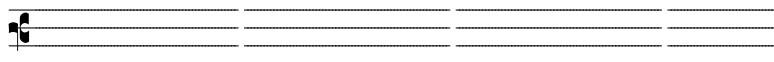
Ne Ku- nin-gat me-ren ty-ke-nä ia loo- toin pällä, pi- tä lah-io-ia



ma- nu ei- us et pot- estas et im- pe- ri- um.



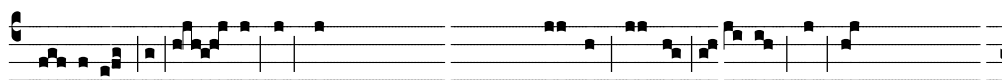
edhes- candaman Ne ku- nin-gat sijtä ric- kast



A- ra-bi- ast ia Se- bast pi- tä an-not ty- ge-to- man.

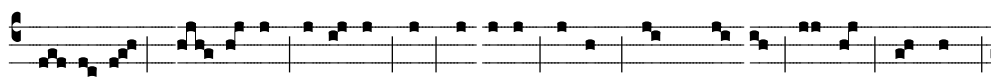
2. Judica me / Domitze minua Jumala

GU (HYK, A^o II 41), ff. 21r-v

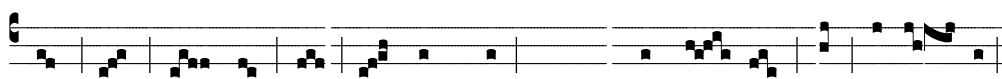


Ju-di-ca me De - us, et dis- cerne causam meam de gen-

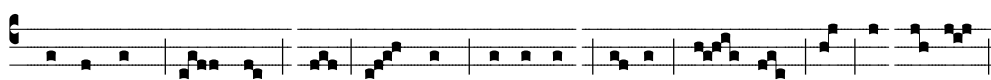
GUN, 12v-13r *Dominica Judica Off: Psalm: 43*



Do-mit-ze mi-nu- a Ju-ma-la ia ratcaise minun a- si-an wastan si - tä



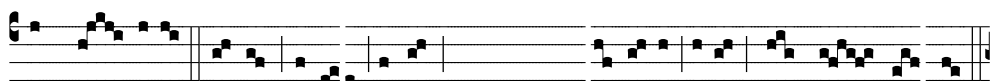
-te non san- cta ab ho- mi- ne in- i- quo et do-lo- so



pyhätöind can- sa ia pä- s- tä mi-nu-a nijstä wä- rist ia ca-wa-loist



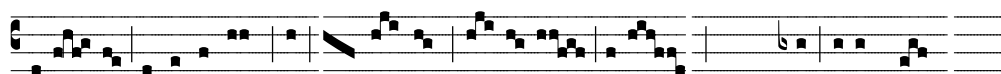
e-ri-pe me qui-a tu es De-us me-us, et for-ti- tu- do me- a.



In- hi- misist. Sil-lä si-nä o-let Jumala minun wä- ke- wydhen.

3. Letare iherusalem / Iloitca Jerusalemin canssa

GT (ÅAB, havd. D 71/168), f. 41v *D(omi)nica quarta Officium*



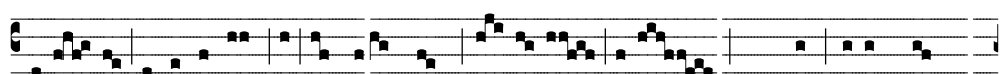
Leta- re iherusale(m) et conuentu(m) fa- ci- te omnes qui di-li- gi-

GU (Liber Ecclesie Sancti Bartholomei, HYK, A^o II 41) ff. 20r-v



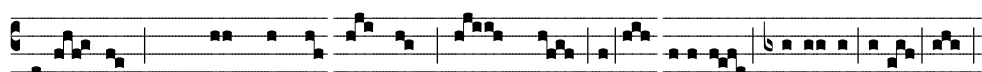
Leta- re iherusale(m) et conue(n)tu(m) fa- ci- te omnes qui di-li- gi-

HEN (Skara mus. hskr. Nr. 5) ff. 57v-58r

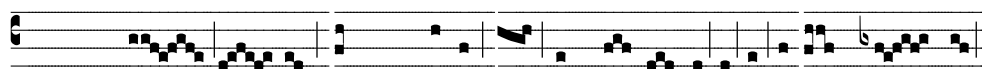


LÆtare Hierusalem et conuentum¹ facite omnes qui di-li- gi-

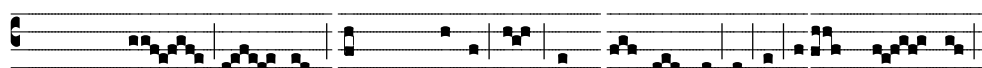
GUN 12r-12v, *Dominica Laetare Officium Esai. 66*



I-loit- ca Je- ru- sa-le- min cans- sa ia i- hastucat hānestä² caicki te



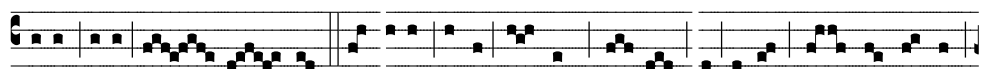
-tis e- am gau- dete cu(m) le- ti- ci a qui in tristi- ci- a



-tis e- am gau- dete cu(m) le- ti- ci a qui in tristi- ci- a



-tis e- am gau- dete cu(m) le- ti- ci a qui in tristi- ci- a

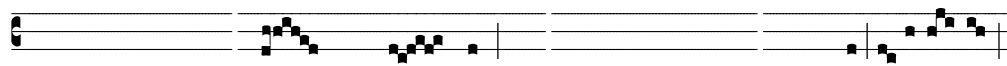


jotca händä ra- ca- stat. Iloitca hänen canssans caic-ki te jotca tä- hen-as-ti³

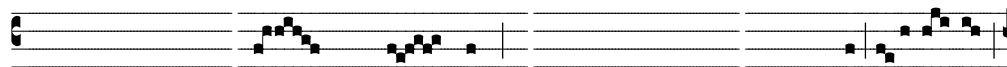
¹ Melodiaeroavaisuus vaikuttaa kirjoitusvirheeltä. Sama sävelkuvio on kirjoitettu terssiä alemmaksi kuin muissa vertailusävelmissä.

² Kaksi keskimmäistä b-nuottia on yhdistetty kaarella.

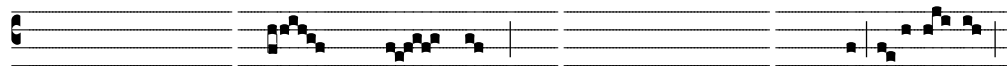
³ Tavujakovaihtoeto *tähenasti*-sanalle: ac-caag-ah-a.



fu- is- tis ut exul-te- tis



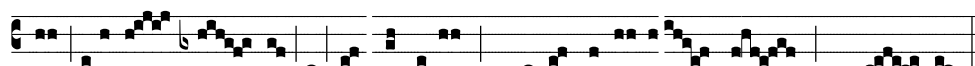
fu- is- tis ut exul-te- tis



fu- is- tis ut exul-te- tis



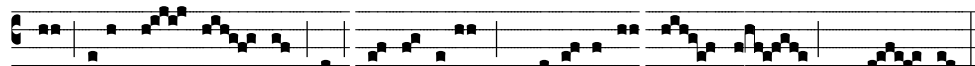
ol299tta hänen tedhens murhe-li- set ol- let. Sillä sentedhen pitä teid- hän imemän



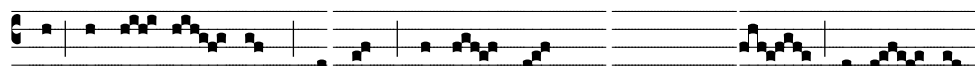
et saci-e- mi- ni ab u- be-ri-bus conso-la-ci-o- nis ve- stre



et saci- e- mi- ni ab u- be-ri-bus conso-la-ci-o- nis ve- stre



et saci- e- mi- ni ab u- be-ri-bus conso-la-ci-o- nis ve- stre



ia Rawit - ta- man hänen loh-du- to- xens Ni-sis - tä.

5. Viri galilei / Te Galiean miehet

URJ (HYK Cö IV 12), 16r-v

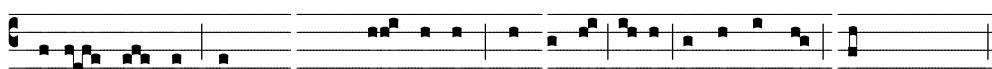


Vi-ri Ga-li-läi quid admi-ra-mi-ni aspi-ci-entes in coe-lum

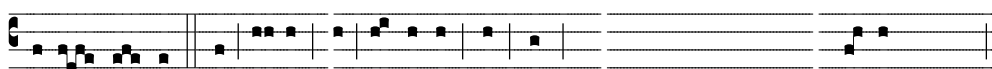
GUN, 29v-30r *In die Ascensionis Domini Off. Act. 1:*



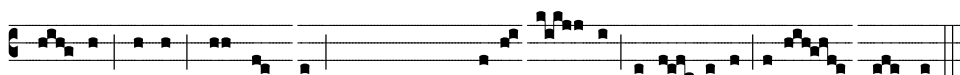
Te Gali-le-an Miehet mitä te sei-sot-ta ia cat-zot-ta Tai-waisen



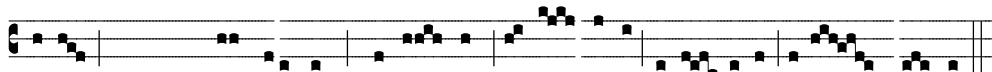
Al-le-lu-ja quem-admodum vidis-tis e-um ascendentem in



Ha-le-lu-jah. Hän ombi⁴ nin tu-le-wa quin te näit-tä



coelum i-ta ve-ni-et Al-le-lu-ja Al-le-lu-ja Al-le-lu-ja.



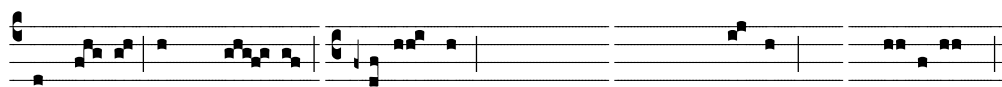
hä-nen me-ne-wän Taiwaisen⁵ Ha-le-lu-jah Ha-le-lu-jah Ha-le-lu-jah.

⁴ Tavujako ratkaistu nuottien välien perusteella.

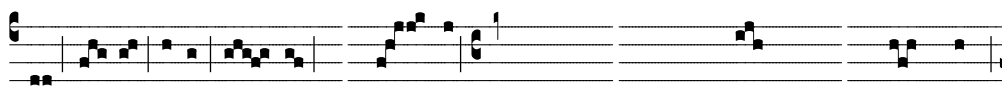
⁵ Tavujakovaihtoehto: a-c-cdcc.

6. Spiritus Domini / Maan pijri ombi täynnäns / Minä tahdon
 vlgoswodhatta / Ja äkistä tapachtui taiwahast

GU (HYK, A^o II 41), 45r



Spi-ri- tus Do- mi- ni rep-le-vit orbem ter-ra-rum
 GOM, 30v *In Die S. Pentechostes Off. Spiritus Domini. Sap. 1.*



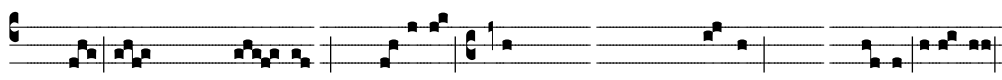
Maan pij- ri ombi täyn-näns Her-ran hen- ges- tä.

GOM, 31r-31v *Aliud Joel: 2. Effundam.*

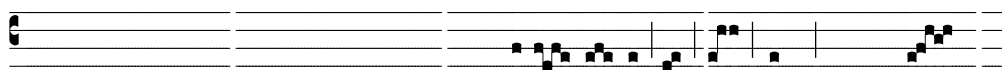


Mi-nä tad- hon vl- goswodhatta minun hengestem sano Herra caiken

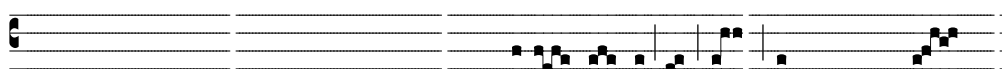
GOM, 31v-32r *Aliud ex Act. Cap. 2. Factus est.*



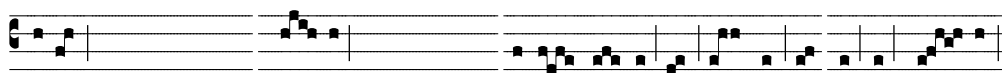
Ja ä- kis- tä tapachtui tai- wahast y-xi humaus



Al-le- lu- ya et hoc q(uod) con-



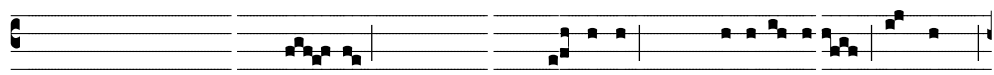
Hale- lu- jah Ja hän tun- de



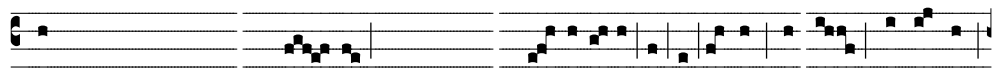
li-han päl- lä Hale- lu- jah. Ja teidhän pojat ja teid-hän



ja täytti caiken hoonen cussa he o lit istumas Ha-le- lu-jah. Ja heillä näwyt wijleskellyt



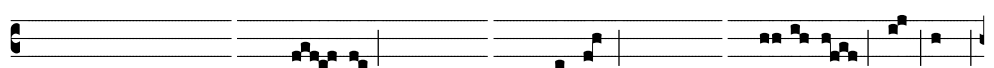
ti- net om(ni)a scienti- am habet



syd- häm-met to-ti-sesta Ja se io-ca pu-hen ymmärdä



Tyttäret pi-tä prophetotawan teidhän wanhemmat pi-tä vni-a unesuman Ja teidhän



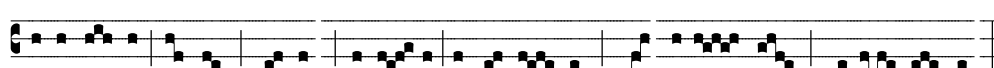
kie- let ninquin tu-li- set ja ne



vocis Al-le- lu- ya Al-le-lu- ya Al-le- lu- ya.



om-bi to-ti-ses-ta io-ca- pai-cas Ha- le-lu- jah Ha-le- lu- jah.



Nooricaiset pi- tä näghyt näkemän Hale-lu- jah Ha-le-lu- jah Ha-le- lu- jah.



istuit itzecungin heidän pällens. Ha-le- lujah Ha-le- lu- jah Ha-le- lu- jah.

Liite IV

Missale Aboensessa mainittujen introituksien sijainti

Graduale nro 37 (G37), Graduale Aboense (G44), Graduale Tammelense (GT), Graduale Ilmolense (GI)¹, Graduale Uskelense (GU), Henricus Thomae -käsikirjoitus (HEN), Urjalan laulukirja (URJ), Lucas Lossius: Cantica sacra (LL), Gunnærus: Officia Missæ 1605 (GOM)

MA:n mukainen latinalainen alkusäe	Moodi	G37	G44	GT	GI	GU	HEN	URJ	LL	GOM
Accipite iocunditatem v. Attendite popule	8				26v	48r-v	66v-67r			s42
Ad te levavi v. Uias tuas	8		1r-v	14r		3r	45r	47r-v	7r	1
Adorate deum v. Dominus regnavit	7			27r-v		15v-16r	52v		43v	10
Aqua sapientie v. Confitemini domino	7	9v			11v-12r	33v	60v-61r			s29
Audivit dominus v. Exaltabo te										
Benedicite Domino (Dominum) v. Benedic anima mea	3		29v-30r	95v	94r	144v	81r-v		235r	94
Benedicta sit sancta v. Benedicamus patrem	8			65v	28r-v	49v	67v-68r	33r-v	150v	44
Cantate Domino v. Saluabit sibi	6	10v	Bf 3 br	58v	17r	38v-39r	62v-63r		127r	34
Caritas dei diffusa v. Domine deus salutis										
Cibavit eos v. Exultate deo	2				25v	47r	66r-v			41
Circumdederunt me v. Diligam te domine	5			28v		16v-17r	52v-53r		47r	14
Clamauerunt iusti v. Benedicam dominum	2				81v-82r					

¹ Roomalaisilla numeroilla merkityt foliot on sidottu Antiphonale Ilmolensen alkuun.

MA:n mukainen latinalainen alkusäe	Moodi	G37	G44	GT	GI	GU	HEN	URJ	LL	GOM
Confessio et pulcritudo v. Cantate domino	3			95r		137r	81r			
Da pacem domine v. Beatus vir qui					72r-v					
Da pacem domine v. Letatus sum	1			83r	53r	73r	75r-v		177r	62
De necessitatibus CS XXIV, s. 224! v. Ad te domine										
De ventre matris v. Audite insule	2			93r-v	82v-83r	120r	80r		219r	88
Deus dum egrederis v. Exurgat deus	8				27v	49r	67r-v			43
Deus in adiutorium v. Auertantur retromsum	7	4r-v	5v	77v-78r	45r	62v	72v-73r		168v	56
Deus in loco sancto v. Exurgat deus	5			77r	43v	61v	72v		167v	55
Deus in nomine v. Quoniam alieni										
Dicit dominus ego v. Benedixisti domine	6			86v-87r	58v-59r	78v	77v-78r		188r	s67 s72 s73
Dicit dominus petro v. Celi enarrant	4				85r-v					
Dicit dominus sermones v. Domine exaudi	1		31r (enim nomen...)		100r	157v-158r				
Dilexisti iusticiam v. Eructauit cor meum	8		27v (*)		126v	85r-v				
Dispersit dedit v. Beatus vir	3				88v-89r					92
Domine in tua v. Usquequo domine	5			66v-67r	30r-v		68r		154r	45
Domine ne longe v. Deus deus meus	8		13r	45r	4v	22v-23r	59r		68r	22
Domine refugium v. Priusquam montes										
Dominus dixit v. Quare fremuerunt	2			19v		8r	48r			

MA:n mukainen latinalainen alkusäe	Moodi	G37	G44	GT	GI	GU	HEN	URJ	LL	GOM
Dominus fortitudo v. Ad te domine	2			72v-73r	37r-v	57r	70r-v			50
Dominus illuminatio v. Si consistant	2			70v	34r-v	55r	69v		158v	48
Dominus secus mare v. At illi continuo	1				61v		78v-79r			77
Dum clamarem v. Exaudi deus	3			76r	42r-v	60v	71v-72r		166v	54
Dum medium silentium v. Dominus regnauit	8			23v	V	11r-v	50v-51r			s6
Dum sanctificatus v. Benedicam dominum	3	5v					-			s23?
Ecce aduenit dominator v. Deus iudicum tuum	2			25r	VI r	12v	51r-v		35v	s7
Ecce deus addiuuat me v. Deus in nomine	5			75r-v	41r-v	59v-60r	71v		165r	53
Ecce oculi Domino v. Exultate iusti	3		26v (..super tu)		81r-v					
Eduxit dominus v. Confitemini domino										
Eduxit eos dominus v. Attendite popule										
Ego autem cum iusticia v. Exaudi domine	1		6r							
Ego autem in domino v. In te domine										
Ego autem sicut oliua v. Quid gloriaris	3	14v (vajaa)	29v	95v	93v					93
- " -					100v					
Ego clamaui v. Exaudi domine	3									12 s69?
Esto michi v. In te domine	6			32r			54r		51v	16 s80
Etenim sederunt v. Beati immaculati	1		21r; 28v(*)	88v-89r	63r	91r-v	49r-v			81
Ex ore infantium	2		22v	89v90r	65r-v	93r	50r-v			83

MA:n mukainen latinalainen alkusäe	Moodi	G37	G44	GT	GI	GU	HEN	URJ	LL	GOM
Hodie scietis quia v. Domini est terra	6		4v				47v			
Humiliauit semetipsum v. Misericordias domini	4						82r-v			
In deo laudabo v. Miserere mei	3		8v (...homo: tota)							
In excelso throno v. Jubilate dei	8				VII v	13v	51v-52r		42r	s8
In medio ecclesiae v. Jocunditatem et	6		21v-22r; 26v(*); 28v(*) 15r-v		64r-v	92r-v	49v-50r			s82
In nomini domini v. Domine exaudi										
In virtute tua domine v. Quoniam preuenisti	7		32v	104r-v	105r-v	96v				
In voluntate v. Beati immaculati	4			85r-v	56r-v	75v	76v-77r		182v	s65
Inclina domine (deus) aurem v. Letifica animam	1			80v	49r-v	68r	74r-v		173r	59
Intret in conspectu v. Deus venerunt	4		23v(*) 28r(*)	108v-109r	110v-111r	97r-v				
Intret oratio v. Domine deus										
Introduxit vos v. Confitemini domino	8		19v [250]		10v	32v-33r	60v			28 s70
Inuocauit me v. Qui habitat	8			34r		18v	56r-v		54r	17
Jubilate deo v. Dicite deo	8		Bf 3ar-v	57v	15v-16r	38r	62v		126r	33
Judica domine v. Effunde frameam										
Judica me v. Emitte lucem	3	8v		43r-v	2v	21r-v	58r-v		63v	21
Justi epulentur v. Exurgat deus	6		33r 28r(*)	109v	111v-112r	138v				
Justus es domine v. Beati immaculati	1			82r	51v	71v-72r	viittaus 75r, intr. puuttuu		175v	61
Justus vt palma v. Bonum est	1	14r			92r-v	141r			227r	

MA:n mukainen latinalainen alkusäe	Moodi	G37	G44	GT	GI	GU	HEN	URJ	LL	GOM
Laudate pueri dominum v. Sit nomen domini	1		27r-v		87r					
Letabitur iustus v. Domine virtute			28r (*)							
Letabitur iustus v. Exaudi deus	8		32r-v 23v(*)	104r	105r	94r-v				
Letare iherusalem v. Letatus sum	5			41v	1r (vajaa)	20r-v	57v-58r		61v	20
Letemur omnes in domino v. Domine probasti	7					100r-v	79r-v			s84
Letetur cor querentium v. Confitemini domino	2		10v		68v-69r					
Lex domini irreprehensibilis v. Celi enarrant	1		6v-7r							
Liberator meus de v. Diligam me	3		12v							
Loquebar de testimoniis v. Beati immaculate	5		23v(*) 27v(*) 31r(*)		119v 126r-v	129r				
Loquetur dominus pacem v. Benedixisti domine	3				82r-v	119r				
Lux fulgebit hodie v. Dominus regnauit	8			20v-21r	(VI r)	9r-v	48r-v			4
Me expectauerunt v. Beati immaculati	2		24v		67v-68r					
Meditatio cordis v. Celi enarrant	1	7v (vajaa)	11v							
Memento nostri domine v. Confitemini domino	1		4r	18r-v		7r-v	47r-v			
Michi autem nimis v. Domine probasti	2		31r-v 28r(*), 29v(*)		100v-101r	83r	81v-82r	55r	242r	78
Misere michi ... ad te v. Inclina domine	8			81v	50r-v	70r	74v		174r	60 s75?

MA:n mukainen latinalainen alkusäe	Moodi	G37	G44	GT	GI	GU	HEN	URJ	LL	GOM
Protector noster v. Quam dilecta	4			80r	47v-48r	66r	73v-74r		171v	58
Protexisti me deus v. Exaudi deus oracionem	7			93r	77r	110v-111r				
- " -					105v-106r					
Puer natus est v. Cantate domino	7			22r-v	VIr	10r-v, 12r	48v-49r	8v	17r	5
Quasi modo geniti v. Exultate deo	6		Bf 6ar	55v	14r	36v	61v-62r		121r	31
Recordare domine v. Qui Regis										
Redime me domine v. Judica me	2	3r								
Reminiscere miserationum v. Ad te domine	4			37r-v			56v-57r		57v	18
Repleatus os meum v. In te domine										
Requiem eternam v: Te decet himnus	6			96v	96v	151r				
Respice domine v. Ut quid dues	7			79r	46v-47r	64r	73r-v		170v	57
Respice in me v. Ad te domine leuau	6			69r	32v-33r	54r (vajaa)	68v-69r		157r	47
Resurrexi v. Domine probasti	4		19r [249-250]	54r-v	9r-v	31v-32r	60r	12r-v	102r s102v	25 s26 s27
Rorate celi desuper v. Et iusticia oriatur	1			92r		106v-107r	46v-47r		10v	85 s86
Sacerdotes dei v. Benedicite omnia opera	6		28r(*)	115r	120r	105r				
Sacerdotes eius v. Memento domine	2		28r(*), 28v(*)		120r-v					
Sacerdotes tui domine v. Memento domine	3				119v-120r	95r-v				
Salve sancta parens compassa	2		41r (regem,							

MA:n mukainen latinalainen alkusäe	Moodi	G37	G44 qui....) [259]	GT	GI	GU	HEN	URJ	LL	GOM
v. Senciant omnes										
Salve sancta parens enixa v. Post partum virgo	2			130v						
Salus autem iustorum v. Noli emulari	1		33r(et protector..) [257-258], 29v(*)	109r-v	111v	127r-v				
Salus populi v. Attendite popule	4			83v	54r	73v-74r	75v-76r		179r	s63
Sancti tui domine v. Exaltabo de deus	3			42r(*)	75v-76r					
- " -					112r					
Sapientiam sanctorum v. Exultate iusti	1			109r	111r-v					
Scio cui crediti v. De reliquo reposita	1			94r-v	86v	124v-125r				
Si iniquitates v. De profundis clamavi	3	12r		86r	57v-58r	76v	77r-v		184v	66
Sicut oculi v. Ad te domini										
Sicut oculi v. Ad te leuau										
Sienim credimus v. Et sicut in adam (ei MA:ssa)	4				98v					
Sitientes venite v. Attendite popule	2	8r								
Spiritus domini repleuit v. Confirma hoc deus	8			64r-v	24r-v	45r	66r	20v-21r	142r	38 s39 s40
Statuit ei dominus v. Misericordias domini	1			114v-115r	119v	86r (vajaa)				
- " -						87r-v				

MA:n mukainen latinalainen alkusäe	Moodi	G37	G44	GT	GI	GU	HEN	URJ	LL	GOM
Stientes venite v. Attendite popule										
Suscepimus Deus v. Magnus dominus	1	11v		74v	40r	59r (vajaa)	71r		163v	52 s71 s76
Terribilis est locus v. Quam dilecta tabernacula	2			87v	59v-60r	80v	78r-v			
Tibi dixit cor meum v. Dominus illuminatio	3	3v								
Timete dominum v. Benedicam dominum	3				95v-96r					
Veni et ostende v. Qui regis										
Venite adoremus v. Venite exultemus										
Venite benedicti v. Confitemini domino	7				13r	35v	61r-v			30
Verba me v. Rex meus										
Viri galilei v. Cumque intuerentur	7			60v-61r	21r	41r-v	65r	16r-v	132v	36
Vocem iocunditatis v. Jubilate deo	3			59r-v	17v-18r	39v	63r-v		128v	s35
Vultum tuum v. Eructavit cor meum	2				126v	109r-v				